

ДВНЗ «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника»

Юридичний інститут

О. Я. КУЗЬМИЧ

**ДОГОВОРИ НА КОРИСТЬ ТРЕТІХ ОСІБ
У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ**

Монографія

ІВАНО-ФРАНКІВСЬК
2014

УДК 347.447.92

ББК 67.304

К89

Рекомендовано до друку на засіданні вченої ради Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (протокол № 12 від 26 грудня 2013 р.)

Автор:

Кузьмич Олег Ярославович, кандидат юридичних наук, доцент кафедри судочинства ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

Рецензенти:

Луць Володимир Васильович, академік НАПрН України, доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки й техніки, завідувач відділу проблем приватного права та підприємництва ім. академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України;

Галянтич Микола Костянтинівич, доктор юридичних наук, професор, заступник директора Науково-дослідного інституту приватного права та підприємництва ім. академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України.

Кузьмич О. Я.

К89 Договори на користь третіх осіб у цивільному праві України : монографія / О. Я. Кузьмич. – Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпат. нац. ун-ту ім. В. Стефаника, 2014. – 334 с.
ISBN 978-966-640-383-7

У монографії на основі аналізу доктринальних досліджень науки цивільного права, чинного законодавства, матеріалів судової практики з'ясовується юридична природа договору на користь третьої особи у цивільному праві, особливості співвідношення такого договору з іншими суміжними правовими конструкціями, суб'єктний склад таких договорів, зміст прав та обов'язків сторін та прав третіх осіб, а також проблеми їх здійснення. Особливу увагу присвячено дослідженню правових наслідків порушення таких договорів, їх припинення, а також недійсності.

Окремо розглядаються особливості укладення та виконання окремих різновидів договорів на користь третіх осіб, зокрема договорів про відчуження майна, довічного утримання (догляду), найму (оренди) майна, підряду, страхування, управління майном, банківського вкладу (депозиту).

Книга розрахована на викладачів, аспірантів і студентів вищих навчальних закладів, науковців, працівників правоохоронних та судових органів та усіх тих, кого цікавлять проблеми договірної права.

УДК 347.447.92

ББК 67.304

ISBN 978-966-640-383-7

© Кузьмич О. І., 2014

© Прикарпатський національний університет ім. Василя Стефаника, 2014.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ I. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДОГОВОРУ НА КОРИСТЬ ТРЕТЬОЇ ОСОБИ	7
1.1. Поняття договору на користь третьої особи.....	7
1.2. Короткий нарис виникнення та розвитку конструкції договору на користь третьої особи у законодавстві України.....	21
1.3. Юридична природа договору на користь третьої особи.....	33
РОЗДІЛ II. ЕЛЕМЕНТИ ДОГОВОРУ НА КОРИСТЬ ТРЕТЬОЇ ОСОБИ.....	68
2.1. Характеристика сторін у договорах на користь третіх осіб..	68
2.2. Зміст прав та обов'язків сторін і третіх осіб, на користь яких укладений договір.....	83
2.3. Правові наслідки невиконання чи неналежного виконання зобов'язання, що виникло з договору на користь третьої особи.....	120
РОЗДІЛ III. ОКРЕМІ РІЗНОВИДИ ДОГОВОРІВ НА КОРИСТЬ ТРЕТІХ ОСІБ.....	137
3.1. Договори про відчуження майна.....	137
3.2. Договір довічного утримання (догляду).....	152
3.3. Договори найму (оренди) майна.....	166
3.4. Договори підряду.....	186
3.5. Договори страхування.....	210
3.6. Договір управління майном.....	226
3.7. Договір банківського вкладу (депозиту).....	240
РОЗДІЛ IV. НЕДІЙСНІСТЬ ДОГОВОРІВ НА КОРИСТЬ ТРЕТІХ ОСІБ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ.....	253

РОЗДІЛ V. ПРИПИНЕННЯ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ З ДОГОВОРІВ НА КОРИСТЬ ТРЕТІХ ОСІБ.....	270
5.1. Припинення зобов'язань із договору на користь третьої особи на підставі юридичних фактів, настання яких не залежить від волі контрагенті.....	271
5.2. Припинення зобов'язань із договору на користь третьої особи на підставі юридичних фактів, настання яких залежить від волі контрагентів.....	279
5.3. Припинення зобов'язань із договору на користь третьої особи на підставі юридичних фактів, настання яких обумовлено специфікою конструкції таких договорів.....	288
ВИСНОВКИ.....	294
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	306

ВСТУП

Складні суспільні відносини, що функціонують в умовах ринкової економіки, вимагають від учасників цивільного обороту укладення не тільки договорів, виконання яких здійснюється на користь самих сторін, але й договорів, виконання яких здійснюється на користь третіх осіб.

Цивільний кодекс України не тільки передбачив конструкцію договору на користь третьої особи, але й безпосередньо визначив учасникам цивільних відносин можливість укласти окремі види договорів на користь третіх осіб. Проте існуючий рівень правового регулювання вказаних договорів не носить системного характеру, про що свідчить аналіз норм, які регулюють як договір на користь третьої особи загалом, так і його окремі види зокрема. Це зумовлює виникнення в договірній практиці суттєвих проблем, які не сприяють широкому використанню цієї договірної конструкції учасниками цивільних відносин. Особливу увагу привертає відмінність правових ознак, які характеризують цей договір у доктринальних положеннях, від ознак, які притаманні цьому договору в положеннях Цивільного кодексу України, що спричинює нечітке відмежування договору на користь третьої особи від інших суміжних правових конструкцій. Зазначене обумовлює необхідність проведення комплексного наукового дослідження юридичної конструкції договору на користь третьої особи.

Сьогодні в Україні відсутні монографічні дослідження з названої тематики, а незначна кількість наукових праць не охоплює всього масиву проблем. У контексті такої проблематики виконане дисертаційне дослідження І. О. Бровченка на тему «Участь третіх осіб у цивільно-правових зобов'язаннях» (Харків, 2009 р.), в якому автором досліджувалися окрім інших, й окремі питання зобов'язань з договорів на користь третіх осіб.

Теоретичною основою нашого монографічного дослідження стали праці відомих вітчизняних та зарубіжних вчених, зокрема:

М. М. Агаркова, І. А. Безклубого, О. А. Беляєвич, С. М. Бервено, Т. В. Боднар, С. М. Братуся, А. Н. Бутовського, М. І. Брагінського, В. А. Васильєвої, С. І. Вільнянського, В. В. Вітрянського, К. О. Гавзе, М. К. Галянтича, О. В. Дзери, Ю. Ю. Захарова, О. С. Іоффе, І. С. Канзафарової, Н. С. Ковалевської, В. М. Коссака, О. О. Кота, Н. С. Кузнецової, С. Н. Ландкофа, Л. А. Лунца, В. В. Луця, Р. А. Майданика, М. Н. Марченка, Є. О. Мічуріна, І. Б. Новицького, А. Нолькена, К. П. Победоносцева, В. Д. Примака, Б. І. Пугінського, В. К. Райхера, С. В. Сарбаша, В. І. Серебровського, І. В. Спасибо-Фатєєвої, М. О. Стефанчука, Р. О. Стефанчука, Ю. К. Толстого, Є. О. Харитонова, Г. Ф. Шершеневича, О. С. Яворської та інших.

Метою роботи є з'ясування юридичної природи договору на користь третьої особи, його співвідношення з іншими суміжними правовими конструкціями, юридичної суті прав третьої особи та особливості їх здійснення такими особами.

З урахуванням сформованого бачення юридичної природи договору на користь третьої особи в роботі аналізуються й особливості укладення та виконання окремих видів договорів як договорів на користь третіх осіб, зокрема як таких, можливість укладення яких безпосередньо передбачена в положеннях ЦК України, так і таких, можливість укладення яких законодавцем безпосередньо не передбачена.

Окремо приділено увагу й питанням недійсності договорів на користь третіх осіб та особливості припинення зобов'язань з таких договорів.

Автор визнає, що чимало положень монографічної роботи не є доскональними та незаперечними, проте в такий спосіб було зроблено спробу акцентувати увагу на дискусійних питаннях правового регулювання договорів на користь третіх осіб та їх юридичної природи загалом.

Автор висловлює подяку своєму науковому керівнику – доктору юридичних наук, професору, академіку НАПрН України В. В. Луцю, а також доктору юридичних наук, професору В. А. Васильєвій за підтримку, творче спрямування та цінні поради, надані під час написання цієї роботи.

Розділ І

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДОГОВОРУ НА КОРИСТЬ ТРЕТЬОЇ ОСОБИ

1.1. Поняття договору на користь третьої особи

Прийняття Цивільного кодексу України (надалі – ЦК) зумовило поживлення інтересу науковців до дослідження проблематики договору в цивільному праві. Сьогодні в юридичній літературі представлені різні точки зору щодо розуміння договору. Так, С. М. Бервено розглядає договір як правомірний правочин взаємоузгодженої волі двох і більше сторін, спрямованої на виникнення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків у формі зобов'язального правовідношення та на врегулювання відносин між цими сторонами шляхом закріплення цих прав та обов'язків у визначеній законом формі [16, с. 13].

На думку В. Г. Олюхи, поняття «договір», запропоноване у новому ЦК України, безпідставно звужує його зміст, оскільки термін «домовленість» фактично виключає конклюдентні дії та дії з передачі майна, необхідні поряд з домовленістю для укладення реальних договорів, тому автор пропонує визначати договір у цивільному праві як юридичний факт: договір – правочин двох чи більше осіб у визначеній законодавством формі, який спрямовано на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків [177, с. 9].

У цьому контексті заслуговує на увагу думка, висловлена Н. С. Кузнецовою з приводу розуміння договору у цивільному праві як юридичного факту. Як пише авторка, «договір як один із інститутів цивільного права має істотні особливості порівняно з іншими юридичними фактами, які в подальшому не впливають на поведінку сторін ... Зовсім інше становище посідає договір. Будучи підставою виникнення, зміни або припинення правовідносин, договір визначає і зміст цих правовідносин. Договір продовжує існувати і регулює в ме-

жах, встановлених нормами об'єктивного права, поведінку учасників створеного ним правовідношення доти, поки не буде досягнуто результату, який був метою договору.

На весь період існування утвореного договором правовідношення саме договір є критерієм правомірності поведінки сторін у цьому правовідношенні, зразком, з яким має збігатися поведінка сторін. Таким чином, договір відрізняється від інших юридичних фактів тим, що він не тільки дає підстави для застосування тієї чи іншої норми права до конкретного випадку і для виникнення, зміни або припинення конкретного правовідношення, а й безпосередньо регулює поведінку сторін, визначає права і обов'язки утворюваного ним правовідношення» [116, с. 14].

Однак не всіма авторами поділяється думка щодо правочинної природи договору. Так, наприклад, Л. К. Веретельник вважає, що розвиток концепції договору на засадах правочинності є безперспективним напрямком, а заснований на зобов'язанні напрям є більш конструктивним та узгоджується з конструкцією договору в країнах ЄС. Автор сформулювала доктринальне визначення договору як такого, що заснований на домовленості зобов'язання однієї або більше сторін [47, с. 8–9].

О. А. Беляєвич у монографії «Господарське договірне право України (теоретичні аспекти)» зазначає, що в сучасних умовах необхідним виявляється регулювання саме договірних зобов'язань, а не лише регламентація юридичних фактів, оскільки законодавець у такий спосіб не тільки впливає на момент виникнення договору, але й регулює права та обов'язки сторін договору, забезпечення їх виконання, відповідальності за порушення [14, с. 61], тому авторка, аналізуючи договір у господарському праві, вважає за можливе розглядати договір як зобов'язання – абстрактну модель правового зв'язку між суб'єктами, тобто правовідносини, в яких уповноваженій особі протистоїть конкретний зобов'язаний суб'єкт і де праву однієї особи протистоїть обов'язок іншої особи щодо відповідної поведінки [14, с. 524–525]. Посилаючись на ЦК, О. А. Беляєвич зазначає, що статті кодексу, включені до розділу II Книги п'ятої «Зобов'язальне право», регламентують саме права та обов'язки сторін договору як зобов'яз-

зання. Розташування масиву норм про договори та його обсяг (як загальних положень про договори, так і щодо окремих видів) саме в цій книзі є одним із аргументів на користь того, що договір слід розуміти не тільки і не стільки як правочин/угоду, але й насамперед як зобов'язальне правовідношення [14, с. 60].

Розуміння договору як абстрактної моделі правового зв'язку між суб'єктами перш за все пов'язане із категорією правовідношення. Йдеться про те, що договір як абстрактна модель правового зв'язку передбачений у формі зобов'язального правовідношення безпосередньо нормою права, яка носить абстрактний, загальний характер. Правова норма передбачає як модель правового зв'язку, так і її зміст, який відображений у правах та обов'язках суб'єктів, між якими виникає правовий зв'язок. І тільки на підставі домовленості абстрактна модель правового зв'язку, яка встановлена нормою права, стає дійсністю і набуває конкретного характеру щодо конкретних осіб.

Якщо поіменовані договори можна аналізувати з позиції абстрактної моделі правового зв'язку, то непоіменовані навряд чи, оскільки їхня модель не передбачена нормою права у формі зобов'язального правовідношення, а виникає на підставі домовленості сторін.

Так, Б. І. Пугінський ставить критично як щодо використання концепції юридичного факту, так і правовідношення для розкриття суті договору. Виходячи із загальної теорії права, юридичний факт, як пише автор, забезпечує перевід загального правила, яке передбачене правовою нормою, в конкретну модель поведінки учасників правовідносин. Відповідно в зобов'язанні, яке виникає із юридичного факту, не може бути нічого такого, чого не було б у правових нормах, які відносяться до регламентованого ними юридичного факту. Оскільки умови договорів, якими визначаються суб'єктивні права і обов'язки, за загальним правилом, формуються самими сторонами, а не запозичуються із закону, є всі підстави, як вважає автор, стверджувати про те, що договір не може і не повинен визнаватися юридичним фактом у загальноприйнятому розумінні цього терміна [210, с. 20–21].

Що стосується конструкції правовідношення, то, на думку Б. І. Пугінського, вона також є непридатною для пояснення суті договору, оскільки не дозволяє реалізувати індивідам характерні для нормаль-

ного ринкового обороту принципи договірної свободи, визначати на свій розсуд суб'єктивні права та юридичні обов'язки. Крім того, категорія «правовідношення», як стверджує автор, непридатна для пояснення суті договору також ще й тому (що є найголовнішим, на думку дослідника), що договір є інструментом правового регулювання діяльності суб'єктів, тоді як правовідношення таким не є. Визнання договору правовідношенням з невідворотністю тягне неможливість розкриття регулятивного потенціалу договору, означає відмову від його основних ознак [210, с. 40–41].

Необхідно звернути увагу на те, що ЦК України, на відміну від ЦК УРСР 1963 року, визначає поняття зобов'язання через категорію «правовідношення», однак при цьому не дає визначення самого поняття «правовідношення».

В. А. Васильєва, не погоджуючись із визначенням договору через категорію правовідношення, зазначила, що таке визначення призводить до змішування понять «зобов'язання» і «договір». А тому, на її думку, найбільш прийнятним є розуміння договору як підстави виникнення правовідношення, виходячи із того, що таке визначення найбільш відповідає положенням чинного законодавства [39, с. 101].

С. О. Бородовський вважає, що для повноти визначення поняття «договір» слід відобразити усі значення цього терміна в їх сукупності, об'єднуючи розуміння договору як юридичного факту, як зобов'язального правовідношення і як документа, тому автор вказує, що договір слід визначати «як юридичний акт двох і більше осіб, заснований на їх погоджених діях, виражений у вільному волевиявленні, спрямований на досягнення єдиного правового результату, що полягає у встановленні, зміні та припиненні цивільних прав і обов'язків, та зафіксований у встановленій законом формі» [25, с. 28]. На думку А. Б. Гриняка, договір – це зафіксована у встановленій законом формі система компромісів (домовленостей), що досягається сторонами з метою задоволення власних інтересів шляхом взаємоузгодження волі обох контрагентів майбутнього договору, спрямованих на виникнення, зміну або припинення цивільних правовідносин [66, с. 53]. Наведене визначення також поєднує в собі багатозначність поняття договору, а саме договору як документу, який фіксує права та обов'язки

сторін, і як юридичного факту. Такого підходу щодо визначення сутності цивільно-правового договору дотримується й О. І. Зозуляк. Так, даючи відповідь на питання, в чому полягає сутність договору як правової форми реалізації цивільної правосуб'єктності юридичних осіб, авторка пише, що сам договір залежно від етапу реалізації елементів договороздатності набуває характеристик юридичного факту, правовідношення та нормативного документа [87, с. 171].

Як свідчить аналіз юридичної літератури, на сьогоднішній день значна увага в доктринальних дослідженнях приділяється аналізу договору саме як регулятора цивільних відносин. Так, досліджуючи юридичну природу договору в приватному праві як регулятора суспільних відносин, Ю. Б. Алексишина пише, що у системі регулювання цивільних відносин можна умовно виділити дві підсистеми: нормативну підсистему та підсистему соціального саморегулювання. Нормативна підсистема передбачає регулювання цивільних відносин централізовано з боку держави. Основним регулятором тут є правові норми, втілені у джерелах позитивного права – законних та інших нормативних актах. В свою чергу підсистема соціального саморегулювання передбачає регулювання відносин зсередини самими членами соціуму або соціуму в цілому [4, с. 13]. З огляду на зазначене авторка робить висновок, що цивільно-правовий договір є регулятором цивільних відносин та входить до підсистеми соціального саморегулювання, яка діє паралельно із нормативною підсистемою, що включає в себе норми позитивного права. При цьому поняття договору як елемента підсистеми соціального саморегулювання авторкою визначається як акт узгодженого волевиявлення двох або більше суб'єктів цивільного права, вираженого у належній формі, спрямованого на врегулювання поведінки сторін, а іноді і третіх осіб у конкретних описаних в договорах ситуаціях [4, с. 15].

Зазначене свідчить про те, що юридична природа договору не може бути пізнаною виключно на основі однієї з існуючих в цивільному праві концепцій його розуміння, оскільки всі вони взаємодоповнюють одна одну і сприяють розкриттю сутності договору як правового явища. Тому, як відзначив В. В. Луць, у конкретному аналізі юридичних явищ завжди слід розкривати їх сутність, встановлю-

вати, зокрема, що розуміється під поняттям «договір» у тому чи іншому випадку [141, с. 24]. Зокрема, аналізуючи сутність та зміст цивільно-правового договору, автор зауважує, що сутність цивільно-правового договору складає угода (згода, домовленість, порозуміння, консенсус тощо) двох або більше сторін, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків, а зміст договору складають його компоненти – умови (пункти), щодо яких досягнуто згоди сторін [143, с. 15]. Таким чином, як відзначає автор, оскільки договір є підставою виникнення цивільно-правового зобов'язання, то зміст цього зобов'язання розкривається через права та обов'язки учасників, визначені умовами договору [143, с. 15].

На нашу думку, важливе значення для розкриття суті договору загалом має аналіз не тільки конструкції традиційного договору, тобто договору, виконання якого здійснюється на користь самих сторін, але й також конструкції окремих видів договорів, зокрема договорів на користь третіх осіб.

Так, відповідно до ч. 1 ст. 626 ЦК договором є домовленість двох або більше сторін, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків. Тому основою договору незалежно від того, чи він укладений на користь самих сторін, чи на користь третьої особи, як впливає із змісту цієї правової норми, є домовленість, яку розуміють як «погоджене волевиявлення двох або більше осіб» [141, с. 25]. Безумовно, тільки шляхом домовленості сторони визначають таку модель взаємовідносин, яка, згідно зі ст. 636 ЦК, визнається договором на користь третьої особи. Тому визначення вказаного договору як домовленості є базовим. Зокрема, В. С. Мілаш, досліджуючи комерційний договір у контексті сучасних ринкових умов, вказує на те, що договір як загально-правовий засіб регулювання суспільних відносин має єдиний «стрижень», який більшістю вчених пояснюється за допомогою таких понять, як «консенсус», «угода», «згода», «домовленість» [157, с. 18]. Тобто договір на користь третьої особи, як і традиційний договір, виступає юридичним фактом, на підставі якого виникають, змінюються або припиняються цивільні правовідносини з участю третіх осіб, однак аналіз договору на користь третьої особи з точки зору юридичного факту, на нашу думку, не

дозволяє повною мірою розкрити юридичну суть цього договору з огляду на його конструкцію.

Відповідно до ч. 1 ст. 636 ЦК договором на користь третьої особи є договір, в якому боржник зобов'язаний виконати свій обов'язок на користь третьої особи, яка встановлена або не встановлена у договорі. Частина 2 цієї статті передбачає, що виконання договору на користь третьої особи може вимагати як особа, яка уклала договір, так і третя особа, на користь якої передбачено виконання, якщо інше не встановлено договором або законом чи не впливає із суті договору. Тобто загальні положення вказаної статті встановлюють тільки «модель», «кістяк» договорів на користь третіх осіб, виходячи з якого сторони визначають зміст договору шляхом погодженого волевиявлення залежно від того, який вид договору вони укладають на користь третьої особи, а саме договір про виконання робіт, надання послуг, майнового найму тощо. Таким чином, договір на користь третьої особи виступає також як модель зобов'язального відношення, що виникає на підставі домовленості сторін, у якому відображена як поведінка зобов'язаної сторони договору, так і механізм забезпечення такої поведінки як з боку особи, яка уклала договір, так і з боку третьої особи.

Відповідно до ст. 511 ЦК зобов'язання не створює обов'язку для третьої особи. У випадках, встановлених договором, зобов'язання може породжувати для третьої особи права щодо боржника та (або) кредитора. Якраз таким зобов'язанням, яке може породжувати для третьої особи права щодо боржника, є зобов'язання, яке виникає на підставі досліджуваного договору, тому зазначений договір також є підставою виникнення зобов'язальних правовідносин.

Аналіз цивільного законодавства свідчить про те, що законодавець, встановивши загальну конструкцію договору на користь третьої особи (ст. 636 ЦК), за винятком окремих норм (ст. ст. 746, 985, 1063 ЦК), як правило, не передбачає правових норм, які б стосувалися правового регулювання окремих видів договорів на користь третіх осіб, тим самим зосередивши свою увагу на правовому регулюванні договірних зобов'язань, виконання яких здійснюється на користь самих контрагентів.

Слід зазначити, що врегулювати договірні відносини навіть з участю самих сторін договірної зобов'язання законодавчо важко, не

враховуючи вже й третіх осіб, що, звичайно, й недоречно робити з огляду на методологію і принципи цивільного права. Крім того, сама конструкція аналізованого договору не дозволить законодавцю врегулювати зобов'язальні правовідносини, які виникнуть на підставі такого договору стосовно окремих видів договорів, оскільки за окремими видами договірних конструкцій кожен із контрагентів може укласти договір на користь третьої особи, якщо це не суперечитиме суті самого договору, наприклад, ні покупець, ні продавець не позбавлені права укладання договору купівлі-продажу на користь третьої особи. Тобто, якщо ЦК не передбачає безпосередньо можливості укладення договорів купівлі-продажу, майнового найму тощо на користь третіх осіб, то це не означає, що ці договори не можуть бути укладені на користь третіх осіб, оскільки конструкція договору, яка встановлена в ст. 636 ЦК, носить загальний характер, а це означає, що будь-який договір може бути укладений на користь третіх осіб, якщо це не суперечить суті самого договору.

Тому при укладанні того чи іншого договору на користь третьої особи учасники цивільних відносин, виходячи із актів цивільного законодавства та суті самого договору, а також юридичної конструкції договорів на користь третіх осіб загалом, самостійно визначають зміст своїх прав та обов'язків, а також прав третьої особи, в яких відображається модель зобов'язального відношення. Тобто договір на користь третьої особи в більшості випадків виступає саме як програма дій для осіб, які є його контрагентами, так і осіб, які такими не є (мається на увазі третіх осіб, на користь яких укладений договір). Правила поведінки, які визначаються контрагентами на підставі домовленості, є обов'язковими як для них самих, так і третіх осіб. У зазначених випадках аналізований договір виступає саме як засіб регулювання суспільних відносин між його суб'єктами. Регулятивна роль аналізованого договору може бути зменшеною при укладенні таких договорів, як банківського вкладу, страхування тощо, з огляду на те, що вони є більш нормативно регламентованими.

Договір на користь третьої особи можна віднести якраз до тих договорів, де учасники цивільних відносин можуть максимально на основі погодженого волевиявлення сформулювати умови договору, ви-

ходячи із принципу свободи договору, який передбачений ст. 627 ЦК. Як слушно зауважив В. В. Луць, «визначаючи зміст договору, сторони керуються тією моделлю взаємовідносин, яка у загальному вигляді закріплена у нормах закону (ЦК) або інших актах цивільного законодавства, що стосуються даного виду договору» [141, с. 36]. Тому при укладенні аналізованих договорів, визначаючи їх зміст, учасники цивільних відносин керуються як моделлю взаємовідносин, яка передбачена нормою права щодо того договору, який вони хочуть укласти на користь третьої особи, так і моделлю юридичної конструкції договору на користь третьої особи загалом, яка передбачена ст. 636 ЦК.

Виходячи із зазначеного, договір на користь третьої особи є засобом правового регулювання поведінки суб'єктів цієї договірної конструкції, тобто як його контрагентів, так і третіх осіб.

Розуміння договору як засобу правового регулювання поведінки сторін загалом не є новим в теорії права. Наприклад, О. А. Беляєвич також розглядала договір як різновид правових засобів – особливих юридичних утворень, які призначені для організації та регулювання відповідних суспільних відносин, розраховані на багаторазове використання, види та порядок застосування яких передбачені законодавством [14, с. 34]. В. В. Луць, визначаючи поняття підприємницького договору, зазначив, що як юридичний факт договір належить до правомірних дій, що вчиняються з волі його учасників і спрямовуються на виникнення, зміну чи припинення цивільних прав та обов'язків. Проте роль договору не обмежується тільки тим, що він впливає на динаміку цивільних правовідносин (породжує, змінює або припиняє їх), а й відповідно до вимог законодавства, звичаїв ділового обороту, вимог добросовісності, розумності та справедливості визначає зміст конкретних прав та обов'язків учасників договірного зобов'язання. У цьому розумінні договір виступає засобом регулювання поведінки сторін у цивільних правовідносинах [141, с. 24].

Концепції договору як правового засобу дотримується Б. І. Пугінський, який зазначає, що укладення договору на умовах, вироблених сторонами, і виконання створюваних такою домовленістю договірних зобов'язань, що опирається на можливість застосування державного примусу, якраз утворює договірне правове регулювання. Як зауважує

автор, договір юридично визначає взаємовідносини двох або декількох конкретних осіб (фізичних і/або юридичних осіб). Він дає можливість упорядкувати такі аспекти взаємозв'язаної діяльності учасників, які не підлягають урегулюванню на підставі загальнообов'язкових правових норм. Включені в договори умови завжди носять приватний характер, відносяться до конкретного випадку або групи випадків. Тому вони не можуть вирішуватися шляхом видання нормативних настанов загального характеру, а вимагають правового регулювання в приватному порядку, на підставі домовленості суб'єктів, яка має юридичне значення [210, с. 48].

М. М. Сібільов також розглядає договір у сфері приватного права як універсальний юридичний засіб (елемент) механізму внутрішнього регулювання суспільних відносин (саморегулювання) [233, с. 162].

На думку С. О. Погрібного, сутність цивільно-правового договору як регулятора цивільних відносин полягає в тому, що ним створюються і закріплюються правила поведінки учасників відповідних відносин. Іншими словами, договір визначає норму цивільного права, якою відповідні відносини регулюються. Саме така характеристика цивільного договору, на думку автора, дозволяє говорити про його нормативний характер. При цьому нормативність як ознака права С. О. Погрібним розуміється як така його властивість, що полягає у створенні ним правил, якими регулюються суспільні (зокрема, цивільні) відносини. Саме тому цивільні договори, які створюють такі правила, на думку автора, слід вважати нормативними, а самі такі договори визначати як цивільно-правові [189, с. 94]. Як бачимо, автор, розкриваючи суть договору як регулятора цивільних відносин, дещо нетрадиційно підходить до визначення змісту категорії «нормативність», у зв'язку із чим автором зроблено висновок, що цивільно-правовий договір у тих випадках, коли він використовується суб'єктами для саморегулювання їх цивільних відносин (стаття 6 ЦК), є формою вираження саме норм цивільного права [189, с. 125]. Однак, як слушно зауважив М. Н. Марченко, з чим, як нам видається, варто погодитись, питання щодо характеру договірних норм, які виступають джерелом суб'єктивних прав та юридичних обов'язків, а разом з тим регулятором суспільних відносин, було і залишається відкри-

тим [152, с. 9]. З цього приводу хотілося б відзначити, що в юридичній літературі з загальної теорії права нормативно-правові договори характеризуються ознаками, які не є властивими для цивільно-правових договорів, крім того, відзначається також, що нормативно-правовий договір не може бути застосований у всіх сферах суспільних відносин, а також у процесі регулювання відносин між фізичними особами [180, с. 176–178].

У цьому контексті заслуговують на увагу міркування, висловлені Н. С. Кузнєцовою з приводу нових напрямків вивчення цивільно-правового договору на сучасному етапі розвитку доктринальних досліджень з цивільного права. Як зауважила авторка, «ми не можемо обмежувати роль і значення цієї інституції виключно як підстави виникнення, зміни або припинення цивільних правовідносин, тобто як юридичного факту, навіть дуже важливого. Мабуть, і погляд на договір як на регулятор цивільних правовідносин також сьогодні вже недостатньо повно і всебічно характеризує його функції, роль і значення у правовому регулюванні суспільних відносин на сучасному етапі.

В умовах, коли трансформуються наші погляди на джерела цивільного права і в їх системі законне місце поряд із нормами цивільного права, втіленими в акти законодавства, посідають звичаї ділового обороту, а також принципи цивільного права (через застосування інституту аналогії права), кваліфікація цивільно-правового договору як джерела цивільного права не викликає абсолютного неприйняття опонентів. Справа в іншому: не кожний цивільно-правовий договір може претендувати на такий особливий статус – тільки тоді, коли він на законних підставах регулює цивільні відносини інакше, ніж це передбачено в актах цивільного законодавства» [116, с. 16–17]. Таким чином, як вважає авторка, аналізуючи дію договору на всіх стадіях правового регулювання суспільних відносин, можна дійти висновку, що він універсально виступає як активний елемент механізму правового регулювання [116, с. 17].

Отож, як свідчить аналіз положень ЦК, використання тільки однієї з існуючих в цивільному праві концепцій розуміння договору (чи то правочину, чи то моделі зобов'язального відношення, чи то засобу правового регулювання поведінки учасників цивільних відносин

тощо) для розкриття сутності договору на користь третьої особи є таким, що не дозволить у повній мірі визначити юридичну природу цього договору. Тому розкриття суті зазначеного договору, як і договору загалом, вимагає саме поєднання існуючих в цивільному праві теоретичних концепцій.

У юридичній літературі під юридичною конструкцією договору розуміється передбачена законом система взаємопов'язаних компонентів правового характеру, яка забезпечує функціонування зв'язків між учасниками договору [161, с. 167]. Зокрема, В. С. Мілаш до елементів, які становлять систему загальноправової конструкції договору, відносить: 1) акт згоди щодо встановлення, зміни або припинення взаємних прав та обов'язків; 2) зміст договору як сукупність прав та обов'язків, зовнішньою формою вираження яких є договірні умови; 3) сторін договору як суб'єктів, що досягли згоди; 4) мету договору як форму усвідомлення інтересів, що реалізуються за його допомогою [157, с. 25–26].

Що стосується юридичної конструкції договорів на користь третіх осіб, то до елементів, які становлять систему зазначеної конструкції, можна віднести: 1) домовленість сторін; 2) суб'єктів договору, до яких відносяться як сторони, так і треті особи; 3) правовий зв'язок між цими суб'єктами, який виникає на підставі домовленості й відображений у змісті договору.

Особливу увагу при дослідженні договору на користь третьої особи привертає до себе категорія інтересу. Така увага зумовлена насамперед самою конструкцією договору, за якою виконання договору здійснюється не сторонами, яка уклала договір, а безпосередньо третій особі, яка не брала участі в його укладанні.

М. І. Брагінський та В. В. Вітрянський, аналізуючи договір на користь третьої особи, зазначили, що цей договір є договірною конструкцією, принципово відмінною від інших договорів, для яких характерним є те, що вони завжди укладаються в інтересах самих сторін [27, с. 363]. Крім того, окремі автори здійснюючи відмежування добровільного представництва від договору на користь третьої особи вказують на те, що «особа, яка уклала договір на користь іншої особи,

як і представник, діє в інтересах того, на чию користь цей договір укладений» [264, с. 41].

Ю. Захаров та Ю. Фогельсон, не погоджуючись із висновком М. І. Брагінського та В. В. Вітрянського щодо інтересу сторони, яка уклала договір, стверджують, що сторона такого договору укладає його винятково у своїх інтересах, а інтерес третьої особи існує в договорі тільки тому, що інтерес сторони якраз і полягає в задоволенні інтересу третьої особи [85, с. 111].

Як зазначено в юридичній літературі, «інтерес є те, до задоволення чого прагне суб'єкт, вступаючи в суспільне відношення. Засобом задоволення інтересу виступає об'єкт суспільного відношення – благо, яке здатне задовольнити потребу, що виникла» [39, с. 130–131]. Інтерес – це потреба, що прийняла форму свідомого спонукання і прояву в житті бажань, намірів, прагнень та знайшла відображення у тих відносинах, у які вступають особи в процесі своєї діяльності [62].

Не вдаючись до детального аналізу категорії «інтерес», можна стверджувати, що відсутність в особі тих чи інших благ зумовлює виникнення потреби, яка, проходячи крізь свідомість особи, стає її інтересом, для задоволення якого особа вступає в цивільні правовідносини. Одержання тих чи інших благ, для задоволення яких особа вступала в правовідносини, призводить до задоволення її інтересу, а, отже, до зникнення потреби як такої.

Таким чином, інтерес сторони, яка уклала договір, зумовлений усвідомленою потребою в задоволенні благ третьої особи. Виникнення такої потреби в сторони, яка уклала договір, може зумовлюватися характером відносин із третьою особою (наприклад, родичі, партнери по бізнесу, благодійницька діяльність тощо). Як зазначив А. Бутовський, спонукальною причиною для вчинення договору на користь третьої особи можуть служити одні тільки альтруїстичні мотиви – бажання обдарувати третю особу, виконати перед нею моральний борг, нагородити її за надану колись послугу [36, с. 10].

Про існування інтересу в сторони, яка уклала договір, свідчить той факт, що вона, уклавши договір на користь третьої особи, сама стає зобов'язаною – вчиняє дії або утримується від учинення дій на користь протилежної сторони, яка зобов'язана виконати обов'язок на

користь третьої особи (як приклад можна навести договір страхування на користь третьої особи). Більше того, якщо це реальний договір, то для його укладання контрагенту, крім досягнення домовленості, необхідно вчинити ще певну дію, наприклад, для укладання договору довічного утримання (догляду) на користь третьої особи відчужувачу необхідно передати майно у власність набувачеві, після чого цей договір вважається укладеним. З огляду на зазначене, можна стверджувати, що стороні, яка уклала договір, не байдуже, чи буде виконаний боржником обов'язок на користь третьої особи, що, звичайно, свідчить про її інтерес до укладеного договору.

Необхідно відмежовувати інтерес особи, яка уклала договір, від інтересу третьої особи з огляду на те, що змістом інтересу особи, яка уклала договір, є потреба в задоволенні благ третьої особи. Виходячи із юридичної конструкції договору на користь третьої особи, у третьої особи виникає право, якому відповідає обов'язок боржника. Виконання боржником обов'язку призводить до виникнення тих чи інших благ у третьої особи. Тому третя особа, приймаючи рішення про вираження наміру скористатися наданим їй на підставі договору правом, керується своїми власними інтересами залежно від власних потреб у задоволенні тих чи інших благ. Як зазначено в літературі з цього приводу, те, що є вигідним для третьої особи з погляду контрагентів, для неї може не представляти ніякого інтересу, і навпаки – кредитор, виговорюючи право на користь третьої особи, дуже часто робить це у своїх особистих інтересах [36, с. 10]. Тобто те, що є благом для особи, яка уклала договір, водночас не завжди є благом для третьої особи. Якщо ті чи інші блага, які третя особа може одержати в результаті реалізації свого права, не становлять для неї ніякої цінності, то вона не скористається ним. Це свідчить про те, що інтерес третьої особи за своїм змістом є самостійним і не залежить від інтересу особи, яка уклала договір.

Однак, незважаючи на самостійність інтересів як особи, яка уклала договір, так і третьої особи, між ними існує зв'язок, який полягає в тому, що виконання боржником обов'язку на користь третьої особи призводить до задоволення інтересів як особи, яка уклала договір, так і третьої особи, і навпаки.

Підсумовуючи зазначене, можна зробити висновок, що в основі змісту категорії «на користь третьої особи», яка є виокремлюючим критерієм для досліджуваного договору, лежить усвідомлена потреба однієї зі сторін договору (тобто сторони, яка уклала договір) у задоволенні благ третьої особи, що й обумовлює виконання такого договору на користь особи, яка не є стороною договору. З огляду на зазначене, варто погодитись із А. Нолькеном, який відзначив, що метою укладення такого договору є надання третій особі права вимоги, реалізувавши яке третя особа зможе отримати вигоду й користь [173, с. 21]. Тому отримання третьою особою вигоди й користі внаслідок реалізації наданого їй права призведе до виникнення у неї певних благ, а, отже, задоволення інтересу особи, яка уклала договір. Проте чинники, які формують виникнення такої потреби в особі, яка укладає договір, знаходяться поза межами договірної правовідносини. З огляду на зазначене, не можна не погодитись із думкою, висловленою З. Е. Беневоленскою в контексті відмежування договору на користь третьої особи від інших суміжних правових конструкцій: сторона, яка укладає договір на користь третьої особи, не вчиняючи жодних дій на користь останньої, тим не менше визначає, в чому полягає така користь. ... Користь вигодонабувача – це найбільш значимий елемент правовідносин на користь третьої особи [15, с. 119].

1.2. Становлення та розвиток конструкції договору на користь третьої особи в законодавстві України

Для глибшого проникнення в сутність договору на користь третьої особи, а також збереження наступництва в розвитку його правової конструкції вагоме значення має вивчення історії його виникнення та розвитку. Крім того, вивчення історії виникнення та розвитку цього договору дозволить не тільки зберегти зв'язок між отриманими раніше й новими результатами, але й наблизитись до розуміння діалектики правового регулювання вказаних договорів.

Виходячи із того, що в Стародавньому Римі були закладені основні інститути цивільного права, а також фундаментальні підходи до їх

правової регламентації, тому для вивчення сутності досліджуваного договору передусім варто звернутися до витоків римського цивільного права.

Як зазначив О. А. Підопригора, «давньоримське зобов'язання мало суворо особистий характер, стосувалось тільки тих осіб, які його уклали. Це був суворо особистий зв'язок між кредитором і боржником, а на третіх осіб він не поширювався. Особистий характер зобов'язання виявлявся в тому, що правове відношення виникало лише між кредитором і боржником. [...] Права і обов'язки, встановлені зобов'язанням, не відносилися до третіх осіб, що не приймали участі в зобов'язанні» [186, с. 142]. Суворо особистий характер давньоримського зобов'язання пояснювався тим, що для класичного римського права характерним був наступний принцип: «*Alteri stipulargy nemo potest*» (Ulpian D.45, 1, 38, 17), зміст якого полягав у тому, що «ніхто не може домовлятися на користь стороннього» [267, с. 181]. Юридична конструкція договору на користь третьої особи передбачає виникнення прав у третьої особи, внаслідок здійснення яких треті особи могли отримати певну вигоду та користь. Оскільки треті особи при укладенні таких договорів не брали участі, то ці договори вважалися такими, які суперечили вказаному принципу, у зв'язку з чим вони не могли визнаватися дійсними існуючою на той час правовою системою. Як зазначив А. Нолькен, договори, укладені всупереч цьому принципу, вважалися недійсними як щодо сторін договору, так і третіх осіб. Крім того, як зазначив автор, на ранніх етапах в силу існуючого принципу визнавалися недійсними і такі договори, коли виконання договору хоч і здійснювалося третій особі, однак в інтересах не третьої особи, а безпосередньо особи, яка уклала договір [173, с. 47].

Якщо одна особа, як зазначав Ю. Дубовицький, бажала діяти в інтересах третьої особи, то такій особі необхідно було спочатку укласти договір на свою користь і аж після цього уже набути таким чином право передати третій особі [76, с. 249]. Досліджуючи місце договорів на користь третіх осіб в римському цивільному праві, науковець звертає увагу на те, що в той час, коли існував принцип «*Alteri stipulargy nemo potest*», яким обмежувалася можливість учасникам цивільного обороту укласти аналізований договір, римське суспільство не

було розвинутим, не був розвинутий і цивільний оборот, людський розум не міг осягнути можливість існування такого різновиду договорів, тому пізніше у зв'язку із розвитком цивільного обороту, плином часу змінилися умови римського життя: розширилися межі володіння, розширився цивільний оборот, з'явилися нові потреби, збільшилася кількість нових договорів, які, у свою чергу, ускладнилися, мав місце й іноземний чинник, під впливом якого виникло *jus gentium* (право народів), яке за своїм духом суттєво відрізнялося від цивільного права та мало на нього вирішальний вплив [76, с. 250–251].

Пізніше в класичному праві імператорського Риму із цього правила були зроблені винятки. Так, третій особі, як зазначив Ю. Барон, належало право вимагати від боржника вчинення певних дій на свою користь у таких випадках: 1) якщо застагодержатель, здійснюючи продаж майна, отриманого в заставу, виговорював на користь заставодавця право викупу цього майна, то в цьому випадку в заставодавця виникало право на викуп майна в нового власника; 2) якщо хто-небудь, даруючи річ, покладе обов'язок на обдарованого передати її на користь третьої особи, то в цьому випадку у третьої особи також виникало право вимоги до обдарованого; 3) якщо хто-небудь передає чужу річ на зберігання або в позичку з умовою, щоб вона була повернута її власнику, то останньому надавалося право вимагати повернення своєї речі; 4) якщо висхідний родич, даючи придане, виговорює його повернення своїй дочці чи її дітям, то їм також надавалося право вимоги; 5) якщо спадкодавець виговорює вчинення певних дій на користь своїх спадкоємців, то в останніх виникало відповідне право вимагати вчинення цих дій (але тільки в тому випадку, коли боржник на підставі домовленості зобов'язувався вчинити певні дії водночас як на користь спадкоємця, так і на користь спадкодавця). Крім того, як писав Ю. Барон, існувало доволі дивне законодавче положення, яким передбачалося, що якщо хтось дасть у позику власні гроші на ім'я третьої особи, навіть без відома третьої особи, то право вимоги набуває тільки третя особа, а не сам позикодавець [12, с. 33–34]. Однак у вказаних випадках, як виключення із принципу «*Alteri stipulatur nemo potest*» щодо виникнення відповідних прав у третіх осіб, на нашу думку, не йшлося саме про договори на користь третіх осіб у те-

перішньому їх розумінні, у зв'язку з чим не доводиться говорити про позитивний вплив положень Римського цивільного права на цивільне законодавство України в контексті досліджуваного договору.

Щодо визнання юридичної конструкції договорів на користь третіх осіб в країнах західної Європи впродовж XII–XVI ст., то до рецепції римського цивільного права, як зазначив А. Нолькен, такі договори визнавалися дійсними. Автор звертає увагу на те, що за древньо-германським правом треті особи отримували в силу таких договорів самостійне і безпосереднє право на виговорене на їх користь виконання. Однак після рецепції римського права принцип «*Alteri stipulatur nemo potest*» став пануючим серед юристів-теоретиків, у зв'язку з чим цілком логічно виникло питання щодо визнання дійсними договорів, укладених на користь третіх осіб [173, с. 62].

Зокрема, Ю. Дубовицький, аналізуючи розвиток юридичної конструкції договорів на користь третіх осіб в літературі XII–XVI ст., дійшов висновку, що юристи в той час жодним чином не зрушили з місця конструкцію аналізованих договорів, існувало повне нерозуміння юридичної суті цих договорів, а також існували проблеми з відмежуванням їх від інших суміжних правових конструкцій [76, с. 257–259]. Крім того, автор зазначив, що юристи XVII і XVIII ст. також не розуміли юридичну природу договорів на користь третіх осіб і ті ознаки, які лежали в основі відмежування вказаних договорів від інших суміжних договірних конструкцій [76, с. 260].

У працях російських цивілістів дореволюційного періоду, увага до яких зумовлена тим, що частина України тривалий час перебувала в складі Російської імперії, юридична конструкція договорів на користь третіх осіб визнавалася. Більше того, в науковій літературі [36; 280; 188; 67] здійснювався вже науковий аналіз окремих проблем цієї договірної конструкції з використанням практики Урядового Сенату. Із цього приводу хотілося б відмітити вихід у світ у 1885 р. монографічного дослідження А. Нолькена «Договори въ пользу третьихъ лицъ» [173], яким автор зробив вагомий внесок в дослідження юридичної природи вказаних договорів.

Тогочасне законодавство жодним словом не згадувало про договори на користь третіх осіб, однак допустимість таких договорів не

підлягала сумніву. Вказані договори, як писав Г. Ф. Шершеневич, не суперечили загальному духу російського права, оскільки існуючий на той час закон, передбачивши обов'язковість для сторін виконання договору, не передбачав, що право вимагати його виконання належить тільки його сторонам. Крім того, тогочасна практика, яку як приклад наводив автор, також визнавала договори на користь третіх осіб дійсними [280, с. 519]. Про існування практики, яка свідчила про визнання конструкції аналізованих договорів у теорії цивільного права дореволюційного періоду, свідчать наукові праці й інших авторів вказаного періоду, які безпосередньо займалися дослідженням юридичної природи договорів, про які йдеться [188, с. 269–270; 36, с. 4–8].

Слід зазначити, що на початку ХХ ст. в дореволюційній Росії велася активна робота з кодифікації цивільного законодавства, у зв'язку з чим було підготовлено декілька проектів Цивільного Уложення. Зокрема, Книга 5 взятого нами за основу проекту Цивільного Уложення, який внесений 14 жовтня 1913 р. в Державну Думу [53], передбачала вже декілька положень (ст. 54–57), які безпосередньо стосувалися правового регулювання договорів на користь третіх осіб. Так, цими положеннями передбачалося, що за договором, укладеним на користь третьої особи, виконання зобов'язання можуть вимагати як сторона, яка поклала зобов'язання на боржника, так і третя особа (ст. 54); якщо третя особа виразила боржнику згоду скористатися наданим їй на підставі договору правом, то сторони договору не можуть змінити або розірвати договір, якщо вони не зберегли за собою таке право в самому договорі (ст. 55); у випадку, якщо третя особа відмовилась від наданого їй на підставі договору права, сторона, яка виговорила таке право, може сама скористатися ним, якщо це не суперечить змісту договору або суті права (ст. 56); боржник вправі робити заперечення, які впливають із договору, як проти сторони, яка уклала договір, так і проти третьої особи (ст. 57). Особливу увагу з цього приводу привертає до себе одна із праць Х. Баклановського, в якій автор дає загальну характеристику конструкції договору на користь третьої особи за проектом Цивільного Уложення порівняно з конструкцією аналогічного договору, яка була передбачена Германським Цивільним Уложенням [9].

Що стосується західноукраїнських земель, які з XVIII ст. входили до складу Австрійської імперії, а саме Галичини, Буковини та Закарпаття, то необхідно зауважити, що Австрійське Цивільне Уложення, яке прийняте у 1811 р. [174] не передбачало юридичної конструкції досліджуваного договору.

Вперше в Україні на законодавчому рівня конструкція договору на користь третьої особи була передбачена в ЦК УРСР 1922 р., якій було відведено ст. 140. Так, виходячи із вказаної статті, за договором, укладеним на користь третьої особи, виконання зобов'язання можуть вимагати, якщо інше не передбачено договором, як сторона, яка поклала зобов'язання на боржника, так і третя особа, на користь якої укладений договір. Якщо особа, на користь якої укладений договір, виразила боржнику намір скористатися виговореним на її користь правом, сторони договору позбавляються права без її згоди змінити або розірвати договір. Якщо особа, на користь якої укладений договір, відмовилася від наданого їй на підставі договору права, сторона, яка виговорила це право, може сама ним скористатися, якщо це не суперечить суті договору.

Як впливає із аналізу цієї правової норми, ЦК УРСР 1922 р. не давав визначення поняття цього договору, тим не менше законодавець у загальних положеннях ст. 140 цього нормативного акту намагався врегулювати відносини, що виникали із таких договорів.

Аналіз положень ст. 140 цього кодексу свідчить про те, що правом вимагати виконання договору, укладеного на користь третьої особи, могла володіти як третя особа, так і сторона, яка поклала зобов'язання на боржника. Однак у цій частині аналізована правова норма носила диспозитивний характер, а це означало, що у випадках, передбачених договором, як сторона, яка уклала договір, так і третя особа могли й не володіти правом вимагати виконання аналізованого договору (як впливає зі змісту цієї правової норми, на що необхідно звернути увагу, закон стосовно окремих договорів не міг обмежити в аналізованому праві ні сторону, яка уклала договір, ні третю особу).

Якщо порівнювати ЦК УРСР 1922 р. із проектом Цивільного Уложення 1913 р., то можна звернути увагу на те, що в Уложенні, на відміну від ЦК УРСР 1922 р., правова норма, якою передбачалося право

вимагати виконання договору як стороні, яка поклала зобов'язання на боржника, так і третій особі, була сформована таким чином, що не передбачала жодних винятків із цього правила, тобто ні спеціальними нормами стосовно окремих видів договорів, ні умовами укладеного договору суб'єкти договору, про які йде мова, не могли бути обмежені в аналізованому праві.

Виходячи із положень ст. 140 ЦК УРСР 1922 р., момент вираження наміру третьою особою скористатися виговореним на її користь правом є юридичним фактом, який обмежує право сторін змінювати та розривати договір без згоди третьої особи. Крім того, передбачаючи загальне правило про зміну та розірвання договорів, укладених на користь третіх осіб, законодавець не передбачав випадків, із настанням яких допускалася можливість їх зміни чи розірвання без згоди третіх осіб після вираження ними наміру скористатися наданим їм правом. У цій частині положення ст. 140 ЦК УРСР 1922 р., яке стосувалося зміни та розірвання цих договорів, носило імперативний характер, тому учасники цивільних відносин при укладенні таких договорів обмежувались у можливості на власний розсуд урегульовувати питання щодо зміни чи розірвання таких договорів в обхід волі третьої особи. Звичайно, передбачаючи обов'язковість отримання згоди сторонами договору від третьої особи після вираження нею наміру скористатися виговореним на її користь правом на зміну чи розірвання такого договору, законодавець у такий спосіб намагався захистити інтереси третіх осіб, що могло свідчити про те, що законодавець вважав третіх осіб відносно сторін договору слабкішими суб'єктами цієї договірної конструкції.

Крім того, як свідчить аналіз ст. 140 ЦК УРСР 1922 р., загальне правило про зміну та розірвання цих договорів поширювалося на всі стадії існування договірного зобов'язання і в тому числі на стадію його порушення, тому для того, щоб розірвати аналізований договір у разі його невиконання чи неналежного виконання на вимогу однієї із сторін, необхідно було вимагати згоду вже третьої особи після того як вона виразить намір скористатися наданим їй правом. Однак третя особа з різних міркувань могла й не погодитись, оскільки неналежне виконання боржником зобов'язання на її користь, наприклад, могло її

повністю влаштовувати, хоча при укладенні такого договору цей аспект проблеми міг би бути врахований учасниками цивільних відносин і вони могли б підійти диференційовано щодо умов, з настанням яких зміна чи розірвання аналізованого договору була б можлива без згоди третьої особи. Тому загальне правило про зміну та розірвання договорів, укладених на користь третіх осіб, яке було передбачено в положеннях ст. 140 ЦК УРСР 1922 р., з огляду на те, що в цьому нормативному акті не передбачалося інших механізмів впливу безпосередньо на третіх осіб (а останні, як випливає із аналізу цієї правової норми, за своїм правовим статусом були незалежними від інших суб'єктів цієї договірної конструкції), не було таким, яке, на нашу думку, сприяло б широкому використанню цієї договірної конструкції учасниками цивільного обороту на практиці.

Крім того, як випливає із зазначеного, положення цієї статті, на нашу думку, було таким, яке обмежувало свободу сторін в частині зміни та розірвання цих договорів.

Що стосується аналізованих проблем, то положення проекту Цивільного Уложення 1913 р., на нашу думку, були більш прогресивними, ніж положення ЦК УРСР 1922 р., оскільки давали можливість сторонам на власний розсуд врегулювати питання зміни та розірвання договорів, а отже, не обмежували жодною мірою принцип свободи договору, як це було зроблено в ЦК УРСР 1922 р.

Стосовно положення, яким надавалось право особі, що уклала договір, скористатися правом, від якого відмовилася третя особа, то, безумовно, таке положення викликає позитивну оцінку з огляду на те, що воно певною мірою забезпечувало стабільність зобов'язальних відносин, які виникали на підставі таких договорів, оскільки у третьої особи виникає право, а отже, вона могла б або скористатися ним, або відмовитись від нього, крім того, третя особа могла б зразу після вираження нею наміру скористатися виговореним на її користь правом відмовитись від нього, бо жодних обмежень із цього приводу в ЦК УРСР 1922 р. не було передбачено. Крім того, якщо третя особа відмовилась від права на отримання вигоди, то чому особа, яка уклала договір, повинна бути обмеженою безпосередньо скористатися цими вигодами, виходячи із власних потреб та інтересів? Як випливає із

ст. 140 УРСР 1922 р., такі обмеження можуть бути, але вони залежать від суті укладеного договору. Як приклад в юридичній літературі наводиться договір купівлі-продажу будинку, на підставі якого виговорювалося право третій особі користуватися однією із кімнат, тому у випадку відмови третьої особи від виговореного на її користь права у кредитора (продавця) не виникає права на цю кімнату, а просто припиняє свою дію передбачене обмеження для покупця, договір страхування життя тощо [172, с. 142].

Необхідно зазначити, що ст. 140 ЦК УРСР 1922 р. для третіх осіб, крім прав, не передбачала виникнення будь-яких обов'язків. Аналогічний підхід мав місце і в проекті Цивільного Уложення 1913 р.

Наступним етапом розвитку цивільного законодавства стало прийняття в 1961 р. Основ цивільного законодавства Союзу РСР і союзних республік, на підставі яких були прийняті цивільні кодекси союзних республік, у тому числі й ЦК УРСР 1963 р. Так, відповідно до ст. 160 цього кодексу, якщо особа, яка уклала договір, обумовила виконання зобов'язання, що виникло із договору, третій особі, то, якщо інше не передбачено в договорі і не впливає з його змісту, виконання може вимагати як особа, що уклала договір, так і третя особа, на користь якої виговорено виконання. Якщо третя особа відмовилась від права, наданого їй за договором, то особа, що уклала договір, може скористатися цим правом, коли це не суперечить змістові договору.

Як свідчить аналіз абз. 1 ст. 160 ЦК УРСР 1963 р., законодавець вперше спробував дати визначення поняття договору на користь третьої особи, що, безумовно, було вже позитивним моментом, оскільки, як можна врегульовувати відносини, що виникатимуть на підставі договорів, поняття яких в законі не передбачено? Необхідно звернути увагу й на те, що до прийняття цього кодифікованого акту в юридичній літературі було опубліковано вже ряд вагомих наукових праць, зокрема, М. І. Брагінського [26], В. І. Серебровського [231; 232] тощо, які тією чи іншою мірою стосувалися дослідження юридичної суті договорів на користь третіх осіб, що, безумовно, не могло не вплинути на відображення цієї договірної конструкції в положеннях ЦК УРСР 1963 р.

Що стосується права вимагати виконання цього договору як стороною, яка обумовила виконання зобов'язання третій особі, так і третьою особою, то в ЦК УРСР 1963 р. можна побачити аналогічний підхід до того, який знайшов своє відображення в ЦК УРСР 1922 р. Крім того, незмінним залишилось і положення, яке давало право стороні, що уклала договір, скористатися правом, від якого відмовилася третя особа.

Основним, що привертає увагу, є те, що ЦК УРСР 1963 р. взагалі обходив увагою питання правового регулювання зміни та розірвання договорів, укладених на користь третіх осіб. Тобто за вказаним нормативним актом вираження наміру третьою особою скористатися виговореним на її користь правом не мало тих правових наслідків, про які йшлося в ЦК УРСР 1922 р. З огляду на зазначене, треті особи, як свідчить аналіз положень ЦК УРСР 1963 р., з моменту вираження ними наміру скористатися виговореним на їх користь правом виявилися в менш вигідному правовому становищі, ніж до прийняття цього кодифікованого акту. Отож, якщо ЦК УРСР 1922 р. на перше місце поставив захист інтересів третіх осіб, то, відповідно, ЦК УРСР 1963 р., відмінивши загальне правило про зміну та розірвання вказаних договорів, яке існувало до цього часу, на перше місце поставив інтереси саме сторін цього договору, тим самим давши можливість сторонам на власний розсуд вирішувати питання зміни та розірвання досліджуваних договорів, що свідчило вже про розширення принципу свободи договору в цьому нормативному акті. Виходячи із сказаного, необхідно зауважити, що в питаннях правового регулювання зміни та розірвання договорів, укладених на користь третіх осіб, як ЦК УРСР 1922 р., так і ЦК УРСР 1963 р. не передбачали балансу інтересів між третіми особами та сторонами договору.

Підводячи ризику в порівняльній характеристиці правового регулювання юридичної конструкції договорів на користь третьої особи в положеннях ЦК УРСР 1922 р. та ЦК УРСР 1963 р., необхідно відзначити, що ЦК УРСР 1963 р. вперше спробував дати визначення поняття цього договору, чого не було в попередньому кодифікованому акті, крім того, визначаючи зміст прав сторін договору, він не передбачав жодних обмежень щодо їх реалізації (йдеться про те, що ЦК УРСР

1963 р. вже не вимагав від сторін договору для його розірвання чи зміни отримання згоди третьої особи після вираження нею наміру скористатися наданим їй правом).

Сучасним етапом кодифікації цивільного законодавства України як незалежної держави є прийняття 16 січня 2003 р. нового ЦК України. Як зазначив В. В. Луць, «цей акт є кодексом громадянського суспільства, кодексом приватного права, який забезпечує визнання рівності учасників майнових та особистих немайнових відносин, їх вільного волевиявлення та майнової самостійності» [142, с. 23]. Крім того, як зауважив автор, від часу введення в дію другого в історії України ЦК (1 січня 1964 р.) до прийняття нового ЦК сталися значні зміни в політичному та економічному житті нашого народу. Україна проголосила свою державну незалежність і перехід до ринкової економіки. Нові зобов'язання у сфері кодифікації, в тому числі цивільного законодавства, взяла на себе держава у зв'язку зі вступом до Ради Європи. Оновлення цивільного законодавства і виведення його на рівень європейських стандартів обумовлені також інтеграцією України у світову економічну систему й тенденцією на уніфікацію правових систем, завдяки яким відбувається стикування і взаємодія національного законодавства різних країн з метою спрощення міжнародних відносин, зняття перешкод у міжнародному обороті товарів, капіталів і робочої сили [142, с. 23].

ЦК України 2003 р. юридичній конструкції договору на користь третьої особи безпосередньо присвятив ст. 636. Особливу увагу привертає те, що законодавець передбачив визначення поняття такого договору, виділивши для цього окрему правову норму (ч. 1 ст. 636 ЦК), чого не було в двох попередніх кодифікованих актах. Крім того, законодавець також встановив можливість укладення такого договору й на користь невстановлених третіх осіб, про що взагалі не йшлося в ЦК УРСР 1922 р. та ЦК УРСР 1963 р.

Необхідно звернути увагу на те, що ч. 2 ст. 636 ЦК є такою, яка за своїм змістовним наповненням фактично не відрізняється від юридичного механізму забезпечення належної поведінки боржника як з боку особи, яка уклала договір, так і третьої особи, який був передбачений в положеннях ЦК УРСР 1922 р. та ЦК УРСР 1963 р. Проте,

на відміну від згаданих нормативних актів, ЦК України передбачає, що, крім договору, обмеження, які пов'язані з правом вимагати виконання цього договору як щодо сторони, яка уклала договір, так і третьої особи, можуть бути встановлені також законом або впливатимуть із суті договору.

Як свідчить аналіз ч. 3 ст. 636 ЦК України, вказана правова норма носить загальний характер, а це означає, що окремі особливості зміни та розірвання договорів, укладених на користь третіх осіб, можуть бути врегульованими як учасниками цивільних відносин при укладенні договору, так і безпосередньо законодавством щодо окремих видів договорів. Однак, якщо інше не передбачено договором або законом, виходячи із зазначеної правової норми, той чи інший договір, укладений на користь третьої особи, з моменту вираження наміру третьою особою скористатися наданим їй правом, не може бути зміненим чи розірваним без її згоди. Зазначене свідчить про те, що діючі положення про зміну та розірвання аналізованих договорів, у порівнянні із правовими положеннями ЦК УРСР 1922 р. та ЦК УРСР 1963 р., є такими, які найбільше відображають інтереси як сторін договору, так і третіх осіб, і, що найголовніше, максимально враховують принцип свободи договорів. Більш детально питання зміни та розірвання аналізованих договорів в положеннях ЦК України буде проаналізовано в наступних розділах цієї роботи.

Ч. 4 ст. 636 ЦК України за своїм змістом не є новою, оскільки можливість для особи, яка уклала договір, скористатися правом, від якого відмовилась третя особа, була передбачена і в попередніх цивільних кодексах. Зокрема, С. І. Вільнянський із приводу відмови третьої особи від права, наданого їй на підставі договору, зазначив, що «якщо третя особа відмовилася від цього права, сторона, яка виговорила це право, може сама скористатися ним (ст. 160 Цивільного кодексу УРСР). Однак ця норма має диспозитивний характер. У договорі може бути передбачено, що виконання може вимагати тільки третя особа, і, отже, у випадку її відмови від свого права договір втрачає силу» [49, с. 299]. Проте із висновками С. І. Вільнянського можна й не погодитись, виходячи із того, що ЦК УРСР 1963 р., як і ЦК України, передбачили для сторони, яка уклала договір, можли-

вість скористатися правом, від якого відмовилась третя особа, незалежно від того, чи сторона, яка уклала договір, відмовилася від вказаного права.

Отож, на відміну від ЦК УРСР 1922 р. та ЦК УРСР 1963 р. ЦК України не тільки визначає зміст прав та обов'язків суб'єктів цієї договірної конструкції, максимально враховуючи при цьому принцип свободи договору, але й також вперше передбачає визначення поняття цього договору. Тому, порівнюючи положення ЦК України, які стосуються правового регулювання аналізованого договору, з відповідними положеннями ЦК УРСР 1922 р. та ЦК УРСР 1963 р., можна зробити висновок, що конструкція договору на користь третьої особи, яка передбачена ЦК (ст. 636), є такою, яка сформована під впливом концептуальних засад ЦК УРСР 1922 р. та ЦК УРСР 1963 р.

1.3. Юридична природа договору на користь третьої особи

Безумовно, що розкриття сутності досліджуваного договору є неможливим без з'ясування його юридичної природи, тобто основних особливостей, що характеризують цей договір як договір на користь третьої особи і виділяють його з-поміж інших конструкцій з участю третіх осіб, а саме: виконання третій особі, покладення виконання на третю особу, виконання замість боржника третьою особою (поручителем, майновим поручителем) тощо.

Як зазначив М. І. Брагінський, для того щоб визначити взаємне становище учасників цивільного обороту, в цивільному праві використовують в основному три поняття: «сторони», «інша особа», «третя особа». Приналежність особи до взятого за основу зобов'язального відношення, як відзначає автор, служить основною ознакою для відмежування «сторін» від «інших осіб». «Інша особа» – це будь-який учасник цивільного обороту, який не є стороною взятого за основу правовідношення. «Треті особи» є різновидом «інших осіб». На думку автора, видовою ознакою, яка виділяє «третіх осіб» з-поміж всіх «інших осіб», є їх особливі відносини з однією із сторін взятого за основу правовідношення. Третя особа бере участь в іншому пра-

вовідношенні, в якому протистоїть йому як сторона учасник основного правовідношення. Протиставлення третіх осіб, як відзначає автор, сторонам носить умовний характер. Все залежить від того, яке із двох правовідношень буде братися до уваги як основне законодавцем чи дослідником [26, с. 4–5].

М. К. Сулейменов, обґрунтовуючи недоцільність виділення, крім «третіх осіб», ще й «інших осіб», відзначає, що будь-які особи цивільного обороту, які не беруть участі в узятому за основу правовідношенні, для правових норм, що регулюють таке правовідношення, байдужі. Під дію правових норм, як зазначає автор, вони потрапляють, коли залучаються в сферу регулюючого цими правовими нормами відношення. Але тоді вони вступають в особливі відносини з однією із сторін і, таким чином, виступають у ролі третьої особи. На думку автора, третя особа в цивільному праві – це учасник цивільного правовідношення, який знаходиться у певному правовому зв'язку з однією із сторін правовідношення, в силу якого набуває деякі права і обов'язки щодо цього правовідношення і виконує певні додаткові (допоміжні) функції [250, с. 126].

Що стосується ЦК, то в цьому нормативному акті для характеристики учасників цивільних відносин поряд із терміном «треті особи» використовується також термін «інші особи». На нашу думку, використання таких понять, як «треті особи» та «інші особи» в ЦК є також умовним, оскільки кожен із них вказує на осіб, які не є сторонами взятого за основу зобов'язання, але пов'язані з однією із сторін такого зобов'язання певним правовим зв'язком. Так, наприклад, за договором банківського вкладу на користь третьої особи іншими особами можуть вважатися особи, які вносять грошові кошти на рахунок, який відкритий на ім'я третьої особи, але водночас не відносяться ні до сторін цього договору, ні до третіх осіб. У цьому випадку інші особи не є безпосередніми учасниками основного зобов'язання, що є характерним для третіх осіб, але поряд із тим можуть впливати на його динаміку. З огляду на специфіку договору банківського вкладу правовий зв'язок іншої особи можливий не тільки із стороною, яка уклала договір, але й також із третьою особою.

В юридичній літературі договір на користь третьої особи розуміють як такий, за яким право вимагати виконання виникає у особи, яка не брала участі в договорі ні прямо (як контрагент), ні опосередковано (через представника) [106, с. 99].

Отож, юридична конструкція договору на користь третьої особи полягає в тому, що за цим договором зобов'язана сторона (боржник) повинна вчинити дію не на користь другої сторони (кредитора), а на користь третьої особи, яка не бере участі в укладенні договору. На користь третьої особи можна «виговорити» право, яким ця особа може скористатись чи ні, але не можна без її згоди покласти на неї цивільно-правовий обов'язок [141, с. 60]. Як зауважив І. Б. Новицький, договір на користь третьої особи має ту особливість, що він породжує правовий ефект для такої особи, яка ні особисто, ні через представника не брала участі в укладенні договору. Правові наслідки для третьої особи можуть виражатися тільки в установленні прав, але не обов'язків [171, с. 46].

Необхідно зазначити, що, крім загальної правової норми (ст. 636), в ЦК передбачена також можливість укладання й окремих договорів на користь третьої особи, зокрема договору банківського вкладу (ст. 1063), договору довічного утримання (догляду) (ст. 746), договору страхування (ст. 985) та деяких інших.

Правова конструкція договору на користь третьої особи, як вказується в юридичній літературі, передбачає широку сферу його застосування. Пряма чи опосередкована вказівка в законі на можливість укладання певних видів договорів як договорів на користь третьої особи (ст. 725, 746, 985, 1063 ЦК) не є підставою для висновку про те, що інші договори не можуть укладатись на користь третьої особи [165, с. 708].

При визначенні поняття договору на користь третьої особи (ч. 1 ст. 636 ЦК) законодавець насамперед акцентував увагу на поведінці зобов'язаної сторони договору, оскільки тільки ч. 2 цієї правової норми, диспозитивний характер якої можна тлумачити неоднозначно, вказує на виникнення права вимоги у третьої особи. Однак в юридичній літературі, крім досліджуваного договору, виділяють також договори про виконання третім особам. Як зазначив С. Н. Ландкоф,

«договір з виконанням третій особі полягає у тому, що в укладенні договору також беруть участь дві сторони з тим, що боржник виконує договір третій особі, але ця особа не має права вимагати виконання від боржника» [135, с. 109]. Тобто юридична конструкція договорів про виконання третім особам, як і договорів на користь третіх осіб, також визначається через поведінку зобов'язаної сторони, однак із тією відмінністю, що за договором про виконання третій особі остання не володіє правом вимоги.

Так, у справі № 40/172 за позовом державного підприємства «Макіїввугілля» (м. Макіївка) до відповідача – суб'єкта підприємницької діяльності про стягнення 4912 грн. 17 коп. заборгованості за оренду на підставі договору оренди № 1 господарський суд Донецької області відмовив у задоволенні позову. У своєму рішенні суд зазначив: згідно зі ст. 636 ЦК договором на користь третьої особи є договір, в якому боржник зобов'язаний виконати свій обов'язок на користь третьої особи, яка встановлена або не встановлена у договорі. В договорі на користь третьої особи має бути прямо чи опосередковано зазначено такий його характер. Таке зазначення і є підставою виникнення у третьої особи прав, передбачених ст. 636 ЦК. Якщо ж в договорі не встановлено, що він укладається на користь третьої особи, і таке із його змісту не випливає, але в ньому визначається особа, на адресу якої має бути здійснено виконання зобов'язання, що випливає із цього договору, такий договір не може бути ідентифікований як договір на користь третьої особи. З огляду на зазначене, суд дійшов висновку, що договір оренди № 1 не є договором на користь третьої особи. Тобто позивач не отримав право вимоги щодо виконання цього договору на свою користь [217]. Іншими словами, договір, на підставі якого позивач вимагав стягнення заборгованості за оренду, за своєю юридичною природою є договором про виконання третій особі, а не договором на користь третьої особи, у зв'язку із чим суд правомірно відмовив позивачу у задоволенні позову.

Господарський суд Дніпропетровської області, розглянувши у відкритому судовому засіданні справу № 8/313-07 від 07.11.07 р. за позовом Служби автомобільних доріг у Дніпропетровській області (м. Дніпропетровськ) до ТзОВ «Дніпропетровський регіональний про-

мисловий комплекс» (м. Дніпропетровськ) про стягнення 5 989,94 грн., встановив, що 01.10.04 р. між Регіональним відділенням Фонду державного майна України у Дніпропетровській області (далі – Фонд) та відповідачем був укладений договір оренди нерухомого майна, що належить до державної власності № 12/02–1213-ОД.

Орендодавцем за вищевказаним договором оренди є Фонд, а позивач, за умовами п. п. 3.3. та 9.2. договору оренди, уповноважений лише на отримання частини орендної плати та здійснення контролю за фактичним використанням орендованого майна (а не фактичним виконанням в частині сплати орендної плати).

Враховуючи викладене, господарський суд зазначає, що вищеназваний договір оренди за своєю суттю не може вважатись договором на користь третьої особи (ст. 636 ЦК), оскільки ним передбачено сплату орендної плати як до державного бюджету, так і позивачу, а є договором про часткове виконання третій особі – позивачу. У цьому випадку третя особа-позивач отримує часткове виконання, тобто вигоду від виконання договору, але вимагати виконання у разі ухилення від нього боржником така третя особа не має права. За таких обставин суд дійшов висновку, що вимоги позивача є необґрунтованими і не підлягають задоволенню [216].

Іншими словами, укладений договір оренди нерухомого майна, що належить до державної власності, між Регіональним відділенням Фонду державного майна України у Дніпропетровській області та відповідачем від 01.10.04 р. за своєю суттю є договором про часткове виконання третій особі – позивачу, а не договором на користь третьої особи, у зв'язку із чим у третьої особи – позивача відсутнє право вимоги.

Загалом аналіз вказаних судових рішень свідчить про існування проблем на практиці у відмежуванні договорів на користь третіх осіб від договорів про виконання третім особам, тому для уникнення цих проблем учасникам цивільних відносин при укладенні договору на користь третьої особи необхідно в обов'язковому порядку вказати на те, що це саме «договір на користь третьої особи» і при цьому передбачити зміст прав, які виникають у третіх осіб. Крім того, це дасть можливість уникнути й інших проблем правового регулювання, які можуть виникнути стосовно окремих видів договорів з участю третіх осіб.

Аналіз ст. 636 ЦК показує, що, якщо, з одного боку, в ч. 1 цієї статті законодавець, визначаючи поняття договору на користь третіх осіб, зосередив свою увагу власне на поведінці зобов'язаної сторони, то, з іншого, – в ч. 2 цієї статті передбачив юридичний механізм забезпечення такої поведінки зобов'язаної сторони як із боку особи, яка уклала договір, так і з боку третьої особи. Таким чином, можна зробити висновок, що юридична природа договору на користь третьої особи визначається як через поведінку зобов'язаної сторони, так і через юридичний механізм забезпечення такої поведінки з боку інших суб'єктів договору. Порівнюючи договори на користь третіх осіб із договорами про виконання третім особам, бачимо, що конструкція договорів на користь третіх осіб відмежовується не стільки за поведінкою зобов'язаної сторони, скільки за юридичним механізмом забезпечення такої поведінки з боку суб'єктів договору.

Отож, спільною рисою цих договорів є те, що їх виконання здійснюється не на користь осіб, які уклали договір, а на користь осіб, які не брали участі в укладенні таких договорів ні безпосередньо, ні опосередковано. Крім того, правовий зв'язок між особами, які уклали договір, та третіми особами, як за договорами, укладеними на користь третіх осіб, так і за договорами про виконання третім особам лежить за межами цих договірних конструкцій. Однак, якщо за договором, укладеним на користь третьої особи, до вираження наміру третьою особою скористатися наданим їй правом існує період невизначеності з огляду на те, що його виконання, за загальним правилом, повинно здійснюватися з волі третьої особи, то, відповідно, виконання договору з умовою про виконання третій особі здійснюється уже з волі сторони, яка його уклала, оскільки у третьої особи в силу специфіки цього договору не виникає права вимоги.

Відповідно до ч. 2 ст. 636 ЦК виконання договору на користь третьої особи може вимагати як особа, яка уклала договір, так і третя особа, на користь якої передбачено виконання, якщо інше не встановлено договором або законом чи не впливає із суті договору. Зміст цієї правової норми, виходячи з її диспозитивного характеру, можна тлумачити неоднозначно, оскільки у випадках, встановлених договором чи законом, як особа, яка уклала договір, так і третя особа, мо-

же й не володіти правом вимагати виконання договору з огляду на те, що вислів «якщо інше не встановлено договором або законом, чи не впливає із суті договору» стосується як права вимоги сторони, яка уклала договір, так і права вимоги третьої особи.

Якщо третій особі на підставі договору не буде надано право вимагати виконання обов'язку від боржника, що є основною ознакою, яка виділяє договори на користь третіх осіб із-поміж інших правових конструкцій, то в такому разі такий договір не буде вважатися договором, укладеним на користь третьої особи. У такому випадку відсутність права вимагати виконання обов'язку від боржника у третьої особи свідчить про укладення договору з умовою про виконання третій особі.

Таким чином, незважаючи на те, що ЦК у ч. 1 ст. 636 дав визначення поняття договору на користь третьої особи, з огляду на положення ч. 2 цієї статті воно є таким, яке не відображає його основної ознаки, а саме виникнення права вимоги у третьої особи. У зв'язку з цим, можна зробити висновок, що диспозитивний характер ч. 2 ст. 636 ЦК деякою мірою нівелює юридичну природу досліджуваного договору. Тому на сьогоднішній день ч. 2 ст. 636 ЦК, на нашу думку, не дає можливості належним чином відмежувати юридичну конструкцію договорів на користь третіх осіб від договорів про виконання третім особам, незважаючи на те, що в теорії цивільного права та судовій практиці такі договори відомі.

Виходячи із зазначеного, при визначенні поняття договору на користь третьої особи законодавець в ч. 1 ст. 636 ЦК, на нашу думку, повинен однозначно вказати на те, що у третьої особи право вимагати виконання обумовленого договором обов'язку на свою користь повинно виникати незалежно від суті договору, умов договору та закону у зв'язку, із чим зазначену правову норму пропонується викласти у такій редакції: *«Договором на користь третьої особи є договір, в якому боржник зобов'язаний виконати свій обов'язок на користь третьої особи, яка встановлена або не встановлена у договорі, а третя особа має право вимагати виконання такого обов'язку»*. Доповнення ч. 1 ст. 636 ЦК положенням імперативного характеру про те, що третя особа матиме право вимагати виконання обумовленого

договором обов'язку на свою користь є таким, яке з одного боку, не розхитуватиме передбачене законодавцем поняття цього договору, яке, на нашу думку, є досить вдалим, а з іншого боку, усуне ті проблеми й невизначеності, про які йшлося.

Зокрема, Цивільний кодекс Російської Федерації (далі – ЦК РФ) на відміну від ЦК України дещо по-іншому визначає поняття договору на користь третьої особи. Зокрема, ч. 1 ст. 430 ЦК РФ передбачає, що договором на користь третьої особи визнається договір, у якому сторони передбачили, що боржник зобов'язаний вчинити виконання не кредитору, а встановленій або невстановленій у договорі третій особі, яка має право вимагати від боржника виконання зобов'язання на свою користь. Як бачимо, ЦК РФ у ч. 1 ст. 430 при визначенні поняття договору на користь третьої особи чітко вказав як на поведінку зобов'язаної сторони, так і на юридичний механізм забезпечення такої поведінки з боку третьої особи. Проте на відміну від ЦК України ЦК РФ не містить правової норми, яка б встановлювала право сторони, яка уклала договір, вимагати виконання договору на користь третьої особи.

Крім того, як впливає із змісту ч. 2 ст. 636 ЦК, особа, яка уклала договір, може як володіти правом вимагати виконання договору на користь третьої особи, так і не володіти. Тобто, з одного боку, особа, яка уклала договір, може відмовитись від наданого їй ЦК права вимагати виконання договору на користь третьої особи, аналогічно як і третя особа – від свого права, як зазначив С. В. Вільнянський, в укладеному договорі може бути передбачено, що вимагати його виконання може тільки третя особа [49, с. 299], а з іншого – може бути обмеженою у цьому праві законом щодо окремих видів договору, хоча законодавець таких обмежень сьогодні не передбачив. Крім того, володіння чи не володіння таким правом може залежати від суті самого договору, укладеного на користь третьої особи.

Слід відзначити, що якщо в односторонньому договорі буде передбачено, що вимагати його виконання може тільки третя особа, то необхідно відзначити, що на підставі укладеного договору виникнуть тільки правовідносини між третьою особою та боржником. У такому випадку правове становище особи, яка уклала договір, на

нашу думку, деякою мірою нагадуватиме правове становище особи при вчиненні дій в інтересах іншої особи без доручення.

Якщо особа укладає договір на користь третьої особи, керуючись власними інтересами, а закон при цьому обмежує її у праві вимагати його виконання, то, відповідно, законодавець тим самим позбавляє таку особу юридичного механізму задоволення власних інтересів, задля яких вона уклала договір, оскільки особа, укладаючи аналізований договір, керується власними інтересами, а не тільки інтересами третьої особи.

Крім того, не є логічно виправданим, коли особа укладає договір на користь третьої особи, виходячи із власного інтересу, і при цьому відмовляється від механізму задоволення власного інтересу, тобто права вимоги. Такий вчинок особи, яка уклала договір, на нашу думку, можна пояснити тільки одним – втратою інтересу у виконанні договору на користь третьої особи. У такому разі, на нашу думку, навряд чи можлива зміна або розірвання досліджуваного договору на вимогу особи, яка його уклала, у судовому порядку з підстав, що передбачені ч. 2 ст. 651 та ст. 652 ЦК, оскільки ці правові норми спрямовані на захист інтересів сторін договору, які володіють правом вимоги. Тому на підставі зазначених правових норм можна буде змінити або розірвати досліджуваний договір тільки за вимогою боржника, тобто сторони, яка зобов'язалася виконати свій обов'язок на користь третьої особи. З огляду на зазначене, обмеження особи, яка уклала договір, в аналізованому праві повинно залежати тільки від суті укладеного договору, у зв'язку із чим ч. 2 ст. 636 ЦК пропонується викласти так: *«Сторона, яка уклала договір, може вимагати виконання договору на користь третьої особи, якщо інше не впливає із суті договору»*.

Підсумовуючи, необхідно відзначити, що положення проекту Цивільного Уложення, що був внесений 14 жовтня 1913 року в Державну Думу [53], які стосувалися правового регулювання досліджуваного договору в частині юридичного механізму забезпечення належної поведінки боржника як з боку особи, яка уклала договір, так і третьої особи, порівняно із ч. 2 ст. 636 ЦК, на нашу думку, були

більш досконаліми, оскільки усували ті проблеми й невизначеності, про які йшлося.

Так, у контексті аналізу специфіки договору довічного утримання (догляду) на користь третьої особи окремими авторами відзначається, що такий договір повинен укладатися винятково за наявності попередньо отриманої згоди від третьої особи, яку за юридичною сутністю слід визнати одностороннім правочином, який повинен бути нотаріально посвідченим [235, с. 132–133]. Однак, як нам видається, юридична природа конструкції договору на користь третьої особи не вимагає попереднього отримання учасниками цивільних відносин згоди від третьої особи щодо укладення договору на її користь з огляду на те, що у разі укладення такого договору в останньої виникає тільки право вимоги, яким вона може скористатися, а може й відмовитися.

Крім того, вираження згоди третьою особою щодо укладення договору на її користь не є юридичним фактом, який би зобов'язував учасників цивільних відносин укласти такий договір. Згода третьої особи щодо укладення договору на її користь також не зобов'язує й її у разі укладення такого договору скористатися наданим їй правом. Таким чином, вираження згоди третьою особою щодо укладення на її користь договору, з одного боку, не зобов'язує учасників цивільних відносин укласти договір, про який йдеться, а з іншого – не зобов'язує третю особу скористатися наданим їй за договором правом. Однак, незважаючи на те, що законодавець не передбачає норм, які б вимагали від учасників цивільних правовідносин попередньо отримувати згоду від третьої особи щодо укладення на її користь договору, що зумовлено специфікою конструкції такого договору, тим не менше учасники цивільних відносин перед укладенням таких договорів безумовно можуть попередньо отримати згоду від третьої особи, проте така згода не тягнутиме за собою жодних правових наслідків.

Згоду третьої особи щодо укладення на її користь договору, як нам видається, навряд чи можна визначати як правочин, адже відповідно до ч. 1 ст. 202 ЦК правочином є дія особи, спрямована на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків, водночас згода третьої особи щодо укладення на її користь договору не по-

роджує жодних прав чи обов'язків як для неї, так і сторін цього договору, а, отже, не є юридичним фактом, з настанням якого можуть виникати певні правові наслідки.

Договір на користь третьої особи необхідно відмежовувати від покладення виконання на третю особу. Так, згідно з ч. 1 ст. 528 ЦК виконання обов'язку може бути покладено на іншу особу, якщо з умов договору, вимог цього Кодексу, інших актів цивільного законодавства або суті зобов'язання не впливає обов'язок боржника виконати зобов'язання особисто. У цьому випадку кредитор зобов'язаний прийняти виконання, запропоноване за боржника іншою особою. Як впливає з наведеної правової норми, цивільним законодавством допускається можливість виконання зобов'язання замість боржника й іншими особами. Як відзначив із цього приводу С. В. Сарбаш, цивільне право, регулюючи в основному майнові відносини, враховує те, що часто кредитору буває байдуже, хто саме надасть йому майнове благо – боржник особисто чи хтось інший [229, с. 118].

Підставою виконання зобов'язання замість боржника третьою особою, як впливає з ч. 1 ст. 528 ЦК, є договір, укладений боржником із третьою особою. Таким чином, як за договором, укладеним на користь третьої особи, так і при виконанні зобов'язання замість боржника третьою особою треті особи шляхом учинення дій або утримання від учинення дій можуть впливати на динаміку зобов'язального відношення, щодо виникнення якого вони не брали участі ні безпосередньо, ні опосередковано. Однак, якщо за договором, укладеним на користь третьої особи, вчинення дій або утримання від учинення дій є правом третьої особи, то у випадку, який передбачений ч. 1 ст. 528 ЦК, вчинення дій або утримання від учинення дій є обов'язком третьої особи, який виникає на підставі договору, укладеного боржником із третьою особою.

Так, якщо за договором, укладеним на користь третьої особи, правовий зв'язок між особою, яка уклала договір (кредитором), та третьою особою знаходиться за межами договірної конструкції, то при покладенні виконання зобов'язання на третю особу правовий зв'язок між кредитором основного зобов'язання та третьою особою, як впливає із ч. 1 ст. 528 ЦК, виникає в силу закону і полягає у

виникненні обов'язку кредитора прийняти виконання, запропоноване за боржника третьою особою.

Правовий зв'язок між третьою особою, на користь якої укладений договір, та боржником виникає в межах укладеного договору і полягає у виникненні права третьої особи вимагати виконання зобов'язання на свою користь, в той час як при покладенні виконання зобов'язання на третю особу правовий зв'язок останньої з боржником знаходиться за межами основного зобов'язання і виникає на підставі договору, укладеного боржником із третьою особою. Слід зауважити, що зазначений договір може бути укладений також і за конструкцією договору на користь третьої особи (тобто кредитора основного зобов'язання).

Виконання зобов'язання замість боржника третьою особою, як впливає із ч. 3 ст. 528 ЦК, можливе і без укладення договору між боржником та третьою особою. Так, згідно з цією правовою нормою інша особа може задовольнити вимогу кредитора без згоди боржника у разі небезпеки втратити право на майно боржника (право оренди, право застави тощо) внаслідок звернення кредитором стягнення на це майно. Як впливає із наведеної правової норми, треті особи можуть впливати на динаміку зобов'язального відношення, щодо виникнення якого вони не брали участі, не тільки за дорученням боржників, але й також на підставі наведеної правової норми. З огляду на зазначене, дія ч. 3 ст. 528 ЦК поширюється й на майнових поручителів, якими, згідно з ч. 1 ст. 583 ЦК, є треті особи, які не є боржниками основного зобов'язання, але є заставаодавцями в договорі застави, який укладений із кредитором основного зобов'язання.

Таким чином, якщо ч. 1 ст. 528 ЦК передбачає покладення обов'язків боржником на третю особу за згодою останньої (шляхом укладення договору), то ч. 3 цієї статті передбачає підстави, виходячи з яких в іншій особі виникає можливість задовольнити вимогу кредитора без згоди боржника, тобто в цьому випадку, як і у випадку, який передбачений ч. 1 аналізованої правової норми, треті особи відіграють пасивну роль.

Крім майнових поручителів, третіми особами, які можуть здійснювати виконання зобов'язання замість боржника згідно з п. 3 ч. 1

ст. 512 ЦК, є також поручителі. Правовий зв'язок між поручителем і кредитором лежить за межами основного зобов'язання і виникає на підставі договору поруки. Тобто поручителі як треті особи щодо основного зобов'язання здійснюють виконання обов'язку замість боржника на підставі договору поруки. Зазначене є підставою для відмежування поручителів від майнових поручителів, оскільки останні мають право виконати зобов'язання замість боржника не на підставі договору застави, а виходячи із положення, яке передбачене ч. 1 ст. 528 ЦК.

Із цього приводу особливу увагу привертає до себе рішення Червонозаводського районного суду м. Харкова від 20.02.2012 р. Так, у справі за позовом Особи 1 до Особи 2 про стягнення грошових коштів Червонозаводським районним судом м. Харкова було встановлено, що 04 серпня 2008 року між Особою 1 та Особою 2, Харківським національним медичним університетом, було укладено договір № 080638, а також ряд додаткових угод. Згідно з умовами такого договору Харківський національний університет взяв на себе зобов'язання за рахунок коштів замовника (відповідача) надати студенту Особі 1 освітню послугу на медичному факультеті з 1 семестру 1 курсу з метою одержання ним повної вищої освіти на рівні кваліфікації лікаря за спеціальністю «лікувальна справа» за денною формою навчання.

Як було встановлено, позивач, згідно з умовами договору, навчається в Харківському національному медичному університеті з моменту укладення такого договору по цей час. Однак відповідач, порушуючи умови договору, додаткові угоди, плату за отримання освітньої послуги в розмірах та у строки, що встановлені договором, не вносив, у зв'язку із чим позивач змушена була самотійно оплачувати своє навчання за весь період навчання, а саме з 17 червня 2008 року по 28 липня 2011 року сплатила 32 778 грн. 00 коп., що підтверджується копіями квитанцій. Виходячи із зазначеного, позивач вважає, що до неї перейшли усі права первісного кредитора в зобов'язанні, на підставі чого вона має право на стягнення боргу з боржника Особа 2.

Приймаючи рішення про задоволення позовних вимог, Червонозаводський районний суд м. Харкова також дійшов висновку, що внаслідок виконання третьою особою за договором позивачем Особою 1 обов'язку з оплати навчання замість Особи 2, до неї перейшли усі права первісного кредитора в зобов'язанні, у зв'язку із чим вона має право на стягнення боргу з боржника Особа 2. Як відзначено в рішенні суду, згідно зі ст. 901 ЦК України за договором про надання послуг одна сторона (виконавець) зобов'язується за завданням другої сторони (замовника) надати послугу, яка споживається в процесі вчинення певної дії або здійснення певної діяльності, а замовник зобов'язується оплатити виконавцеві зазначену послугу, якщо інше не встановлено договором. Відповідно до ст. 636 ЦК України договором на користь третьої особи є договір, в якому боржник зобов'язаний виконати свій обов'язок на користь третьої особи, яка встановлена або не встановлена у договорі. Виконання договору на користь третьої особи може вимагати як особа, яка уклала договір, так і третя особа, на користь якої передбачено виконання, якщо інше не встановлено договором або законом чи не впливає із суті договору.

Згідно з п. 4 ч. 1 ст. 512 ЦК України кредитор у зобов'язанні може бути замінений іншою особою внаслідок виконання обов'язку боржника третьою особою і згідно зі ст. 514 цього кодексу до нового кредитора переходять права первісного кредитора у зобов'язанні в обсязі і на умовах, що існували на момент переходу цих прав, якщо інше не встановлено договором або законом [83].

Як впливає із зазначеного, Червонозаводським районним судом м. Харкова було встановлено, що договір про надання освітніх послуг, який укладений між Особою 2 та Харківським національним медичним університетом, є договором на користь третьої особи. Враховуючи, що внаслідок неналежного виконання умов договору Особою 2 Особа 1, на користь якої укладений договір, самостійно виконала обов'язок замість сторони, яка уклала договір, а саме оплатила кошти за надання освітніх послуг Харківському національному медичному університету, суд на підставі п. 4 ч. 1 ст. 512 ЦК України дійшов висновку, що виконання третьою особою, на користь якої

укладений договір, обов'язку замість сторони, яка уклала договір, є підставою для переходу прав кредитора до третьої особи. Іншими словами, Червонозаводським районним судом м. Харкова зроблено висновок про те, що в аналізованому випадку має місце так звана «суброгація». З огляду на зазначене, а також юридичну природу договору на користь третьої особи виникає запитання щодо можливості переходу прав кредитора у випадку, про який йдеться, до третьої особи.

Загалом до ознак, які є характерними для суброгації, в юридичній літературі відносять:

1) сутність суброгації полягає у виконанні зобов'язання (платежі) за боржника третьою особою із вступом третьої особи в права кредитора;

2) суброгація являє собою встановлений законом виняток із загального правила про припинення зобов'язання належним виконанням;

3) суброгація є самостійною підставою переходу прав кредитора до третіх осіб у силу закону, що відрізняє від уступки вимоги (цесії) і від регресу;

4) обсяг прав, що переходять до суброганта, залежить від обсягу, у якому ним було виконане зобов'язання боржника перед кредитором [112, с. 132].

Як передбачено п. 4 ч. 1 ст. 528 ЦК, однією із підстав заміни кредитора в зобов'язанні на іншу особу є виконання обов'язку боржника іншою особою. Слід відзначити, що особливості виконання обов'язку боржника іншою особою за загальним правилом врегульовані ст. 528 ЦК. Водночас, як уже відзначалося, якщо ч. 1 ст. 528 ЦК передбачає покладення обов'язків боржником на третю особу за згодою останньої (шляхом укладення договору), то ч. 3 цієї статті передбачає підстави, виходячи з яких в іншій особі виникає можливість задовольнити вимогу кредитора без згоди боржника, правовим наслідком чого буде перехід прав кредитора до такої особи (тобто йдеться про суброгацію). Як передбачено ч. 3 ст. 528 ЦК, інша особа може задовольнити вимогу кредитора без згоди боржника у разі небезпеки втратити право на майно боржника (право оренди, право

застави тощо) внаслідок звернення кредитором стягнення на це майно. У цьому разі до іншої особи переходять права кредитора у зобов'язанні і застосовуються положення статей 512–519 ЦК. Як відзначено в юридичній літературі, підставою виконання зобов'язання третьою особою замість боржника без згоди останнього є небезпека втратити третьою особою право на майно боржника. При чому така небезпека, як впливає із законодавства, може виникнути тільки у зв'язку із зверненням стягнення на майно боржника [229, с. 143]. Водночас, на чому також акцентується увага, закон пов'язує право третьої особи на виконання зобов'язання замість боржника тільки з такою обставиною, як втрата права на майно боржника у зв'язку із зверненням на нього стягнення кредитором, а не з будь-якими іншими обставинами [229, с. 145–146]. З огляду на зазначене, а також юридичну природу договору на користь третьої особи необхідно зробити висновок щодо відсутності передумов для застосування судом так званої конструкції «суброгації» (зокрема, п. 4 ч. 1 ст. 512 ЦК, ч. 2 ст. 528 ЦК) до правовідносин, які складаються у зв'язку із порушенням зобов'язань з договору про надання освітніх послуг стороною, яка уклала такий договір, та виконанням у цих випадках обов'язків замість таких осіб третіми особами, на користь яких укладений договір. Крім того, на що необхідно звернути увагу, в аналізованому випадку судом залишено поза увагою той факт, що третя особа ніяких прав на майно боржника (право оренди, право застави тощо) не втрачала, що зумовлено насамперед специфікою договорів про надання освітніх послуг.

Безперечно, невиконання чи неналежне виконання стороною, яка уклала договір, взятого на себе за договором обов'язку може призвести до правових наслідків негативного характеру насамперед для третіх осіб у зв'язку із чим виникає запитання щодо можливості виконання останніми у вказаних випадках обов'язку замість несправної сторони, яка уклала договір? Як відомо, конструкцією договору на користь третьої особи, з одного боку, опосередковуються відносини між сторонами такого договору, а з іншого – однією із сторін такого договору (тобто боржником) та третьою особою. Водночас виникнення якихось взаємних прав та обов'язків саме між стороною,

яка уклала договір, та третьою особою специфіка такого договору не передбачає. Отож, як впливає із зазначеного, можливості для виконання у випадку, про який йдеться, третьою особою обов'язків замість несправної сторони, яка уклала договір, юридична природа конструкції договору на користь третьої особи не передбачає.

Як уже відзначалося, ч. 1 ст. 528 ЦК передбачає можливість покладення виконання обов'язку боржника на третю особу за згодою останньої (тобто на підставі домовленості). З огляду на це необхідно відзначити, що жодних перешкод для того, щоб третя особа за домовленістю із стороною, яка уклала договір, в межах правової конструкції, яка передбачена аналізованою правовою нормою, не могла не виконати обов'язок замість останньої ні законодавство України, ні юридична природа договору на користь третьої особи не передбачає. Аналогічний висновок необхідно зробити й щодо можливості виконання такого обов'язку третьою особою замість сторони, яка уклала договір, в силу закону, тобто в межах правової конструкції, яка передбачена ч. 3 ст. 528 ЦК. Інше питання, що такі ситуації практичного характеру в контексті договорів на користь третіх осіб якщо й можуть мати місце, то тільки в поодиноких випадках.

Із цього приводу особливу увагу привертає до себе договір купівлі-продажу, конструкцією якого може опосередковуватися продаж третій особі товару в кредит з відстроченням або розстроченням платежу. Як передбачено ч. 6 ст. 694 ЦК, з моменту передання товару, проданого в кредит, і до його оплати продавцю належить право застави на цей товар. Таким чином, як впливає із зазначеного, а також юридичної природи договорів купівлі-продажу, у разі невиконання чи неналежного виконання стороною, яка уклала договір, взятого на себе обов'язку щодо оплати товару продавцеві, в третьої особи не буде правових підстав для виконання такого обов'язку замість сторони, яка уклала договір, в межах правової конструкції, яка передбачена ч. 3 ст. 528 ЦК. Такий висновок впливає із того, що в положенні цієї правової норми йдеться саме про небезпеку іншої особи втратити права на майно боржника (права оренди, права застави тощо), водночас в аналізованому випадку в третьої особи не виникає жодної небезпеки втратити права на майно боржника, оскільки у разі укла-

дення на її користь договору купівлі-продажу в кредит з відстроченням або з розстроченням платежу право власності на майно з моменту його передання виникає безпосередньо в останньої.

З огляду на зазначене природно виникає запитання щодо можливості встановлення на законодавчому рівні підстав, за наявності яких внаслідок виконання третьою особою обов'язків замість боржника, тобто сторони, яка уклала договір, можна б було вести мову про перехід прав кредитора до такої особи. Так, даючи відповідь на поставлене запитання, необхідно відзначити, що з огляду на юридичну природу договору на користь третьої особи, а також специфіку суброгації, передумов для встановлення на законодавчому рівні підстав, за наявності яких би щодо сторони, яка уклала договір, права кредитора повинні би переходити до третьої особи, на користь якої укладений договір, на нашу думку, бути не повинно. Такий висновок ґрунтується на тому, що метою укладення досліджуваного договору є надання вигоди та користі саме особам, які не беруть участі при його укладенні ні безпосередньо, ні опосередковано, крім того, таку вигоду і користь треті особи отримують саме завдяки вчиненню певних дій або утриманню від учинення таких дій сторонами, які укладають договір. Водночас, встановлення на законодавчому рівні підстав, за наявності яких би мало місце перехід до третьої особи прав кредитора стосовно сторони, яка уклала договір, знівелювало б конструкцію договору на користь третьої особи.

Гарант щодо договору, для забезпечення виконання якого він залучається, також вважається третьою особою. Підставою виникнення правовідносин за гарантійним зобов'язанням, як зауважує Л. О. Єсіпова, є юридичний склад, який складається з трьох юридичних фактів (послідовно здійснюваних правочинів): 1) правочин (угода) щодо надання гарантії (що укладається між принципалом та гарантом); 2) односторонній правочин щодо видачі гарантії (що здійснюється гарантом у виконання вказаної вище угоди); 3) дії бенефіціара, що свідчать про прийняття гарантії (односторонній правочин) [81, с. 13].

З огляду на зазначене, правовий зв'язок гаранта – третьої особи як з боржником, так і кредитором лежить за межами основного зобо-

в'язання і виникає на підставі правочинів, вчинених окремо з кожним із них. Однак, з погляду ідентичності вказаних правочинів із конструкцією договорів на користь третіх осіб особливу увагу привертає до себе договір про надання гарантії, який укладається між боржником (принципалом) та гарантом. Такий правочин може бути укладено як шляхом складання єдиного документа, підписаного сторонами, так і шляхом направлення принципалом гарантові одностороннього листа, який вміщує суттєві умови банківської гарантії з проханням видати цю гарантію (яка буде виступати офертою у відносинах гаранта із принципалом – ст. 641 ЦК України), і здійснення гарантом дій щодо видачі гарантії (які можна кваліфікувати як акцепт – ст. 642 ЦК України) [81, с. 13]. Гарантія є незалежним правочином від договору про її надання. На підставі цього останній створює юридичні зобов'язання виключно для принципала та гаранта, та не створює їх для бенефіціара [162, с. 11].

Виходячи із того, що порівнюваний договір не породжує зобов'язання для бенефіціара, але є юридичним фактом, на підставі якого у гаранта виникає обов'язок вчинити дію на користь бенефіціара, якому не відповідає право вимоги останнього, то, відповідно, правочин про надання гарантії, який укладається між боржником (принципалом) та гарантом, не є договором на користь третьої особи, а договором про виконання третій особі.

Таким чином, на відміну від таких конструкцій зобов'язальних відносин, як виконання третій особі, покладення виконання на третю особу, виконання замість боржника третьою особою (поручителем, майновим поручителем), гарантії (оскільки гарант є третьою особою щодо основного зобов'язання), для яких характерним є те, що правовий зв'язок зі сторонами основного зобов'язання у третіх осіб знаходиться поза межами цього зобов'язання, для договорів же на користь третіх осіб властивим є те, що правовий зв'язок третьої особи з однією із сторін основного зобов'язання (боржником) знаходиться в межах основного зобов'язання.

Так, ст. 540 ЦК передбачено зобов'язання з множинністю осіб як на стороні кредитора, так і на стороні боржника. Однак, порівнюючи із зобов'язанням, яке виникає з досліджуваного договору, нас ціка-

вить саме активна множинність, яка, як зазначено в юридичній літературі, має місце тоді, коли на стороні кредитора є кілька осіб, кожна з яких має право вимагати від одного боржника виконання зобов'язання у певній частці. Кредитор, вимога якого задоволена, вибуває із зобов'язання, яке зберігає свою силу для решти кредиторів до повного задоволення їхніх вимог [23, с. 31].

Зокрема, у третьої особи, на користь якої укладений договір, також виникають права, у зв'язку із чим, володіючи правами, третя особа стає немовби кредитором. Крім третьої особи, як впливає із ч. 2 ст. 636 ЦК, правом вимоги володіє також і сторона, яка уклала договір (тобто кредитор). Отож, спільною рисою, яка притаманна як зобов'язанням, що виникають з досліджуваного договору, так і конструкції зобов'язання з множинністю осіб на стороні кредитора є те, що кілька осіб мають право вимагати від одного боржника виконання зобов'язання. Крім того, схожість між порівнюваними правовими конструкціями простежується і в тому, що на підставі досліджуваного договору, як зазначено у підрозділі 2.1 цієї роботи, можуть виникати зобов'язання, виконання боржником яких повинно здійснюватися не тільки на користь третьої особи, але й також на користь особи, яка уклала договір.

Однак незважаючи на те, що й особа, яка уклала договір, і третя особа (якщо інше не передбачено договором, законом або не впливає із суті договору) володіють правом вимагати виконання договору, водночас зобов'язання, яке виникає із такого договору, слід відмежовувати від конструкції зобов'язання з множинністю осіб на стороні кредитора.

Зокрема, з виникненням права вимоги третя особа, як уже зазначалося, не стає стороною договору, вона й надалі залишається особою, на користь якої укладений договір. Кредитор як особа, яка уклала договір, має право вимагати виконання зобов'язання, але не на свою користь, а на користь третьої особи. У кредитора право вимагати виконання зобов'язання на свою користь виникає тільки в тому випадку, якщо третя особа відмовиться від наданого їй права (ч. 4 ст. 636 ЦК).

На відміну від зобов'язання, що виникає з досліджуваного договору, у зобов'язанні з множинністю осіб на стороні кредитора кожен із кредиторів має право вимагати виконання зобов'язання на свою користь незалежно один від одного, а боржник зобов'язаний виконати обов'язок на користь кожного із кредиторів відповідно, що, власне, і є однією із основних відмінностей порівнюваних конструкцій.

Договір на користь третьої особи також необхідно відмежовувати від договору про відступлення права вимоги (*cessio*) як одного із різновидів переходу прав кредиторів до третіх осіб. Схожість зазначених правових конструкцій простежується в тому, що кожна із них є підставою для виникнення прав у третіх осіб. Крім того, як уже зазначалося у підрозділі 1.2 цієї роботи, окремі дослідники в юридичній літературі XVII і XVIII ст. для обґрунтування підстав виникнення прав третіх осіб, на користь яких укладений договір, використовували також конструкцію відступлення права вимоги (*cessio*). Однак необхідно зауважити, що кожна із порівнюваних правових конструкцій, незважаючи на їхню схожість, має свою мету, яка й визначає в цілому притаманні для кожної з них особливості.

Зокрема, договір про відступлення права вимоги (*cessio*) укладається з метою заміни активної сторони у зобов'язанні – кредитора, в той час як заміна кредитора (особи, яка уклала договір) не є метою укладення договору на користь третьої особи. Метою укладення такого договору є надання прав третім особам, реалізувавши які, вони матимуть можливість отримати вигоду й користь від договору, щодо укладення якого вони не брали участі.

Право, яке виникає у третіх осіб на підставі договору про відступлення права вимоги (*cessio*) за своєю суттю є вторинним, тобто таким, яке виникає внаслідок переходу від первісного кредитора, а не безпосередньо на підставі первинного договору. Водночас право третьої особи, на користь якої укладений договір, є первинним, а не вторинним, оскільки воно виникає в силу особливостей цієї договірної конструкції, а не внаслідок його переходу від сторони, яка уклала договір (кредитора). З огляду на зазначене, виникнення права у третьої особи не є підставою для заміни особи, яка уклала договір.

Як впливає із змісту ч. 2 ст. 636 ЦК, крім третьої особи, якщо інше не передбачено договором чи законом або не впливає із суті договору, правом вимоги володіє і особа, яка уклала договір. Тобто третя особа не замінює особу, яка уклала договір (кредитора), вони існують паралельно як самостійні суб'єкти цієї договірної конструкції.

При укладенні досліджуваного договору кредитор не залишає зобов'язання, а третя особа не стає стороною, що є притаманним *cessio*, згідно з якою третя особа стає стороною в зобов'язанні.

Як слушно зауважує О. О. Кот, з огляду на перехід прав кредитора до третіх осіб, який відбувається в межах існуючого зобов'язання, відмінність договорів на користь третьої особи полягає в тому, що в таких договорах права між кредитором і вигодонабувачем розподіляються (а не переходять!) на стадії формування договірного зобов'язання, а головне – вигодонабувач не витісняє кредитора із зобов'язання [112, с. 41].

Як відомо, в юридичній літературі XVII і XVIII ст. окремими авторами для обґрунтування підстав виникнення прав третіх осіб, на користь яких укладений договір, крім конструкції *cessio*, використовувалася також конструкція представництва. Крім того, в радянський період окремими авторами також не виключалася можливість розгляду договору на користь третьої особи як договору про представництво [176, с. 37], у зв'язку із чим не можна оминати увагою проблеми співвідношення зазначених правових конструкцій. Дійсно, окремі риси, які є характерними для договорів, що укладаються представниками від імені осіб, яких вони представляють, можна виділити і в конструкції досліджуваного договору. Зокрема, як особа, яку представляють, так і третя особа не вчиняють безпосередньо дій, на підставі яких набувають прав, крім того, як представник, так і особа, яка укладає договір, вчиняють правочини, на підставі яких виникають права в інших осіб, тобто в осіб, яких представляють, та третіх осіб відповідно. Однак, незважаючи на існування спільних рис, договори на користь третіх осіб необхідно відмежовувати від договорів, які укладаються представниками для тих, кого вони представляють.

Як відзначено в юридичній літературі, представництво – це правовий спосіб, за допомогою якого особа, яку представляють, безпосередньо не вчиняє правомірних дій, але, діючи через представника, набуває прав і обов'язків за правочином із третьою особою [39, с. 39]. Як впливає з аналізу ч. 2 ст. 237 ЦК, представник діє від імені особи, яку він представляє, та в її інтересах. Визначальним для представництва є те, що представник при вчиненні правочинів діє на підставі та в межах наданих йому повноважень, що не є характерним для учасників цивільних відносин, які укладають договори на користь третіх осіб.

Ю. Дубовицький, порівнюючи конструкцію представництва з договорами на користь третіх осіб, у свій час писав, що на підставі правочину, вчиненого представником у межах повноважень, в особи, яку представляють, можуть виникати не тільки права, але й обов'язки, у той час як у третьої особи на підставі договору, укладеного на її користь, можуть виникати тільки права; укладаючи договір, суб'єкти цивільних прав діють від власного імені, а не від імені третіх осіб, що є характерним для представників; для того щоб набути право через представника, необхідні два юридичних факти: повноваження і сам договір, в той час як за досліджуваним договором достатньо самого договору [76, с. 245].

Слід також відзначити, що, на відміну від повіреного, який, вступаючи у правовідносини з іншими особами, керується винятково інтересами довірителя, сторона, яка укладає договір на користь третьої особи, керується насамперед власними інтересами. Як уже відзначалося, змістом інтересу сторони, яка укладає договір, є усвідомлена потреба в задоволенні благ третьої особи. Виникнення такої потреби в цієї сторони може зумовлюватися характером відносин із третьою особою (наприклад, родичі, партнери по бізнесу, благодійницька діяльність тощо). Тому, укладаючи такий договір, учасники цивільних відносин є самостійними, діють від власного імені і без відповідних повноважень, у зв'язку із чим треті особи не беруть участі в укладенні таких договорів ні безпосередньо, ні опосередковано. З огляду на зазначене, треті особи не є особами, яких представляють, а особи, які укладають договір, – представниками третіх осіб, тим більше, що

третя особа згідно з ч. 1 ст. 636 ЦК може бути й не встановлена у договорі і взагалі може не знати про укладений договір на її користь.

Слід також відзначити, що сторона, яка зобов'язана вчинити відповідні дії на користь третьої особи або утриматися від учинення таких дій, також не є такою, яка діє на підставі відповідних повноважень з боку сторони, яка уклала договір. В іншому випадку така сторона договору повинна діяти від імені сторони, яка уклала договір, та в її інтерсах. Як відзначила із цього приводу З. Е. Беневоленська, представник діє від імені особи, яку він представляє, а промісар (який діє на користь третьої особи) – від власного імені. Діяльність від власного імені – це діяльність самостійна. Представник діє від імені особи, яку він представляє, а промісар діє на користь третьої особи від власного імені. Крім того, як відзначається авторкою, діяльність промісара є абсолютно самостійною, він діє як сторона договору, а діяльність представника побудована на дорученні і повноваженні, наданого йому довірительом [15, с. 120]. Таким чином, теза про те, що в основі договору на користь третьої особи лежить договір про представництво, як впливає із наведеного, є доволі суперечливою, що свідчить про необхідність відмежування конструкції договору на користь третьої особи від конструкції представництва.

Те, що треті особи не беруть участі при укладенні таких договорів ні безпосередньо, ні опосередковано, не означає, що вони не можуть бути присутніми при їх укладенні. Однак присутність третіх осіб при укладенні таких договорів, про що йтиметься в подальшому, аж ніяк не робить їх багатосторонніми.

Водночас, на що необхідно звернути увагу, на сьогоднішній день в договірній практиці мають місце проблеми у відмежуванні договорів на користь третьої особи від договорів доручення, про що свідчить аналіз відповідних судових рішень. Так, наприклад, у цивільній справі № 123/1007/13-ц за позовом ТзОВ «НТС Плюс» до Особи 1 та Особи 2 про визнання договору доручення недійсним Київським районним судом м. Сімферополя було встановлено, що 10 квітня між Особою 1 і Особою 2 було укладено договір доручення № 3/1, за умовами якого ОСОБА 2 як Повірений зобов'язалася здійснити і надати від імені та за рахунок Особи 1 на користь ТзОВ «НТС Плюс»

юридичні, цивільно-правові, процесуальні та інші дії, пов'язані з пропозиціями Особи 2 з придбання цілісного майнового комплексу ВАТ «Сімферопольська ткацька бавовняна фабрика».

Обґрунтовуючи позовні вимоги, позивач ТзОВ «НТС Плюс» виходив із того, що такий договір повинен був породити у третьої особи (тобто у нього) не тільки права, але й обов'язки, у зв'язку з чим, як вважає позивач, такий договір не можна вважати договором на користь третьої особи. Фактично, як відзначав позивач, такий договір мав би бути тристороннім, але оскільки ТзОВ «НТС Плюс» такий договір не підписувався і взагалі воно не було стороною цього договору, то він є нікчемним.

Крім того, як відзначалося позивачем, цей договір не можна вважати і договором доручення, незважаючи на його назву та найменування його сторін, оскільки відповідно до ч. 1 ст. 1000 ЦК України за договором доручення одна сторона зобов'язується вчинити від імені та за рахунок другої сторони певні юридичні дії. Правочин, вчинений повіреним, створює, змінює, припиняє цивільні права та обов'язки довірителя. Однак від цього договору за наявності певних умов могли б виникнути права та обов'язки не тільки у довірителя – Особи 1, але й у третьої особи – ТОВ «НТС Плюс», яке не було його стороною, тому вказаний договір суперечить закону, а відповідно до ч. 1 ст. 203 ЦК України – зміст правочину не може суперечити актам цивільного законодавства.

Однак Київський районний суд м. Сімферополя дійшов іншого висновку, зокрема, як відзначається в рішенні суду, відповідно до ч. 1 ст. 636 ЦК України договором на користь третьої особи є договір, в якому боржник зобов'язаний виконати свій обов'язок на користь третьої особи, яка встановлена або не встановлена у договорі. Згідно з умовами Договору Особа 2 мала вчинити певні дії на користь особи, яка не брала участі в укладенні цього договору, що свідчить про відповідність укладеного договору положенням ст. 636 ЦК України [222].

Як впливає з аналізу рішення Київського районного суду м. Сімферополь, на підставі договору, укладеного між Особою 1 та Особою 2, Особа 2 зобов'язалася надати третій особі – ТзОВ «НТС плюс» – послуги щодо доцільності придбання цілісного

майнового комплексу ВАТ «Сімферопольська ткацька бавовняна фабрика». При цьому вчинення Особою 2 таких дій на користь третьої особи мало здійснюватися саме від імені Особи 1, на підставі чого такий договір контрагентами було названо саме договором доручення.

Не торкаючись проблематики виникнення за спірним договором відповідних обов'язків в третьої особи – ТзОВ «НТС плюс» – слід сказати, що спірні правовідносини, які мали місце між Особою 1, Особою 2 та ТзОВ «НТС плюс», повинні були опосередковуватися саме конструкцією договору на користь третьої особи, а не договором доручення. Такий висновок ґрунтується на тому, що внаслідок виконанням спірного договору Особою 2 в Особи 1, як би це мало бути в силу специфіки договору доручення, не відбувалося виникнення, зміни чи припинення суб'єктивних прав та обов'язків. Як передбачено ч. 1 ст. 1000 ЦК, за договором доручення одна сторона (повірений) зобов'язується вчинити від імені та за рахунок другої сторони (довірителя) певні юридичні дії. Правочин, вчинений повіреним, створює, змінює, припиняє цивільні права та обов'язки довірителя. Якраз навпаки, на що необхідно звернути увагу, виконуючи такий договір, Особа 2 вчиняла відповідні дії саме на користь третьої особи (ТзОВ «НТС плюс»), а в останньої за цим договором виникали відповідні права.

У контексті аналізованої проблематики особливу увагу привертає до себе наступне рішення суду. *Так, у справі за позовом Особи 1 до Особи 2 про стягнення матеріальної шкоди, заподіяної невиконанням договору доручення, Білгород-Дністровським міськрайонним судом Одеської області було встановлено, що між сторонами в жовтні 2009 року в усній формі було укладено договір, згідно з умовами якого відповідач зобов'язався придбати та поставити протягом двох тижнів для ТОВ «Белста» 42 плити перекриття. На виконання цього доручення позивач передав, а відповідач прийняв 27 720,00 грн. Однак відповідач не виконав взяте на себе зобов'язання, взяту суму грошей не повернув і відмовлявся повернути, у зв'язку із чим позивач був змушений звернутися до суду з відповідним позовом.*

Приймаючи рішення про задоволення позовних вимог, Білгород-Дністровський міськрайонний суд Одеської області виходив із того, що такий договір є договором на користь третьої особи (ст. 636 ЦК України) [82].

Як впливає із наведеного рішення, на підставі договору, укладеного між Особою 1 та Особою 2, Особа 2 зобов'язалася вчинити відповідні дії на користь третьої особи – ТзОВ «Белста», а саме придбати та здійснити поставку плит перекриття. Слід звернути увагу, що в цьому випадку придбання відповідних плит для їх поставки третій особі – ТзОВ «Белста» – Особою 2 не здійснювалося від імені Особи 1. Зазначене свідчить про те, що метою укладення договору доручення між Особою 1 та Особою 2 не було виникнення, зміна чи припинення суб'єктивних прав та обов'язків в Особи 1 як довірителя за договором доручення. Якраз навпаки, метою укладення такого договору було надання відповідної вигоди та користі особі (ТзОВ «Белста»), яка не брала участі при укладенні такого договору ні безпосередньо, ні опосередковано. Як впливає із рішення суду, Особа 2 для виконання взятого на себе обов'язку на користь третьої особи – ТзОВ «Белста», – повинна була вступити у відповідні правовідносини з іншими особами, що безпосередньо не призводило до виникнення, зміни чи припинення будь-яких прав та обов'язків в довірителя – Особи 1. З огляду на зазначене, варто погодитися із позицією Білгород-Дністровського міськрайонного суду Одеської області, який, розглянувши спір по суті, дійшов висновку про те, що відносини, які склалися між Особою 1, Особою 2 та ТОВ «Белста», охоплюються саме конструкцією договору на користь третьої особи, а не договором доручення.

Підсумовуючи сказане, необхідно відзначити, що в силу специфіки договору доручення дії повіреного повинні були бути підставою для виникнення, зміни та припинення відповідних прав та обов'язків насамперед в довірителя. В той же час, як впливає із наведених судових рішень, договори доручення укладалися з метою надання відповідних суб'єктивних прав саме третім особам. Таким чином, правові відносини, які виникали на підставі договорів доручення, в силу своєї специфіки, не могли охоплюватися конструкцією таких до-

говорів, а навпаки, такі правовідносини мали охоплюватися конструкцією договору на користь третьої особи. Як уже відзначалося, правовим наслідком вчинення відповідних дій повіреними за договорами доручення має бути виникнення, зміна та припинення відповідних прав та обов'язків насамперед в довіритель, а не третіх осіб, про що безпосередньо вказується в положенні ч. 1 ст. 1000 ЦК, водночас, як впливає із аналізованих судових рішень, метою укладення спірних договорів учасниками цивільних відносин було надання відповідних суб'єктивних прав саме третім особам.

Правовий зв'язок представництва з посередництвом дозволяє зробити висновок про те, що договори на користь третіх осіб не є суміжними з посередницькими договорами, незважаючи на те що посередник (послугонадавач), здійснюючи діяльність в інтересах кредитора (послугоотримувача), може діяти від власного імені. Так, за договором про надання посередницьких послуг посередник (послугонадавач) зобов'язується здійснити в межах наданих повноважень певну діяльність шляхом вчинення дій фактичного і/або юридичного характеру в інтересах кредитора (послугоотримувача) і за його рахунок [39, с. 310]. Посередницький договір є родовим поняттям, його різновидами є посередницькі договори: комісії, консигнації, доручення, управління майном, агентські угоди [228, с. 10].

Відмежовуючи посередницькі договори від договорів на користь третіх осіб, В. А. Васильєва зауважила наступне: «у конструкціях договорів на користь третьої особи саме виконання відбувається не контрагенту, а іншій особі, зазначеній у договорі. Право вимагати такого виконання належить як третій особі, так і стороні договору. Виконавцю договору байдуже, кому здійснити виконання, це лежить поза межами його інтересу. У посередницькому договорі виконання здійснюється учаснику посередницького договору, і тільки він вправі вимагати вчинення окреслених договором дій. Особливість полягає у тому, що саме виконання передбачає вступ у правовідносини з третіми особами. Якраз «таким» виконанням задовольняється інтерес контрагента» [39, с. 107].

Незважаючи на те, що послугонадавач, здійснюючи діяльність в інтересах послугоотримувача, може виступати і від власного імені,

тим не менше діє в межах наданих повноважень. Як уже зазначалося, особи, укладаючи договори на користь третіх осіб, діють також від власного імені, але без відповідних повноважень. Для отримання послугоотримувачеві вигоди, про якого йдеться в договорі про надання посередницьких послуг, необхідно, щоб послугонадавач вчинив правочини з третіми особами, в той час як третій особі, на користь якої укладений договір, для отримання таких вигод достатньо самого договору. Крім того, в послугоотримувача, в інтересах якого послугонадавач (посередник) здійснює діяльність, вступаючи в правовідносини з третіми особами, можуть виникати не тільки права, але й обов'язки, в той час як у третьої особи на підставі договору, укладеного на її користь, можуть виникати тільки права. Отож, особа, яка укладає договір на користь третьої особи, не є посередником останньої.

Від конструкції договорів на користь третіх осіб необхідно також відмежовувати зобов'язання, що виникають внаслідок вчинення дій у майнових інтересах іншої особи без її доручення, оскільки від реалізації порівнюваних правових конструкцій користь отримують особи, які не є сторонами зобов'язання, крім того, як особи, які укладають договори на користь третіх осіб, так і особи, які вчиняють дії у майнових інтересах іншої особи, діють без доручення з боку третіх осіб.

Зобов'язання із вчинення дій у майнових інтересах іншої особи без її доручення – це недоговірне зобов'язання, яке виникає в силу добровільного, усвідомленого вчинення однією особою – діючою стороною – фактичних або юридичних дій на користь іншої особи – зацікавленої сторони – і породжує її обов'язок відшкодувати діючій стороні необхідні витрати за понесену нею шкоду [272, с. 557–558]. Підставою виникнення таких зобов'язань є здійснення правомірних дій однією особою в інтересах іншої за наявності певної сукупності умов: відсутність доручення, необхідність і доцільність втручання в чужі справи, навмисне здійснення дій на користь іншої особи [88, с. 12].

Жодна із зазначених підстав, за винятком однієї (відсутність договору доручення), не є характерною для зобов'язань, що виникають з договорів, укладених на користь третіх осіб, оскільки сто-

рона, яка уклала такий договір, діє за власний рахунок, керується насамперед власними інтересами, які зумовлюють мету укладення договору, крім того, не звітує перед третьою особою, що є характерним для порівнюваного зобов'язання. Проте основна відмінність полягає в тому, що зобов'язання, які виникають із досліджуваних договорів, на відміну від зобов'язань, що виникають внаслідок вчинення дій у майнових інтересах іншої особи без її доручення, за своєю суттю є договірними.

Договір на користь третьої особи слід також відмежовувати й від багатосторонніх договорів. Як відзначив із цього приводу І. В. Кісель в контексті аналізу особливостей участі третіх осіб в цивільно-правових зобов'язаннях, відмінність між договірними зобов'язаннями з участю третіх осіб та зобов'язаннями з багатосторонніх угод проявляється насамперед в підставах їх виникнення, незважаючи на те, що кожне з цих зобов'язань виникає з договорів. Як відзначається автором, в учиненні однієї багатосторонньої угоди беруть участь всі особи, які в майбутньому стають сторонами зобов'язання, яке виникає з такої угоди, при чому способом вираження волі кожної із сторін при укладенні такого договору в письмовій формі є його підписання. Крім того, на що звертає свою увагу автор, для зобов'язань з договорів на користь третіх осіб це не є характерним, третя особа бере участь в зобов'язанні (тобто впливає на його динаміку шляхом реалізації прав або виконання обов'язків, які пов'язують її з однією із сторін у зобов'язанні), однак не в домовленості, із якої виникає це зобов'язання [103, с. 53–54]. Із сказаним не можна не погодитись. Зокрема, як уже відзначалося, однією з особливостей договору на користь третьої особи є те, що остання не бере участі при укладенні такого договору ні безпосередньо, ні опосередковано, однак це не означає, що вона не може бути присутньою при його укладенні. Проте бути присутнім при укладенні такого договору не означає брати участь в його укладенні, що є характерним для учасників цивільних відносин, які укладають багатосторонній договір. Іншими словами кожен із контрагентів багатостороннього договору є безпосереднім учасником всіх стадій, які є необхідними для укладення такого договору, зокрема йдеться про оферту та акцепт. Крім того,

третья особа, на що необхідно звернути увагу, з моменту укладення на її користь договору, не стає стороною такого договору.

Відмінність між цими договірними конструкціями полягає також й в інтересі, який переслідується кожним із контрагентів при укладенні порівнюваних договорів. Зокрема, змістом інтересу сторони, яка укладає договір, є потреба в задоволенні благ інших осіб, тобто осіб, які не беруть участі при укладенні такого договору ні безпосередньо, ні опосередковано, що не є характерним для багатосторонніх договорів, оскільки за багатостороннім договором кожен із контрагентів, укладаючи такий договір, переслідує інтерес, змістом якого є потреба в задоволення своїх благ, а не благ інших осіб.

Крім того, на відміну від багатостороннього договору, де кожен із його контрагентів може бути носієм і прав, і обов'язків, за договором на користь третьої особи в останньої можуть виникати винятково суб'єктивні права, і тільки в окремих випадках юридична природа таких договорів може допускати виникнення окремих обов'язків, про специфіку яких йтиметься нижче.

Особливу увагу привертає до себе договір дарування з обов'язком обдаровуваного на користь третьої особи, конструкція якого передбачена ст. 725 ЦК. Так, згідно з ч. 1 цієї статті договором дарування може бути встановлений обов'язок обдаровуваного вчинити певну дію майнового характеру на користь третьої особи або утриматися від її вчинення (передати грошову суму чи інше майно у власність, виплачувати грошову ренту, надати право довічного користування дарунком чи його частиною, не пред'являти вимог до третьої особи про виселення тощо).

Однак, як впливає із ч. 2 цієї статті, у третьої особи право вимагати виконання обов'язку, покладеного дарувальником на обдаровуваного, виникає тільки в разі смерті дарувальника, оголошення його померлим, визнання безвісно відсутнім чи недієздатним, тобто до моменту настання вказаних юридичних фактів третя особа правом вимоги не володіє, а тільки дарувальник як особа, яка уклала договір.

Виходячи із зазначеного, можна припустити, що дарувальник, укладаючи договір дарування зі встановленням обов'язку обдаровуваному вчинити певну дію майнового характеру на користь третьої

особи або утриматися від її вчинення (ч. 1 ст. 725 ЦК), укладає договір як договір про виконання третій особі, проте з настанням юридичних фактів, які передбачені в ч. 2 ст. 725 ЦК, укладений ним договір втрачає ознаки договору про виконання третій особі, набуваючи при цьому ознак вже юридичної конструкції договору на користь третьої особи.

Водночас, на що необхідно звернути увагу, обдарований може виконати покладений на нього обов'язок на користь третьої особи як до настання, так і після настання зазначених юридичних фактів, крім того, ці юридичні факти можуть настати й під час виконання обдаровуваним обов'язку третій особі. Отож, якщо обдарований виконає обов'язок на користь третьої особи до виникнення підстав, передбачених абз. 2 ч. 2 ст. 725 ЦК, то виконання обдаровуваним обов'язку третій особі, мало би здійснюватися за конструкцією договору про виконання третій особі і тільки після настання вказаних юридичних фактів виконання обдаровуваним обов'язку третій особі мало би здійснюватися уже за конструкцією договору, укладеного на користь третьої особи.

Однак, порівнюючи такі договірні конструкції, слід насамперед виходити із юридичної природи зазначених договорів. Зокрема, В. В. Новикова, розглядаючи юридичну природу договору дарування, до ознак, які є характерними для цього договору, відносить: безоплатність договору, збільшення майна обдаровуваного за рахунок зменшення майна дарувальника, наявність у дарувальника наміру обдарувати обдаровуваного, згода обдаровуваного на одержання дарунка як обов'язкової умови дійсності всякого договору [170, с. 56–65].

Водночас, як відомо, договором на користь третьої особи є договір, в якому боржник зобов'язаний виконати свій обов'язок на користь третьої особи, яка встановлена або не встановлена у договорі, а третя особа має право вимагати виконання такого обов'язку. Більше того, як уже відзначалося, в основі категорії «на користь третьої особи», яка є видоутворювальним критерієм договорів на користь третіх осіб, лежить усвідомлена потреба однієї із сторін договору у задоволенні благ третьої особи. При цьому чинники, які формують виникнення такої потреби, знаходяться поза межами договірного правовідношення.

Таким чином, якщо для договорів дарування характерною особливістю є передання дарувальником безоплатно майна (дарунку) у власність обдаровуваному, то для договорів на користь третьої особи – надання вигоди або користі особам, які не брали участі при укладенні таких договорів ні безпосередньо, ні опосередковано. Тому, якщо договір дарування розглядати крізь призму конструкції договору на користь третьої особи, то необхідно відзначити, що в такому випадку метою укладення договору буде не безоплатне передання дарувальником обдаровуваному майна (дарунку) у власність, а вчинення або утримання від учинення дій обдаровуваним на користь третьої особи, що в цілому суперечитиме суті договору дарування. Виходячи із зазначеного, можна зробити висновок про те, що юридична природа договору дарування виключає можливість учасникам цивільних відносин укладати такий договір як договір на користь третьої особи.

Крім того, якщо договір дарування з обов'язком обдаровуваного на користь третьої особи розглядати як договір на користь третьої особи, то необхідно відзначити, що в такому випадку до правовідносин, які виникають на підставі ст. 727 ЦК після настання підстав, обумовлених ч. 2 ст. 725 ЦК, слід застосовувати положення ч. 3 ст. 636 ЦК, що не зовсім узгоджувалося б з інтересами дарувальника.

Проте аналіз судової практики свідчить і про існування певних проблем, які пов'язані із відмежуванням договорів на користь третіх осіб від деяких суміжних правових конструкцій. Так, своїм рішенням Дніпровський районний суд м. Києва від 12 лютого 2008 р. відмовив у задоволенні позову особи І до комунального підприємства «Дирекція з управління та обслуговування житлового та нежитлового фонду Дніпровської районної у місті Києві ради (далі – Комунального підприємства), ТзОВ «Київські телекомунікаційні мережі» про визнання договору встановлення сервіту недійсним та про захист права власності.

Як впливає із судового рішення, 27 червня 2006 року між комунальним підприємством та ТзОВ «Київські телекомунікаційні мережі» укладено договір встановлення сервіту. (а. с. 11–12).

Предметом цього договору є встановлення сервіту, який полягає у наданні ТзОВ «Київські телекомунікаційні мережі» Комуналь-

ним підприємством права на розміщення технічних засобів телекомунікацій на території та в будинках, перелік яких наведено в додатку № 1 до цього договору, з метою забезпечення надання телекомунікаційних послуг мешканцям будинку, права безперешкодного доступу на територію підприємства з метою доступу до власних технічних засобів телекомунікацій (п. 2 зазначеного договору).

Зокрема, позивач – особа 1, звертаючись із позовом до суду, вказує на порушення з боку комунального підприємства її прав та законних інтересів, а саме права власності, оскільки відповідач, уклавши договір встановлення сервітуту від 27 червня 2007 року, не будучи співвласником території та будинку (адреса 1), надав дозвіл ТзОВ «Київські телекомунікаційні мережі» на розміщення технічних засобів та комунікацій.

Керуючись ч. 1 ст. 636 ЦК, а також виходячи із п. 1 ст. 2.2, ст. 3.1 договору сервітуту, якими передбачено, що оператор (яким, як свідчить аналізоване рішення суду, є ТзОВ «Київські телекомунікаційні мережі») здійснює прокладання та обслуговування телекомунікаційних мереж з метою забезпечення надання телекомунікаційних послуг мешканцям будинків, суд дійшов висновку про те, що договір сервітуту є договором для забезпечення потреб третіх осіб і укладено на їх користь [221].

Проте, не погоджуючись із таким висновком суду щодо оцінки вказаного договору як договору, укладеного на користь третіх осіб, необхідно зазначити, що згідно з ч. 1 ст. 403 ЦК сервітут визначає обсяг прав щодо користування особою чужим майном. Частина 1 ст. 401 ЦК передбачає, що право користування чужим майном (сервітут) може бути встановлене щодо земельної ділянки, інших природних ресурсів (земельний сервітут) або іншого нерухомого майна для задоволення потреб інших осіб, які не можуть бути задоволені іншим способом. Конкретними видами земельних сервітутів, як зазначено в юридичній літературі, можуть бути право проходу чи проїзду через чужу земельну ділянку, прокладання та експлуатація ліній електропередач, зв'язку і трубопроводів, забезпечення водопостачання та меліорації, сінокосу та випасу худоби, а також інші способи задоволення потреб, які не можуть бути забезпечені без встановлення земельного сервітуту [271, с. 502].

З огляду на зазначене, договір сервітуту, який був предметом судового розгляду, на нашу думку, не можна вважати договором, укладеним на користь третьої особи, оскільки, якщо б цей договір був укладений на користь третьої особи, то речові права на чуже майно, про які йде мова в цьому договорі, а саме права на розміщення технічних засобів телекомунікацій на території та в будинках, перелік яких наведено в додатку № 1 до цього договору, з метою забезпечення надання телекомунікаційних послуг мешканцям будинку, права безперешкодного доступу на територію підприємства з метою доступу до власних технічних засобів телекомунікацій (п. 2 зазначеного договору), виникали б не у ТзОВ «Київські телекомунікаційні мережі» як сторони договору, а безпосередньо у третіх осіб, на користь яких це товариство уклало б договір. Тобто, за аналізованим договором сервітут був встановлений безпосередньо стороні договору з метою надання послуг іншим особам (мешканцям будинків, про які йде мова в додатку № 1 та № 2 до договору), що, звичайно, не можна вважати підставою для визнання вказаного договору як договору, укладеного на користь третьої особи. У мешканців будинків, про які йшла мова в договорі, не виникло жодних речових прав на чуже майно, у зв'язку із чим їх не можна визнати третіми особами, на користь яких укладений договір встановлення сервітуту.

Таким чином, договір на користь третьої особи є самотійною договірною конструкцією, про що свідчать кваліфікуючі тільки її ознаки, а саме: виникнення права вимоги у третьої особи, що не є характерним для договору про виконання третій особі; право вимоги у третьої особи виникає на підставі договору, а не внаслідок переходу від особи, яка уклала договір, що є характерним для договорів про відступлення права вимоги (*cessio*); укладення договору здійснюється без повноважень з боку третьої особи, що виділяє його від договорів, які укладаються представниками від імені тих, кого вони представляють; особа, яка укладає договір, не є посередником третьої особи, що виділяє розглядуваний договір від посередницьких договорів; виникнення прав у третьої особи не робить останню стороною договору, що виділяє зобов'язання, яке виникає з аналізованого договору, від зобов'язань з множинність осіб на стороні кредитора.

Розділ 2

ЕЛЕМЕНТИ ДОГОВОРУ НА КОРИСТЬ ТРЕТЬОЇ ОСОБИ

2.1. Характеристика сторін у договорах на користь третіх осіб

Сторонами досліджуваного договору є учасники цивільних відносин, якими, відповідно до ст. 2 ЦК, є фізичні та юридичні особи, а також держава Україна, Автономна республіка Крим, територіальні громади, іноземні держави та інші суб'єкти публічного права. Укладаючи договір, учасники цивільних відносин повинні володіти правоздатністю та дієздатністю, тобто бути суб'єктами права. Зокрема, Д. М. Чечот, визначаючи правоздатність як абстрактну здатність до правоволодіння, зазначає, що вона не позбавлена й певного конкретного змісту. Здатність особи до правоволодіння закон не пов'язує з конкретним суб'єктом, з конкретним видом суб'єктивних прав, які може набути цей суб'єкт (у цьому абстрактність правоздатності); водночас закон визначає, які види суб'єктивних прав може, а які не може набути суб'єкт, визначаючи таким чином межі його здатності до правоволодіння (у цьому конкретність правоздатності) [277, с. 13–14]. Однак, як зазначив О. С. Іоффе, розуміння правоздатності саме як здатності до правоволодіння є не зовсім точним, оскільки правоздатність включає в себе також здатність до володіння обов'язками, тому автор визначає правоздатність як здатність особи мати права та обов'язки [91, с. 81]. ЦК також визначає цивільну правоздатність як здатність особи мати цивільні права та обов'язки (ст. ст. 91, 25 ЦК). З огляду на зазначене, правоздатність особи є тією правовою властивістю, яка дає можливість особі укласти договір на користь третьої особи, а також володіти конкретними суб'єктивними правами та обов'язками, які виникнуть із такого договору. Так, ч. 1 ст. 746 ЦК передбачено, що відчужувачем у договорі довічного утримання

(догляду) може бути фізична особа незалежно від її віку та стану здоров'я. Як впливає з цієї правової норми, юридична особа обмежена у праві укладення договору довічного утримання (догляду) на користь третьої особи. Тобто право на укладення договору довічного утримання (догляду) на користь третьої особи, на відміну від фізичних осіб, не є елементом правоздатності юридичної особи, у зв'язку із чим обмежується її можливість стати стороною цього договору як відчужувач.

Згідно з ч. 2 ст. 636 ЦК, виконання договору на користь третьої особи може вимагати як особа, яка уклала договір, так і третя особа, на користь якої передбачено виконання, якщо інше не встановлено договором або законом чи не впливає із суті договору. Як засвідчує аналіз цієї правової норми, право особи вимагати виконання договору на користь третьої особи є елементом правоздатності і стає суб'єктивним правом тільки внаслідок укладення договору, тобто настання юридичного факту. Проте у випадках, встановлених законом, а також залежно від суті договору право вимагати виконання договору на користь третьої особи може не входити до змісту правоздатності особи, а тому внаслідок укладення договору сторона не матиме права вимагати його виконання на користь третьої особи. Як бачимо, аналізована правова норма чітко визначає як можливість укладення такого договору суб'єктом права загалом, так і можливість володіти конкретними суб'єктивними правами та обов'язками за такими договорами зокрема.

Цивільна правоздатність фізичної особи виникає в момент її народження. У випадках, встановлених законом, здатність мати окремі цивільні права та обов'язки може пов'язуватися з досягненням фізичною особою відповідного віку (ст. 25 ЦК). Крім того, як зазначав Я. Р. Веберс, щодо окремих елементів змісту правоздатності не виключається можливість одночасного виникнення як дієздатності, так і правоздатності [42, с. 99]. Так, наприклад, за договором страхування страхувальником згідно зі ст. 3 Закону України «Про страхування» може бути виключно дієздатна фізична особа. Тобто право на укладення цього договору, яке становить зміст правоздатності у фізичної особи, виникає тільки з настанням повної цивільної дієздатності.

Що стосується юридичних осіб, то їхня цивільна правоздатність згідно зі ст. 91 ЦК виникає з моменту її створення і припиняється з дня внесення до єдиного державного реєстру запису про її припинення (ст. 91 ЦК).

В юридичній літературі, крім теорії статичної правоздатності, виділяють також теорію динамічної правоздатності, яка безпосередньо стосується визначення моменту виникнення прав третьої особи, що є предметом цього дисертаційного дослідження.

Одним із перших, хто торкнувся теорії секундарних прав у радянський період, був М. М. Агарков. Він не відносив можливість особи в односторонньому порядку створювати, змінювати та припиняти цивільні правовідносини до змісту суб'єктивного права, оскільки такій можливості не відповідає обов'язок протилежної сторони, а тільки пов'язаність цим правом. Як приклад наводив можливість особи укласти договір та інші угоди, скласти заповіт, здійснити вибір в альтернативному зобов'язанні, розривати договір тощо [2, с. 71]. Як зазначив автор, неправильно собі уявляти правоздатність статичною і думати, що в будь-який момент особа може стати суб'єктом будь-якого цивільного правовідношення [2, с. 71]. Теорія секундарних прав знайшла свою підтримку також і в працях А. Г. Певзнера [183, с. 9]. Зокрема, автор, здійснюючи поділ секундарних прав на дві групи, до першої групи відносив секундарні права, які дають можливість особі одностороннім волевиявленням створити суб'єктивне право для себе чи для іншого, і, як приклад, наводив право третьої особи за договором «на користь третьої особи» відмовитися або прийняти виговорене їй за договором право.

На відміну від М. М. Агаркова, який, як уже зазначалось, визначав правоздатність як таку, яка весь час розвивається і одним із етапів розвитку якої є секундарне право, М. І. Брагінський, навпаки, розуміє правоздатність не як динамічну, а як статичну, при цьому суб'єктивне право визначає як таке, яке весь час розвивається, і одним із етапів розвитку якого є секундарне право, зміст якого також визначає як можливість особи в односторонньому порядку створювати, змінювати та припиняти цивільні правовідносини [26, с. 13–14].

Отож, як впливає із зазначеного, ставлення до теорії секундарних прав залежить передусім від розуміння правоздатності як такої та

суб'єктивних прав зокрема, що й пояснюється неоднозначним ставленням в юридичній літературі до цієї теорії, про що свідчить аналіз праць О. С. Іоффе та М. Д. Шаргородського [93, с. 254–261], А. В. Венедіктова [45], С. Н. Братуся [31, с. 7–12], Д. М. Чечота [277, с. 26–27], А. В. Міцкевича [156], Р. О. Стефанчука [249, с. 147], М. О. Стефанчука [248, с. 17–18] тощо.

У сучасній юридичній літературі теорія секундарних прав знаходить своє застосування й стосовно обґрунтування моменту виникнення прав у третіх осіб, на користь яких укладений договір. Із цього приводу необхідно відзначити, що питання виникнення прав у третіх осіб неодноразово розглядалися в юридичній літературі, зокрема в працях К. Побєдоносцева [188, с. 266–267], Г. Ф. Шершеневича [280, с. 520], А. Бардзкого [11, с. 458], В. І. Серебровського [232, с. 375], Н. С. Ковалевської [106, с. 99], А. Н. Бутовського [36, с. 37], А. Нолькена [173, с. 107, 120], тощо. Загалом основна дискусія авторів зводилася до того, з якого моменту виникають права у третьої особи: з моменту укладення договору чи з моменту волевиявлення третьої особи. Тому, виходячи із такої дискусії, прихильники теорії секундарних прав роблять висновок про те, що з моменту укладення договору виникає секундарне право і тільки з моменту волевиявлення третьої особи в останньої виникає суб'єктивне право. Так, на думку М. І. Брагінського і В. В. Вітрянського, з моменту укладення договору у третьої особи виникає тільки секундарне право, яке виражається в можливості для третьої особи приєднатися відповідним чином до договору [27, с. 366]. У цій же праці автори зазначили, що секундарне право існує до вираження згоди третьою особою протягом усього періоду дії договору, а тому до цього часу (тобто до моменту вираження згоди) сторона, яка виговорила це право, може й позбавити цього права.

Теорію секундарних прав для дослідження юридичної природи прав третіх осіб використав і Ю. Ю. Захаров, який відзначив, що єдиною відповідною конструкцією для дослідження договорів на користь третіх осіб є спеціально розроблена і досить екзотична конструкція секундарних прав, яка має у своїй основі «теорію згоди» [84, с. 55–57].

Виникає питання щодо доцільності використання цієї теорії для обґрунтування моменту виникнення прав у третіх осіб в рамках ЦК з огляду на те, що в цьому нормативному акті передбачається можливість укладення договору як на користь встановленої, так і не встановленої третьої особи. Отож, виходячи зі змісту секундарних прав, необхідно сказати, що до одностороннього волевиявлення (тобто реалізації секундарного права) третя особа не може вимагати виконання договору на свою користь, оскільки цьому праву, яке виникає з моменту укладення договору, не відповідає обов'язок, а тільки зв'язаність з іншою особою. І тільки після реалізації секундарного права у третьої особи виникає суб'єктивне право, якому відповідає уже обов'язок боржника.

Таким чином, з моменту укладення досліджуваного договору (виходячи із теорії секундарних прав) у боржника не виникає обов'язку як такого, а всього-на-всього пов'язаність, яка стає обов'язком тільки на підставі ще одного юридичного факту – волевиявлення третьої особи, у результаті чого в третьої особи виникає суб'єктивне право, а у боржника – обов'язок, тобто «абстрактний» боржник стає дійсним боржником на підставі одностороннього правочину третьої особи.

Якщо порівнювати укладення договору й секундарне право третьої особи, то, відповідно, деякою мірою можна провести аналогію між акцептантом як стороною, яка приймає пропозицію (дає згоду), і третьою особою, яка виражає згоду на прийняття права, виговореного на її користь, оскільки акцептант не має права вимоги до тих пір, поки він не виявить згоду на укладення договору, а третя особа не має права вимоги до тих пір, поки вона не виявить згоду шляхом одностороннього волевиявлення на прийняття права, виговореного на її користь.

Частина 3 ст. 636 ЦК дозволяє сторонам при укладенні договору передбачити, що з моменту його укладення до закінчення строку чи настання умови, встановленої у договорі, сторони не можуть змінити або розірвати договір без згоди третьої особи. Тому виникає питання, якщо сторони, незважаючи на такі умови договору, все-таки розірвали договір чи його змінили без згоди третьої особи, то чи має місце

порушення права третьої особи? Якщо порушене право третьої особи, то яке це право за своєю юридичною природою – суб'єктивне чи секундарне?

Якщо секундарному праву не відповідає обов'язок іншої особи, а тільки пов'язаність, то логічно, що таке право загалом не може бути порушеним, тому до виникнення суб'єктивного права у третьої особи не може мати місця й порушення її секундарного права, яке у неї виникло з моменту укладення договору. У такому випадку зміна та розірвання договору сторонами без згоди третьої особи, в якій, виходячи із теорії секундарних прав, з моменту укладення договору виникне секундарне право, не призведе до порушення права третьої особи, з чим, звичайно, не можна погодитись, якщо припустити, що у третьої особи безпосередньо з моменту укладення договору виникає суб'єктивне право.

Процес укладення договору на користь третьої особи, як і звичайного договору проходить дві стадії – стадії оферти та акцепту. Тому, як і за договором, укладеним на користь самих сторін, у боржника з моменту вираження ним акцепту виникає обов'язок (якщо інше не передбачено договором або законом), який він зобов'язаний виконати не на користь сторони, яка його уклала, а на користь третьої особи. Виходячи із взаємозв'язаності суб'єктивного права та обов'язку, із виникненням обов'язку в боржника виникає суб'єктивне право у третьої особи, та, відповідно, суб'єктивне право в особи, яка уклала договір. Незважаючи на те, що обов'язок у боржника вчинити дію або утриматись від учинення дії на користь третьої особи виникає з моменту укладення договору, якщо інше не передбачено договором або законом, його виконання, за загальним правилом, повинно залежати від волі третьої особи.

Таким чином, якщо договір укладений на користь встановленої третьої особи, то, відповідно, суб'єктивне право в останньої, якщо інше не передбачено договором чи законом або не впливає із його суті, виникає безпосередньо з моменту укладення договору.

В юридичній літературі здійснення суб'єктивних цивільних прав визначається як сам процес реалізації правомочною особою всіх можливостей, які входять до змісту конкретного суб'єктивного права,

з метою досягнення певного результату [247, с. 8]. У такому разі, якщо інше не передбачено законом, договором або не впливає із його суті, третя особа має можливість уже з моменту укладення договору пред'явити право вимоги до боржника, тобто реалізувати ті правомочності, які становлять зміст наданого їй суб'єктивного права.

На нашу думку, теорію секундарних прав саме з погляду неперсоніфікації таких прав можна було б використати для обґрунтування моменту виникнення прав у невстановлених третіх осіб, оскільки основною ознакою суб'єктивних прав є їх персоніфікація стосовно конкретних осіб. У такому випадку з моменту укладення договору на користь невстановленої третьої особи у третьої особи виникне секундарне право, яке трансформується у суб'єктивне тільки з настанням юридичних фактів, які спрямовані на персоніфікацію третьої особи, тобто встановлення її імені чи найменування.

Так, фізична особа, яка не досягла чотирнадцяти років (малолітня особа), може самостійно вчиняти дрібні побутові правочини. Правочин вважається дрібним побутовим, якщо він задовольняє побутові потреби особи, відповідає її фізичному, духовному чи соціальному розвитку та стосується предмета, який має невисоку вартість (абз. 2 п. 1 ч. 1 ст. 31 ЦК). Тому малолітні особи мають право на укладення тільки тих договорів на користь третіх осіб, які, згідно абз. 2 п. 1 ч. 1 ст. 31 ЦК, можна віднести до дрібних побутових правочинів. Слід зазначити, що до дрібних побутових правочинів, як правило, відносять договори купівлі-продажу (купівля продуктів в магазині, на базарі, шкільного приладдя тощо); купівля квитків на проїзд у громадському транспорті; угоди, спрямовані на задоволення культурних потреб (купівля квитків до театру, музею тощо) [133]. Отож, якщо малолітні особи, виходячи з власного рівня інтелектуального розвитку, можуть усвідомити можливість укладення договору на користь третьої особи, який би задовольняв їх власні побутові потреби та інтереси, то ст. 31 ЦК дозволяє їм вчиняти такі правочини. Всі інші правочини, які виходять за межі дрібного побутового, від імені малолітніх вчиняють їх законні представники, до яких, згідно зі ст. 242 ЦК, відносяться батьки (усиновлювачі), опікуни або інші особи, а у випадках, передбачених ч. 1 ст. 71 ЦК та ч. 2 ст. 177 СК, – за згодою органу опіки та піклування.

Проте, якщо малолітня особа укладе договір на користь третьої особи, який виходить за межі дрібного побутового правочину, і згідно зі ст. 221 ЦК, якщо він буде схвалений її батьками (усиновлювачами) або одним із них, з ким вона проживає, або опікуном, то він вважається дійсним.

Аналіз конструкції досліджуваного договору загалом свідчить про відсутність потреб у малолітніх осіб (з огляду на їх вік) щодо укладення договорів на користь третіх осіб, які б виходили за межі дрібного побутового правочину. Укладення батьками (усиновлювачами) та опікунами договорів від імені малолітніх на користь осіб, які не перебувають в родинних стосунках чи взагалі не відомі для малолітніх, явно суперечитиме потребам та інтересам останніх. Прикладом укладення законними представниками аналізованого договору, який би відповідав інтересам малолітнього, може бути договір найму житла, на підставі якого в одного із його родичів (наприклад, рідного брата чи сестри) виникне право проживати в найманому житлі разом із малолітнім, договір довічного утримання (догляду), за яким в якості третьої особи може бути призначений хтось із близьких родичів малолітнього, тощо. Зокрема, договір довічного утримання (догляду) з огляду на його предмет виходить за межі дрібного побутового правочину, що свідчить про неможливість малолітніми особами самотійно його укласти на користь третьої особи, а, отже, такий договір може бути укладений від їх імені батьками (усиновлювачами) чи опікунами.

Стосовно договору банківського вкладу в юридичній літературі не існує однозначної відповіді щодо можливості його віднесення до дрібного побутового правочину (з огляду на оціночний характер такого правочину) [13, с. 236], хоча в роз'ясненні юридичного департаменту Національного банку України з цього приводу вказується, що про побутовий характер договору банківського вкладу та його невисоку вартість можуть свідчити потреби клієнтів, визначені безпосередньо договором, їх майновий стан або доходи [201], що також є оціночними категоріями, які визначаються за суб'єктивними критеріями. Проте, виходячи із юридичної суті договору на користь третьої особи, а також оціночних критеріїв дрібного побутового

правочину, які передбачені абз. 2 п. 1 ч. 1 ст. 31 ЦК, банківський вклад, внесений малолітнім на користь третьої особи, на нашу думку, навряд чи можна віднести до дрібного побутового правочину, у зв'язку з чим малолітні особи, на нашу думку, не можуть самостійно укладати такі договори на користь третіх осіб. Так, за договором управління майном, згідно зі ч. 3 ст. 1032 ЦК, якщо малолітня особа є власником майна, установником управління може бути також орган опіки та піклування.

Згідно зі ст. 41 ЦК недієздатна фізична особа не має права вчиняти будь-якого правочину (в тому числі і дрібного побутового). Правочини від імені недієздатної фізичної особи та в її інтересах вчиняє її опікун. Варто зазначити, що законні представники від імені недієздатних осіб можуть частіше укладати договори на користь третіх осіб, які виходять за межі дрібних побутових правочинів, які б відповідали потребам та інтересам недієздатних осіб. Прикладом укладення таких договорів може бути договір управління майном, за яким вигодонабувачем може бути призначена особа, яка раніше перебувала на утриманні недієздатної особи, договір довічного утримання (догляду), за яким в якості третіх осіб можуть бути призначені батьки недієздатної особи чи хтось інший із родичів, договір банківського вкладу на користь близьких родичів тощо. Безперечно, що для укладення цих договорів від імені недієздатних осіб потрібна згода органів опіки та піклування.

Якщо погодитись із авторами, які вважають, що договори на користь третіх осіб укладаються винятково в інтересах третіх осіб [27, с. 363], то необхідно зазначити, що законні представники від імені малолітніх чи недієздатних осіб не мали б права укладати такі договори з огляду на те, що батьки (усиновлювачі) та опікуни як законні представники уповноважені укладати від імені малолітніх чи недієздатних осіб тільки такі правочини, які б задовольняли потреби та інтереси малолітніх та недієздатних осіб. Незважаючи на те, що договори на користь третіх осіб, як і звичайні договори, укладаються в інтересах самих сторін, використання аналізованої договірної конструкції недобросовісними законними представниками може й зашкодити інтересам та потребам малолітніх чи недієздатних осіб.

З огляду на те, що аналізовані договори можуть бути укладені як на користь встановлених, так і не встановлених третіх осіб, з метою захисту інтересів малолітніх та недієздатних осіб органи опіки та піклування, даючи свою згоду в рамках положень ст. 71 ЦК батькам (усиновлювачам) та опікунам на укладення досліджуваних договорів, особливу увагу повинні звертати на коло осіб, які призначаються в якості третіх осіб за такими договорами.

Особи у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років (неповнолітні особи), крім дрібних побутових правочинів, згідно зі ст. 32 ЦК в межах свого заробітку, стипендії або інших доходів можуть самостійно укласти договори на користь третіх осіб. Крім того, ця стаття дозволяє неповнолітнім особам самостійно укласти договори банківського вкладу (рахунку) на користь третьої особи, а також в межах здійснення права на результати інтелектуальної, творчої діяльності передавати їх в управління за договором управління майном на користь третіх осіб. На укладення інших договорів на користь третіх осіб згідно з ч. 2 цієї статті вимагається згода батьків (усиновлювачів) або піклувальників та органів опіки та піклування відповідно до закону. Так, укласти договір довічного утримання (догляду) на користь третьої особи з огляду на предмет цього договору неповнолітній може тільки за згодою батьків (усиновлювачів) або піклувальника, які згідно з ч. 2 ст. 177 СК та ч. 1 ст. 71 ЦК повинні отримати згоду органу опіки та піклування. Якщо аналізувати правосуб'єктність сторін договору управління майном, то згідно з ч. 4 ст. 1032 ЦК, будучи власником майна, неповнолітня особа може бути установником управління за дозволом батьків (усиновлювачів) або піклувальника.

Що стосується фізичних осіб, над якими встановлено піклування (цивільна дієздатність яких обмежена), то такі особи згідно зі ст. 37 ЦК можуть укласти договори на користь третіх осіб, які не виходять за межі дрібного побутового правочину, якщо піклувальник не дозволить їм самостійно одержувати заробіток, пенсію, стипендію, інші доходи та розпоряджатися ними. Всі інші правочини вчиняються такими особами за згодою піклувальника. Тому від імені цієї категорії осіб укладення договорів довічного утримання (догляду), управління майном за конструкцією договору на користь третьої особи здійсню-

ється їх піклувальниками. Крім того, на відміну від неповнолітніх, фізичні особи, цивільна дієздатність яких обмежена, також не можуть самостійно укладати договори банківського вкладу на користь третіх осіб.

З метою захисту інтересів неповнолітніх, а також осіб, цивільна дієздатність яких обмежена, аналогічно як і щодо малолітніх та недієздатних осіб органи опіки та піклування, даючи свою згоду в рамках положень ст. 71 ЦК батькам (усиновлювачам) та піклувальникам на укладення неповнолітніми та особами, цивільна дієздатність яких обмежена, договорів на користь третіх осіб, особливу увагу повинні звертати на коло осіб, які призначаються в якості третіх осіб за такими договорами.

Особа, досягнувши 18 років, стає повністю дієздатною, що дає їй можливість укладати аналізовані договори без будь-яких обмежень, якщо інше не передбачено законом. У випадках, передбачених законом, фізична особа може стати дієздатною ще до досягнення нею повноліття, що також дає їй право укладати будь-які договори на користь третіх осіб.

Чи може бути укладений аналізований договір від імені фізичної особи, яка визнана безвісно відсутньою, а також фізичної особи, місце перебування якої невідоме? Слід зазначити, що жодних обмежень із цього приводу чинне законодавство не передбачає. На нашу думку, від імені вказаних осіб законними представниками можуть бути укладені договори на користь третіх осіб. Так, згідно з ч. 4 ст. 44 ЦК за заявою заінтересованої особи опікун над майном фізичної особи, яка визнана безвісно відсутньою, або фізичної особи, місце перебування якої невідоме, надає за рахунок цього майна утримання особам, яких вони за законом зобов'язані утримувати. У зазначених випадках, керуючись ч. 2 ст. 1032 ЦК, орган опіки та піклування міг би укласти договір управління майном на користь третьої особи, де в якості третіх осіб можна було б призначити осіб, яких фізичні особи, які визнані безвісно відсутніми, або фізичні особи, місце перебування яких невідоме, за законом зобов'язані утримувати.

Виходячи із зазначеного, можна зробити висновок про те, що спеціальних обмежень стосовно можливості суб'єктів цивільних прав

укладати договори на користь третіх осіб ЦК не передбачено. Такі обмеження можуть впливати із суті того чи іншого договору.

Сторонами в досліджуваних договорах згідно зі ст. 636 ЦК є особа, яка уклала договір, та боржник, який зобов'язаний виконати свій обов'язок на користь третьої особи. Варто відзначити, що особа, яка уклала договір, крім права вимагати його виконання, яким вона згідно з ч. 2 ст. 636 ЦК загалом володіє, залежно від виду договору, може бути водночас носієм і обов'язку, виконання якого здійснюється на користь протилежної сторони. Тобто незалежно від того, що договір укладений на користь третьої особи, кожен із контрагентів, як особа, яка уклала договір, так і особа, яка зобов'язалася виконати свій обов'язок на користь третьої особи, можуть бути водночас носіями як прав, так і обов'язків. Звідси випливає, що на підставі аналізованого договору за згодою сторін можуть виникати водночас зобов'язання, виконання яких може здійснюватися як на користь сторони, яка уклала договір, так і на користь третьої особи.

Крім того, специфіка окремих видів договорів не виключає можливості кожній із сторін укласти договір на користь третьої особи, наприклад, договори купівлі-продажу, майнового найму тощо. Слід зазначити, що конструкція досліджуваного договору може бути використана кожною із сторін водночас, якщо інше не впливатиме із суті самого договору, за якою кожна із сторін виконує свій обов'язок не на користь протилежної сторони договору, а безпосередньо на користь третіх осіб, оскільки ЦК із цього приводу не встановлює будь-яких обмежень.

Як свідчить аналіз, конструкція досліджуваного договору також не виключає множинності осіб як із боку сторони, яка уклала договір, так і з боку боржника, а також водночас на боці кожної зі сторін договору, якщо це не суперечитиме суті договору. У такому випадку з огляду на складність самої конструкції договору, а також враховуючи стан правового регулювання цих договорів, учасникам цивільних відносин необхідно врегулювати вже детальніше відносини як між собою, так і з участю третіх осіб, щоб у майбутньому уникнути конфліктних моментів. Крім того, аналізований договір може бути укладений і на користь декількох осіб, і такі приклади вже відомі в юридичній практиці [219].

З огляду на зазначене, такі терміни, як «сторона, яка уклала договір», «особа, яка уклала договір» та боржник, що використовується ЦК для назви сторін в досліджуваних договорах, є більш вдалими ніж терміни, як «кредитор» та «боржник», що є характерними для деяких цивільних кодексів країн СНД [57; 58; 59], оскільки поняття «сторона, яка уклала договір» чи «особа, яка уклала договір» за своїм змістом є ширшими, ніж «кредитор», так як поняття «кредитор» не враховує того, що сторона, яка уклала договір, може бути водночас носієм як прав, так і обов'язків, виконання яких здійснюється на користь протилежної сторони, а також не вказує чітко, котра саме із сторін того чи іншого договору уклала договір на користь третьої особи тощо.

Особливу увагу привертає до себе заміна сторін у зобов'язанні, яка виникає з аналізованих договорів внаслідок передачі права вимоги та переведення боргу.

Так, згідно зі ст. 515 ЦК заміна кредитора не допускається у зобов'язаннях, нерозривно пов'язаних з особою кредитора, зокрема у зобов'язаннях про відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю. Що стосується зобов'язання, яке виникає із досліджуваного договору, то, на нашу думку, воно не є таким, яке нерозривно пов'язане з особою кредитора, тобто зі стороною, яка уклала договір, оскільки в укладенні та виконанні того чи іншого виду договору на користь третьої особи можуть бути заінтересовані декілька осіб, але це не означає, що всі вони повинні укласти такий договір на користь третьої особи. Крім того, вагомим аргументом на користь такого висновку є положення, яким передбачено виникнення права у сторони, яка уклала договір, скористатися правом, від якого відмовилася третя особа (ч. 4 ст. 636 ЦК). В іншому випадку настання смерті особи, яка уклала договір (чи її припинення), необхідно визнавати підставою для припинення договору, що з огляду на специфіку окремих видів договорів буде недоречним, оскільки, наприклад, у випадку настання смерті відчужувача третя особа, на користь якої укладений договір довічного утримання (догляду), залишиться без утримання (догляду). Іншими словами, відповідь на питання, чи є зобов'язання, що виникає із досліджуваного

договору, таким, яке нерозривно пов'язане з особою кредитора (стороною, яка уклала договір), повинно залежати від специфіки самого договору, укладеного на користь третьої особи.

Якщо за загальним правилом, передбаченим ч. 3 ст. 636 ЦК, з моменту вираження наміру третьою особою скористатися наданим їй правом розірвання та зміна договору здійснюється виключно за згодою третьої особи, то заміна сторін у зобов'язанні, яке виникає із такого договору, здійснюється без згоди третьої особи, тобто за правилами, передбаченими главою 47 розділу I книги 5 ЦК (за винятками, передбаченими щодо окремих договорів).

Згідно з ч. 4 ст. 636 ЦК відмова третьої особи від наданого їй права є юридичним фактом, на підставі якого в сторони, яка уклала договір, виникає право, зміст якого становить можливість скористатися правом третьої особи. Зазначене право за своєю суттю є невизначеним, оскільки воно в особи, яка уклала договір, виникає не безпосередньо з моменту укладення договору, а внаслідок відмови третьої особи від наданого їй права. Тобто це право стає визначеним тільки у випадку відмови третьої особи від наданого їй права. Проте, крім права, яке передбачене ч. 4 ст. 636 ЦК, особа, яка уклала договір, може володіти й іншими правами, у зв'язку з чим виникає питання щодо можливості відступлення стороною договору разом із правами, які існують у неї на момент відступлення (визначеними правами), невизначеного права (ч. 4 ст. 636 ЦК). Варто зазначити, що в юридичній літературі існує дискусія щодо можливості відступлення загалом невизначених прав. Так, О. О. Кот щодо уступки невизначених вимог зазначив, що угода про уступку таких вимог (купівля-продаж, дарування та ін.) неминуче буде визнана неукладеною, наслідком чого буде відсутність переходу прав кредитора, оскільки в такому договорі не міститься умови про предмет, точніше кажучи, предмет договору на момент його укладення не існує [112, с. 73]. В. І. Пушай, аналізуючи предмет уступки, доводить можливість передачі вимог, які виникнуть або обсяг яких буде визначено в майбутньому залежно від певних обставин (невизначені вимоги). Як зазначає автор, «з огляду на диспозитивність норм ст. 514 ЦК та можливість таких вимог бути предметом дарування (ст. 718 ЦК України), факторингу

(ст. 1078 ЦК), інших договорів позиція законодавця в цьому питанні свідчить про принципову допустимість уступки невизначених вимог, що додатково обґрунтовується і положеннями відповідних міжнародних конвенцій, і певними тенденціями у судовій практиці. Разом з цим, невизначені вимоги мають бути ідентифіковані сторонами із зазначенням моменту, підстав і умов їх виникнення, характеру права вимоги, особи боржника та інших ознак» [211, с. 10].

Якщо визнати неможливим передачу невизначених прав загалом, то необхідно зазначити, що в зобов'язаннях, які виникають з досліджуваних договорів, заміна кредитора (сторони, яка уклала договір) можлива тільки у разі відмови третьої особи від наданого їй права, за винятком тих договорів, які не дозволяють стороні, яка уклала договір, скористатися правом третьої особи (крім того, необхідно врахувати, що третя особа може взагалі не відмовитись від наданого їй права). Тому, на нашу думку, предметом правочину про відступлення права вимоги можуть бути й невизначені права, що дозволить замінити кредитора (сторони, яка уклала договір) за договорами на користь третіх осіб незалежно від відмови третьої особи від наданого їй права. Тобто предметом правочину про відступлення права вимоги за такими договорами можуть бути водночас як визначені права, так і невизначені права. Проте у разі, якщо особа, яка уклала, наприклад, односторонній договір, відмовилась від наданого їй ч. 2 ст. 636 ЦК права вимоги і не володіє іншими правами, то у такому разі предметом правочину про відступлення права вимоги буде тільки невизначене право, яке передбачене ч. 4 ст. 636 ЦК, внаслідок чого матиме місце заміна кредитора в зобов'язанні. Це свідчить про те, що предметом правонаступництва за договорами на користь третіх осіб, крім визначених прав, водночас можуть бути й невизначені права або тільки невизначені права.

Згідно зі ст. 520 ЦК для заміни боржника у зобов'язанні іншою особою (переведення боргу) вимагається згода кредитора. Щодо зобов'язань, які виникають з досліджуваного договору, для заміни боржника, крім згоди кредитора (особи, яка уклала договір), недоцільно вимагати згоди ще й третьої особи, як це передбачено за загальним правилом для розірвання та зміни договору. У цьому

випадку кредитор перш, ніж давати свою згоду на заміну боржника у зобов'язанні, може взяти до уваги думку (або врахувати інтерес) третьої особи. Хоча безперечно, що при укладенні цього договору сторони можуть передбачити обов'язкове отримання згоди третьої особи (якщо вона виразить намір скористатися своїм правом) у разі заміни боржника в зобов'язанні.

2.2. Зміст прав та обов'язків сторін і прав третіх осіб, на користь яких укладений договір

Згідно з ч. 2 ст. 636 ЦК сторона, яка уклала договір, володіє правом вимагати виконання договору на користь третьої особи, якщо інше не встановлено договором або законом чи не впливає із суті договору. З огляду на те, що виконання боржником зобов'язання, яке виникло з договору, укладеного на користь третьої особи, здійснюється безпосередньо особі, яка не брала участі в укладенні цього договору ні безпосередньо, ні опосередковано, таке виконання, як правило, повинно здійснюватися тільки після вираження наміру третьою особою скористатися наданим їй правом. Тому сторона, яка уклала договір, зможе реалізувати аналізоване право тільки після вираження наміру третьою особою скористатися своїм правом. Із цього приводу необхідно зазначити, що судовій практиці відомі приклади, коли особи, які уклали аналізований договір, намагалися в судовому порядку примусити боржників виконати договір на користь третьої особи всупереч волі останньої.

Так, у липні 2008 року ВАТ «Луганськмлин» (далі – Товариство) звернулося в господарський суд міста Києва з позовом до СЗАТ «Євсуг» та Державного комітету України з державного матеріального резерву (надалі – Комітет) про зобов'язання вчинити дії: зобов'язати СЗАТ «Євсуг» повернути комітету за свій рахунок протягом десяти календарних днів після набрання рішення суду законної сили за актом приймання-передачі зерна пшениці продовольчої 3-го класу у кількості 310,149 тонн за ціною 252 грн. за тонну на загальну суму 78157,55 грн.; зобов'язати Комітет прийняти протягом десяти

календарних днів після набрання рішення суду законної сили за актом приймання-передачі від СЗАТ «Євсуг» зерно пшениці продовольчої 3-го класу у кількості 310,149 тонн за ціною 252 грн. за тонну на загальну суму 78157,55 грн.

Як випливає з матеріалів справи, 18 травня 1998 року між Комітетом та ОП «Луганський комбінат хлібопродуктів» (правонаступник – Товариство) укладено договір позики № юр–2/75–98 від 18.05.1998 р. (надалі – договір про позику), на виконання умов якого комітет відпустив із державного резерву матеріальні цінності в порядку позики, а Товариство зобов'язалось повернути позичене та сплатити відсотки за користування продукцією.

У свою чергу, 07.08.1998 р. між Товариством та СЗАТ «Євсуг» укладено договір № 640 на відпуск позиченого зерна товаровиробникам під врожай 1998 р., на виконання умов якого за накладною № 513 від 07.08.1998 р. та довіреністю серії ДАО № 390035 від 07.08.1998 р. Товариством передано, а СЗАТ «Євсуг» прийнято пшеницю продовольчу 3-го класу в кількості 310,149 тонн за ціною 252 грн. на загальну суму 78157,55 грн.

В обґрунтування пред'явлених вимог позивач посилається на положення пункту 3.1 договору № 640 від 07.08.1998 р., яким передбачалось, що СЗАТ «Євсуг» погасить заборгованість шляхом здачі зерна в держкомрезерв.

Судом встановлено, що відповідно до укладеного Товариством та СЗАТ «Євсуг» договору № 640 від 07.08.1998 р. права та обов'язки (зобов'язання) виникли саме між сторонами цього договору. У свою чергу, Комітет не є стороною цього договору і в нього не виникли обов'язки за ним. Тобто договір, який укладений між Товариством та СЗАТ «Євсуг», за своєю суттю є договором, укладеним на користь третьої особи, тобто на користь Комітету.

Матеріали справи свідчать про те, що Комітет не звертався із вимогою про виконання зобов'язання щодо повернення матеріальних цінностей в держрезерв до іншої, ніж Товариство, особи. При цьому, не будучи стороною відповідного договору та не маючи наміру вимагати виконання від іншої особи, комітет звернувся з позовом про повернення матеріальних цінностей безпосередньо до Товариства.

У свою чергу, звернувшись з позовом у цій справі, Товариство намагається примусити СЗАТ «Євсуг» виконати обов'язок в натурі та вчинити певні дії не на свою користь, а на користь Комітету, який цього виконання та вчинення таких дій не бажає.

Судом встановлено, що Комітет не має відповідних обов'язків перед товариством та СЗАТ «Євсуг», а також вже отримує задоволення своїх вимог безпосередньо від Товариства відповідно до постанови Донецького апеляційного господарського суду від 06.09.2004 р. у справі № 17/77 (18/305).

За таких обставин суд дійшов висновку, що відсутні правові підстави зобов'язувати СЗАТ «Євсуг» вчинити дії на користь Комітету щодо повернення матеріальних цінностей, як і відсутні правові підстави зобов'язувати Комітет, який до того ж не є стороною договору від 07.08.1998 р., прийняти виконання від СЗАТ «Євсуг», у зв'язку із чим господарський суд відмовив у задоволенні позову [218].

Як свідчить зазначене судове рішення, особа, яка уклала договір, намагалася в судовому порядку примусити боржника виконати обов'язок на користь третьої особи, а третю особу – прийняти запропоноване боржником виконання зобов'язання всупереч її волі, оскільки третя особа, як свідчить вказане рішення суду, знала про укладений на її користь договір, однак не мала наміру скористатися наданим їй правом. Тому, якщо третя особа відмовилася від наданого їй права, то особа, яка уклала договір, не може реалізувати аналізоване право вимоги навіть із застосуванням державного примусу, що свідчить про правомірність судового рішення.

Слід зазначити, що окремі автори вважають за можливе виконання боржником зобов'язання на користь третьої особи ще до вираження наміру останньою скористатися наданим їй правом [36, с. 17]. З такою позицією, на нашу думку, варто погодитись, оскільки залежно від суті договору боржник може здійснити виконання зобов'язання на користь третьої особи ще до вираження наміру останньою скористатися наданим їй правом, наприклад, за погодженням з особою, яка уклала договір, або з власної ініціативи (проте в останньому випадку боржник повинен нести ризик настання несприятливих наслідків у разі відмови третьої особи прийняти виконання зобов'язання чи від

наданого їй права під час виконання зобов'язання). Тому прийняття виконання зобов'язання третьою особою в зазначених випадках свідчитиме про намір останньої скористатися наданим їй правом. У випадку, якщо виконання аналізованого договору боржником (за домовленістю із особою, яка уклала договір) здійснюється до вираження наміру третьою особою скористатися своїм правом, то сторона, яка уклала договір, може реалізувати право вимагати виконання договору на користь третьої особи ще до вираження наміру третьою особою скористатися своїм правом. Зазначене свідчить про існуючий зв'язок між правом вимагати виконання договору на користь третьої особи, яким володіє особа, яка уклала договір, та правом вимоги, яке виникає в третьої особи, оскільки вони виникають одночасно, однак реалізувати своє право кожен із вказаних суб'єктів договірної зобов'язання залежно від суті укладеного договору може незалежно один від одного із відповідними правовими наслідками.

З огляду на ч. 3 ст. 636 ЦК особливу увагу привертає до себе можливість сторін змінювати та розривати аналізований договір. Виходячи із цієї правової норми, згода третьої особи на зміну та розірвання договору, укладеного на її користь, є правочином, який спрямований на зміну та припинення наданих їй прав, а також прав та обов'язків сторін договору. Варто зазначити, що глава 53 ЦК, яка присвячена правовому регулюванню укладення, зміни та розірвання договорів, не передбачає особливостей, які стосуються зміни та розірвання саме договорів, укладених на користь третьої особи.

В юридичній літературі зміну та розірвання договору визначають як нормативно-логічну послідовність дій, що вчиняють сторони в порядку та на основі передбачених договором чи законодавством підстав з метою змінити чи розірвати укладений між ними договір на майбутнє. Зміна договору здійснюється в чітко встановлених межах і передбачає зміну предмета, місця, строків виконання тощо, але не виду договору, виконання якого ще повністю або частково не здійснено чи носить триваючий характер [25, с. 179–180].

Що необхідно розуміти під зміною договору, укладеного на користь третьої особи? Зміна цього договору може стосуватися як зміни прав та обов'язків щодо умов договору, які виконуються на користь самих сторін, так і прав та обов'язків щодо умов договору, які вико-

нуються на користь третьої особи. Виходячи із загального правила, яке закріплене в ч. 3 ст. 636 ЦК, незалежно від того, чи зміна умов договору стосується зміни прав та обов'язків, виконання яких здійснюється на користь третьої особи чи на користь самих сторін договору, у будь-якому випадку необхідна згода третьої особи з моменту вираження нею наміру скористатися своїм правом. Тому сторони при укладенні договору, на нашу думку, можуть обмежитися згодою третьої особи на зміну умов договору, виконання яких здійснюється на її користь, у той час як зміна умов договору, які виконуються на користь кожної із сторін договору, тобто які не стосуються третіх осіб, може здійснюватись і без згоди цих осіб.

Аналіз ч. 3 ст. 636 ЦК свідчить: слова «якщо інше не передбачено законом», які містяться в цій правовій нормі, повинні стосуватися саме зміни та розірвання договорів, укладених на користь третіх осіб, а не зміни та розірвання договорів в цілому (при чому незалежно від способу їх зміни чи розірвання), оскільки в останньому випадку такі правові норми щодо договорів на користь третіх осіб повинні застосовуватися відповідно до ч. 3 ст. 636 ЦК.

ЦК, передбачаючи зміну та розірвання договору виключно за згодою третьої особи після вираження нею наміру скористатися наданим їй правом, якщо інше не передбачено договором або законом, не передбачає випадків, за наявності яких сторони можуть у судовому порядку змінити та розірвати договір без згоди третьої особи.

Відповідно до ч. 2 ст. 651 ЦК договір може бути змінено або розірвано за рішенням суду на вимогу однієї із сторін у разі істотного порушення договору другою стороною та в інших випадках, встановлених договором або законом. Стаття 652 ЦК регулює особливості зміни та розірвання договору за рішенням суду на вимогу однієї із сторін у зв'язку з істотною зміною обставин. Слід зазначити, що зазначені правові норми носять загальний характер, тому при їх застосуванні щодо зміни та розірвання договорів, укладених на користь третіх осіб, спеціальною нормою є ч. 3 ст. 636 ЦК. Виходячи із зазначеного, виникає питання, чи може бути змінений та розірваний аналізований договір за рішенням суду на вимогу однієї із сторін за наявності підстав, передбачених ст. ст. 651, 652 ЦК після вираження наміру третьою особою скористатися наданим їй правом?

Виходячи із змісту ч. 2 ст. 651 та 652 ЦК, а також ч. 3 ст. 636 ЦК, можна, як нам видається, зробити висновок, що договір, укладений на користь третьої особи, після вираження наміру останньої скористатися наданим їй правом може бути змінений або розірваний за рішенням суду на вимогу однієї із сторін, але тільки за згодою третьої особи, оскільки це умова, яка повинна бути дотриманою незалежно від способу зміни чи розірвання таких договорів. В іншому випадку за відсутності згоди третьої особи суд обмежений в можливості змінити чи розірвати договір, оскільки таким правом згідно норм ЦК він не наділений. Як уже відзначалося внаслідок укладення таких договорів відповідну вигоду та користь отримують саме особи, які не брали участі в укладенні таких договорів ні безпосередньо, ні опосередковано, тим не менше така вигода та користь останніми у випадках, які передбачені у ч. 2 ст. 651 ЦК, а також в ст. 652 ЦК, не може отримуватися за рахунок однієї із сторін таких договорів. З огляду на зазначене, на нашу думку, необхідно обмежити дію загальних положень, які передбачені ч. 3 ст. 636 ЦК щодо ч. 2 ст. 651 та ст. 652 ЦК. Тому сьогодні суб'єкти цивільних правовідносин, укладаючи такий договір, обов'язково повинні звернути увагу на цю проблему з огляду на те, що ч. 3 ст. 636 ЦК дозволяє їм вирішити це питання на власний розсуд. Виходячи із зазначеного, ч. 3 ст. 636 ЦК пропонується доповнити таким положенням: *«Згода третьої особи не вимагається, якщо зміна або розірвання такого договору здійснюється на підставі ч. 2 ст. 651 та ст. 652 цього Кодексу».*

Частина 1 ст. 651 ЦК передбачає, що зміна або розірвання договору допускається лише за згодою сторін, якщо інше не встановлено договором або законом. Виникає питання, з якого моменту можна вважати зміненим або розірваним аналізований договір, виходячи із змісту ч. 3 ст. 636 ЦК? Безумовно, ця правова норма (ч. 3 ст. 636 ЦК) захищає інтереси третіх осіб, а тому, передбачаючи згоду останніх на зміну та розірвання договору, вона тим самим заставляє сторін договору враховувати інтереси третіх осіб.

Відповідно до ч. 3 ст. 653 ЦК у разі зміни або розірвання договору зобов'язання змінюється або припиняється з моменту досягнення домовленості про зміну або розірвання договору, якщо інше не

встановлено договором чи не обумовлено характером його зміни. Якщо договір змінюється або розривається у судовому порядку, зобов'язання змінюється або припиняється з моменту набрання рішенням суду про зміну або розірвання договору законної сили.

Враховуючи зміст ч. 3 ст. 636 ЦК, чи можна вважати договір на користь третьої особи зміненим або розірваним з моменту досягнення сторонами домовленості про зміну або розірвання договору? Напевно, можна, але тільки в тому випадку, якщо до досягнення домовленості сторонами про зміну або розірвання договору матиме місце згода третьої особи. В іншому випадку домовленість сторін про зміну та розірвання договору без згоди третьої особи не матиме юридичної сили.

Відповідно до ч. 3 ст. 640 ЦК договір, який підлягає нотаріальному посвідченню, є укладеним з дня такого посвідчення. У свою чергу, ч. 1 ст. 654 ЦК передбачає, що зміна або розірвання договору вчиняється в такій самій формі, що й договір, що змінюється або розривається, якщо інше не встановлено договором або законом чи не впливає із звичаїв ділового обороту. Таким чином, відповідно до зазначених правових норм правочин про зміну або розірвання договору, укладеного на користь третьої особи, може бути нотаріально посвідченим винятково за наявності згоди третьої особи.

Аналіз ст. 636 ЦК, а також окремих правових норм, які встановлюють можливість учасникам цивільних правовідносин укласти договори на користь третіх осіб, свідчить про те, що на сьогоднішній день залишається неврегульованим порядок та форма одержання сторонами згоди від третіх осіб на зміну та розірвання договору. Таким чином, порядок зміни та розірвання такого договору сторони повинні узгоджувати самостійно, виходячи із того, що він не встановлений ЦК та іншими актами цивільного законодавства.

У якій формі повинен бути вчинений третьою особою правочин, в якому відображена згода останньої на зміну та розірвання договору? Відповідно до ч. 1 ст. 654 ЦК зміна або розірвання договору вчиняється в такій самій формі, що й договір, що змінюється або розривається, якщо інше не встановлено договором або законом чи не впливає із звичаїв ділового обороту. Таким чином, форма вираження згоди третьої особи на зміну та розірвання договору повинна зале-

жати від форми укладеного договору. У разі участі третьої особи у переговорному процесі щодо зміни та розірвання договору правочин третьої особи, в якому відображена її згода на зміну або розірвання договору, може бути вчинений в усній формі, проте, виходячи із вимог ст. 207 ЦК, третя особа повинна підписати правочин про зміну або розірвання договору, укладеного в письмовій формі на її користь.

Виходячи із змісту ст. 207 ЦК, слід вважати, що третя особа може виразити згоду на зміну або розірвання цього договору не тільки шляхом підпису на правочині про зміну та розірвання договору. Згода третьої особи може бути зафіксована у листах, телеграмах, а також виражена за допомогою телетайпного, електронного або іншого технічного засобу зв'язку. Вираження згоди третьої особи одним із таких способів, повинно відображати умови, на яких вона погоджується змінити та розірвати договір. Тому, якщо умови зміни або розірвання договору не відповідають волі третьої особи, питання щодо дійсності правочину про зміну та розірвання договору слід вирішувати на основі норм, якими передбачаються вимоги, додержання яких є необхідним для чинності правочину та наслідків їх недотримання.

Слід зазначити, що сторони при укладенні договору можуть передбачити строк, протягом якого після звернення однієї із сторін у письмовій формі до третьої особи остання повинна дати свою згоду на зміну або розірвання договору. І якщо впродовж встановленого строку відповіді не буде одержано, то згода третьої особи на зміну та розірвання договору на умовах, які були передбачені у письмовому зверненні, повинна припускатися.

У разі, якщо при укладенні договору сторони передбачили можливість зміни та розірвання договору без згоди третьої особи, то, відповідно, договір вважається зміненим та розірваним з моменту досягнення домовленості, якщо інше не передбачено договором, законом або не впливає із суті договору.

ЦК не передбачає підстав, за наявності яких кожна із сторін договору, який укладений на користь третьої особи, має право звертатися в суд для його зміни або розірвання у випадку, якщо третя особа відмовляється за будь-яких умов давати свою згоду на зміну або розірвання договору. Тому на сьогоднішній день сторони цього договору,

якщо інше не передбачено договором, позбавлені права змінити договір або його розірвати у судовому порядку без згоди третьої особи після вираження нею наміру скористатися наданим їй правом.

Крім того, ЦК передбачає можливість сторін відмовитись від договору як в односторонньому порядку, так і за взаємною згодою. Тому закономірно виникає питання щодо можливості сторін відмовитись від аналізованого договору як за взаємною згодою, так і в односторонньому порядку. Слід зазначити, що серед наукових кіл не має єдиного погляду щодо розуміння юридичної природи відмови від договорів взагалі. Зокрема, О. І. Міхно обґрунтовує тезу, що одностороння відмова від договору має розглядатися не лише як односторонній правочин, як про це вже зазначалося в юридичній літературі, але і як оферта, спрямована на припинення договору, яка в разі її прийняття (акцепту) другою стороною набуває ознак двостороннього договору, спрямованого на розірвання первісного договору [158, с. 11]. На думку А. М. Блащук, у разі взаємно узгодженої відмови від договору відбувається з юридичної точки зору розірвання договору, а тому взаємна відмова відповідно має оформлятися правочином про розірвання договору, а не про відмову від нього, оскільки в ЦК відсутня така підстава припинення договору [21, с. 44].

Відповідно до ч. 3 ст. 651 ЦК у разі односторонньої відмови від договору у повному обсязі або частково, якщо право на таку відмову встановлено договором або законом, договір є відповідно розірваним або зміненим. Оскільки зміна або розірвання договору відповідно до ч. 3 ст. 636 ЦК після вираження наміру третьої особи скористатися наданим їй правом здійснюється за згодою третьої особи, то, відповідно, ні одностороння відмова від договору, ні відмова сторін за взаємною згодою, на нашу думку, не може мати місця без згоди третьої особи з моменту вираження нею наміру скористатися своїм правом. Виходячи із того, що ЦК не передбачає право сторін на односторонню відмову чи відмову за взаємною згодою від договору, укладеного на користь третьої особи, незалежно від згоди останньої, тому така відмова можлива винятково за згодою третьої особи, якщо інше не передбачено договором.

Однак ч. 2 ст. 214 ЦК передбачає, що особи, які вчинили дво- або багатосторонній правочин, мають право за взаємною згодою, а також у випадках, передбачених законом, відмовитися від нього навіть і в тому разі, якщо його умови повністю ними виконані. Оскільки зазначена правова норма дає можливість сторонам відмовитись за взаємною згодою уже від виконаного договору, тому виникає питання щодо можливості відмови сторін за взаємною згодою від виконаного договору на користь третьої особи. Враховуючи, що виконане зобов'язання ні змінити, ні розірвати уже неможливо, тому дія ч. 3 ст. 636 ЦК поширюється тільки на невиконані договірні зобов'язання. Чи мають право сторони вимагати у третьої особи повернення того, що було виконане їй за договором у тому випадку, якщо його умови повністю виконані? Взаємна відмова сторін від договору на користь третьої особи, умови якого повністю виконані, за своєю юридичною суттю є також правочином, на підставі якого виникають взаємні права та обов'язки не тільки у сторін договору, а також і у третьої особи. Відповідно до ст. 511 ЦК зобов'язання не створює обов'язку для третьої особи. Таким чином, у випадку відмови сторін за взаємною згодою від договору, укладеного на користь третьої особи, якщо його умови повністю виконані, третя особа може повернути виконане їй за договором тільки за своєю згодою. В іншому випадку правові наслідки відмови від договору стосуватимуться тільки сторін договору, незважаючи на те що виконання договору відбулося третій особі.

Частина 3 ст. 636 ЦК не застосовується, якщо зміна та розірвання аналізованого договору здійснюється до вираження наміру третьою особою скористатися своїм правом або якщо в договорі безпосередньо буде передбачено, що його зміна та розірвання здійснюється без згоди третіх осіб.

Як зазначено в літературі, «правило про недопущення змін і розірвання договору, укладеного на користь третьої особи, після вступу останньої у відносини, пояснюється не лише захистом суб'єктивного права вигодонабувача, а й турботою про інтереси його кредиторів. Вигодонабувач, який дізнався про своє право і виявив згоду прийняти виконання, в подальшій діяльності виходить із свого нового

майнового стану і розраховує на те майно, яке вже принесло і ще принесе йому доходи. За відсутності зміни майнового стану ця особа, вірогідно, не стала б пов'язувати себе певним зобов'язанням. Тому заради збереження стабільності майнового стану вигодонабувача, а з ним і його потенційних кредиторів, сторонам, що породили зобов'язання на користь третьої особи, якщо інше не передбачено, заборонено змінювати або розривати договірні відносини без його згоди» [272, с. 462].

Однак учасники цивільних відносин, укладаючи договір, можуть відступити від загального правила, яке встановлене ч. 3 ст. 636 ЦК, і передбачити, наприклад, можливість розірвання та зміни договору без згоди третьої особи. У такому випадку треті особи не матимуть можливості впливати на зміну чи розірвання договору, у зв'язку із чим повинні бути готовими до того, що в будь-який період часу можуть бути позбавлені можливості отримувати вигоду від такого договору. Аналіз ч. 3 ст. 636 ЦК свідчить про те, що сторони не зобов'язані повідомляти третіх осіб про зміну чи розірвання договору, якщо в договорі буде передбачена можливість його зміни чи розірвання без згоди третіх осіб. Отож, може виникнути така ситуація, що третя особа не знатиме про те, що відбулася зміна чи розірвання договору, і, відповідно, надалі розраховуватиме на отримання вигоди від договору, який, наприклад, припинив свою дію внаслідок його розірвання. З метою уникнення такої ситуації сторонам доцільно заздалегідь повідомляти третіх осіб про розірвання або зміну договору, якщо в договорі буде встановлена можливість його розірвання або зміни без згоди третьої особи.

Необхідно звернути увагу на те, що потреби, пов'язані зі зміною чи розірванням договору, можуть виникати не тільки в сторін договору, а також і в третіх осіб. Положення ст. 636 ЦК, встановлюючи загальні правила розірвання та зміни договорів, укладених на користь третіх осіб, не передбачають право третіх осіб вимагати зміни або розірвання таких договорів. Проте згідно з п. 1 ч. 1 ст. 755 ЦК договір довічного утримання (догляду) може бути розірваний за рішенням суду на вимогу відчужувача або третьої особи, на користь якої він був укладений, у випадку невиконання або неналежного виконання набу-

вачем своїх обов'язків, незалежно від його вини. Отже, на відміну від загальних положень ст. 636 ЦК, положення глави 57 ЦК передбачають підстави, за наявності яких третя особа може вимагати розірвання договору довічного утримання (догляду), укладеного на її користь.

У юридичній літературі неодноразово піднімалося питання щодо можливості зміни та розірвання договорів на вимогу третіх осіб. Так, А. М. Блащук дійшов висновку про юридичну неузгодженість загальних положень зобов'язального права, які не визнають за третіми особами права вимагати розірвання договору, зі спеціальними нормами, що регулюють окремі види договорів і передбачають за третіми особами таке право. На думку автора, така неузгодженість повинна бути усунута шляхом внесення відповідних коректив до ЦК України, у зв'язку із чим автор запропонував доповнити ст. 651 ЦК частиною 4 такого змісту: «У випадках, передбачених законом, договір може бути розірваний у судовому порядку на вимогу третіх осіб, інтересів яких стосуються умови договору» [20, с. 10]. Н. М. Процьків також розглядає можливість розірвання договору на вимогу третіх осіб, якщо це передбачено законом [208, с. 7].

О. І. Міхно, навпаки, дійшла висновку про неприйнятність позиції тих авторів, які пропонують передбачати в загальних положеннях про зобов'язання норми, які надавали б право на розірвання договору не лише сторонам, а й іншим особам, адже така новизна буде руйнувати стійкість договірних відносин та визначальні принципи розірвання договорів [158, с. 14].

Що стосується договорів на користь третіх осіб, то, на нашу думку, в ЦК можуть бути передбачені тільки норми, які б встановлювали третім особам можливість змінювати умови договору, якщо реалізація таких прав останніми не суперечитиме інтересам сторін договору. Як приклад можна навести договір банківського вкладу на користь третьої особи, юридична природа якого, на нашу думку, дозволяє третім особам володіти, зокрема, правом змінювати розмір зробленого на її користь вкладу в бік його збільшення. Проте норми, які б встановлювали право третім особам змінювати умови договору, за своїм змістом повинні бути диспозитивними, що дозволить сторо-

нам також вирішувати питання щодо зміни договорів, про які йдеться.

Що стосується права вимагати розірвання такого договору, то, на нашу думку, в третіх осіб за загальним правилом право, про яке йдеться, повинно виникати тільки за згодою сторін договору. Такий висновок ґрунтується на тому, що, по-перше, у третьої особи на підставі досліджуваного договору виникає тільки право вимагати виконання обумовленого договором обов'язку на свою користь, а, по-друге, треті особи не беруть участі в укладенні такого договору ні безпосередньо, ні опосередковано. Крім того, необхідно врахувати й те, що розірвання договору на вимогу третьої особи призведе до виникнення правових наслідків, які торкатимуться не тільки інтересів третіх осіб, але й також інтересів сторін договору.

Зокрема, в цій роботі неодноразово робилися посилання на п. 1 ч. 1 ст. 755 ЦК, яким передбачається можливість розірвання договору довічного утримання (догляду) у разі невиконання або неналежного виконання набувачем своїх обов'язків незалежно від його вини не тільки на вимогу відчужувача як особи, яка уклала договір, але й також на вимогу третьої особи. Однак, як впливає із положення ч. 1 ст. 756 ЦК, незалежно від того, чи розірвання договору у зв'язку з невиконанням або неналежним виконанням набувачем обов'язків здійснюватиметься на вимогу відчужувача чи третьої особи, право власності на майно, яке передане набувачеві на підставі договору, набуває відчужувач. Крім того, як передбачено цією правовою нормою, у випадку розірвання договору тільки відчужувач має право вимагати повернення майна у свою власність. Таким чином, правові наслідки, що виникають внаслідок розірвання договору довічного утримання (догляду) на вимогу третьої особи, торкатимуться передусім інтересів сторін договору. Передбачивши можливість третій особі вимагати розірвання договору довічного утримання (догляду) (п. 1 ч. 1 ст. 755 ЦК), законодавець, на нашу думку, залишив поза увагою волю сторони, яка уклала договір, тобто відчужувача з огляду на те, що останній може бути й незаінтересованим у розірванні договору, якщо матиме місце невиконання чи неналежне виконанням набувачем обов'язків на користь третьої особи. Тому, якщо третю

особу не задовольняє невиконання чи неналежне виконання набувачем обумовлених договором обов'язків, то їй доцільно відмовитись від наданого їй права, а особа, яка уклала договір, уже самостійно повинна вирішувати питання щодо розірвання договору. Підсумовуючи, необхідно відзначити, що, якщо законодавець, як виняток із загального правила, вже передбачив підставу, за наявності якої третя особа може вимагати розірвання договору довічного утримання (догляду), укладеного на її користь, то, відповідно, законодавець у цьому випадку повинен передбачити й механізм захисту інтересів сторони, яка уклала договір, тобто відчужувача. На нашу думку, розірвання договору довічного утримання (догляду) на вимогу третьої особи за рішенням суду повинно здійснюватися в тому числі й за згодою сторони, яка уклала договір, а саме відчужувача, у зв'язку із чим необхідно здійснити відповідну корекцію п. 1 ч. 1 ст. 755 ЦК. Такий висновок з приводу аналізованого питання повинен стосуватися в цілому договорів на користь третіх осіб.

Аналогічно як щодо права на розірвання договору, за згодою сторін у третьої особи може виникати також право на зміну договору. Тому якщо сторони безпосередньо в договорі вкажуть підстави, з настанням яких треті особи можуть вимагати розірвання чи зміни договору, то це означає, що сторони, таким чином, ще при укладенні договору чи навіть і після його укладення шляхом внесення відповідних змін виражають свою волю на розірвання та зміну договору на вимогу третіх осіб у випадках, встановлених договором. Тому після настання підстав, передбачених договором, третя особа може реалізувати своє право вимоги, внаслідок чого сторони зобов'язані змінити або розірвати договір. Вимагаючи розірвання чи зміни договору, третя особа реалізує своє зобов'язальне право вимоги, яке в неї виникло на підставі договору. В усіх інших випадках третя особа може тільки пропонувати сторонам змінити або розірвати договір, однак такі пропозиції не є обов'язковими для контрагентів.

Частина 4 ст. 636 ЦК також дозволяє стороні, яка уклала договір, скористатися правом, від якого відмовилася третя особа, якщо інше не впливатиме із суті договору. У цьому випадку, як свідчить аналіз положень ст. 636 ЦК, виконання боржником договору і надалі має

здійснюватися на попередніх договірних умовах, якщо сторони не домовляться про зміну умов договору. Таким чином, відмова третьої особи від наданого їй права є юридичним фактом, з настанням якого в сторони, яка уклала договір, виникає можливість скористатися правом, від якого відмовилася третя особа. Таку можливість, на нашу думку, умовно можна назвати як «право на право», конструкція якого дозволяє особі, яка уклала договір, скористатися правом, від якого відмовилася третя особа. Таким чином, реалізація аналізованого права дозволить особі, яка уклала договір, отримати виконання, яке передбачалося для третьої особи.

В контексті аналізованого питання слід звернути увагу на те, що відповідно до ч. 4 ст. 636 ЦК сторона, яка уклала договір, може скористатися правом третьої особи тільки у тому випадку, якщо остання відмовилася від нього. Тому, якщо третя особа, наприклад, ще не виразила наміру скористатися наданим їй за договором правом, але й при цьому не відмовилася від такого права, в сторони, яка уклала договір, не має можливості скористатися правом третьої особи, якщо інше не буде передбачено в договорі.

Як відомо, аналізований договір може бути укладеним як на користь встановленої, так і не встановленої третьої особи (ч. 1 ст. 636 ЦК). З огляду на зазначене необхідно відзначити, що у випадку укладення договору на користь невстановленої третьої особи в сторони, яка уклала договір, можливість скористатися правом третьої особи може виникнути тільки за наявності складу юридичних фактів, а саме встановлення третьої особи та її відмови від наданого їй права.

Виникнення такої можливості в особи, яка уклала договір, на що необхідно звернути увагу, залежить також і від специфіки укладеного договору на користь третьої особи, оскільки, як передбачено ч. 4 ст. 636 ЦК, якщо третя особа відмовилася від права, наданого їй на підставі договору, сторона, яка уклала договір на користь третьої особи, може сама скористатися цим правом, якщо інше не впливає із суті договору.

В контексті дослідження правових наслідків відмови третьої особи від наданого їй на підставі договору права привертають до себе увагу питання, які пов'язані із здійсненням стороною, яка уклала договір, права, яке виникає у зв'язку із настанням юридичного факту,

про який йдеться у ч. 4 ст. 636 ЦК. За загальним правилом сторона, яка уклала договір, може виражати свою волю на отримання того, що було передбачено згідно із умовами договору третій особі як шляхом вчинення дій, так і утримання від учинення таких дій. Зокрема, можливість особи, яка уклала договір, скористатися правом, від якого відмовилася третя особа в останній спосіб, має бути обумовленою безпосередньо в договорі.

Слід звернути увагу на те, що сторона, яка уклала договір, якщо інше не передбачено договором або законом, може скористатися правом, від якого відмовилася третя особа, наприклад, шляхом повідомлення боржника про те, що вона не відмовляється від права, про яке йдеться. Вчинення такої дії, як нам видається, буде свідчити про те, що вона скористалася правом третьої особи. Однак вираження наміру стороною, яка уклала договір, скористатися правом третьої особи у такий спосіб не буде підставою, з настанням якої боржник повинен виконувати взятий на себе обов'язок.

За загальним правилом боржник повинен виконати свій обов'язок особі, яка уклала договір, з моменту пред'явлення останньою вимоги про таке виконання. Тобто пред'явлення вимоги стороною, яка уклала договір, про виконання боржником обумовленого договором зобов'язання також буде одним із способів вираження нею наміру скористатися правом, від якого відмовилася третя особа. З огляду на це необхідно відзначити, що з метою уникнення конфліктних моментів між суб'єктами цієї договірної конструкції при укладенні такого договору учасникам цивільних відносин слід також передбачити спосіб, у який сторона, яка уклала договір, може скористатися правом, від якого відмовилася третя особа.

Слід відзначити, що після вираження наміру скористатись правом третьої особи, особа, яка уклала договір, і надалі залишається стороною договору, незважаючи на те, що користується правом третьої особи. У такому випадку, необхідно констатувати той факт, що особа, яка уклала договір, користується як правами третьої особи, так і правами сторони договору. А це означає, що вона при цьому може здійснювати як права та обов'язки сторони договору, так і права третьої особи. З огляду на зазначене необхідно відмежовувати здійс-

нення прав третьої особи від здійснення прав сторони договору особою, яка уклала цей договір.

Якщо сторона, яка уклала договір, може скористатися правом третьої особи, то, відповідно, вона може й відмовитись від права третьої особи. Слід звернути увагу на те, що положення ст. 636 ЦК не врегульовують правові наслідки відмови сторони, яка уклала договір, від права, від якого відмовилася третя особа, проте відмова сторони, що уклала договір, від права, від якого відмовилася третя особа, не є підставою для припинення укладеного договору. Тому, якщо сторона, яка уклала договір, у цьому випадку не виявить бажання скористатися правом третьої особи, то, звичайно, вона може відмовитись від договору чи вимагати його розірвання. Аналогічним чином може діяти й протилежна сторона. Проте відмова від договору чи його розірвання повинні вже здійснюватися відповідно до загальних положень про розірвання договорів, а це, у свою чергу, може призвести до виникнення різних конфліктів між сторонами договору.

Частина 4 ст. 636 ЦК не встановлює часові рамки, впродовж яких сторона, яка уклала договір, може скористатися правом третьої особи, а це означає, що сторона, яка уклала договір, якщо інше не впливає із суті договору, може скористатися правом третьої особи до закінчення строку чинності договору.

Крім того, у випадку відмови третьої особи від наданого їй права сторона, яка уклала договір, може взагалі не вчиняти жодних дій.

Загалом про стабільність договірних відносин, які виникають із досліджуваних договорів, важко говорити з огляду на те, що сторона, яка уклала договір, не зобов'язана скористатися правом, від якого відмовилась третя особа, а третя особа в будь-який момент існування договірного зобов'язання може відмовитись від свого права, на що повинні звертати увагу учасники цивільних відносин, укладаючи такий договір. Проте, надавши можливість стороні, яка уклала договір, скористатися правом третьої особи, законодавець у такий спосіб, на нашу думку, намагався все-таки гарантувати стабільність зобов'язань, що виникають з аналізованих договорів.

Слід звернути увагу на те, що ч. 4 ст. 636 ЦК передбачає можливість особі, яка уклала договір, тільки скористатися правом, від якого

відмовилася третя особа, однак при цьому нічого не вказує про можливість заміни третьої особи. Тому виникає питання: чи має право сторона, яка уклала договір, замінити третю особу, якщо та відмовилася від права, наданого їй на підставі договору? Якщо виходити з положення про те, що сторона, яка уклала договір, може скористатися правом, від якого відмовилась третя особа, якщо інше не впливатиме із суті укладеного договору, то чому сторона, яка уклала договір, не повинна мати можливості замінити в цьому випадку третю особу? Н. С. Ковалевська з цього приводу вважає, що: 1) в тих випадках, коли сторони в договорі зберегли за собою можливість заміни третьої особи, згода третьої особи на її заміну не буде мати ніякого практичного значення; 2) якщо контрагенти не передбачили в договорі можливість заміни третьої особи чи позбавлення її права або наступив строк чи умова, з настання яких було пов'язано виникнення права у третьої особи, то контрагенти не мають права замінити третю особу, незалежно від її згоди [106, с. 101]. У контексті поставленого запитання необхідно проаналізувати й інші положення ЦК.

Так, ім'я або найменування третьої особи не є істотною умовою договору, оскільки ч. 1 ст. 636 ЦК передбачено, що договором на користь третьої особи є договір, в якому боржник зобов'язаний виконати свій обов'язок на користь третьої особи, яка встановлена або не встановлена у договорі. Відповідно до ч. 1 ст. 653 ЦК у разі зміни договору зобов'язання сторін змінюються відповідно до змінених умов щодо предмета, місця, строків виконання тощо. Згідно з ч. 1 ст. 638 ЦК істотними умовами договору є умови про предмет договору, умови, що визначені законом як істотні або є необхідними для договорів даного виду, а також усі ті умови, щодо яких за заявою хоча б однієї із сторін має бути досягнуто згоди. Таким чином, якщо за заявою хоча б однієї із сторін ім'я або найменування третьої особи має бути істотною умовою договору, то в такому випадку заміна третьої особи вважатиметься зміною умов договору, на що вимагатиметься згідно з ч. 3 ст. 636 ЦК згода третьої особи, після вираження нею наміру скористатися своїм правом. В іншому випадку, якщо ім'я або найменування третьої особи не є істотною умовою договору, то заміна третьої особи не є зміною умов цього договору. Слід зазна-

чити, що заміна сторін в договорі також не вважається зміною умов договору, тому даючи згоду на свою заміну, третя особа тим самим відмовляється від свого права.

Якщо сторонами в договорі буде обумовлено, що зміна та розірвання такого договору здійснюватиметься без згоди третьої особи, то в цьому випадку для заміни третьої особи згода останньої не вимагатиметься.

Проте якщо ім'я або найменування третьої особи не є істотною умовою договору, а в укладеному договорі сторони не передбачають можливість заміни третьої особи чи позбавлення наданого їй права, то сторона, яка уклала договір, не зможе ні в односторонньому порядку, ні за згодою з протилежною стороною замінити третю особу як до вираження останньою наміру скористатися своїм правом, так і після того, як вона своїм правом скористається. Право на заміну третьої особи може бути реалізоване тільки після того, як третя особа відмовиться від наданого їй права, або у разі настання її смерті чи припинення, і то тільки тоді, якщо вказане право буде передбачено в договорі. Якщо аналізоване право не буде передбачено в договорі, то особа, яка уклала договір, у разі відмови третьої особи від наданого їй права зможе на підставі ч. 4 ст. 636 ЦК тільки скористатися правом третьої особи. Тому виникнення права на заміну третьої особи, як і можливості сторони, яка уклала договір, скористатися правом, від якого відмовилась третя особа, повинно залежати від суті самого договору.

Виходячи із того, що, за загальним правилом, ім'я або найменування третьої особи не є істотною умовою аналізованого договору, сторони в договорі повинні вказати спосіб призначення третьої особи. Як зазначено в літературі, «здійснення третьою особою прав, що впливають із договору, що укладений на її користь, можливе лише за умови, що кредитор визначить третю особу в такий спосіб, який не буде викликати у боржника сумніву в тому, що дана особа як раз і є тією, на користь якої укладено договір» [165, с. 710]. Крім того, якщо в аналізованому договорі буде передбачено можливість особі, яка уклала договір, замінити третю особу, то необхідно також передбачити і спосіб заміни третьої особи, а також вказати, чи заміна третьої особи можлива в односторонньому порядку стороною, яка уклала

договір, чи за згодою обох сторін. З метою подолання конфліктних моментів між суб'єктами цієї договірної конструкції доцільно встановити механізм заміни третьої особи як до вираження нею наміру скористатися наданим їй правом, так і після вираження такого наміру.

Так, згідно з ч. 1 ст. 526 ЦК зобов'язання має виконуватися належним чином відповідно до умов договору та вимог Кодексу, інших актів цивільного законодавства, а за відсутності таких умов та вимог – відповідно до звичаїв ділового обороту або інших вимог, що звичайно ставляться. Як зазначила Т. В. Боднар, відповідність поведінки (вчинення певних дій або утримання від дій) зобов'язаної сторони (боржника) умовам договору, в яких зафіксовані такі елементи виконання зобов'язання, як предмет, суб'єкт, місце, строк (термін) та спосіб, дає підстави оцінювати її (поведінку) як виконання зобов'язання належним чином. І навпаки, невідповідність поведінки боржника хоча б одному із параметрів, встановлених умовами договору, є доказом неналежного виконання [23, с. 98–99]. Таким чином, договір, укладений на користь третьої особи, вважається виконаним належним чином, якщо його виконання відбулося в тому числі безпосередньо встановленій у договорі третій особі.

Законодавець в загальних положеннях ст. 636 ЦК не передбачив підстав заміни третьої особи, як і правових наслідків настання її смерті чи припинення. Однак, як уже зазначалося, виникнення права вимоги у третьої особи не робить останню кредитором, тому положення, які передбачені ст. 512, ч. 2 ст. 608 та ст. 609 ЦК, не поширюють свою дію на третіх осіб.

Загалом правові наслідки настання смерті чи припинення третьої особи повинні залежати передусім від суті укладеного договору. До таких наслідків можна віднести припинення договору, заміна третьої особи, перехід права вимоги третьої особи до її правонаступників, розірвання договору тощо. Тому, передбачаючи можливість укладення того чи іншого виду договору на користь третьої особи, законодавець залежно від специфіки договору повинен також нормою диспозитивного характеру, не обмежуючи принципу свободи договору, врегулювати правові наслідки настання смерті чи припинення третьої особи після вираження нею наміру скористатися наданим їй правом.

Необхідно зазначити, що ЦК передбачив тільки можливість у спадкування права на вклад у банку (фінансовій установі) (ст. 1228 ЦК) та права на одержання страхових виплат (страхового відшкодування) (ст. 1229 ЦК). Водночас передбачаючи, наприклад, можливість відчужувачеві укласти договір довічного утримання (догляду) на користь третьої особи (ч. 4 ст. 746 ЦК), законодавець взагалі не передбачив правових наслідків настання смерті третьої особи. Що стосується інших видів договорів, то законодавець не тільки не врегулював правові наслідки настання смерті чи припинення третіх осіб, але й взагалі не передбачив правових норм, які б стосувалися укладення таких договорів на користь третіх осіб. Однак, як уже зазначалося, це не означає, що такі договори не можуть бути укладені на користь третіх осіб, оскільки конструкція договору, яка встановлена в ст. 636 ЦК, носить загальний характер, а це означає, що будь-який договір може бути укладений на користь третіх осіб, якщо це не суперечитиме суті самого договору.

Враховуючи специфіку окремих видів договорів, а також різноманітність правових наслідків, які можливі у випадку настання смерті чи припинення третьої особи, учасникам цивільних відносин доцільно самостійно врегульовувати такі наслідки залежно від вираження наміру третьої особи скористатися наданим їй правом, враховуючи при цьому спеціальні норми.

При аналізі змісту прав третьої особи особливу увагу до себе привертає зміст категорії «вираження третьою особою наміру скористатися своїм правом», про яку йдеться в ч. 3 ст. 636 ЦК. Як зазначив В. І. Серебровський, «неформальне ж вираження «наміру скористатися виговореним правом» взагалі явище в більшості випадків незрозуміле» [231, с. 38]. І. Бровченко вважає, що в системі юридичних фактів вираження наміру слід визнати дією, більше наближеною за своєю природою до юридичних вчинків, ніж до правочинів [32, с. 62]. Слід зазначити, що в юридичній літературі під юридичним вчинком розуміють правомірні дії, з якими норми права пов'язують юридичні наслідки незалежно від того, чи була направлена ця дія на зазначені наслідки, чи ні [114, с. 13].

За загальним правилом, яке визначене ч. 3 ст. 636 ЦК, вираз наміру третьою особою скористатися наданим їй правом є юридичним фактом, з настанням якого сторони обмежуються в праві самостійно розірвати чи змінити аналізований договір без згоди третьої особи. Тому, якщо інше не передбачено договором або законом, вираження наміру третьою особою скористатися наданим їй правом можна аналізувати як юридичний вчинок. Проте диспозитивний характер ч. 3 ст. 636 ЦК дозволяє сторонам самостійно вирішувати питання розірвання та зміни договору, укладеного на користь третьої особи, тому, якщо контрагенти в договорі встановлять, що розірвання та зміна договору здійснюється без згоди третьої особи, то, відповідно, вираження наміру третьою особою скористатися наданим їй правом не можна кваліфікувати як юридичний вчинок, який може призвести до правового результату, визначеного правовою нормою, оскільки правова норма в цьому випадку не передбачає жодного правового результату.

У юридичній літературі цілком слушно висловлюються аргументовані думки з приводу того, що учасники цивільних правовідносин можуть здійснювати свої права не тільки шляхом вчинення дій, але й також шляхом утримання від учинення дій [248, с. 31–32, 54, с. 8–9]. Тому, керуючись ст. ст. 6, 627 ЦК, сторони в договорі можуть передбачити, що якщо впродовж строку, встановленого в договорі, третя особа не відмовиться від свого права, то це свідчитиме про вираження нею наміру скористатися наданим їй правом. У такому випадку утримання від учинення дій третьою особою, на нашу думку, може свідчити про вираження нею наміру скористатися таким правом.

Отож, зазначене свідчить про те, що третя особа виражає намір скористатися наданим їй правом шляхом його здійснення. А здійснювати надане їй право третя особа може як шляхом вчинення правомірних дій, які можна кваліфікувати як правочин, юридичний вчинок, так і шляхом утримання від учинення дій. Тобто мова йде саме про різні види юридичних фактів, які можуть опосередковувати здійснення прав третьою особою. Тому вислів «вираження наміру третьою особою скористатися наданим їй правом» є таким, який має безпосереднє відношення до обмеження прав контрагентів аналізо-

ваного договору щодо його розірвання чи зміни за згодою третьої особи після вираження нею наміру скористатися наданим їй правом, а його основою є категорія здійснення суб'єктивних прав. Таким чином, вираження наміру третьою особою скористатися наданим їй правом проявляється у вчиненні дій або утриманні від вчинення дій, які спрямовані на реалізацію наданого їй права.

Так, відповідно до ч. 1 ст. 12 ЦК особа здійснює свої цивільні права вільно, на власний розсуд. Тому третя особа може, наприклад, повідомити сторін про те, що вона не відмовляється від наданого їй права, що вважатиметься здійсненням права, а отже, вчинення такої дії свідчитиме про вираження третьою особою наміру скористатися наданим їй правом. При цьому вираження наміру в такий спосіб не є юридичним фактом, з настанням якого пов'язаний момент виконання боржником свого обов'язку. А це означає, що, з одного боку, зобов'язання, яке виникло із договору, не виконується на користь третьої особи, а з іншого, – сторони обмежуються у праві змінити та розірвати договір згодою третьої особи.

Однак, укладаючи договір на користь третьої особи, сторони можуть передбачити можливість його зміни чи розірвання без згоди третьої особи. У такому випадку вираження наміру третьою особою в аналізованій спосіб скористатися наданим їй правом не призведе до жодних правових наслідків, у зв'язку із чим вчинення такої правомірної дії носитиме суто інформаційний характер, а за своєю суттю вона не вважатиметься юридичним вчинком.

Виходячи із розуміння суб'єктивного права як сукупності таких правомочностей, як право на власні дії, на чужі дії та на захист свого порушеного права, то, відповідно, здійснення двох перших правомочностей, крім звернення за захистом свого порушеного права, завжди буде свідчити про вираження наміру третьою особою скористатися наданим їй правом. З огляду на ч. 3 ст. 636 ЦК для того, щоб третя особа звернулася до суду за захистом свого порушеного права, вона спочатку повинна виразити намір скористуватись ним (або реалізувати такі правомочності, як право на власні дії та на чужі дії), оскільки в іншому випадку право третьої особи не може бути порушеним.

Для прикладу візьмемо іншу конструкцію договору, яку можуть вибрати сторони, виходячи із диспозитивного характеру ч. 3 ст. 636 ЦК, за якою сторони, наприклад, не можуть змінити або розірвати договір до спливу певного строку або настання умови, встановленої в договорі, без згоди третьої особи. Якщо сторони протягом строку, вказаного в договорі, без згоди третьої особи змінять договір або його розірвуть, то, відповідно, матиме місце порушення суб'єктивного права та інтересу третьої особи, про яке йтиметься в підрозділі 2.3 цієї роботи. Отже, якщо в попередньому випадку має місце порушення права третьої особи тільки після вираження нею наміру скористатися своїм правом, то, відповідно, в другому випадку має місце порушення суб'єктивного права третьої особи незалежно від вираження нею наміру скористатися своїм правом, оскільки за цією юридичною конструкцією закон здійснює захист прав та інтересів третьої особи безпосередньо вже з моменту укладення договору. Тому за такою договірною конструкцією звернення третьої особи за захистом свого порушеного права уже свідчатиме про вираження нею наміру скористатися своїм правом.

Якщо третя особа, крім права вимагати виконання договору, володіє і правом на його зміну, то про вираження наміру третьої особи скористатися наданим їй правом може свідчити не тільки пред'явлення права вимоги, а також реалізація права на зміну такого договору.

З огляду на те, що вираження наміру третьою особою скористатися наданим їй правом, якщо інше не передбачено договором або законом, є юридичним фактом, на підставі якого сторони обмежуються в праві зміни або розірвання договору згодою третьою особою, сторонам для уникнення можливих конфліктів варто передбачити конкретні способи здійснення прав третіми особами, які б свідчили про вираження ними наміру скористатися своїми правами.

У контексті аналізу юридичної природи вираження наміру третьою особою скористатися наданим їй правом привертає до себе увагу і питання щодо того, кому саме третя особа має виражати такий намір, а саме особі, яка уклала договір, чи боржникові? Слід відзначити, що із цього приводу, як свідчить аналіз юридичної літератури, в

теорії цивільного права не існує особливих протиріч. Зокрема, як зауважив С. О. Бродовський, для захисту своїх прав і законних інтересів, а також для забезпечення правової позиції у разі виникнення спору слід здійснити вираження такого наміру насамперед в письмовій формі, повідомивши всі сторони такого договору. Крім того, як відзначає автор, сторонам необхідно взяти до уваги, що зазначене правило передбачено диспозитивною нормою, яка надає їм право змінити його [25, с. 159–160]. Аналогічної позиції дотримується й І. О. Бровченко. Зокрема, як пише автор, третя особа може адресувати вираз свого наміру скористатися правом і до боржника, і до кредитора, і одночасно до двох сторін [34, с. 121–122].

Із зазначеним варто погодитись, оскільки на сьогоднішній день цивільне законодавство України, за загальним правилом, не передбачає жодних обмежень, які б якимось чином обмежували третіх осіб у можливості виражати намір скористатися наданим їм правом чи то особі, яка уклала договір, чи то обом сторонам водночас.

Загалом, як уже відзначалося, третя особа виражає намір скористатися наданим їй правом шляхом його здійснення, тому відповідь на питання щодо того, кому саме вона має виражати такий намір – особі, яка уклала договір, чи боржникові – певною мірою залежить і від способів здійснення такого права третіми особами. Так, якщо третя особа здійснює надане їй право шляхом пред'явлення вимоги боржникові про виконання ним свого обов'язку, тому й вираження наміру третьою особою у цьому випадку має здійснюватися насамперед боржникові, а не стороні, яка уклала договір, оскільки остання в силу специфіки конструкції договорів на користь третіх осіб не несе жодних обов'язків перед третіми особами.

У разі, якщо третя особа для вираження наміру скористатися своїм правом обере такий спосіб здійснення права як повідомлення сторін про те, що вона не відмовляється від наданого їй права, то, в цьому випадку, такий намір третьою особою може бути адресований не тільки боржникові, але й також особі, яка уклала договір, або обом сторонам водночас.

Слід відзначити, що залежно від умов договору третя особа може виражати намір скористатися наданим їм правом не тільки шляхом

вчинення дій, але також шляхом утримання від учинення дій. Таким чином, утримуючись від учинення дій в рамках договірних положень третя особа опосередковано виражає свій намір скористатися наданим їй правом як стороні, яка уклала договір, так і боржникові.

Про вираження наміру третьою особою скористатися наданим їй правом залежно від умов договору, як уже відзначалося, може свідчити й звернення її за захистом свого порушеного права. Отож, реалізуючи своє право на захист, третя особа опосередковано також виражає свою волю на здійснення наданого їй права як особі, яка уклала договір, так і боржникові водночас.

Таким чином, підсумовуючи сказане, можна зробити висновок про те, що питання щодо того, кому саме третя особа повинна виражати намір скористатися наданим їй правом, а саме особі, яка уклала договір, боржникові чи обом сторонам водночас, залежить насамперед від способів здійснення такого права третіми особами.

Частина 4 ст. 636 ЦК не встановлює будь-яких обмежень стосовно відмови третьої особи від наданого їй права, у зв'язку з чим третя особа може відмовитись від свого права незалежно від вираження нею наміру скористатися ним. Необхідно звернути увагу на те, що третя особа може відмовитись від наданого їй права тільки в тому випадку, коли вона буде знати про те, що в неї таке право існує. Прийняття виконання зобов'язання третьою особою свідчить про реальне його виконання. Інакше кажучи, прийнявши виконання третя особа уже не може відмовитись від наданого їй права. Отже, третя особа може відмовитись від наданого їй права тільки до прийняття виконання та під час прийняття виконання.

За загальним правилом виконання договору на користь третьої особи повинно здійснюватися після вираження наміру третьою особою скористатися наданим їй правом. Однак, як уже зазначалося, виконання аналізованого договору, якщо інше не впливає із суті договору, можливе й з ініціативи його контрагентів, тобто без попереднього вираження наміру третьою особою скористатися наданим їй правом. З огляду на зазначене виникає питання, чи слід розглядати у випадку, про який йдеться, відмову третьої особи від прийняття виконання на її користь відмовою від наданого їй права. Актуальність

такого питання обумовлена насамперед правовими наслідками, які виникають у зв'язку із відмовою третьої особи від наданого їй права, зокрема йдеться про виникнення можливості в особи, яка уклала договір, скористатися правом, від якого відмовилася третя особа (ч. 4 ст. 636 ЦК), а також настання інших наслідків, які можуть бути визначені сторонами в договорі.

Як впливає з аналізу передумов, виходячи із яких, треті особи можуть відмовитися від прийняття виконання, у випадку, про який йдеться, правовим наслідком відмови третьої особи від прийняття виконання може бути, наприклад, відтермінування виконання боржником обов'язку. Крім того, третя особа може відмовитись від прийняття виконання й у зв'язку із неналежним його виконанням, що, звичайно, також може не свідчити про її відмову від наданого їй права. Слід відзначити, що відмова третьої особи від прийняття виконання у зв'язку із неналежним його виконанням і після вираження нею наміру скористатись наданим їй правом також не означатиме відмову від наданого їй права. Більше того, третя особа на момент виконання договору могла ще й не визначитися з приводу того, чи буде вона виражати намір скористатися наданим їй правом, тому напевне у цих випадках не слід говорити про її відмову від наданого їй права. Водночас причиною відмови третьої особи від прийняття виконання може бути й відмова останньої від наданого їй права.

Таким чином, як впливає із зазначеного, відмова третьої особи від прийняття виконання, якщо виконання договору на її користь здійснювалося з ініціативи сторін договору, не завжди свідчить про її відмову від наданого їй права, тоді як відмова третьої особи від наданого їй права безумовно є водночас і відмовою від прийняття виконання на її користь.

Загалом і після вираження наміру третьою особою скористатися наданим їй правом відмова від прийняття виконання на її користь може не свідчити про її відмову від такого права. Як уже зазначалося, відмова третьої особи від прийняття виконання у зв'язку із невиконанням чи неналежним виконанням боржником договору у випадку, про який йдеться, також може не свідчити про відмову від наданого їй права. Хоча невиконання чи неналежне виконання боржником

договору безумовно може стати приводом для відмови третьої особи від свого права. Крім того, приводом для відмови третьої особи від наданого їй права може стати також її конфлікт із боржником, зокрема виникнення такого конфлікту є можливим, наприклад, за договором довічного утримання (догляду). Водночас у зв'язку із виникненням такого конфлікту третя особа може відмовитися тільки від прийняття виконання, але не від права взагалі. Отже, враховуючи те, що відмова третьої особи від прийняття виконання не завжди свідчить про відмову від наданого їй права, а відмова третьої особи від такого права є водночас і відмовою від прийняття виконання на її користь, відмова третьої особи від наданого їй права після вираження нею наміру скористатися таким правом повинна здійснюватися шляхом вчинення одностороннього правочину. Такий правочин повинен відповідати загальним вимогам, додержання яких є необхідним для чинності правочинів (ст. 203 ЦК), адже вчинення такого правочину є підставою для виникнення відповідних прав в особи, яка уклала договір (ч. 4 ст. 636 ЦК), та настання інших наслідків, які можуть бути визначені сторонами в договорі. Загалом форма вчинення правочину, яким опосередковується відмова третьої особи від наданого їй права, повинна залежати від форми самого договору, який укладений на користь третьої особи, і в обов'язковому порядку такий правочин повинен бути адресований передусім боржнику.

Однак незалежно від форми договору, укладеного на користь третьої особи, пасивна поведінка третьої особи, тобто нездійснення останньою наданого їй права, також повинна свідчити про її відмову від права, бо якщо вона ще не скористалася своїм правом і не бажає ним скористатися, то вона не повинна вчиняти жодного правочину, яким би вона відмовлялася від наданого їй права. Зазначене свідчить про доцільність відмежовувати способи відмови третьої особи від наданого їй права залежно від вираження нею наміру скористатися таким правом.

Аналізуючи питання відмови третьої особи від наданого їй права можна змоделювати наступну ситуацію. Так, у договорі сторони можуть передбачити, що, якщо впродовж строку, вказаного в договорі, третя особа не виразить наміру скористатися наданим їй правом,

то це свідчитиме про її відмову від наданого їй права. Тому, безумовно, якщо впродовж обумовленого в договорі строку третя особа не виразить наміру скористатися наданим правом, про яке йдеться, то, відповідно, утримання від учинення дій третьою особою свідчитиме про її відмову від наданого їй права. Однак у змодельованій ситуації утримання від учинення дій третьою особою є вже одним із способів здійснення наданого їй права.

З огляду на те, що сторона, яка уклала договір, відповідно до ч. 4 ст. 636 ЦК може скористатися правом, від якого відмовилася третя особа, з метою уникнення конфліктних ситуацій учасникам цивільних відносин при укладенні договору на користь третьої особи залежно від його суті варто визначити способи здійснення прав третіми особами, які б свідчили не тільки про вираження ними наміру скористатися цими правами, але й також про відмову від них, особливо коли йдеться про утримання від учинення дій.

Так, укладаючи договори на користь третіх осіб, учасники цивільних відносин повинні враховувати, що останні, з огляду на специфіку такої договірної конструкції, не зобов'язані скористатися наданим їм за договором правом, а скориставшись таким правом, можуть і відмовитись від нього. Водночас сторона, яка уклала договір, також не зобов'язана скористатися правом, від якого відмовилася третя особа, крім того, відмова сторони, яка уклала договір, від права, від якого відмовилася третя особа, як уже відзначалося, також не є підставою для припинення укладеного договору, якщо інше не впливатиме із суті договору. З огляду на зазначене може виникнути ситуація, за якою, наприклад, продавець (постачальник) за договором поставки у разі відмови сторони, яка уклала договір, від права, від якого відмовилася третя особа, залишиться у невизначеному становищі, оскільки, з одного боку, відмова третьої особи від наданого їй за договором права не звільняє продавця (постачальника) від виконання обумовленого договором обов'язку, а з іншого – товар, який є предметом договору поставки, не буде реалізовуватися, оскільки не буде кому його реалізувати. Слід звернути увагу, що така ситуація невизначеного характеру може мати місце не тільки за договорами поставки, але й також в інших випадках, наприклад, за договорами

найму (оренди) тощо. Отож, із зазначеного випливає колосальна значимість встановлення строків (термінів) здійснення суб'єктивних прав та виконання обов'язків не тільки для традиційних договірних конструкцій, але й також для договорів на користь третіх осіб.

Цілком зрозуміло, що законодавець в загальних положеннях, які присвячені правовому регулюванню договору на користь третьої особи, об'єктивно не мав можливості передбачити строки (терміни) здійснення суб'єктивних прав та виконання обов'язків суб'єктами аналізованого договору, особливо це стосується таких суб'єктів, як сторони, яка уклала договір, та третьої особи. Такий висновок ґрунтується на тому, що визначення таких строків (термінів) залежить від специфіки того чи іншого договору, який може бути укладеним на користь третьої особи, а також від інших обставин, які повинні враховуватися контрагентами при укладенні таких договорів у кожному конкретному випадку.

Як слушно зауважив М. О. Стефанчук, нездійснення свого суб'єктивного права або відмова від його здійснення повинна мати певні темпоральні (часові) межі, якщо це тягне за собою ускладнення або унеможливлення повноцінного здійснення суб'єктивних цивільних прав інших осіб [248, с. 32].

Так, російський юрист І. В. Кісель звертає увагу на те, що може скластися ситуація, коли строк виконання зобов'язання настав, однак третя особа ніяк не проявила свою волю відносно прийняття виконання за договором: боржник не одержав від третьої особи відмову від реалізації наданого їй права, але й третя особа не виразила наміру скористатися цим правом. При цьому автор ставить питання: якщо третя особа до настання строку виконання зобов'язання не відмовилась від наданого їй права, чи означає це, що вона згідна прийняти виконання? У такому випадку автор звертає увагу на те, що, з одного боку, третій особі не можна нав'язувати прийняття виконання без її волі, але, з іншого боку, необхідно враховувати й інтерес боржника, який не повинен страждати через невизначену позицію третьої особи відносно прийняття виконання. З огляду на зазначене І. В. Кісель вважає, що, якщо до настання строку виконання зобов'язання третя особа не виразила боржнику наміру скористатися

своїм правом, боржник зобов'язаний запропонувати третій особі скористатися наданим їй на підставі договору правом і несе ризик настання наслідків ненаправлення такої пропозиції [102, с. 23].

Виникає питання: чому боржник повинен нести ризик настання несприятливих наслідків у зв'язку із пасивною поведінкою третьої особи, адже існує протилежна сторона, яка уклала договір, і яка зацікавлена у виконанні договору на користь третьої особи. Більше того, обидві сторони ще при укладенні договору повинні врахувати, що третя особа може скористатися своїм правом, а може й відмовитись від нього, крім того, може зайняти і пасивну поведінку. Тому, на нашу думку, якщо третя особа ні виражає намір скористатися своїм правом, ні відмовляється від нього до настання строку виконання договору на її користь, це свідчить про її відмову від наданого їй права і тому немає доцільності повторно боржнику пропонувати третій особі скористатися наданим їй правом. Звичайно, боржник може запропонувати третій особі скористатися наданим їй правом у такій ситуації, але вчинення такої дії боржником не повинно бути обов'язком для нього, оскільки і в цьому разі третя особа може утриматися від відповіді.

Боржник, на нашу думку, повинен нести ризик настання несприятливих наслідків тільки в тому випадку, якщо він із власної ініціативи розпочне виконувати зобов'язання на користь третьої особи без вираження наміру останньої скористатися своїм правом і при цьому третя особа відмовиться від прийняття належного виконання боржником зобов'язання, яке може й не свідчити про її відмову від наданого їй права.

Якщо боржник розпочне виконувати зобов'язання на користь третьої особи без вираження нею наміру скористатися своїм правом, але за попередньою згодою із особою, яка уклала договір, то ризик відмови від прийняття виконання зобов'язання третьою особою повинна нести сама особа, яка уклала договір.

Крім того, як відзначив І. В. Кісель, третя особа відразу після укладення договору на її користь може виразити боржнику намір скористатися виговореним їй правом з тим, щоб позбавити сторін договору можливості розірвати або змінити вигідний для третьої особи

договір без її згоди. Однак після цього третя особа вправі відмовитись від прийняття виконання на підставі договору. При цьому автор звертає увагу на те, що третя особа повинна повідомити боржника про відмову від наданого їй права до настання строку виконання зобов'язання. В іншому випадку третя особа зобов'язана відшкодувати боржнику збитки, які виникли в останнього внаслідок виконання зобов'язання на її користь [102, с. 23]. Тобто, якщо виходити із зазначених міркувань, третя особа повинна нести ризик відшкодування збитків боржнику в тому випадку, якщо вона відмовиться від наданого їй права після настання строку виконання зобов'язання на її користь. Однак із таким висновком не можна погодитись з огляду на те, що третя особа може відмовитись від наданого їй права на будь-якій із стадій існування договірної зобов'язання, оскільки як ЦК України, так і ЦК РФ не встановлюють будь-яких обмежень із цього приводу. Отже, відмова третьої особи від свого права є правомірною дією, якщо вона здійснюється шляхом вчинення дії, а тому виникає питання: чому за вчинення правомірних дій третя особа повинна нести відповідальність? У такому випадку ризик несприятливих наслідків повинна нести одна із сторін договору, а не третя особа.

Виходячи із зазначеного, необхідно зробити висновок, що якщо третя особа ще не виразила наміру скористатися наданим їй правом, то, відповідно, нездійснення такого права може свідчити про те, що третя особа відмовляється від нього. У такому випадку ризик настання несприятливих наслідків майнового характеру у зв'язку з невираженням наміру третьою особою скористатися наданим їй правом, якщо у договорі буде встановлений строк чи умова, з настанням яких боржник має виконати свій обов'язок на користь третьої особи, повинна нести сторона, яка уклала договір, з огляду на те, що саме вона заінтересована у виконанні договору на користь третьої особи.

Варто зазначити, що І. В. Кісель звертає увагу на строк, з настанням якого боржник зобов'язаний виконати свій обов'язок на користь третьої особи. Загалом сторони в договорі можуть вказувати строк, з настанням якого боржник зобов'язаний виконати свій обов'язок на користь третьої особи, а можуть і, навпаки, не вказувати. Якщо сторони в договорі вкажуть строк, з настанням якого боржник зобо-

в'язаний виконати свій обов'язок на користь третьої особи, а до настання цього строку третя особа не виразить намір скористатися своїм правом, але й не відмовиться від нього, така пасивна поведінка третьої особи свідчитиме про її відмову від наданого їй права. Якщо третя особа повідомлена, що на її користь укладений договір, то немає сенсу, на нашу думку, боржнику повторно пропонувати, як зауважує згаданий автор, скористатися наданим їй правом.

Безумовно, проблеми, на яких акцентував свою увагу автор, носять актуальний характер. Водночас з метою захисту своїх інтересів учасникам цивільних відносин при укладенні таких договорів слід, як нам видається, з врахуванням специфіки того чи іншого виду договору визначатися не стільки із строками (термінами) виконання таких договорів, як із строками (термінами) здійснення суб'єктивних прав та виконання обов'язків суб'єктами аналізованої договірної конструкції загалом. Можливість встановлення контрагентами таких строків прямо впливає із ч. 3 ст. 251 ЦК. Зокрема, як передбачено положенням цієї правової норми, строк та термін можуть бути визначені актами цивільного законодавства, правочином або рішенням суду. Як передбачено в юридичній літературі, строки або терміни, що встановлюються в регулятивних цивільних правовідносинах, дають можливість управомоченій особі здійснити закладені в суб'єктивному праві можливості і задовольнити свої інтереси у межах відведеного на це часу. Так само виконання обов'язків у цих правовідносинах, що здійснюється зобов'язаною особою у встановлений строк (термін), свідчить про зазвичай нормальний перебіг суспільних процесів.

Оскільки в цивільних правовідносинах, зокрема зобов'язаннях, суб'єктивному праву управомоченої особи, як правило, відповідає (кореспондує) суб'єктивний цивільний обов'язок зобов'язаної особи, строки (терміни) здійснення цивільних прав є одночасно і строками (термінами) виконання цивільно-правових обов'язків [145, с. 36].

Виходячи із зазначеного, необхідно зробити висновок, що якщо контрагенти при укладенні такого договору визначають строк (термін) вираження наміру третьою особою скористатися наданим їй правом, а третя особа у встановлений строк (термін) такого наміру не виразить, така поведінка останньої буде свідчити про те, що вона у такий спосіб

відмовилася від наданого їй права. Таким чином, вплив встановленого строку (терміну) для вираження наміру третьою особою скористатися наданим їй правом буде підставою для втрати особою, про яку йдеться, наданого їй суб'єктивного права.

Слід відзначити, що втрата третьою особою у випадку, про який йдеться, наданого їй суб'єктивного права не означатиме припинення такого договору загалом, якщо інше не впливатиме із суті укладеного договору. Такий висновок ґрунтується на тому, що в аналізованому випадку суб'єктивне право третьої особи буде трансформоване в секундарне, у зв'язку із чим в сторони, яка уклала договір, виникне можливість скористатися правом третьої особи чи, наприклад, здійснити її заміну тощо.

Таким чином, з огляду на правові наслідки вираження наміру третьою особою скористатися наданим їй правом, її відмови від такого права, а також з метою уникнення виникнення ситуацій невизначеного характеру, учасникам цивільних відносин з урахуванням специфіки того чи іншого договору, який укладається ними на користь третьої особи, варто встановити строки (терміни) для: вираження наміру третьою особою скористатися наданим їй правом; виконання боржником обов'язку на користь третьої особи після вираження нею наміру скористатися наданим їй правом; прийняття виконання зобов'язання третьою особою; скористання стороною, яка уклала договір, правом, від якого відмовилася третя особа; здійснення заміни стороною, яка уклала договір, третьої особи тощо.

Крім того, з урахуванням специфіки окремих видів договорів, наприклад, договорів про відчуження майна, за якими, зокрема для відчужувача майна (наприклад, постачальника за договорами поставки), важливим є збут продукції, учасникам цивільних відносин варто також передбачити у таких договорах положення, якими б передбачалося, що треті особи повинні завчасно повідомити боржника про відмову від наданого їм за договором права, аналогічно як і сторона, яка уклала договір, про відмову скористатися правом, від якого відмовилася третя особа. З огляду на специфіку конструкції договору на користь третьої особи встановлення таких строків (термінів) сприятиме усуненню невизначеності між суб'єктами цієї договірної

конструкції, а, отже, захисту їхніх прав та інтересів, які виникають з таких договорів.

Крім того, визначаючи такі строки (терміни), контрагентам слід також визначитися із правовими наслідками спливу таких строків (термінів).

Як уже відзначалося, контрагенти при укладенні таких договорів можуть встановлювати як способи вираження наміру третьою особою скористатися наданим їй правом, так і способи відмови від такого права. Таким чином, якщо в строк (термін), встановлений в договорі, третя особа у способи, які визначені договором, не виразить наміру скористатися наданим їй правом, але й не відмовиться від такого права, така поведінка третьої особи пасивного характеру створить підґрунтя для невизначеності між сторонами цієї договірної конструкції. Враховуючи зазначене, а також виходячи із інтересів кожного із суб'єктів такого договору, учасникам цивільних правовідносин з урахуванням специфіки того чи іншого договору, який укладається на користь третьої особи, слід визначати присікальні (преклюзивні) строки прав, наданих третім особам, які, як відомо, є різновидами строків існування цивільних прав. Як відзначено Т. М. Вахонєвою, вказані строки надають правомочній особі певний час для реалізації свого суб'єктивного права і встановлюють межі існування цивільних прав [41, с. 14–15]. Крім того, на що звертається увага в юридичній літературі, особливість присічних строків полягає у тому, що вони, визначаючи межі суб'єктивного права в часі, входять до його змісту як внутрішньо важлива межа існування. Закінчення присічного строку зумовлює припинення суб'єктивного права або обов'язку, але це не можна вважати достроковим припинення суб'єктивного права. Про дострокове припинення права або виконання обов'язку можна говорити в разі, якщо воно настало до закінчення строку. Натомість право чи обов'язок, обмежені присічним строком, припиняються зі закінченням строку. Але присічний характер того чи іншого строку має прямо впливати зі змісту відповідної норми закону або укладеного договору [145, с. 39]. Як впливає із зазначеного, якщо третя особа в строк (термін), встановлений у договорі, ні виразить наміру скористатися наданим їй правом, ні від-

мовиться від такого права, саме у способи, які визначені контрагентами в договорі, вплив такого строку чи настання терміну будуть підставами для припинення наданого третій особі суб'єктивного права. У цьому випадку, як і в попередньому, припинення суб'єктивного права третьої особи не буде підставою для припинення такого договору загалом, якщо інше не впливатиме із суті укладеного договору.

Таким чином, встановлення учасниками цивільних відносин в договорах, про які йдеться, строків здійснення суб'єктивних прав як сторонами, які укладають такі договори, так і третіми особами, буде надійним механізмом, який у різних випадках захищатиме інтереси передусім сторін, які за договором зобов'язані вчинити певні дії на користь третіх осіб або утриматись від учинення таких дій.

Однак, якщо третя особа виразила намір скористатися правом, про яке йдеться, то, відповідно, відмова третьої особи від наданого їй права повинна здійснюватися шляхом вчинення правочину, форма якого повинна залежати від форми договору, на підставі якого виникло це право, крім того, такий правочин повинен бути адресований передусім боржникові. Тобто, якщо аналізований договір укладений у письмовій формі, то, відповідно, й відмова третьої особи від наданого їй права після вираження нею наміру скористатися таким правом повинна здійснюватися в письмовій формі. В той же час, якщо договір, укладений в усній формі, правочин, яким опосередковується відмова третьої особи від наданого їй права, має вчинятися також в усній формі, однак це не означає, що у випадку, про який йдеться, третя особа не може відмовитися від наданого їй права шляхом вчинення правочину в письмовій формі. Такий висновок впливає із того, що на сьогоднішній день жодних законодавчих обмежень із цього приводу не має і бути не може.

Так, відповідно до ч. 1 ст. 209 ЦК правочин, який вчинений у письмовій формі, підлягає нотаріальному посвідченню не тільки у випадках, встановлених законом, але й також за домовленістю сторін. Крім того, як передбачено ч. 4 цієї статті, на вимогу фізичної або юридичної особи будь-який правочин з її участю може бути нотаріально посвідчений. З огляду на зазначене договори, які укладені на користь третіх осіб, можуть нотаріально посвідчуватися не тільки у

випадках, встановлених законом, але й також за домовленістю контрагентів. Однак, незалежно від того, чи мало місце нотаріальне посвідчення такого договору, нотаріальне посвідчення правочину, яким опосередковується відмова третьої особи від наданого їй права, якщо інше не передбачено законом, має здійснюватися винятково з її волі. Такий висновок впливає насамперед із специфіки досліджуваного договору, адже внаслідок укладення такого договору у третіх осіб виникають тільки права, а не обов'язки, в іншому випадку це положення необхідно розглядати як таке, яке суперечить ст. 511 ЦК.

Розглядаючи правові аспекти відмови третьої особи від наданого їй за договором права шляхом вчинення правочину, виникає питання щодо того, кому має бути адресований такий правочин, а саме: особі, яка уклала договір, чи боржникові. Загалом даючи відповідь на поставлене питання, необхідно звернути увагу на те, що, з одного боку, виконання зобов'язання здійснюється боржником, а з іншого – відмова третьої особи від наданого їй права, за загальним правилом, є підставою для виникнення відповідних прав (ч. 4 ст. 636 ЦК) в осіб, які уклали договір. Отож, виходячи із того, що особа, яка уклала договір, може скористатися правом, від якого відмовилася третя особа, а може й не скористатися таким правом, а боржник, здійснюючи виконання зобов'язання на користь третьої особи, може понести відповідні витрати, тому правочин, яким опосередковується відмова третьої особи від наданого їй права, за загальним правилом, повинен бути адресований передусім боржникові. Однак це не означає, що третя особа про відмову від наданого їй права водночас не може повідомити і сторону, яка уклала договір, і боржника.

З огляду на положення ч. 4 ст. 636 ЦК виникає також питання : чи вправі третя особа після відмови від наданого їй права повторно скористатися цим правом? Як уже відзначалося, у зв'язку з відмовою третьої особи від наданого їй права таке право стає не персоніфікованим, а, отже, втрачає ознаки, які є характерними для суб'єктивних прав. З огляду на зазначене відмова третьої особи від наданого їй права є юридичним фактом, з настанням якого у неї таке право припиняється, у зв'язку із чим можливість третьої особи повторно виразити намір скористатися правом, від якого вона уже відмовилася,

на нашу думку, виключається. Тому для того, щоб третя особа після відмови від наданого їй права повторно скористалася таким правом, необхідно, щоб вона контрагентами договору знову була призначена як третя особа. Такий висновок, на що необхідно звернути увагу, стосується винятково договорів, юридична природа яких не передбачає їх припинення у зв'язку із відмовою третьої особи від наданого їй права.

2.3. Правові наслідки порушення зобов'язання, що виникло з договору на користь третьої особи

Безумовно, дослідження юридичної природи договорів на користь третіх осіб не може вважатися комплексним без аналізу правових наслідків порушення зобов'язань, що виникають із таких договорів. Так, відповідно до ст. 610 ЦК порушенням зобов'язання є його невиконання або виконання з порушенням умов, визначених змістом зобов'язання (неналежне виконання).

Перелік правових наслідків порушення зобов'язання, передбачений ст. 611 ЦК, включає:

- 1) припинення зобов'язання внаслідок односторонньої відмови від зобов'язання, якщо це встановлено договором або законом, або розірвання договору;
- 2) зміна умов зобов'язання;
- 3) сплата неустойки;
- 4) відшкодування збитків та моральної шкоди.

Крім того, як впливає з цієї правової норми, правові наслідки порушення зобов'язання можуть бути передбачені безпосередньо сторонами в договорі або встановлені законом.

Цінність цивільного права, як зазначає В. В. Луць, полягає в тому, що воно у своїх нормах містить широкий арсенал засобів впливу на поведінку громадян та організацій через їх інтереси і за допомогою інтересів. Одним із таких засобів впливу на майнові інтереси осіб є застосування до правопорушника майнових санкцій, зокрема цивільно-правової відповідальності» [141, с. 126]. Тобто у випадку порушення договірною зобов'язання уповноваженою стороною до

правопорушника можуть бути застосовані як санкції цивільно-правової відповідальності, так і санкції, які не є мірами цивільно-правової відповідальності, хоча варто зауважити, що питання співвідношення правової санкції із юридичною відповідальністю загалом було й залишається суперечливим у юридичній літературі. Зокрема, цивільно-правову відповідальність О. С. Іоффе визначав як санкцію за правопорушення, що спричинює для правопорушника негативні наслідки у вигляді позбавлення суб'єктивних цивільних прав або покладання нових чи додаткових цивільно-правових обов'язків [92, с. 97]. І. С. Канзафарова цивільно-правову відповідальність визначає як обумовлену особливостями предмета і методу цивільно-правового регулювання систему цивільно-правових засобів, за допомогою яких, з однієї сторони, забезпечується і гарантується захист цивільних прав та інтересів суб'єктів цивільного права, з іншої – здійснюється карально-виховний вплив на правопорушників. На думку авторки, елементами такої системи є: 1) норми цивільного права, в яких відповідальність знаходить вираження; 2) принципи цивільно-правової відповідальності; 3) індивідуально-правові акти автономного характеру, які є персоніфікованими регламентаторами суспільних відносин; 4) порушення цивільних прав та обов'язків як підстава виникнення цивільних охоронних правовідносин; 5) цивільні охоронні правовідносини [98, с. 101–102]. Проте в цій роботі ми дотримуємось позиції тих авторів, які визначають цивільну відповідальність саме як різновид цивільно-правових санкцій.

Застосування уповноваженими особами цивільно-правових санкцій за порушення зобов'язань, що виникають з досліджуваного договору, повинно відображати як інтереси сторін, які уклали договір, так і третіх осіб, з огляду на те, що кожен із них має власні інтереси.

У юридичній науці підставою виникнення цивільно-правової відповідальності прийнято вважати склад цивільного правопорушення. Однак теорія складу цивільного правопорушення останнім часом піддається гострій критиці. Так, на думку В. Д. Примака, «сприйняття ж ідеї складу правопорушення як підстави цивільної відповідальності суперечить об'єктивній необхідності змістовного відокремлення її підстави та умов. Адже тоді всі юридично значущі чинники цивільно-

правової відповідальності мали б концентруватися саме у конструкції складу цивільного правопорушення, що є неможливим: а) з огляду на відсутність єдиної й придатної для кожного конкретного випадку абстрактної структури складу цивільного правопорушення; б) зважаючи на відсутність збігу між ознаками цивільного правопорушення, яке тотожне порушенню суб'єктивного права, і традиційними передумовами цивільної відповідальності боржника (об'єктивна протиправність, шкода, причинний зв'язок, вина), котрі є або суто юридичними ознаками, або об'єктивно-матеріальними явищами, які сутнісно завжди відрізнятимуться від юридичного стану порушеного права особи» [196, с. 138]. Тому автор пропонує виділяти нормативну, правосуб'єктну та юридико-фактичну підставу цивільно-правової відповідальності [196, с. 138]. Зокрема, І. С. Канзафарова в своїй праці дійшла висновку, що необхідно визнати, що юридична конструкція складу правопорушення є чужорідною для цивільного права, тому слід відмовитись від неї і говорити про традиційні «умови цивільно-правової відповідальності». На думку авторки, це буде не тільки вірним, але й корисним, оскільки штучне поширення кримінально-правового вчення про склад злочину на цивільно-правову сферу не лише завдало суттєвої шкоди дослідженню проблем цивільно-правової відповідальності, але й призвело до того, що була порушена принципова межа між публічним і приватним правом [98, с. 178].

Зокрема, М. І. Брагінський і В. В. Вітрянський як підставу цивільно-правової відповідальності (єдиною і загальною) визначають порушення суб'єктивних цивільних прав, як майнових, так і особистих немайнових, оскільки цивільно-правова відповідальність є відповідальністю одного учасника майнового обігу перед іншим, відповідальністю порушника перед потерпілим, а її загальною метою є відновлення порушеного права на основі принципу відповідності розміру заподіяної шкоди чи збитків [27, с. 569]. Така позиція, на нашу думку, є найбільш обґрунтованою.

З огляду на зазначене, у випадку порушення боржником зобов'язання, яке виникло з договору, укладеного на користь третьої особи, виходячи із ч. 2 ст. 636 ЦК, має місце порушення суб'єктивного права як сторони, яка уклала договір, так і третьої особи, у зв'язку з чим у

цих осіб виникає право у межах закону та договору реалізувати цивільно-правові санкції до несправного боржника. Тобто у випадку порушення боржником зобов'язання, яке виникає з аналізованих договорів, виникає відповідальність боржника як перед особою, яка уклала договір, так і перед третьою особою.

Частина 2 ст. 636 ЦК дозволяє стороні, яка уклала договір, відмовитись від права вимагати виконання договору на користь третьої особи. Як зазначив С. І. Вільнянський, у договорі може бути передбачено, що виконання може вимагати тільки третя особа [49, с. 299], крім того, згідно з цією правовою нормою сторона, яка уклала договір, може бути взагалі обмежена в цьому праві законом (хоча, як уже зазначалося, ЦК сьогодні не передбачає спеціальних норм стосовно того чи іншого виду договору, які б обмежували особу, яка уклала договір, вимагати його виконання на користь третьої особи). Отож, якщо правом вимагати виконання договору володітиме тільки третя особа, то у випадку порушення боржником зобов'язання, на нашу думку, матиме місце порушення тільки суб'єктивного права третьої особи, оскільки сторона, яка уклала договір, не володітиме аналізованим суб'єктивним правом, яке може бути порушеним внаслідок невиконання чи неналежного виконання боржником зобов'язання, а отже, не може стати потерпілою стороною (оскільки неіснуюче суб'єктивне право як таке не може бути порушеним). Тобто в цьому випадку боржник нести відповідальність тільки перед третьою особою.

Отож, якщо законодавець нормою спеціального характеру обмежить сторону, яка уклала договір, у праві вимагати його виконання на користь третьої особи як базового правового механізму забезпечення задоволення власного інтересу, то він повинен виходити або із суті того чи іншого договору (як приклад можна навести договір страхування життя) або із того, що сторона, яка уклала договір, незаінтересована у виконанні договору на користь третьої особи (в цьому випадку необхідно виходити із того, що цей договір укладений в інтересах безпосередньо третьої особи).

Крім того, необхідно звернути увагу на те, що боржник може нести відповідальність і виключно перед особою, яка уклала договір.

Так, якщо боржник за згодою з особою, яка уклала договір, повинен був виконати зобов'язання на користь третьої особи, не чекаючи вираження наміру останньої скористатися наданим їй правом, однак цього не зробив, у зв'язку із чим у сторони, яка уклала договір, виникли збитки, то в такому випадку він несе відповідальність виключно перед стороною, яка уклала договір, оскільки право третьої особи не є порушеним.

Таким чином, у випадку існування двох суб'єктів права вимоги, тобто сторони, яка уклала договір, та третьої особи, у випадку невиконання чи неналежного виконання боржником договірної зобов'язання, з одного боку, матиме місце як порушення суб'єктивного права водночас і сторони, яка уклала договір, і третьої особи, а з іншого – тільки суб'єктивного права третьої особи, якщо правом вимоги володітиме тільки третя особа.

З огляду на зазначене виникає питання щодо можливості особи, яка уклала договір, але яка не володітиме правом вимагати виконання такого договору на користь третьої особи, реалізувати цивільно-правові санкції до несправного боржника у випадку невиконання чи неналежного виконання ним договірної зобов'язання. Враховуючи те, що підставою реалізації цивільно-правових санкцій уповноваженою стороною договору є порушення її суб'єктивного права та інтересу, то в цьому випадку сторона, яка уклала договір, на нашу думку, не зможе застосувати цивільно-правові санкції до несправного боржника з огляду на те, що вона не володітиме правом, яке може бути порушеним внаслідок невиконання чи неналежного виконання боржником зобов'язання.

Слід зазначити, що особа, яка уклала договір, у випадку його порушення насамперед здійснює захист власного права та інтересу, однак, здійснюючи захист власного права та інтересу, вона тим самим здійснює захист права та інтересу третьої особи. З огляду на зазначене не можна погодитися із позицією окремих судів, які, розглядаючи справи про порушення договорів майнового страхування на користь третіх осіб, виходять із того, що в таких справах належними позивачами є безпосередньо треті особи, а не страхувальники як сторони, які уклали такі договори. Як відзначено в одному із судових рішень,

ні норми Цивільного процесуального кодексу України, ні спеціальні закони у сфері страхування не передбачають права пред'явлення позову в інтересах таких осіб – вигодонабувачів [223]. Слід відзначити, що правом вимоги за договорами на користь третіх осіб згідно із ч. 2 ст. 636 ЦК володіють також і сторони, які уклали договір, тому якщо має місце невиконання чи неналежне виконання боржником договірною зобов'язання на користь третьої особи, то, відповідно, має місце факт порушення суб'єктивного права не тільки третьої особи, але й також сторони, яка уклала договір, а, отже, в цьому випадку, звертаючись до суду з відповідним позовом, така сторона договору не є такою, яка пред'являє позов в інтересах третіх осіб, вона пред'являє позов насамперед про захист власного права та інтересу.

Із встановлених ст. 611 ЦК правових наслідків порушення договірною зобов'язання не є санкціями цивільно-правової відповідальності припинення зобов'язання внаслідок односторонньої відмови від зобов'язання, якщо це встановлено договором або законом, розірвання договору, зміна умов зобов'язання. Слід зазначити, що ч. 3 ст. 636 ЦК передбачає особливості зміни та розірвання договору на користь третьої особи незалежно від того, чи зміна або розірвання такого договору здійснюється внаслідок порушення договірною зобов'язання чи з інших причин, оскільки будь-яких обмежень із цього приводу цією правовою нормою не передбачено. Тому загальне правило про зміну та розірвання договорів на користь третіх осіб, яке передбачене ч. 3 ст. 636 ЦК, поширюється і на правові наслідки, які виникають у разі порушення цих договорів, і в тому числі на можливість особи в односторонньому порядку відмовитись від зобов'язання повністю чи частково у випадках, передбачених договором або законом, оскільки згідно з ч. 3 ст. 615 ЦК внаслідок односторонньої відмови від зобов'язання частково або у повному обсязі відповідно змінюються умови зобов'язання або воно припиняється. Виходячи із зазначеного розірвання договору, зміна умов зобов'язання, а також одностороння відмова від зобов'язання як правові наслідки порушення зобов'язання з моменту вираження наміру третьою особою скористатися своїм правом можливі винятково за згодою третьої особи. Зміна або розірвання договору внаслідок порушення зобо-

в'язання чи відмова сторін в односторонньому порядку від зобов'язання повністю або частково без згоди третьої особи з моменту вираження нею наміру скористатися наданим їй правом можливі тільки у випадках, передбачених договором або законом. Варто відзначити, що ЦК на сьогоднішній день не передбачає можливість для сторін аналізованого договору в односторонньому порядку відмовитись від нього чи вимагати зміни або його розірвання без згоди третіх осіб.

Зокрема, Т. В. Боднар, аналізуючи юридичну природу односторонньої відмови від зобов'язання (договору) у контексті самозахисту цивільного права та інтересу, робить висновок про те, що у разі односторонньої відмови від договору (зобов'язання), за умови відсутності правопорушення, йдеться не про самозахист цивільного права, а про самозахист інтересу активної сторони договору (самозобов'язання) [24, с. 115]. Однак стосовно договорів на користь третіх осіб необхідно відзначити, що незалежно від того, чи шляхом односторонньої відмови від зобов'язання (договору) контрагентами договорів, про які йдеться, здійснюється самозахист цивільного права, чи самозахист цивільного інтересу, в будь-якому випадку повинно бути дотримане правило, яке передбачене ч. 3 ст. 636 ЦК.

І. В. Сапсобо-Фатєєва звертає увагу на те, що іноді в ЦК йдеться не про право на відмову від договору, а про обов'язок відмовитися від договору. Як приклад авторка наводить ст. 848 ЦК України, якою передбачається, що якщо використання недоброякісного або непридатного матеріалу чи додержання вказівок замовника загрожує життю та здоров'ю людей чи призводить до порушення екологічних, санітарних правил, правил безпеки людей та інших вимог, підрядник зобов'язаний відмовитися від договору [241, с. 105]. Отож, як впливає із зазначеного, незалежно від того, чи йдеться про традиційний договір підряду чи договір підряду, який укладений замовником на користь третьої особи, у випадках, які передбачені в ст. 848 ЦК, підрядник не «має право», а «зобов'язаний» відмовитися від такого договору. Водночас, як уже відзначалося в підрозділі 2.2. цієї роботи, винятки із загального правила про зміну та розірвання договорів на користь третіх осіб (ч. 3 ст. 636 ЦК) повинні стосуватися саме зміни та розірвання договорів на користь третіх осіб, а не зміни чи розір-

вання договорів загалом, оскільки в останньому випадку такі правові норми щодо договорів на користь третіх осіб повинні застосовуватися відповідно до ч. 3 ст. 636 ЦК. З огляду на зазначене необхідно зробити висновок, що незалежно від того, чи йдеться про «право» сторони на відмову від договору, чи про «обов'язок», у будь-якому випадку відмова від такого договору повинна здійснюватися з урахуванням загального правила про зміну та розірвання договорів на користь третіх осіб, яке передбачене в ч. 3 ст. 636 ЦК. Тому з метою уникнення ситуацій конфліктного характеру контрагентам ще при укладенні таких договорів варто врегулювати питання відмови від договору в аналізованому випадку.

Однак необхідно звернути увагу на те, що треті особи у разі неналежного виконання боржником зобов'язання можуть не дати свою згоду на зміну чи розірвання договору, укладеного на їх користь (оскільки це їхнє право, а не обов'язок), а це свідчить, що неналежне виконання боржником зобов'язання їх повністю влаштовує. У такому випадку суб'єктивне право та інтерес особи, яка уклала договір, у зазначені способи не буде захищеним, що свідчить про можливе виникнення конфлікту інтересів між особою, яка уклала договір, та третьою особою. Тобто в цій ситуації слабшою стороною є сторона, яка уклала договір, у зв'язку із чим учасники цивільних відносин, укладаючи аналізований договір, повинні звертати увагу на цей аспект проблеми.

Третя особа у разі порушення боржником зобов'язання у випадках, передбачених договором або законом, також може вимагати зміни умов зобов'язання або розірвання договору, укладеного на її користь. Тобто реалізація цивільно-правових санкцій, які передбачені пунктами 1, 2 ч. 1 ст. 611 ЦК, внаслідок порушення зобов'язання, що виникло з досліджуваного договору, може здійснюватися загалом як із ініціативи особи, яка уклала договір, так і третьої особи. Так, відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 755 ЦК договір довічного утримання (догляду) може бути розірваний за рішенням суду на вимогу третьої особи, на користь якої він був укладений, у разі невиконання або неналежного виконання набувачем своїх обов'язків, незалежно від його вини. Тобто цією правовою нормою безпосередньо передбачено право тре-

тьої особи, на користь якої укладений договір довічного утримання (догляду), у разі його порушення вимагати його розірвання. В іншому випадку, якщо право третьої особи вимагати зміни умов зобов'язання чи розірвання договору не передбачено ні законом, ні договором, то вона може тільки пропонувати сторонам вчинити зазначені дії, однак така пропозиція третьої особи не може бути обов'язковою для сторін договору.

Якщо п. 1 ч. 1 ст. 611 ЦК для сторін договору передбачає право відмовитись від зобов'язання, яке було порушене у випадках, передбачених договором або законом, то третя особа не може у цих випадках відмовитись від зобов'язання, оскільки в результаті укладення договору у неї виникає право, а отже, вона може відмовитись тільки від наданого їй права. Тобто відмовитись від договору або зобов'язання, яке виникло із такого договору, мають право тільки сторони договору. Тому, якщо сторони нададуть право третій особі вимагати зміни або розірвання договору у разі його порушення, то вони також повинні передбачити і спосіб реалізації цього права. Наприклад, за договором довічного утримання (догляду) третя особа у випадку його порушення реалізовує своє право на розірвання договору згідно з ч. 1 ст. 755 ЦК тільки у судовому порядку.

Третя особа внаслідок порушення боржником зобов'язання може також вимагати відшкодування заподіяних збитків та моральної шкоди, тобто реалізовувати санкції цивільно-правової відповідальності до несправного боржника.

Варто зауважити, що третя особа може здійснювати захист свого порушеного права у способах, передбачених ст. 16 ЦК, оскільки способи захисту порушених прав та інтересів, які передбачені цією правовою нормою, не є обмеженими у дії щодо певного кола осіб, а тому можуть використовуватися всіма особами, які є носіями суб'єктивних прав, а за досліджуваною конструкцією договору – як особою, яка уклала договір, так і третьою особою. Тому, якщо зміна або розірвання договору відбулися без згоди третьої особи, як цього вимагає ч. 3 ст. 636 ЦК, то в такому випадку третя особа згідно з п. 2 ч. 2 ст. 16 ЦК має право вимагати визнання правочину про зміну або розірвання договору, укладеного на її користь, недійсним.

Відповідно до ч. 2 ст. 216 ЦК, якщо у зв'язку із вчиненням недійсного правочину другій стороні або третій особі завдано збитків та моральної шкоди, вони підлягають відшкодуванню винною стороною. Виходячи із цієї правової норми, третя особа від осіб, які вчинили правочин про зміну або розірвання договору, укладеного на її користь, без її згоди після вираження нею наміру скористатися наданим їй правом, може також вимагати відшкодування заподіяних збитків та моральної шкоди, якщо у зв'язку із вчиненням недійсного правочину їй завдано збитків та моральної шкоди. Тому, якщо аналізований договір змінений або розірваний за згодою обох сторін, тобто як сторони, яка уклала договір, так і сторони, яка зобов'язалася виконати свій обов'язок на користь третьої особи, то третя особа на підставі ч. 2 ст. 216 ЦК може вимагати відшкодування заподіяних збитків та моральної шкоди від обох сторін цього договору. Тобто в цьому випадку повинна йти мова про настання солідарної відповідальності сторін аналізованого договору перед третьою особою. Якщо такий договір буде змінений або розірваний однією із сторін в односторонньому порядку з порушенням умов договору або правових норм, то у випадку визнання такого правочину про зміну або розірвання договору недійсним третя особа може звертатися з вимогою про відшкодування заподіяних їй збитків та моральної шкоди до винної сторони договору. Тобто незважаючи на те, що особа, яка уклала договір, не є зобов'язаною на підставі аналізованого договору перед третьою особою, це не означає, що вона не може нести відповідальність перед третьою особою.

Хоча ЦК передбачає сплату неустойки у разі порушення боржником зобов'язання на користь кредитора як сторони зобов'язання (ч. 1 ст. 549), однак це не означає, що сторони не можуть передбачити сплату неустойки на користь третьої особи. Сплата неустойки на користь третьої особи у разі порушення боржником зобов'язання може бути передбачена, зокрема, за договорами банківського вкладу, страхування тощо.

Таким чином, суб'єктивне право та інтерес особи, яка уклала договір, буде вважатись захищеним, якщо боржник, наприклад, відшкодує збитки та/або сплатить неустойку на користь третьої особи. Однак, якщо припустити, що третя особа може відмовитись від

сплати боржником неустойки та відшкодування збитків, оскільки реалізація санкцій цивільно-правової відповідальності потерпілими особами здійснюється на добровільній основі, то в такому випадку суб'єктивне право та інтерес особи, яка уклала договір, не буде захищеним. Відмова третьої особи від неустойки, відшкодування заподіяних їй збитків свідчить про її відмову від захисту свого порушеного суб'єктивного права. З огляду на зазначене виникає питання: чи може в цьому випадку особа, яка уклала договір, вимагати сплати неустойки на свою користь, тобто скористатися правом, від якого відмовилась третя особа? На нашу думку, особа, яка уклала договір, у цьому випадку не зможе скористатися аналізованим правом третьої особи, оскільки третя особа відмовляється не від наданих їй на підставі договору прав загалом, а тільки від застосування санкцій цивільно-правової відповідальності до несправного боржника, що є її правом, а не обов'язком. Як випливає із зазначеного, захист особою, яка уклала договір, свого суб'єктивного права та інтересу внаслідок невиконання чи неналежного виконання боржником зобов'язання на користь третьої особи шляхом застосування до несправного боржника як цивільно-правових санкцій, які є мірами цивільно-правової відповідальності, так і санкцій, які не є такими, залежить від волі третьої особи, що свідчить про можливість виникнення конфлікту інтересів між ними. Тому учасникам цивільних відносин, які укладають аналізований договір, виходячи із положень чинного законодавства, варто передбачити можливість зміни або розірвання договору без згоди третьої особи внаслідок його порушення, а також можливість заміни третьої особи особою, яка уклала договір, в індивідуальному порядку, що матиме певною мірою психологічний вплив на третіх осіб, які відмовлятимуться від реалізації права на відшкодування заподіяних їм збитків чи неустойки (що, звичайно, є малоімовірним).

Таким чином, третя особа може використовувати для захисту своїх порушених прав та інтересів як засоби, які визначені правовими актами, так і засоби, які передбачені безпосередньо договором. Як приклад можна навести ч. 1 ст. 622 ЦК, на підставі якої, якщо інше не передбачено договором або законом, третя особа у разі порушення зобов'язання, може вимагати виконати зобов'язання в натурі неза-

лежно від сплати боржником неустойки і відшкодування збитків. Однак, виходячи із цієї правової норми, при укладенні аналізованого договору учасники цивільних відносин можуть безпосередньо передбачити, що боржник, який сплатив неустойку і відшкодував збитки, завдані порушенням зобов'язання (тобто зобов'язання на користь третьої особи), звільняється від обов'язку виконати зобов'язання в натурі, у зв'язку із чим третя особа буде позбавлена можливості вимагати виконання зобов'язання в натурі.

Загалом підстави звільнення боржника від обов'язку виконати зобов'язання в натурі, які передбачені ст. 622 ЦК, як впливає із аналізу цієї правової норми, стосуються в тому числі і зобов'язань, що виникають з досліджуваних договорів.

Так, згідно з ч. 2 ст. 622 ЦК у разі відмови кредитора від прийняття виконання, яке внаслідок прострочення втратило для нього інтерес (стаття 612 ЦК), або передання відступного (стаття 600 ЦК) боржник звільняється від обов'язку виконати зобов'язання в натурі. Аналізуючи положення цієї правової норми щодо можливості їх застосування до зобов'язань, що виникають з досліджуваного договору, варто відзначити, що третя особа може також відмовитись від прийняття виконання, яке внаслідок прострочення втратило для неї інтерес. Однак це не буде підставою для звільнення боржника від обов'язку виконати зобов'язання в натурі, тому що третя особа, відмовляючись від прийняття виконання, відмовляється від наданого їй права, а це дозволяє стороні, яка уклала договір, на підставі ч. 4 ст. 636 ЦК, якщо інше не впливатиме із суті договору, скористатися правом третьої особи.

Крім відмови кредитора від прийняття виконання, яке внаслідок прострочення втратило для нього інтерес, підставою для звільнення боржника від обов'язку виконати зобов'язання в натурі відповідно до ч. 2 ст. 622 ЦК є також передання відступного. Зокрема, розмежовуючи передання відступного від наперед визначених збитків, А. А. Верховець відзначає їх спільною рисою те, що в обох випадках передбачається фіксована сума, яку сплачує боржник у разі невиконання ним зобов'язання. Відмінним є те, що після передачі відступного правовідносини між сторонами припиняються, а у випадку відшко-

дування збитків тривають, оскільки боржник має виконати зобов'язання [48, с. 10].

Так, згідно зі ст. 600 ЦК зобов'язання припиняється за згодою сторін внаслідок передання боржником кредиторіві відступного (грошей, іншого майна тощо). Розмір, строки й порядок передання відступного встановлюються сторонами. Як свідчить аналіз цієї правової норми, передання відступного як підстава припинення зобов'язання не пов'язане безпосередньо з порушенням зобов'язання. Водночас у випадку порушення зобов'язання сторони, керуючись ч. 2 ст. 622 ЦК, можуть домовитися про припинення зобов'язання внаслідок передання боржником кредиторіві відступного, наслідком чого буде звільнення боржника від обов'язку виконати зобов'язання в натурі.

З огляду на те, що передання відступного, як впливає із ст. 600 ЦК, боржник здійснює безпосередньо на користь кредитора незалежно від того, на чію користь укладений договір, тому звільнення боржника від обов'язку виконати зобов'язання на користь третьої особи в натурі внаслідок передання відступного боржником кредиторіві (особі, яка уклала договір), на нашу думку, суперечитиме інтересам третіх осіб. Такий висновок ґрунтується на тому, що зобов'язання на користь третьої особи боржником не виконане, а відступне буде передане безпосередньо особі, яка не мала б отримувати виконання на підставі такого договору, тобто особі, яка уклала договір.

Однак, як уже зазначалося, треті особи за рахунок вигоди, яку вони отримують від реалізації наданих їм прав, можуть брати участь і в інших зобов'язальних відносинах. Тому передання боржником кредиторіві відступного (грошей, іншого майна тощо) після вираження наміру третьою особою скористатися наданим їй правом незалежно від динаміки розвитку зобов'язального правовідношення, як нам видається, повинно здійснюватися вже за згодою останньої, якщо інше не буде встановлено в договорі.

Частина 3 ст. 622 ЦК також передбачає, що у разі відмови кредитора від договору боржник звільняється від обов'язку виконати зобов'язання в натурі. Як уже зазначалося, кредитор (сторона, яка уклала договір), якщо інше не передбачено договором або законом, може відмовитись від договору тільки за згодою третьої особи після

вираження нею наміру скористатися наданим їй правом. Тому безумовно, що й у цьому випадку звільнення боржника від обов'язку виконати зобов'язання в натурі залежатиме від волі третьої особи. І тільки в тому випадку, якщо розірвання договору здійснюватиметься без згоди третьої особи, звільнення боржника від обов'язку виконати зобов'язання в натурі у випадку відмови кредитора від договору не залежатиме від волі третьої особи.

Зазначене дозволяє зробити висновок, що звільнення боржника від обов'язку виконати зобов'язання в натурі, яке виникло з договору, укладеного на користь третьої особи, незалежно від підстав звільнення, що передбачені ст. 622 ЦК, за загальним правилом повинно здійснюватися за згодою третьої особи після вираження нею наміру скористатися наданим їй правом.

Чи має місце порушення суб'єктивного права сторони, яка уклала договір, у випадку прийняття третьою особою неналежного виконання боржником зобов'язання? З одного боку, невиконання чи неналежне виконання боржником зобов'язання є порушенням суб'єктивного права як особи, яка уклала договір, так і третьої особи, з іншого боку, незважаючи на неналежне виконання боржником зобов'язання, третя особа може його прийняти. У зв'язку з цим виникає питання: яким чином особа, яка уклала договір, у цьому випадку зможе захистити своє порушене суб'єктивне право? На жаль, необхідно зазначити, що в цьому випадку в сторони, яка уклала договір, немає ефективного механізму належним чином захистити своє порушене право. Ця проблема є яскравим прикладом можливості виникнення конфлікту інтересів між особою, яка уклала договір, та третьою особою.

Третя особа вчиняє дії щодо захисту свого порушеного права самостійно, незалежно від вчинення дій особою, яка уклала договір. Аналогічним чином здійснює захист своїх порушених прав і особа, яка уклала договір. Виходячи із того, що обов'язку боржника відповідає суб'єктивне право як особи, яка уклала договір, так і третьої особи, у випадку вчинення дій третьою особою щодо захисту свого суб'єктивного права має місце також захист суб'єктивного права особи, яка уклала договір, і навпаки.

Частина 4 ст. 636 ЦК дозволяє третій особі навіть під час виконання зобов'язання на її користь відмовитись від наданого їй права. Якщо в боржника виникнуть збитки внаслідок відмови третьої особи від наданого їй права під час виконання зобов'язання, то виникає питання щодо суб'єкта відшкодування заподіяних збитків. З огляду на те, що відмова третьої особи від наданого їй права за своїм змістом є правомірною дією, яка узгоджується з ч. 4 ст. 636 ЦК (хоча, як уже зазначалося, відмова третьої особи від наданого їй права може здійснюватися й шляхом утримання від учинення дій), тому з метою захисту інтересів боржника учасники цивільних відносин ще при укладенні таких договорів повинні вирішувати питання щодо покриття витрат, які, можливо, виникнуть у боржника у зв'язку з відмовою третьої особи від наданого їй права під час виконання договору на її користь. Такі витрати, на нашу думку, повинна взяти на себе безпосередньо сторона, яка уклала договір, з огляду на те, що виконання такого договору здійснюється передусім в її інтересах.

Зробивши висновок, що виникнення окремих видів обов'язків у третіх осіб, на користь яких укладені договори, не суперечить юридичній природі договору на користь третьої особи, виникає запитання щодо можливості третіх осіб бути суб'єктами цивільно-правової відповідальності за такими договорами. Слід відзначити, що постановка такого питання обумовлена насамперед тим, що треті особи, погодившись на виникнення у них відповідних обов'язків, можуть неналежащим чином їх виконати або взагалі не виконати, а це, у свою чергу, може призвести до заподіяння відповідних збитків іншим особам. Тому порушення таких обов'язків третіми особами, безумовно, має бути підставою для настання відповідних правових наслідків, змістом яких мають бути заходи, спрямовані на захист прав та інтересів осіб, права та інтереси яких порушені, та на усунення наслідків, спричинених таким порушенням.

Одним із таких заходів можуть також бути санкції цивільно-правової відповідальності, які повинні застосовуватися до третіх осіб. Такий висновок впливає із того, що, виражаючи намір скористатися наданим їм на підставі договору правом, треті особи повинні давати свою згоду на виникнення відповідних обов'язків, незважаючи на те,

що виконання ними таких обов'язків спрямоване саме на виконання укладеного договору та його припинення. Тому, погодившись на виникнення відповідних обов'язків, треті особи мають їх виконувати, а у разі їх невиконання повинні зазнавати наслідків негативного характеру.

Підсумовуючи, необхідно зробити висновок, що треті особи, погодившись на виникнення відповідних обов'язків, можуть бути суб'єктами цивільно-правової відповідальності.

Оскільки треті особи в окремих випадках можуть бути суб'єктами цивільно-правової відповідальності, необхідно торкнутися й питання щодо форм, у рамках яких вони можуть нести таку відповідальність. Слід відзначити, що під формою цивільно-правової відповідальності в теорії цивільного права розуміють засіб вираження додаткових майнових обтяжень, що покладаються на правопорушника [270, с. 370–371].

Як правило, в юридичній літературі усі форми цивільно-правової відповідальності поділяють на загальні та спеціальні. Зокрема, до загальної форми цивільно-правової відповідальності відносять відшкодування збитків, так як ця форма є найбільш поширеним, суттєвим та разом з тим універсальним способом захисту порушених прав. На відміну від спеціальних форм цивільно-правової відповідальності – сплати неустойки та втрати завдатку, які застосовуються лише у спеціально передбачених договором або законом випадках для відповідного виду цивільних правопорушень, стягнення збитків, як відзначається, застосовується в усіх, за незначними винятками, випадках порушення особою наявного суб'єктивного цивільного обов'язку та незалежно від спеціального застереження в договорі чи в законі. Загальною формою відповідальності у цивільному праві, на що необхідно звернути увагу, є також компенсації моральної шкоди [270, с. 370–371].

Загалом, як впливає із аналізу доктринальних досліджень, питання форм цивільно-правової відповідальності, як і юридична природа самої цивільно-правової відповідальності, в теорії цивільного права є доволі дискусійними. Однак, не вдаючись до цих теоретичних дискусій, можна зробити висновок, що треті особи з огляду на спе-

цифіку конструкції договору на користь третьої особи повинні нести цивільно-правову відповідальність винятково у формі відшкодування збитків. Це пов'язано з тим, що за своєю суттю відшкодування збитків як форма цивільно-правової відповідальності носить загальний характер і може застосовуватися для захисту будь-яких порушених цивільних прав та інтересів учасників цивільних відносин, а, отже, і для захисту прав та інтересів суб'єктів цивільних прав, порушених третіми особами, на користь яких укладені договори.

Що стосується спеціальних форм, у рамках яких треті особи могли б нести цивільно-правову відповідальність, то варто відзначити, що як такі передумови для запровадження спеціальних форм цивільно-правової відповідальності для третіх осіб за аналізованими в нашій роботі договорами відсутні. Це, на нашу думку, впливає із того, що для їх запровадження має враховуватися насамперед характер прав, які порушені, наслідки, які можуть бути спричинені таким порушенням, юридична природа підстав, з настанням яких виникають цивільні права, тощо. В той же час ні специфіка договору на користь третьої особи, ні юридична природа прав, які виникають у третіх осіб на підставі таких договорів, аналогічно як і обов'язки, які можуть виникати в третіх осіб, ні правові наслідки, які можуть бути спричинені у разі порушення таких обов'язків третіми особами, не дозволяють зробити висновок про необхідність запровадження спеціальних форм цивільно-правової відповідальності для третіх осіб.

Укладаючи договори на користь третіх осіб, учасники цивільних відносин, виходячи із загальних положень ст. 636 ЦК та принципу свободи договору загалом, можуть передбачати й настання інших правових наслідків порушення третіми особами обов'язків, про які йшлося, наприклад, передбачити можливість зміни чи розірвання таких договорів без згоди останніх тощо.

Розділ 3

ОКРЕМІ РІЗНОВИДИ ДОГОВОРІВ НА КОРИСТЬ ТРЕТІХ ОСІБ

У цьому розділі на основі аналізу загальних особливостей конструкції договору на користь третьої особи визначено специфіку правового регулювання окремих різновидів договорів як договорів на користь третіх осіб. Зокрема, йдеться про такі договори, як довічного утримання (догляду), банківського вкладу, страхування з огляду на те, що можливість їх укладення учасниками цивільних відносин на користь третіх осіб уже передбачена безпосередньо законодавцем, а також аналізується договір управління майном, за яким вигоди від управління майном, як визначив законодавець, може отримувати й інша особа. Крім того, особливу увагу присвячено дослідженню питань щодо укладення та виконання таких договорів, як договори про відчуження майна, найму (оренди), підряду на користь третіх осіб, що має на меті посприяти більш широкому використанню учасниками цивільних відносин таких договірних конструкцій в договірній практиці, оскільки законодавцем на сьогоднішній день не передбачено жодної правової норми, яка б стосувалася правового регулювання таких видів договорів на користь третіх осіб. Це дає можливість більш глибоко проникнути в сутність досліджуваного договору та дозволяє проаналізувати проблеми, які виникають з приводу укладення та виконання окремих видів договорів як договорів на користь третіх осіб. Тобто зазначені договори аналізуються в цьому розділі не загалом, а саме з погляду їх виконання на користь третьої особи.

3.1. Договори про відчуження майна

Як відомо, однією з підстав виникнення права власності на майно є договір. Як свідчить аналіз конструкції договору на користь третьої особи, право власності на майно в учасників правовідносин

може виникати не тільки на підставі договорів, виконання яких здійснюється на користь самих контрагентів, але й також за договорами, виконання яких здійснюється на користь третіх осіб.

Водночас, на відміну від договорів, виконання яких здійснюється на користь самих контрагентів, особливістю договору на користь третьої особи є те, що він слугує підставою виникнення права власності на майно в осіб, які не беруть участі при укладенні такого договору ні безпосередньо, ні опосередковано.

Слід відзначити, що договорами про відчуження майна визнаються договори, якими опосередковується перехід права власності на майно від однієї сторони договору (відчужувача майна) до іншої (набувача майна). До таких договорів, як правило, відносять договори купівлі-продажу, поставки, контрактації, міни, довічного утримання (догляду), ренти, постачання енергетичних та інших ресурсів через приєднану мережу тощо.

Слід звернути увагу на те, що в окремих випадках ЦК безпосередньо передбачає участь третіх осіб в договірних зобов'язаннях, які спрямовані на відчуження майна, зокрема, йдеться про договір дарування з обов'язком обдаровуваного на користь третьої особи (ст. 725 ЦК), договір довічного утримання (догляду) на користь третьої особи (ч. 4 ст. 746 ЦК), договір контрактації сільськогосподарської продукції (ч. 1 ст. 713 ЦК) тощо.

Як свідчить аналіз юридичної природи договору дарування з обов'язком обдаровуваного на користь третьої особи (ст. 725 ЦК), такий договір не є договором на користь третьої особи. Що стосується такого договору, як договір довічного утримання (догляду), можливість укладення якого відчужувачеві на користь третьої особи передбачена ч. 4 ст. 746 ЦК, то, відповідно, конструкція такого договору не передбачає переходу права власності на майно до третіх осіб.

Відповідно до ч. 1 ст. 713 ЦК за договором контрактації сільськогосподарської продукції виробник сільськогосподарської продукції зобов'язується виробити визначену договором сільськогосподарську продукцію і передати її у власність заготівельникові (контрактанту) або визначеному ним одержувачеві, а заготівельник зобов'язується прийняти цю продукцію та оплатити її за встановленими цінами

відповідно до умов договору. Таким чином, як випливає із наведеної правової норми, одержувач визначеної договором сільськогосподарської продукції є третьою особою, однак він не наділений правом вимоги, тому, як нам видається, законодавець у цьому випадку передбачив саме конструкцію договору про виконання третій особі, а не на користь третьої особи.

Отож, як свідчить аналіз цивільного законодавства України, на сьогоднішній день законодавець безпосередньо не передбачає можливості учасникам цивільних відносин укладати договори про відчуження майна, за якими право власності на майно переходило б безпосередньо до третіх осіб. Однак це не означає, що такі договори, за загальним правилом, не можуть бути укладеними на користь третіх осіб, оскільки, як випливає із юридичної природи договорів, про які йдеться, специфіка таких договорів не виключає можливості учасникам цивільних правовідносин укладати їх на користь третіх осіб, тобто йдеться про укладення договорів, якими б опосередковувався перехід права власності на майно безпосередньо до третіх осіб. Тому, укладаючи такі договори, суб'єкти цивільних правовідносин повинні керуватися загальними положеннями ст. 636 ЦК.

Слід відзначити, що можливість укладення договорів про відчуження майна на користь третіх осіб залежить насамперед від того, чи договір є консенсуальним, чи реальним. Зокрема, як відзначено в літературі, за консенсуальним договором передання майна здійснюється на стадії виконання договору. Набуття права власності у набувача є результатом виконання договірних обов'язків, тоді як за реальним договором передання майна вчиняється на стадії укладення договору. Відтак різними є і правові наслідки непередання майна: у першому випадку – можливість застосування засобів примусу, у другому – договір вважається неукладеним [284, с. 11–12]. Виходячи із зазначеного, а також враховуючи специфіку договорів на користь третіх осіб, можна зробити висновок про те, що специфіка реальної моделі договорів про відчуження майна виключає можливість учасникам цивільних правовідносин укладати такі договори на користь третіх осіб, тобто йдеться про договори, якими б опосередковувався перехід права власності на майно саме до третьої особи. Крім того, на

що слід звернути увагу, третя особа як суб'єкт договору виникає тільки з моменту його укладення, а на стадії укладення договору третьої особи ще не існує, оскільки не існує й самого договору. Виходячи із зазначеного, необхідно сказати, що договір ренти, що є одним із договорів, яким опосередковується перехід права власності на майно, з огляду на його юридичну природу, не може бути укладений платником ренти на користь третьої особи. Водночас договір міни є таким, який кожним із його контрагентів може бути укладений на користь третьої особи, що зумовлено консенсуальною природою такого договору. Як передбачено ч. 1 ст. 715 ЦК, за договором міни (бартеру) кожна із сторін зобов'язується передати другій стороні у власність один товар в обмін на інший товар. Слід відзначити, що юридична природа й інших видів договорів, якими опосередковується перехід права власності на майно, не передбачає обмежень в тому, щоб такі договори не були укладені на користь третіх осіб, зокрема йдеться про такі договори, як купівля – продаж, поставка, контракція сільськогосподарської продукції тощо.

Таким чином, у разі укладення договору про відчуження майна за конструкцією, про яку йдеться, відчужувач майна зобов'язується передати майно у власність третій особі, а в останньої, відповідно, виникатиме право вимоги.

Як уже відзначалося, суб'єктами конструкції договору на користь третьої особи є особи, які укладають договір, боржник, який повинен виконати свій обов'язок на користь третьої особи, та третя особа, на користь якої укладений договір. Враховуючи зазначене, а також виходячи із специфіки договорів про відчуження майна, необхідно відзначити, що особами, які укладають такі договори, є набувач майна, боржником є відчужувач майна, а третьою особою є особа, на користь якої здійснюватиметься передання майна у власність. Таким чином, набувач, будучи особою, яка укладає такі договори, є тільки умовним набувачем, оскільки реальним набувачем майна стане саме третя особа.

З огляду на специфіку договорів про відчуження майна важливе значення має також аналіз питання щодо того, хто може бути призначений за такими договорами в якості третіх осіб. Як впливає з ана-

лізу юридичної природи договорів, про які йдеться, а також діючого цивільного законодавства України, в якості третіх осіб за договорами про відчуження майна можуть бути призначені як фізичні, так і юридичні особи. Винятком із цього правила можуть бути хіба що обмеження, які випливають із специфіки того чи іншого договору, яким може опосередковуватися перехід права власності на майно. Одним із таких договорів є договори поставки, сторонами яких, як відомо, можуть бути суб'єкти підприємницької діяльності, у зв'язку із чим в якості третіх осіб за такими договорами повинні бути призначені насамперед особи, які є суб'єктами підприємницької діяльності.

Крім того, необхідно звернути увагу, що специфіка договорів, про які йдеться, за загальним правилом, також не виключає можливості укладення їх і на користь не встановлених осіб.

Що стосується моменту виникнення права вимоги у третьої особи, то необхідно відзначити, що, якщо інше не передбачено договором або законом, таке право у встановлених третіх осіб, з огляду на юридичну природу договорів про відчуження майна, має виникати безпосередньо з моменту їх укладення. Тому після вираження наміру третьою особою скористатися наданим їй правом відчужувач майна зобов'язаний вчинити дії, які спрямовані на передання майна у власність третьої особи.

У доктринальних дослідженнях виділяють таку категорію договорів, як договори, виконання яких здійснюється в момент їх укладення. Слід відзначити, що в окремих випадках і договори про відчуження майна можуть виконуватися в момент їх укладення. Однак у таких випадках, на що необхідно звернути увагу, присутність третіх осіб при укладенні на їх користь договорів має бути обов'язковою, оскільки прийняття виконання свідчитиме про вираження ними наміру скористатися наданим їм правом. До таких договорів можна відносити, наприклад, договори купівлі-продажу товарів побутового характеру на користь третіх осіб тощо.

Як передбачено в загальних положеннях про купівлю-продаж, за договором купівлі-продажу одна сторона (продавець) передає або зобов'язується передати майно (товар) у власність другій стороні (покупцеві), а покупець приймає або зобов'язується прийняти майно

(товар) і сплатити за нього певну грошову суму (ст. 655 ЦК). Як впливає із вказаної правової норми, а також ст. 689 ЦК, одним із обов'язків покупця як сторони договору є прийняття майна (товару). Аналогічні обов'язки існують і в покупця за договором поставки, заготівельника за договором контрактації сільськогосподарської продукції тощо. Безумовно, існування обов'язку, про який йдеться, передусім зумовлено необхідністю захисту інтересів сторін таких договорів, оскільки кожна із сторін, укладаючи договір, насамперед має власний інтерес, зокрема, продавець товару (майна) зацікавлений у відчуженні товару (майна) та отриманні коштів за нього, а покупець - у придбанні товару (майна).

Стосовно договорів про відчуження майна на користь третіх осіб необхідно відзначити, що за такими договорами інтереси відчужувача будуть менш захищеними, ніж за договорами, виконання яких здійснюється на користь самих контрагентів. Такий висновок впливає перш за все із специфіки договорів на користь третіх осіб, адже їх укладення виключає можливість виникнення обов'язків у третіх осіб, у зв'язку із чим вони не можуть бути зобов'язаними прийняти товар (майно). Тому у разі укладення договорів про відчуження майна за аналізованою договірною конструкцією учасники цивільних відносин не можуть передбачити положення, яке б зобов'язувало третю особу прийняти обумовлене договором майно (товар), оскільки таке положення суперечить, з одного боку, специфіці договорів на користь третіх осіб, а з іншого – ст. 511 ЦК. Тому незалежно від того, чи йдеться про договори купівлі-продажу, чи про інші види договорів, якими опосередковується перехід права власності на майно, треті особи у будь-якому випадку не можуть бути зобов'язаними за такими договорами прийняти майно.

З огляду на специфіку конструкції договору на користь третьої особи не можна не звернути увагу на питання, яке стосується моменту виникнення права власності на майно у третіх осіб за аналізованими договорами.

Так, в юридичній літературі, як правило, виділяють три моделі переходу права власності на майно за договором, а саме: консенсуальну (в основі якої лежить домовленість контрагентів), за якою право

власності на майно переходить до набувача з моменту укладення договору (французька модель); traditio (передання), відповідно до якої перехід права власності на майно на підставі договору приурочено до моменту передання його набувачеві (німецька модель), та англо-американська модель, яка дозволяє учасникам правовідносин самостійно визначати момент переходу права власності на майно, а у випадку відсутності такої домовленості діє ряд презумпцій щодо моменту переходу права власності [266, с. 100]. Закономірно виникає питання щодо можливості використання окреслених моделей учасниками цивільних правовідносин при укладенні аналізованих договорів.

Слід відзначити, що правові аспекти виникнення права власності за договором визначені в загальних положеннях ст. 334 ЦК. Враховуючи, що положень, які б стосувалися правового регулювання виникнення права власності на майно у третіх осіб, на користь яких укладені договори про відчуження майна, законодавцем безпосередньо не передбачено, до правовідносин, що виникають із таких договорів, слід застосовуватися загальні положення ст. 334 ЦК.

Так, згідно з ч. 1 ст. 334 ЦК право власності в набувача майна за договором виникає з моменту передання майна, якщо інше не встановлено договором або законом. Передання майна, як передбачено ч. 2 цієї статті, вважається вручення його набувачеві або перевізникові, організації зв'язку тощо для відправлення, пересилання набувачеві майна, відчуженого без зобов'язання доставки. До передання майна прирівнюється вручення коносаменту або іншого товарно-розпорядчого документа на майно.

Виходячи із зазначеного, а також враховуючи специфіку договорів на користь третьої особи, необхідно зробити висновок, що у разі укладення договору про відчуження майна на користь третьої особи у відчужувача майна виникає обов'язок передати майно у власність третій особі, а в останньої, відповідно, виникає право вимоги. Тому після пред'явлення вимоги третьою особою про виконання відчужувачем обумовленого договором обов'язку останній зобов'язаний передати майно у власність третій особі.

Аналізуючи загальне правило про момент виникнення права власності у набувача майна за договором (ст. 334 ЦК) і, зокрема,

питання про передачу речі набувачеві за договором, Л. М. Николайчук зауважила, що сама передача є вчиненням сторонами дій щодо здійснення права набувача і виконання обов'язку відчужувачем, які складають зміст зобов'язання, що виникло із договору про відчуження майна [169, с. 11]. Таким чином, якщо інше не передбаченого договором або законом, передання майна є моментом, із настанням якого третя особа, на користь якої укладений договір, набуває право власності на майно.

У контексті аналізованої проблематики слід звернути увагу на особливості правового регулювання виникнення права власності за договорами міни. Як передбачено ч. 4 ст. 715 ЦК, право власності на обмінювані товари переходить до сторін одночасно після виконання зобов'язань щодо передання майна обома сторонами, якщо інше не встановлено договором або законом. Як відзначено в юридичній літературі, на практиці не завжди можливим є одночасне виконання сторонами договору міни своїх обов'язків щодо передання майна одна одній, враховуючи різне місцезнаходження сторін, обраний ними спосіб передання майна тощо. Тому й момент виникнення права власності на обмінювані товари може не співпадати [145, с. 136]. Слід відзначити, що висловлена думка є актуальною й щодо договорів міни, які укладаються на користь третіх осіб. Враховуючи, що виконання таких договорів є неможливим без вираження наміру третьою особою скористатися наданим їй правом, тому за договорами міни, які укладаються на користь третіх осіб, момент виникнення права власності на обмінювані товари може як співпадати, так і навпаки.

Враховуючи, що передання майна є одним із юридичних фактів, на підставі якого в набувача майна виникає право власності, законодавець визначає й особливості моменту виконання обов'язку продавцем передати товар залежно від способу такого передання. Так, відповідно до ч. 1 ст. 664 ЦК обов'язок продавця передати товар покупцеві вважається виконаним у момент : 1) вручення товару покупцеві, якщо договором встановлений обов'язок продавця доставити товар; 2) надання товару в розпорядження покупця, якщо товар має бути переданий покупцеві за місцезнаходженням товару. Договором купівлі-продажу може бути встановлений інший момент виконання

продавцем обов'язку передати товар. Крім того, як відзначається положенням цієї правової норми, товар вважається наданим у розпорядження покупця, якщо у строк, встановлений договором, він готовий до передання покупцеві у належному місці і покупець поінформований про це. Готовий до передання товар повинен бути відповідним чином ідентифікований для цілей цього договору, зокрема шляхом маркування.

Водночас, якщо з договору купівлі-продажу не випливає обов'язок продавця доставити товар або передати товар у його місцезнаходженні, обов'язок продавця передати товар покупцеві вважається виконаним у момент здачі товару перевізникові або організації зв'язку для доставки покупцеві (ч. 2 ст. 664 ЦК України). Як впливає із зазначеного, правила, про які йдеться, є такими, які контрагентами можуть бути взятими за основу й при визначенні моменту виконання боржником обов'язку щодо передання майна у власність третім особам, оскільки жодних обмежень специфіка договорів на користь третіх осіб із цього приводу не передбачає.

Право власності на майно у третьої особи може виникати не тільки з моменту передання їй відчужувачем майна, адже, виходячи із диспозитивного характеру ч. 1 ст. 334 ЦК, учасники цивільних відносин, укладаючи договір про відчуження майна, можуть визначити й інший момент виникнення права власності на майно у третьої особи. Зокрема, таким моментом може бути, наприклад, повна оплата стороною, яка уклала договір, вартості товару (майна) тощо. Таким чином, право власності на майно у третьої особи може виникати не тільки з моменту передання їй такого майна, але й також на підставі інших юридичних фактів, настання яких може мати місце після передання відчужувачем майна третій особі. Враховуючи, що право власності на майно у третьої особи може виникати не тільки з моменту передання їй такого майна, але й також у разі настання інших юридичних фактів, тому укладаючи такі договори при визначенні підстав виникнення у третіх осіб права власності на майно контрагенти можуть керуватися правилом, визначеним ч. 1 ст. 697 ЦК. Як передбачено положенням цієї правової норми, договором може бути встановлено, що право власності на переданий покупцеві товар

зберігається за продавцем до оплати товару або настання інших обставин. У цьому разі покупець не має права до переходу до нього права власності розпоряджатися товаром, якщо інше не встановлено договором, законом або не впливає із призначення та властивостей товару. Таким чином, враховуючи зазначене, укладаючи договори, про які йдеться, контрагенти можуть передбачити, що до моменту повної оплати стороною, яка уклала договір, за товар, переданий третій особі, право власності на таке майно залишатиметься безпосередньо за продавцем, тобто третя особа в такому випадку, не маючи повноцінного права власності на майно, матиме можливість володіти та користуватися ним.

Слід відзначити, що юридична природа конструкції договору на користь третьої особи не передбачає також обмежень для того, щоб до моменту повної оплати стороною, яка уклала договір, за товар, проданий третій особі, у продавця товару не виникало право застави на такий товар. Виникнення такого права в продавця не може залежати від того, чи товар проданий стороні договору, чи третій особі. Водночас, як слушно зауважила О. С. Яворська, в контексті договорів купівлі-продажу, якщо ж товар переданий покупцеві, але умовами договору чи законодавчими актами передбачено збереження права власності за продавцем, то, відповідно, право застави не може бути застосоване [285, с. 55]. Безумовно, сказане є актуальним не тільки стосовно традиційних договірних конструкцій, але й також договорів, конструкціями яких опосередковується перехід права власності на майно до третіх осіб.

З огляду на положення ч. 1 ст. 334 ЦК, а також юридичну природу договору на користь третьої особи, виникає питання: чи можуть контрагенти у договорах про відчуження майна на користь третіх осіб передбачити положення, яким би передбачалося, що право власності на майно в останніх виникає безпосередньо з моменту укладення договору? Іншими словами, йдеться про те, чи дозволяє юридична природа договорів на користь третіх осіб при визначенні контрагентами моменту виникнення права власності на майно у третьої особи використовувати консенсуальну модель переходу права власності на майно, за якою, як уже зазначалося, право власності на майно перехо-

дить в момент укладення договору про відчуження індивідуально-визначеної речі до і незалежно від передання майна [266, с. 100].

Виходячи із того, що за договорами, виконання яких здійснюється на користь самих контрагентів, набувач майна є стороною договору, а, отже, укладаючи такий договір, він тим самим виражає свою волю щодо набуття майна у власність, тому використання учасниками цивільних відносин при укладенні таких договорів консенсуальної моделі переходу права власності на майно не може суперечити інтересам набувача майна.

Натомість при укладенні договорів на користь третіх осіб останні не беруть безпосередню участь у їх укладенні, а отже, можуть і не знати про укладений на їх користь договір, тому наявність в договорі положення, яким би передбачалося, що право власності на майно у третьої особи виникає безпосередньо з моменту укладення договору, свідчитиме про те, що остання стане власником майна не з власної волі, а з волі безпосередньо контрагентів такого договору, що, звичайно, є неприпустимим. Крім того, у випадку, про який ідеться, третій особі прийдеться відмовлятися уже не від наданого їй зобов'язального права вимоги, а безпосередньо від права власності на майно.

У контексті аналізованого питання необхідно також звернути увагу на положення ст. 636 ЦК, в якій ідеться про виникнення у третьої особи саме зобов'язального права вимоги, і аж ніяк про виникнення речових прав. Крім того, слід також звернути увагу й на ч. 4 ст. 319 ЦК, якою саме передбачено, що власність зобов'язує.

Отже, можна зробити висновок про те, що при укладенні договорів на користь третіх осіб учасники цивільних правовідносин за загальним правилом не можуть передбачити положення, яким би передбачалося виникнення права власності на майно у третьої особи безпосередньо з моменту укладення такого договору. В іншому випадку в третіх осіб, на нашу думку, є всі підстави для визнання такого договору недійсним з відповідними правовими наслідками. Отож, специфіка договорів на користь третіх осіб, за загальним правилом, виключає можливість учасникам цивільних відносин при укладенні договорів про відчуження майна використовувати консенсуальну модель передання майна, за якою б право власності на майно у третіх осіб виникало б безпосередньо з моменту укладення такого договору.

У випадку, якщо предметом договору про відчуження майна є річ, визначена родовими ознаками, то, відповідно, перехід права власності на таку річ за досліджуваною договірною конструкцією, як і за договорами, виконання яких здійснюється на користь самих контрагентів, раніше передання третій особі є неможливим з огляду на те, що передання речі, як зазначено в юридичній літературі, є одним із найбільш розповсюджених способів індивідуалізації речі [266, с. 100–101], з чим, звичайно, варто погодитись. Спосіб індивідуалізації речі, яка визначена родовими ознаками, безумовно, не може залежати від того, чи відчуження такої речі здійснюється за договорами, виконання яких здійснюється на користь контрагентів, чи на користь третіх осіб.

У контексті аналізованої проблематики особливу увагу привертають до себе питання виникнення права власності у третіх осіб на нерухоме майно. Так, відповідно до ч. 1 ст. 657 ЦК договір купівлі-продажу земельної ділянки, єдиного майнового комплексу, житлового будинку (квартири) або іншого нерухомого майна укладається у письмовій формі і підлягає нотаріальному посвідченню, крім договорів купівлі-продажу майна, що перебуває в податковій заставі. Слід відзначити, що питання виникнення права власності за договорами, які підлягають нотаріальному посвідченню, регулюється також положеннями ст. 334 ЦК. Так, відповідно до ч. 3 цієї статті право власності на майно за договором, який підлягає нотаріальному посвідченню, виникає у набувача з моменту такого посвідчення або з моменту набрання законної сили рішенням суду про визнання договору, не посвідченого нотаріально, дійсним. Права на нерухоме майно, які підлягають державній реєстрації, виникають з дня такої реєстрації відповідно до закону (ч. 4 ст. 334 ЦК). Крім того, як передбачено ч. 3 ст. 640 ЦК договір, що підлягає нотаріальному посвідченню, є укладеним з дня такого посвідчення.

Таким чином, як впливає із зазначеного, договори, які підлягають нотаріальному посвідченню, вважаються укладеними з дня такого посвідчення. Враховуючи сказане, а також ч. 1 ст. 657 ЦК, необхідно зауважити, що договори купівлі-продажу нерухомого майна слід також вважати укладеними з дня їх нотаріального посвідчення.

Виходячи із того, що правовим наслідком укладення таких договорів є перехід права власності на нерухоме майно до набувача, тому цілком логічно, що нотаріальне посвідчення таких договорів має бути підставою, з настанням якої у набувача має виникати право власності на майно. Водночас, як випливає з аналізу ч. 4 ст. 334 ЦК, нотаріального посвідчення таких договорів не достатньо для виникнення відповідного речового права у набувача майна, для цього вимагається ще й державна реєстрація таких прав. Із цього приводу слід звернути увагу на ч. 1 ст. 182 ЦК, положенням якої передбачається, що право власності та інші речові права на нерухомі речі, обтяження цих прав, їх виникнення, перехід і припинення підлягають державній реєстрації. Таким чином, з огляду на ч. 1 ст. 182, ч. 4 ст. 334, ч. 3 ст. 640 ЦК виникає запитання щодо змісту правових наслідків, які виникають у зв'язку із укладенням договорів про відчуження нерухомого майна, адже, як уже відзначалося, відповідно до ч. 4 ст. 334 ЦК речове право на майно виникає безпосередньо з дня державної реєстрації таких прав, а не з моменту укладення таких договорів. Однак, як нам видається, відповідь на поставлене запитання буде доволі суперечливою, що зумовлено самим формулюванням ч. 4 ст. 334 ЦК, оскільки реєструвати можна право, яке уже виникло, а положення аналізованої правової норми передбачає навпаки, – можливість реєструвати право, якого не існує, з відповідними правовими наслідками. Зокрема, йдеться про те, що у даному випадку спостерігається явна невідповідність між ч. 4 ст. 334 та ч. 3 ст. 640 ЦК, яка у свою чергу породжує для учасників цивільних відносин проблеми з укладенням таких договорів на користь третіх осіб, оскільки як випливає з юридичної природи останніх, у зв'язку з їх укладенням в третіх осіб виникає зобов'язальне право вимоги реалізувавши яке вони отримують вигоду та користь від таких договорів. Водночас аналізовані правові норми є такими, які не передбачають виникнення у третіх осіб права вимоги зобов'язально-правового характеру, здійснення якого призвело б до виникнення у третіх осіб відповідних речових прав, які б підлягали державній реєстрації.

Факт реєстрації речових прав, як нам видається, повинен знімати будь-які обмеження щодо володіння, користування та розпоря-

дження нерухомим майном, а нотаріальне посвідчення такого договору повинно бути підставою з настанням якої договір про відчуження нерухомого майна з одного боку, має вважатися укладеним, а з іншого – підставою, з настанням якої у набувача має виникати право власності на таке майно. Водночас для того, щоб не було ніяких обмежень у володінні, користуванні та розпорядженні таким майном речове право, яке виникло у набувача майна має буде зареєстрованим у відповідному реєстрі речових прав.

Підсумовуючи зазначене, можна зробити такі висновки: якщо інше не передбаченого договором або законом, передання майна є моментом, з настанням якого третя особа, на користь якої укладений договір, за загальним правилом, набуває право власності на майно; специфіка договорів на користь третіх осіб, за загальним правилом, виключає можливість учасникам цивільних відносин при укладенні договорів про відчуження майна використовувати консенсуальну модель передання майна, за якою б право власності на майно у третіх осіб виникало б безпосередньо з моменту укладення такого договору; юридична природа договорів про відчуження майна не виключає можливості укладення їх і за конструкцією, якою опосередковуватиметься перехід права власності на нерухоме майно до третіх осіб. Однак, враховуючи особливості правового регулювання моменту виникнення в суб'єктів цивільних прав права власності на нерухоме майно на підставі договорів, питання щодо можливості укладення договорів про відчуження нерухомого майна за вказаною правовою конструкцією на сьогодні залишається доволі дискусійним.

У контексті аналізу моменту переходу права власності на майно (товар) не можна оминати увагою й питання, які пов'язані із переходом ризику випадкового знищення або випадкового пошкодження товару. Слід відзначити, що загальні правила переходу такого ризику передбачені ст. 668 ЦК. Так, відповідно до ч. 1 цієї статті ризик випадкового знищення або випадкового пошкодження товару переходить до покупця з моменту передання йому товару, якщо інше не встановлено договором або законом. Ризик випадкового знищення або випадкового пошкодження товару, проданого під час його транспортування, переходить до покупця з моменту укладення договору

купівлі-продажу, якщо інше не встановлено договором або звичаями ділового обороту (ч. 2 ст. 668 ЦК). Крім того, як передбачено ч. 3 цієї статті, умова договору купівлі-продажу про те, що ризик випадкового знищення або випадкового пошкодження товару переходить до покупця з моменту здачі товару першому перевізникові, на вимогу покупця може бути визнана судом недійсною, якщо в момент укладення договору продавець знав або міг знати, що товар втрачено або пошкоджено, але не повідомив про це покупця. Як впливає із зазначеного, врегульовуючи ризик випадкового знищення або випадкового пошкодження товару, законодавець насамперед враховує можливі способи передання товару. Таким чином, як впливає із зазначеного, а також юридичної природи договору на користь третьої особи й за договорами про відчуження майна на користь третьої особи, ризик випадкового знищення чи випадкового пошкодження майна повинен переходити до третьої особи з моменту передання останній такого товару. Безумовно, такий висновок є загальним, оскільки, як уже відзначалося, право власності на майно у третьої особи, якщо інше не передбачено договором або законом, виникає безпосередньо з моменту передання такого товару. Враховуючи, що підставою виникнення права власності на майно у третьої особи може бути не тільки передання майна, але й також інші обставини, тому з метою уникнення конфліктних моментів суб'єктам цивільних прав в кожному конкретному випадку слід самостійно визначатися з моментом переходу ризику випадкового знищення чи випадкового пошкодження майна.

Володіючи правом вимоги, треті особи можуть і відмовитися від такого права. Як свідчить аналіз специфіки договорів про відчуження майна, юридична природа таких договорів загалом дозволяє сторонам, які уклали договір, скористатися правом, від якого відмовилася третя особа. Враховуючи, що ч. 4 ст. 636 ЦК врегульовує винятково правові наслідки відмови третьої особи від права вимоги зобов'язально-правового характеру, тому за договорами про відчуження майна зазначена правова норма повинна застосовуватися також винятково до правовідносин, які складаються у зв'язку з відмовою третьої особи від права вимоги такого характеру. Водночас, що стосується правових аспектів відмови третьої особи уже від речового права, тобто

права власності на майно, яке у неї виникло на підставі договорів, про які йдеться, то, відповідно, відмова третьої особи від такого права, та правові наслідки такої відмови вже знаходяться поза межами правового регулювання ч. 4 ст. 636 ЦК.

Як уже відзначалося, право власності на майно у третьої особи може виникати не тільки з моменту передання їй такого майна, але й також пізніше, наприклад, після оплати стороною, яка уклала договір, повної вартості майна тощо. Проте, як впливає із специфіки конструкції договору на користь третьої особи загалом та договорів про відчуження майна зокрема, незалежно від того чи право власності у третьої особи виникне з моменту передання їй такого майна чи у зв'язку із настанням інших юридичних фактів, третя особа вправі відмовитися від наданого їй права вимоги (тобто права вимоги зобов'язально-правового характеру) тільки до моменту прийняття виконання. Такий висновок ґрунтується на тому, що прийняття виконання третьою особою є юридичним фактом, на підставі якого право вимоги зобов'язально-правового характеру останньою вже є здійсненим. З огляду на зазначене, правові наслідки відмови третьої особи від наданого їй права вимоги, які передбачені ч. 4 ст. 636 ЦК, матимуть місце тільки в тому випадку, якщо матиме місце відмова третьої особи саме від зобов'язального права вимоги.

Слід відзначити, що договори про відчуження майна можна укладати й за конструкцією, якою опосередковуватиметься оплата за майно не відчужувачеві майна, а вказаній ним у договорі третій особі. Однак у цьому випадку, на що необхідно звернути увагу, контрагентам слід чітко вказати, що це саме договір на користь третьої особи, бо в іншому випадку це буде договором про виконання третій особі.

3.2. Договір довічного утримання (догляду)

У системі цивільно-правових договорів існує договір, правова конструкція якого, з одного боку, опосередковує відносини щодо передачі майна у власність, а з іншого, відносини щодо надання послуг по довічному утриманню (догляду), тобто йдеться про договір

довічного утримання (догляду). Згідно зі ст. 744 ЦК за договором довічного утримання (догляду) одна сторона (відчужувач) передає другій стороні (набувачеві) у власність житловий будинок, квартиру або їх частину, інше нерухоме майно або рухоме майно, яке має значну цінність, взамін чого набувач зобов'язується забезпечувати відчужувача утриманням та (або) доглядом довічно. Слід зазначити, що конструкція цього договору була передбачена також і в ЦК УРСР 1963 р. Однак якщо ЦК УРСР 1963 р. відносив договір довічного утримання (догляду) до договорів про надання послуг, то ЦК України 2003 р. відносить цей договір до договорів про передачу майна у власність. Із цього приводу в юридичній літературі висловлена думка про те, що за часів прийняття ЦК УРСР виходили з того, що непрацездатна особа, відчужуючи будинок чи його частину, має на меті передусім одержати утримання, догляд та інші послуги, яких вона потребує через непрацездатність [235, с. 131]. Однак, як зазначив О. М. Великорода, «навіть чи можна задовольнитись тезою, що згідно з новим ЦК України в даному правочині змінилась мета. Стара людина, укладаючи цей договір, за новим Цивільним кодексом, так само як і за Цивільним кодексом Української РСР 1963 року, буде завжди мати одну мету – одержувати належне утримання» [44, с. 54].

За своєю юридичною суттю договір довічного утримання (догляду) є одностороннім, реальним, відплатним, алеаторним, фідуціарним, а також спрямованим на передачу майна у власність [104, с. 234]. Проте окремими авторами не виключається можливість укладення цього договору і як консенсуального [17, с. 36; 5, с. 341]. Крім того, в юридичній літературі договір довічного утримання (догляду) розглядають також як різновид договору ренти [283, с. 303; 52, с. 313], однак питання співвідношення названих договірних конструкцій знаходиться поза межами цього монографічного дослідження з огляду на те, що в цьому підрозділі ми не досліджуємо специфіку юридичної природи договору довічного утримання (догляду) загалом.

Варто зазначити, що, на відміну від ЦК УРСР 1963р., ЦК України безпосередньо передбачає можливість укладення договору довічного утримання (догляду) на користь третьої особи. Так, ч. 4 ст. 746 ЦК передбачено, що договір довічного утримання (догляду) може бути

укладений відчужувачем на користь третьої особи. У такому випадку за договором довічного утримання (догляду), укладеним відчужувачем на користь третьої особи, одна сторона (відчужувач) передає другій стороні (набувачеві) у власність житловий будинок, квартиру або їх частину, інше нерухоме майно або рухоме майно, яке має значну цінність, взамін чого набувач зобов'язується забезпечувати третю особу утриманням та (або) доглядом. Як зазначив Р. А. Майданик, за ЦК УРСР суперечливим було питання, чи може утримання за договором надаватися лише відчужувачеві будинку, чи воно може надаватися і третім особам за вказівкою відчужувача. На думку вказаного автора, із змісту ст. 425 ЦК УРСР впливало, що матеріальне забезпечення за цим договором може надаватися лише відчужувачеві – непрацездатній особі [146, с. 202].

Згідно зі ст. 746 ЦК сторонами договору довічного утримання (догляду) є відчужувач і набувач. Відчужувачем може бути фізична особа незалежно від її віку та стану здоров'я. Набувачем може бути повнолітня дієздатна фізична особа або юридична особа. Як бачимо, ЦК обмежує право юридичним особам стати відчужувачем за договорами довічного утримання (догляду). Окремі автори вказують на те, що «таке становище відповідає природі та сутності цього зобов'язання, є логічним. Адже у разі неспроможності юридичної особи здійснювати суспільно корисну діяльність ця юридична особа має припинити свою діяльність та ліквідуватися. Більше того, юридичні особи і створюються для суспільно корисних цілей: задоволення потреб їх засновників, працівників, народу або держави взагалі. Крім того, з самої сутності договору довічного утримання випливає, що утримуватись може саме фізична особа, оскільки біологічне поняття «життя» може бути пов'язане лише з фізичними особами» [235, с. 138].

В якості третіх осіб, на користь яких можуть бути укладені договори довічного утримання (догляду), виходячи з їхньої юридичної суті, можуть бути виключно фізичні особи незалежно від їх віку та стану здоров'я.

З огляду на специфіку договору довічного утримання (догляду) учасники цивільних відносин, укладаючи такий договір на користь

третьої особи, повинні визначити, яке майно передається набувачеві та в чому полягатиме довічне утримання та (або) догляд третьої особи. Крім того, як випливає із ст. 750 ЦК, у разі укладення договору довічного утримання (догляду) на користь третьої особи у набувача можуть виникати не тільки обов'язки, які стосуватимуться здійснення утримання та (або) догляду третьої особи, але й також обов'язки щодо забезпечення третьої особи житлом у будинку (квартирі), який переданий набувачеві. Тому у випадку виникнення такого обов'язку в набувача учасники цивільних відносин в договорі повинні визначити також ту частину помешкання, в якій третя особа має проживати.

Як зазначено в юридичній літературі, в договорі мають бути чітко визначені види, обсяг, якість та інші характеристики матеріального забезпечення в натурі, передусім окреслені види матеріального забезпечення в натурі. Якщо йдеться про житло, то воно має бути конкретно визначено – яка саме кімната, якого розміру, її місцезнаходження, опалення, освітлення тощо. Так само має бути визначено вид і обсяг харчування – скільки разів на добу, його калорійність та окремі елементи, з чого воно складатиметься [146, с. 204]. На думку О. М. Великороди, з метою уникнення спорів в договорі бажано якомога чіткіше визначити всі види, обсяг, якість та інші характеристики утримання та (або) догляду [44, с. 120].

Таким чином, третя особа може вимагати від набувача здійснення тільки тих дій щодо утримання та (або) догляду, які безпосередньо встановлені договором. Тому, визначаючи зміст прав третьої особи, сторони тим самим визначають зміст обов'язків набувача щодо утримання та (або) догляду третьої особи, а саме: обов'язки щодо забезпечення житлом, харчуванням, послуги із надання допомоги третій особі, догляд за третьою особою та інші види послуг.

За загальним правилом, як уже зазначалось, виконання обов'язку набувачем на користь третьої особи повинно здійснюватися після вираження наміру третьою особою скористатися наданим їй правом. З огляду на те, що стан здоров'я, наприклад, може не дозволити третій особі виразити намір скористатися наданим їй правом, тому набувач за згодою з відчужувачем може почати здійснювати виконання договірних зобов'язань і без вираження наміру третьою особою

скористатися наданим їй правом. У такому випадку прийняття виконання третьою особою свідчатиме про вираження нею наміру скористатися наданим їй правом.

У третьої особи виникає право, а не обов'язок, тому вона може скористатися своїм право або зразу після укладення договору, або через деякий час після його укладення. Крім того, вона може виразити намір скористатися наданим їй правом (з метою обмеження можливості сторін змінити чи розірвати договір без її згоди) і водночас не пред'являти вимоги набувачеві про виконання зобов'язання на її користь, тобто у вказаних випадках набувач користуватиметься майном, при цьому не виконуючи обов'язки, обумовлені договором на користь третьої особи. У такому випадку, на наш погляд, у майбутньому відмова третьої особи від наданого їй права, яким вона не скористалася, може призвести до виникнення спорів між відчужувачем і набувачем щодо правових наслідків припинення договору. З огляду на зазначене виникає питання: чи можуть суб'єкти цивільних прав при укладенні договору довічного утримання (догляду) передбачити умову, виходячи з якої відчужувач зобов'язуватиметься передати майно у власність набувачеві тільки після вираження наміру третьою особою скористатися наданим їй правом, оскільки в цьому випадку аналізований договір вважатиметься укладеним як консенсуальний?

Іншими словами, виходячи з умови, про яку йдеться, право власності на майно у набувача виникне не з моменту укладення договору, а після його укладення, а саме після вираження наміру третьою особою скористатися наданим їй правом.

Звичайно, відчужувач перед укладенням цього договору може попередньо отримати відповідь від третьої особи про те, чи скористається вона наданим їй правом, однак він не застрахований від того, що після укладення цього договору під впливом різних чинників у третьої особи думка може змінитися. Тому, враховуючи потребу у здійсненні догляду та (або) утримання третьої особи, в якій заінтересований безпосередньо відчужувач, укладення договору довічного утримання (догляду) за конструкцією, яка передбачає, що одна сторона (відчужувач) зобов'язується передати другій стороні (набувачу-

чеві) у власність майно після вираження третьою особою наміру скористатися наданим їй правом, на нашу думку, дозволить уникнути тих проблем, про які йшлося, а головне – вказана договірна конструкція враховуватиме інтереси відужувача як сторони, яка уклала цей договір. Необхідно звернути увагу на те, що в цьому випадку договір довічного утримання (догляду) буде укладений учасниками цивільних відносин як консенсуальний, тому відповідь на поставлене питання залежить від того, чи можна укласти договір довічного утримання (догляду) як консенсуальний загалом, виходячи із його юридичної суті. Хоча більшість авторів, як уже зазначалось, вважають договір довічного утримання (догляду) реальним, варто погодитись із С. М. Бервено, який висловився в тому сенсі, що закон не містить прямої заборони вчинити сторонам таких правовідносин консенсуальний договір [17, с. 35–36], що дозволить учасникам цивільних відносин, на нашу думку, все ж таки укласти цей договір за вказаною конструкцією. Крім того, як зазначив автор, закладені в ЦК України три конструкції дефініцій окремих договорів (1) «сторона передає або зобов'язується передати майно чи вчинити іншу дію...», 2) «сторона зобов'язується передати майно чи вчинити іншу дію», 3) «сторона передає майно») не можуть бути загальним критерієм для правильного визначення консенсуальності чи реальності договору та визначення моменту виконання договору, як про це стверджують окремі автори. Зазначені три конструкції можуть лише враховуватися, а остаточне вирішення проблеми консенсуальності чи реальності залежить від додаткових застережень про момент укладення договору за умови передачі майна чи вчинення іншої дії, як це передбачено, наприклад, в ст. 1046 ЦК, в якій прямо записано, що договір позики є укладеним з моменту передання грошей або інших речей, визначених родовими ознаками (реальний договір) [16, с. 4].

Однак, даючи відповідь на поставлене питання, слід також звернути увагу на положення ст. 745 ЦК, в якій йдеться про форму договору довічного утримання (догляду). Так, ч. 1 цієї статті передбачено, що договір довічного утримання (догляду) укладається в письмовій формі та підлягає нотаріальному посвідченню. Згідно з ч. 3 ст. 334 ЦК право власності на майно за договором, який підлягає

нотаріальному посвідченню, виникає в набувача з моменту такого посвідчення або з моменту набрання законної сили рішенням суду про визнання договору, не посвідченого нотаріально, дійсним. Виходячи з аналізу ч. 3 ст. 334 ЦК, варто погодитись із висловленою в юридичній літературі думкою про те, що неправильно сприймати ч. 3 ст. 334 ЦК так, що законодавець нібито імперативно закріпив момент виникнення права власності і він має бути лише таким незалежно від волі самих сторін [244, с. 137], тому встановлення в договорі умови, про яку йдеться, на нашу думку, не буде суперечити положенням ЦК, але тільки в тому випадку, якщо набувачеві відчужувачем передаватиметься рухоме майно.

Як впливає з положення ст. 744 ЦК, за договором довічного утримання (догляду) у власність набувачеві відчужувачем може передаватися й нерухоме майно. Тому, виходячи із ч. 3 ст. 640 ЦК, а також ч. 1 ст. 182 ЦК та ч. 4 ст. 334 ЦК, можна зробити висновок про те, що питання щодо можливості учасниками цивільних відносин на сьогоднішній день укласти договір довічного утримання (догляду), за яким би право власності на нерухоме майно у набувача виникало б тільки після вираження наміру третьою особою скористатися наданим їй правом, залишається відкритим.

Слід відзначити, що якщо учасники цивільних відносин, укладаючи цей договір, передбачають, що відчужувач зобов'язується передати майно (звісно йдеться про майно, яке не відноситься до категорії нерухомого) набувачеві після вираження наміру третьою особою скористатися своїм правом, то цей договір не є договором, який укладений як правочин з відкладальною умовою, оскільки права й обов'язки в контрагентів такого договору виникають не після вираження наміру третьою особою скористатися наданим їй правом, а безпосередньо з моменту укладення цього договору. Вираження наміру третьою особою скористатися наданим їй правом є тільки умовою, з настанням якої може відбутися реалізація зобов'язання, яке виникло із цього договору.

У юридичній літературі висловлена теза, що в будь-якому випадку третя особа, на користь якої встановлюється довічне утримання, має висловити свою згоду на це. Така згода має бути нотаріально

посвідчена, і за юридичною сутністю її слід визнати одностороннім правочином [235, с. 133]. Однак, на нашу думку, перед укладенням договору довічного утримання (догляду) на користь третьої особи учасникам цивільних відносин необов'язково отримувати згоду третьої особи з огляду на те, що ні ч. 4 ст. 746 ЦК, якою передбачено можливість відчужувачеві укласти договір на користь третьої особи, ні загальні положення ст. 636 ЦК не передбачають обов'язковості отримання згоди третьої особи перед укладенням на її користь договору. Це пояснюється тим, що в третьої особи на підставі такого договору виникає право, а не обов'язок.

Відповідно до ст. 753 ЦК набувач та відчужувач можуть домовитися про заміну речі, яка була передана за договором довічного утримання (догляду), на іншу річ. У цьому випадку обсяг обов'язків набувача може бути за домовленістю сторін змінений або залишений незмінним.

Виходячи із змісту ч. 3 ст. 636 ЦК, якщо інше не передбачено договором, з моменту вираження наміру третьою особою скористатися наданим їй правом незалежно від того, чи заміна речі, яка була передана за договором довічного утримання (догляду), на іншу річ призведе до зміни обсягів обов'язків набувача щодо здійснення утримання та (або) догляду третьої особи, у будь-якому разі повинна здійснюватись за згодою третьої особи. Звичайно, до вираження наміру третьою особою скористатися наданим їй правом, згідно з ч. 3 ст. 636 ЦК, якщо інше не передбачено договором, заміна речі на іншу річ здійснюватиметься без згоди третьої особи.

Якщо заміна речі за цим договором на іншу річ не впливає на обсяг обов'язків набувача, які виконуються на користь третьої особи, то в такому випадку немає і необхідності, на нашу думку, одержувати згоду третьої особи. Однак передбачаючи можливість укладення договору відчужувачем на користь третьої особи (ч. 4 ст. 746 ЦК), ЦК це питання залишив поза увагою. Тому при укладенні договору учасники цивільних відносин можуть передбачити можливість заміни речі, яка була передана за договором довічного утримання (догляду) набувачу, на іншу річ без згоди третьої особи, якщо така заміна не

призведе до зміни обсягу обов'язків набувача, які виконуються на користь третьої особи.

Особливу увагу привертають до себе підстави припинення договору довічного утримання (догляду), які передбачені ст. 755 ЦК. Так, згідно з п. 1 ч. 1 цієї статті договір довічного утримання (догляду) може бути розірваний за рішенням суду на вимогу відчужувача або третьої особи, на користь якої він був укладений, у разі невиконання або неналежного виконання набувачем своїх обов'язків, незалежно від його вини. На підставі аналізу цієї правової норми можна зробити висновок про те, що на вимогу відчужувача за рішенням суду внаслідок невиконання або неналежного виконання набувачем своїх обов'язків незалежно від його вини може бути розірваний як договір, який укладений на користь самих сторін, так і договір, який укладений на користь третьої особи, оскільки законодавець, надавши вказане право відчужувачеві, не обмежив його в можливості реалізації цього права залежно від того, на чию користь укладений договір довічного утримання (догляду). Однак недоліком цієї правової норми, на нашу думку, є те, що вона не дає чіткої відповіді на питання, чи можливе розірвання договору довічного утримання (догляду), укладеного на користь третьої особи, на вимогу відчужувача без згоди третьої особи після вираження нею наміру скористатися наданим їй правом, що може стати підґрунтям для виникнення спору між суб'єктами цієї договірної конструкції. Звичайно, що у цьому випадку розірвання аналізованого договору повинно здійснюватися на вимогу відчужувача без згоди третьої особи, оскільки відчужувач у жодному випадку не заінтересований у неналежному виконанні договору на користь третьої особи, хоча третю особу таке неналежне виконання обов'язку набувачем може повністю влаштовувати з різних міркувань, одним із яких є невпевненість у тому, чи буде повторно укладений відчужувачем цей договір на її користь.

З огляду на зазначене учасникам цивільних відносин при укладенні аналізованого договору на користь третьої особи необхідно передбачити, що договір довічного утримання (догляду) може бути розірваний за рішенням суду на вимогу відчужувача без згоди третьої

особи, у разі невиконання або неналежного виконання набувачем своїх обов'язків, незалежно від його вини.

Аналогічні зауваження можна висловити й щодо п. 2 ч. 1 ст. 755 ЦК, яким передбачено право набувача вимагати розірвання договору. Однак, якщо в п. 1 ч. 1 ст. 755 ЦК законодавець, надавши право відчужувачеві вимагати розірвання договору, передбачив підстави, з настанням яких відчужувач може реалізувати таке право, то щодо набувача законодавець взагалі не вказує на підстави, з настанням яких він може вимагати розірвання договору.

Слід зазначити, що набувач може вимагати розірвання договору, наприклад, у зв'язку із неможливістю його подальшого виконання з підстав, що мають істотне значення (ч. 2 ст. 756 ЦК). Зокрема, ч. 2 ст. 756 ЦК передбачено, що у разі розірвання договору у зв'язку з неможливістю його подальшого виконання набувачем з підстав, що мають істотне значення, суд може залишити за набувачем право власності на частину майна з урахуванням тривалості часу, протягом якого він належно виконував свої обов'язки за договором. Однак зазначена правова норма також не дає відповіді на питання: чи можливе розірвання договору довічного утримання (догляду) на користь третьої особи у судовому порядку за цією підставою без згоди третьої особи після вираження нею наміру скористатися наданим їй правом? З огляду на те, що для розірвання договору на користь третьої особи (незалежно від підстав його розірвання) ч. 3 ст. 636 ЦК вимагає згоди третьої особи після вираження нею наміру скористатися наданим їй правом, розірвання договору довічного утримання (догляду), укладеного на користь третьої особи, у судовому порядку у зв'язку з неможливістю його подальшого виконання набувачем з підстав, що мають істотне значення, без згоди третьої особи, на нашу думку, є неможливим.

З метою уникнення проблеми, про яку йшлося, учасникам цивільних відносин в договорі варто передбачити положення, яким би передбачалося, що договір довічного утримання (догляду) може бути розірваний у зв'язку з неможливістю його подальшого виконання набувачем з підстав, що мають істотне значення, у судовому порядку без згоди третьої особи.

Відповідно до ч. 2 ст. 755 ЦК договір довічного утримання (догляду) припиняється зі смертю відчужувача. Тобто смерть відчужувача є юридичним фактом, на підставі якого відбувається припинення договору довічного утримання (догляду) у зв'язку із належним його виконанням. З огляду на зазначене виникає питання: чи може бути застосована аналізована правова норма щодо зобов'язання, яке виникає з договору довічного утримання (догляду), укладеного відчужувачем на користь третьої особи? Якщо відчужувач укладає договір на свою користь, то згідно з ч. 2 ст. 755 ЦК його смерть в силу ст. 744 ЦК стане юридичним фактом, на підставі якого матиме місце припинення договору у зв'язку із належним його виконанням. Проте коли відчужувач укладає цей договір не на свою користь, а на користь третьої особи, то настання його смерті логічно не може бути юридичним фактом, на підставі якого матиме місце припинення договору у зв'язку із належним його виконанням, оскільки утримання та (або) догляд здійснюється саме щодо третьої особи, а не відчужувача, що свідчить про неможливість застосування ч. 2 ст. 755 ЦК щодо договору довічного утримання (догляду), укладеного відчужувачем на користь третьої особи. Така постановка питання обумовлена тим, що ЦК, передбачивши можливість укладення такого договору на користь третьої особи, за винятком ч. 1 ст. 755 ЦК, не передбачив спеціальних підстав припинення цього договору, а ч. 2 ст. 755 ЦК за своїм змістом є загальною і невизначеною, у зв'язку із чим відсутність правових норм, які б урегульовували правові підстави припинення аналізованого договору, може спровокувати конфлікт між суб'єктами цієї договірної конструкції. Так, на думку деяких дослідників, без відповідного застереження щодо зазначеного положення у випадку смерті відчужувача за таким договором третя особа, на користь якої встановлено зобов'язання, може залишитись без довічного утримання [105, с. 17].

Із цього приводу заслуговує на увагу рішення Комунарського районного суду м. Запоріжжя від 18.05.2012 р. у справі № 2-4225/11 за позовом Особи 1 до Особи 3, третя особа – приватний нотаріус Запорізького міського нотаріального округу, про розірвання договору довічного утримання (догляду), за яким набувач майна водночас

повинен був здійснювати утримання (догляд) не тільки третьої особи, на користь якої укладений договір, але й водночас сторони, яка уклала договір, тобто відчужувача майна. Зокрема, приймаючи рішення про розірвання такого договору, суд насамперед виходив із того, що договір довічного утримання (догляду) від 29.08.2009 р., який укладений між Особою 6 та Особою 3, не є припиненим, як зазначено в рішенні суду, положення ч. 2 ст. 755 ЦК України стосовно припинення договору довічного утримання (догляду) зі смертю відчужувача у даному випадку застосуванню не підлягають з огляду на те, що й після смерті сторони, яка уклала договір, залишилися обов'язки перед третьою особою, на користь якої укладений договір.

Положення ч. 2 ст. 755 ЦК України застосовуються виключно за відсутності у договорі довічного утримання (догляду) третьої особи, а також у випадку, коли третя особа за договором довічного (утримання) догляду померла раніше відчужувача [223].

З огляду на зазначене у ЦК, на нашу думку, необхідно передбачити положення, яким би визначалося, що смерть відчужувача не є підставою для припинення договору довічного утримання (догляду), укладеного на користь третьої особи. В юридичній літературі висловлена думка про те, що такий договір має припинятися виконанням зобов'язання щодо зазначеної відчужувачем третьої особи [105, с. 17]. З наведеною думкою можна погодитись, але з умовою, що смерть третьої особи може визнаватися обставиною для припинення цього договору тільки після вираження нею наміру скористатися наданим їй правом.

Враховуючи те, що правові наслідки настання смерті відчужувача ЦК не врегульовані щодо укладеного ним договору на користь третьої особи, учасникам цивільних відносин сьогодні при укладенні такого договору необхідно самостійно врегульовувати правові наслідки настання смерті відчужувача.

Частина 1 ст. 754 ЦК передбачає, що набувач не має права до смерті відчужувача продавати, дарувати, міняти майно, передане за договором довічного утримання (догляду), укладати щодо нього договір застави, передавати його у власність іншій особі на підставі іншого правочину. Однак немає норми, яка б передбачала, що смерть

третьої особи, з огляду на існування ч. 4 ст. 746 ЦК, є юридичним фактом, на підставі якого знімається заборона на відчуження майна, одержаного набувачем за цим договором. Тому виникає питання: з якого моменту знімається заборона на відчуження майна, переданого набувачеві на підставі договору довічного утримання (догляду), укладеного відчужувачем на користь третьої особи? Якщо договір укладений на користь самих сторін, то, відповідно, смерть відчужувача є юридичним фактом, на підставі якого знімається заборона на відчуження майна, але у випадку укладення договору відчужувачем на користь третьої особи (ч. 4 ст. 746 ЦК) смерть відчужувача не може бути юридичним фактом, на підставі якого повинна зніматися заборона на відчуження майна. Із цього приводу в юридичній літературі висловлена думка про те, що заборона на відчуження майна, переданого набувачеві на підставі договору довічного утримання (догляду), укладеного відчужувачем на користь третьої особи, за домовленістю сторін може зніматись з моменту настання смерті третьої особи [105, с. 17]. Із зазначеним, як нам видається, варто погодитись, але знову ж таки за умови, що настання смерті третьої особи відбудеться після вираження нею наміру скористатися наданим їй правом. У зв'язку із тим, що це питання є законодавчо неврегульованим, учасники цивільних відносин повинні в індивідуальному порядку за своєю згодою, виходячи з юридичної природи договорів на користь третіх осіб загалом, а також умов, на яких вони планують укласти договір довічного утримання (догляду), визначати юридичний факт, з настанням якого повинна зніматися заборона на відчуження майна, переданого набувачеві на підставі цього договору.

Підсумовуючи наведене, необхідно відзначити, що недоліком ст. 755 ЦК є те, що вона не відмежовує підстави припинення договору довічного утримання (догляду) залежно від того, на чію користь він укладений. Тому якщо законодавець передбачив вже в ЦК можливість укладення відчужувачем договору на користь третьої особи, то варто було б також передбачити й окремі норми, які б стосувалися підстав припинення такого договору, тим самим уникнувши проблем, про які йшлося. З врахуванням зроблених нами висновків ст. 755 ЦК, на нашу думку, слід доповнити положеннями такого змісту:

«3. Смерть відчужувача не є підставою для припинення укладеного ним договору довічного утримання (догляду) на користь третьої особи.

4. Настання смерті третьої особи, на користь якої укладений відчужувачем договір довічного утримання (догляду), після вираження нею наміру скористатися наданим їй правом є підставою для його припинення, якщо інше не передбачено договором. У цьому випадку набувач не має права до настання смерті третьої особи продавати, дарувати, міняти майно, передане за договором довічного утримання (догляду), укладати щодо нього договір застави, передавати його у власність іншій особі на підставі іншого правочину.

5. Договір довічного утримання (догляду), укладений відчужувачем на користь третьої особи, може бути розірваний за рішенням суду на вимогу відчужувача незалежно від згоди третьої особи, а також на вимогу третьої особи за згодою з відчужувачем у разі невиконання або неналежного виконання набувачем своїх обов'язків незалежно від його вини».

Положення п. 1 ч. 1 ст. 755 ЦК пропонуємо викласти у такій редакції: *«на вимогу відчужувача у разі невиконання або неналежного виконання набувачем своїх обов'язків незалежно від його вини»,* врахувавши при цьому висновки, що зроблені в підрозділі 2.2. цієї монографічної роботи.

З огляду на ч. 4 ст. 636 ЦК виникає питання: чи дозволяє юридична природа договорів довічного утримання (догляду) відчужувачу скористатися правом, від якого відмовилася третя особа? Виходячи із того, що договір довічного утримання, як сказано в літературі, «за своєю спрямованістю ... має дві взаємопов'язані цілі, які передбачають зміну власника майна і надання послуг з майнового утримання» [5, с. 336], немає перешкод для того, щоб сторона, яка уклала цей договір, не скористалася правом, від якого відмовилась третя особа. Більше того, третя особа згідно з ч. 4 ст. 636 ЦК на наступний день після вираження наміру скористатися наданим їй правом може відмовитись від свого права, тому якщо сторона, яка уклала договір, у цьому випадку не зможе скористатися правом третьої особи (або її замінити, якщо таке право буде передбачено умовами договору

тощо), то це може призвести до того, що така договірна конструкція буде взагалі не затребувана на практиці. Тому безумовно, що відчужувач повинен мати можливість скористатися правом, від якого відмовилась третя особа. Однак з метою уникнення конфліктних моментів (з огляду на специфіку цього договору) учасникам цивільних відносин ще при укладенні такого договору необхідно вирішити питання, які стосуватимуться підстав припинення цього договору та визначення моменту, з якого в набувача зніматиметься заборона на відчуження майна, переданого йому на підставі договору, тощо. Таким чином, визначаючи підстави, з настанням яких настає припинення договору, учасники цивільних відносин тим самим визначаються стосовно можливості відчужувача скористатися правом від якого відмовилась третя особа.

Слід відзначити, що в цьому випадку йдеться взагалі про можливість відчужувача скористатися правом, від якого відмовилась третя особа з огляду на положення ч. 4 ст. 636 ЦК, а не про сам механізм реалізації відчужувачем такого права, який в силу специфіки договору довічного утримання (догляду), безумовно, повинен враховувати й інтереси набувача як однієї із сторін договору. Тому з метою уникнення конфліктних моментів учасникам цивільних відносин ще при укладенні аналізованого договору на користь третьої особи слід врегулювати правові наслідки відмови третьої особи від наданого їй права.

3.3. Договори найму (оренди) майна

Одним із договорів, які передбачені в ЦК, є договори найму (оренди). Як відзначено в юридичній літературі, в укладенні таких договорів мають зацікавленість як наймодавці (орендодавці) (насамперед, економічну), так і наймачі (орендарі) майна (зокрема, якщо їх потреба в майні носить тимчасовий характер або коли для придбання ними певного майна у свою власність не має у достатній кількості грошових коштів) [141, с. 185].

Так, за договором найму (оренди) наймодавець передає або зобов'язується передати наймачеві майно у користування за плату на

певний строк (ч. 1 ст. 759 ЦК). В теорії цивільного права договори найму (оренди) розглядають як двосторонні, такі, які можуть бути як консенсуальними, так і реальними, носять оплатний характер [273, с. 377]. Як відзначено в юридичній літературі договір найму – це угода, на основі якої здійснюється надання певного майна особою, яка уповноважена ним розпоряджатися, у володіння та користування (або тільки у користування) іншій особі без переходу до такої особи права власності. Власником майна залишається наймодавець. По-друге договір найму носить тимчасовий характер, після закінченні строку оренди майно повертається наймодавцю [273, с. 377].

Сторонами таких договорів є наймач та наймодавець. За загальним правилом і наймачами, і наймодавцями можуть бути як фізичні, так і юридичні особи. Винятком із цього правила можуть бути обмеження, які випливають із специфіки окремих видів договорів, які належать до аналізованого типу договірних відносин. Так, наприклад, згідно із ч. 1 ст. 787 ЦК за договором прокату наймодавець, який здійснює підприємницьку діяльність з передання речей у найм, передає або зобов'язується передати рухому річ наймачеві у користування за плату на певний строк. Як випливає із зазначеного наймодавцями за договорами прокату можуть бути винятково особи, які є суб'єктами підприємницької діяльності.

Предметом договору найму, згідно із ч. 1 ст. 760 ЦК, може бути річ, яка визначена індивідуальними ознаками і яка зберігає свій первісний вигляд при неодноразовому використанні (неспоживна річ). Предметом такого договору можуть бути також і майнові права (ч. 2 ст. 760 ЦК).

Як випливає із аналізу положень ЦК, а також інших нормативних актів України законодавець безпосередньо не передбачає можливості учасникам цивільних відносин укладати такі договори на користь третіх осіб. Однак, як уже відзначалося, відсутність правових норм, які б передбачали можливість учасникам цивільних відносин укладати такі договори на користь третіх осіб аналогічно як це має місце щодо договору довічного утримання (догляду) (ч. 4 ст. 746 ЦК), банківського вкладу (депозиту) (1063 ЦК) тощо, ще не свідчить про те, що такі договори не можуть бути укладеними на користь третіх

осіб, адже конструкція договору на користь третьої особи, яка встановлена в ст. 636 ЦК, носить загальний характер, а це означає, що будь-який договір може бути укладений на користь третіх осіб, якщо це не суперечить суті самого договору.

З огляду на двосторонній характер договорів найму питання щодо можливості їх укладення на користь третіх осіб слід розглядати крізь призму кожного із контрагентів таких договорів. Такий висновок впливає насамперед із ч. 1 ст. 759 ЦК положенням якої потенційно передбачається можливість суб'єктам цивільних прав укласти договори найму як за конструкцією, якою б опосередковувалася сплата наймачем орендних платежів за користування майном не наймодавцеві як стороні договору, а безпосередньо вказаній ним у договорі третій особі, так і за конструкцію, якою б опосередковувалося передання майна не наймачеві, як стороні договору, а вказаній ним у договорі третій особі.

Отож, як впливає із юридичної природи договорів найму (оренди), специфіка таких договорів загалом не передбачає обмежень, які б перешкождали укладенню суб'єктами цивільних прав договорів, про які йдеться, за конструкцією, якою б опосередковувалася сплата наймачем орендних платежів не наймодавцеві, а безпосередньо вказаній ним у договорі третій особі. Такі обмеження не передбачені й в діючому цивільному законодавстві України у зв'язку із чим необхідно зробити висновок про те, що учасники цивільних відносин на сьогоднішній день, за загальним правилом, можуть безперешкодно укладати договори найму за вказаною правовою конструкцією. Інше питання, наскільки така договірна конструкція на сьогоднішній день буде затребуваною в договірній практиці.

Договори найму за своєю сутністю є двосторонніми, тому кожен із їх контрагентів є носієм не тільки прав, але й також обов'язків. Так, серед основних обов'язків, які виникають у наймачів майна в юридичній літературі виділяють: обов'язок користуватися річчю відповідно до її призначення або умов договору (ч. 1 ст. 773 ЦК), обов'язок своєчасно вносити плату за користування майном (ч. 1 ст. 762 ЦК) та обов'язок, який виникає у зв'язку із припиненням таких договорів, зокрема, йдеться про повернення наймачем речі після закінчення

строку найму або припинення договору найму за інших підстав [272, с. 124–125]. Як впливає із зазначеного, виникнення таких обов'язків у наймачів майна як сторін договору зумовлено насамперед специфікою договорів, про які йдеться. Таким чином, укладаючи договори найму на користь третіх осіб за конструкцією, якою опосередковуватиметься передання речі у найм саме третім особам питання щодо можливості встановлення контрагентами в таких договорах вказаних обов'язків для третіх осіб (за винятком обов'язку щодо внесення плати за користування майном, що обумовлено специфікою договору на користь третьої особи загалом) однозначно виникне у зв'язку із чим виникає питання щодо можливості укладення наймачами таких договорів на користь третіх осіб, адже як відомо конструкція договору на користь третьої особи не передбачає виникнення обов'язків у третіх осіб.

Якщо інше не передбаченого договором або законом з моменту укладення договорів найму (оренди) у третьої особи виникає право вимоги правовим наслідком реалізації якого буде виникнення у неї права тимчасового користування таким майном. Однак, аналізуючи можливість встановлення в договорах, про які йдеться, обов'язку для третіх осіб користуватися річчю відповідно до її призначення або умов договору, не можна не звернути увагу на положення ст. 13 ЦК. Так, відповідно до ч. 1 цієї статті цивільні права особа здійснює у межах, наданих їй договором або актами цивільного законодавства. Крім того, як передбачено ч. 2 статті, про яку йдеться, при здійсненні своїх прав особа зобов'язана утримуватися від дій, які могли б порушити права інших осіб, завдати шкоди довкіллю або культурній спадщині. Частиною 4 цієї статті також передбачено, що при здійсненні цивільних прав особа повинна додержуватися моральних засад суспільства. Отож, як впливає із зазначеного, положення ст. 13 ЦК є такими, дія яких також має поширюватися на речові права, що виникають у третіх осіб за аналізованою договірною конструкцією, адже незалежно від того, хто із учасників цивільних правовідносин володіє такими правами, а саме особи, які є сторонами договірних зобов'язань, чи треті особи, на користь яких укладені договори, та юридичних фактів, на підставі яких виникають такі права, здійснюю-

чи їх учасники цивільних правовідносин повинні керуватися загальними положеннями цієї статті.

Таким чином, обов'язок, який передбачений ч. 1 ст. 773 ЦК за своєю юридичною природою безпосередньо пов'язаний із обмеженням цивільних прав, які виникають у наймачів майна за такими договорами. Як відзначив Є. О. Мічурін, межі здійснення майнових цивільних прав, встановлюються через дію обмежень [160, с. 136]. Крім того, як пише автор, обмеження майнових прав та відповідні позитивні обов'язки співвідносяться таким чином, що перші можуть у механізмі правового регулювання встановлюватися завдяки другим [160, с. 154].

Зокрема, М. О. Стефанчук, аналізуючи зміст понять «межі здійснення прав» та «обмеження прав», робить висновок про те, що «межі здійснення прав» відображають позитивний аспект у здійсненні суб'єктом свого права, тобто ними встановлюються можливі (дозволені чи незаборонені) варіанти поведінки суб'єкта, а «обмеження» виражають негативний аспект, а саме – забороняють (звужують чи виключають) окремі можливості для здійснення суб'єктом свого права [248, с. 62].

Не вдаючись в наукову дискусію щодо юридичної природи таких правових категорій, як «обмеження прав» та «межі здійснення прав», необхідно відзначити, що встановлення обов'язку, про який йдеться, в договорах найму (оренди) зумовлено насамперед, необхідністю захисту цивільних прав та інтересів наймодавців. З огляду на зазначене, а також враховуючи специфіку конструкції договору на користь третьої особи необхідно зробити висновок, що встановлення в договорах найму (оренди) обов'язку для третіх осіб користуватися річчю відповідно до її призначення або умов договору є таким, що не може призвести до порушення прав та інтересів останніх.

Крім того, будучи одним із способів встановлення обмежень цивільних прав, такі обов'язки за своєю специфікою не можуть суперечити й юридичній природі договорів на користь третіх осіб. Такий висновок впливає із того, що договір на користь третьої особи будучи правовим явищем володіє доктринальними ознаками, які виділяють його з-поміж інших правових конструкцій, водночас конст-

рукція обмеження цивільних прав як елемент механізму правового регулювання, будучи спрямованою саме на захист прав та інтересів інших осіб від порушень, які можуть бути допущені особами, які володіють відповідними цивільними правами, а в даному випадку – третіми особами, не є такою, яка може суперечити хоча б одній із доктринальних ознак, які є характерними для конструкції договору на користь третьої особи.

Як впливає із специфіки концепції конструкції обмежень цивільних прав, її застосування як елементу механізму правового регулювання не може залежати від того, чи йдеться про обмеження цивільних прав, які виникають у третіх осіб, про яких йдеться, чи наприклад, цивільних прав, носіями яких є інші учасники цивільних правовідносин. Слід відзначити, що незалежно від того, чи цивільними правами володіють учасники цивільних правовідносин, які є сторонами договорів, чи учасники цивільних правовідносин, які є третіми особами, на користь яких укладені договори, тим не менше володіючи такими правами кожен із них може заподіяти шкоду іншим особам у зв'язку із чим застосування такого елементу механізму правового регулювання як обмеження прав не може залежати від категорії осіб, яким належать такі права.

Таким чином, надаючи права третім особам учасники цивільних відносин вправі визначати й межі здійснення таких прав через встановлення відповідних обов'язків. Тому, отримавши майно за договорами найму (оренди) у тимчасове користування треті особи повинні користуватися ним саме у спосіб та в порядку, який буде визначений контрагентами при укладенні таких договорів, тобто з врахуванням відповідних обмежень щодо здійснення наданих їм на підставі договору прав.

До основних обов'язків, які виникають у наймачів майна за договорами найму (оренди), як уже відзначалося, відносять також обов'язок, який пов'язаний із припиненням таких договорів. Так, згідно із ч. 1 ст. 785 ЦК у разі припинення договору найму наймач зобов'язаний негайно повернути наймодавцеві річ у стані, в якому вона була одержана, з урахуванням нормального зносу, або стані, який було обумовлено в договорі.

Водночас, як впливає із специфіки договорів найму, незалежно від того, чи майно наймодавцем за умовами договору буде передано наймачеві як стороні договору чи вказаній у договорі третій особі у зв'язку із припиненням такого договору воно має бути повернуте наймодавцеві. Таким чином, виникнення обов'язку, про який йдеться, в осіб, яким передається майно у тимчасове користування (при чому незалежно від того, чи це особи, які є сторонами договорів найму (оренди), тобто наймачами майна, чи особи, на користь яких укладені такі договори), є таким, що зумовлено насамперед, специфікою договорів найму (оренди). Виходячи із зазначеного можна сказати, що специфіка аналізованого обов'язку також не є такою, яка може суперечити хоча б одній із доктринальних ознак, що є притаманними для договорів на користь третіх осіб.

З огляду на юридичну природу конструкції договору на користь третьої особи важливе значення має також аналіз можливості виникнення у третіх осіб обов'язків, які пов'язані із підтвердженням виконання боржником зобов'язання. Слід відзначити, що загальні положення щодо підтвердження виконання зобов'язання визначені в ст. 545 ЦК. Як впливає із аналізу цієї статті у зв'язку із виконанням зобов'язання кредитор на вимогу боржника повинен вчинити дії, які спрямовані на підтвердження виконання останнім зобов'язання повністю чи частково. Зокрема, документами, які підтверджують виконання зобов'язання, за загальним правилом, є борговий документ, який повертається кредитором боржникові та розписка про одержання кредитором виконання частково або в повному обсязі. Водночас, як відзначила Т. В. Боднар, специфіка окремих видів відносин зумовлює потребу в спеціальному законодавчому регулюванні прийняття виконання повністю або частково, як приклад, авторка наводить положення ст. 882 ЦК, де йдеться про підтвердження виконання зобов'язання за договорами будівельного підряду [23, с. 95].

Однак, що стосується підтвердження виконання зобов'язань, які виникають з договорів на користь третіх осіб, то, відповідно, в положеннях аналізованої статті це питання залишилося поза увагою з боку законодавця. Водночас, як впливає із аналізу її положень, вони не є такими, які враховують специфіку договорів на користь третіх осіб.

Загалом даючи відповідь на поставлене питання, необхідно звернути увагу, що в силу юридичної суті аналізованого договору прийняття виконання здійснюється саме третіми особами, тому, логічно, що прийнявши виконання треті особи на вимогу боржника повинні й підтвердити виконання ним зобов'язання повністю чи частково. Вчинення таких дій третіми особами, на нашу думку, жодним чином не може порушити їх прав чи інтересів як і суперечити юридичній природі конструкції договору на користь третьої особи.

За загальним правилом виникнення обов'язку, змістом якого є вчинення дій, які спрямовані на підтвердження виконання боржником зобов'язання, не може залежати від того, чи йдеться про підтвердження виконання зобов'язань, які виникають з традиційних договорів, чи договорів, укладених на користь третіх осіб. Крім того, за своїм характером такий обов'язок не є таким, який спрямований на надання майнових чи немайнових благ боржникові. З огляду на зазначене, як нам видається, можна зробити висновок, що укладаючи договори найму (оренди) учасники цивільних відносин можуть також передбачити виникнення в третіх осіб обов'язків, змістом яких є вчинення дій, які спрямовані на підтвердження виконання боржником зобов'язання.

Зокрема, в контексті аналізованої проблематики необхідно звернути увагу на ч. 1 ст. 795 ЦК. Як передбачено положенням цієї правової норми передання наймачеві будівлі або іншої капітальної споруди (їх окремої частини) оформляється відповідним документом (актом), який підписується сторонами договору. З цього моменту починається обчислення строку договору найму, якщо інше не встановлено договором. Таким чином, укладаючи договори найму (оренди) на користь третіх осіб учасники цивільних відносин також можуть передбачити, що передання третій особі речі оформляється відповідним (актом), який з одного боку підписується наймодавцем, а з іншого – третьою особою. Договірне положення такого змісту не суперечитиме юридичній природі конструкції договору на користь третьої особи й сприятиме належному виконанню договорів найму (оренди), укладених наймачами на користь третіх осіб.

Укладаючи аналізований договір, учасники цивільних відносин не можуть також оминати увагою й питання, які пов'язані з утриман-

ням майна, переданого третій особі у тимчасове користування. Зокрема, як передбачено ч. 1 ст. 773 ЦК, поточний ремонт речі, переданої у найм, провадиться наймачем за його рахунок, якщо інше не встановлено договором або законом. Крім того, відповідно до ч. 2 цієї статті капітальний ремонт речі, переданої у найм, провадиться наймодавцем за його рахунок, якщо інше не встановлено договором або законом.

Однак, вирішуючи питання ремонту речі, переданої третій особі у найм, учасники цивільних відносин не можуть не враховувати юридичну природу конструкції договору на користь третьої особи. З огляду на зазначене укладаючи договори найму (оренди) на користь третьої особи учасники цивільних відносин обмежені в можливості зобов'язувати останню здійснювати такі види ремонту речі переданої їй у тимчасове користування. Вчинення таких дій може бути змістом прав, а не обов'язків третіх осіб. З огляду на зазначене такі обов'язки можуть бути покладені або на осіб, які уклали договір, або на наймодавців, що залежить винятково від домовленості між контрагентами. Такий висновок насамперед впливає із специфіки такого обов'язку та доктринальних ознак, які є характерними для договорів на користь третіх осіб. Як уже відзначалося, правовим наслідком укладення таких договорів є надання права вимоги особам, які не брали участі при їх укладенні ні безпосередньо, ні опосередковано, здійснення якого останніми дозволяє отримати відповідну вигоду та користь. У той же час вчинення дій, які спрямовані на поточний чи капітальний ремонт майна переданого у тимчасове користування третім особам, за своїм характером, як нам видається, будуть такими, які спрямовані на надання майнових благ наймодавцеві як стороні договору, що безперечно суперечитиме специфіці договорів на користь третіх осіб.

У контексті аналізованого питання особливу увагу привертає до себе ч. 3 ст. 815 ЦК. Так, відповідно до положення цієї правової норми наймач зобов'язаний своєчасно вносити плату за житло. Наймач зобов'язаний самостійно вносити плату за комунальні послуги, якщо інше не встановлено договором найму. З огляду на зазначене законірно виникає запитання щодо можливості суб'єктами цивільних прав при укладенні договорів найму житла встановлювати обов'язок

для третіх осіб вносити плату за комунальні послуги. Даючи відповідь на поставлене запитання, необхідно звернути увагу, що обов'язок щодо оплати за комунальні послуги не є таким, виникнення якого обумовлюється специфікою наданого третій особі права вимоги за цими договорами. Крім того, за своїм характером такий обов'язок жодним чином не спрямований на реалізацію третьою особою права, про яке йдеться, у зв'язку із чим необхідно відзначити, що, укладаючи договори найму (оренди) на користь третіх осіб, учасники цивільних відносин обмежені в можливості встановлення таких обов'язків для осіб, про яких йдеться.

У контексті аналізу проблематики щодо виникнення відповідних обов'язків в третіх осіб за договорами, про які йдеться, не можна не звернути увагу на наступне: як і договори, які укладені на користь самих контрагентів договори на користь третіх осіб є також підставою з настанням якої має місце виникнення зобов'язальних правовідносин. Водночас, як передбачено положенням ст. 511 ЦК зобов'язання не створює обов'язку для третьої особи. У випадках, встановлених договором, зобов'язання може породжувати для третьої особи права щодо боржника та (або) кредитора. З огляду на зазначене законірно виникає питання щодо того, чи не будуть договірні положення, якими передбачатиметься виникнення відповідних обов'язків для третіх осіб, суперечити ст. 511 ЦК.

Слід відзначити, що під юридичним обов'язком в доктрині цивільного права розуміють юридичний засіб забезпечення відповідної поведінки носія такого обов'язку, який зумовлює можливість вчинення відповідних дій уповноваженою особою [90, с. 567]. Кореспондуючи суб'єктивному цивільному праву юридичний обов'язок може бути активним, якщо зобов'язана особа повинна вчинити певні дії, і пасивним, якщо вона мусить згідно зі своїм обов'язком утримуватися від вчинення дій [270, с. 345–346]. Суб'єктивне право, як вказується в юридичній літературі, існує в зобов'язанні, в якому праву обов'язково кореспондує обов'язок інших осіб, без такого обов'язку не може бути суб'єктивного права у зв'язку із чим суб'єктивний обов'язок пропонується визначати як міру належної, необхідної поведінки, спрямованої на задоволення інтересів управомоченої особи. При цьому суб'єк-

тивне право визначається як закріплена за особою і забезпечена покладеними обов'язками на інших осіб міра можливої поведінки, спрямована на задоволення власних інтересів управомоченої особи [40, с. 13].

Як передбачено ч. 1 ст. 509 ЦК, зобов'язанням є правовідношення, в якому одна сторона (боржник) зобов'язана вчинити на користь другої сторони (кредитора) певну дію (передати майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші тощо) або утриматися від певної дії, а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку. Отож, з огляду на зазначене, а також виходячи із положення ст. 511 ЦК необхідно зробити висновок про те, що встановлення учасниками цивільних відносин будь-яких обов'язків для третіх осіб в договорах, про які йдеться, не залежно від характеру таких обов'язків, буде вважатися таким, що суперечить ст. 511 ЦК.

Як свідчить аналіз юридичної природи цивільно-правових обов'язків, не всі вони є такими, змістом яких є вчинення дій або утримання від учинення дій, які спрямовані на надання майнових чи немайнових благ одному із контрагентів в договірних зобов'язаннях. Водночас, що стосується договору на користь третьої особи, то, необхідно відзначити, що такі договори за жодних умов не можуть бути передумовами для виникнення будь-яких обов'язків у третіх осіб, які б були спрямовані на надання майнових чи немайнових благ іншим особам. Надання таких благ може бути змістом обов'язків винятково осіб, які укладають такі договори, тобто контрагентів.

Отже, юридична природа договорів на користь третіх осіб, як впливає із наведеного, допускає виникнення в останніх крім прав також і обов'язків, однак, виникнення таких обов'язків повинно обумовлюватися специфікою права вимоги третьої особи, і за своїм характером такі обов'язки мають бути такими, які спрямовані на захист прав та інтересів інших осіб при виконанні таких договорів, їх припинення, а також здійснення третіми особами наданих їм прав. Крім того, за своїм змістом такі обов'язки не можуть бути такими, які спрямовані на надання майнових чи немайнових благ третіми особами іншим особам. Як відзначив О. С. Іоффе різні види правових відносин відрізняються один від одного не за характером самої поведінки зобов'язаних осіб, а за характером юридичних засобів, які

забезпечують цю поведінку, тобто за характером правомочностей і обов'язків суб'єктів правовідношення [90, с. 572]. Однак, для виникнення у третіх осіб зазначених обов'язків крім укладення аналізованого договору необхідна ще також і їх згода, що зумовлено змістом ст. ст. 509, 511 ЦК. Тому, виражаючи намір скористатися наданим на підставі договору правом треті особи водночас повинні погоджуватися й на виникнення відповідних обов'язків.

Підсумовуючи, слід сказати, що юридична природа такого типу договорів як договори найму (оренди) майна за загальним правилом не виключає можливості учасникам цивільних відносин здійснювати укладення таких договорів за конструкцією, якою б опосередковувалося передання речі не наймачеві як стороні договору, а безпосередньо третій особі.

Отож, як впливає із ч. 1 ст. 759 ЦК, а також юридичної природи договору на користь третьої особи, у разі укладення наймачем договору найму (оренди) за конструкцією, якою опосередковуватиметься передання речі третій особі, наймодавець зобов'язуватиметься передати за плату у користування третій особі річ на певний строк, а у третьої особи виникне право вимагати передання такої речі, при цьому плата наймодавцеві за користування такою річчю повинна вноситися саме наймачем як особою, яка уклала договір.

Так, у силу своєї специфіки договори найму (оренди), як уже відзначалося, можуть бути укладеними як за консенсуальною, так і реальною конструкціями, у зв'язку із чим виникає питання стосовно можливості їх укладення наймачами на користь третіх осіб саме за реальною конструкцією.

Даючи відповідь на це питання, слід насамперед звернути увагу на ч. 2 ст. 640 ЦК, згідно з якою договір є укладеним з моменту передання відповідного майна або вчинення певної дії, якщо, відповідно до акта цивільного законодавства, для укладення договору необхідні також передання майна або вчинення іншої дії. Як відзначив В. Л. Яроцький, у консенсуальних договорах передачі майна або іншим діям передує домовленість сторін, адже передача майна або інші дії здійснюються на виконання укладеного консенсуального договору в межах визначених його змістом прав та обов'язків. Крім того, на

відміну від консенсуальних, в реальних договорах без акта передачі майна чи вчинення інших (обумовлених домовленістю сторін) дій договірне зобов'язання не набуває чинності [286, с. 82]. Інакше кажучи, у випадку укладення договору найму за реальною конструкцією такий договір вважатиметься укладеним безпосередньо з моменту передачі речі наймачеві, в іншому ж випадку, як впливає із ч. 2 ст. 640 ЦК, такий договір не буде укладеним. Таким чином, у випадку укладення наймачем договору найму на користь третьої особи за реальною конструкцією, такий договір мав би вважатися укладеним саме з моменту передачі речі третій особі. Однак, як впливає із специфіки договорів на користь третіх осіб, передання речі у тимчасове користування третій особі не може відбутися раніше укладення самого договору, оскільки правовим наслідком укладення такого договору є виникнення права вимоги у третьої особи, реалізація якого призводить до виконання договору на її користь. Як впливає із сказаного, передання третій особі речі у тимчасове користування повинно здійснюватися винятково після укладення такого договору як виконання боржником договірного зобов'язання.

Отже, можна зробити висновок, що юридична природа договорів на користь третіх осіб виключає можливість укладення наймачами договорів найму на користь третіх осіб саме за реальною конструкцією, у зв'язку із чим, укладаючи такі договори, учасники цивільних відносин повинні виходити винятково із консенсуальної конструкції договорів найму, де передання речі у тимчасове користування третій особі буде спрямоване саме на виконання такого договору, а не на його укладення.

Так, аналізуючи правові аспекти укладення та виконання учасниками цивільних відносин договорів найму (оренди) на користь третіх осіб не можна оминати увагою й питання, які пов'язані з можливістю призначення тих чи інших осіб як третіх осіб за цими договорами.

Загалом, як впливає з аналізу юридичної природи договорів найму (оренди), за такими договорами в якості третіх осіб можуть бути призначеними як фізичні, так і юридичні особи при чому незалежно від того, чи стороною, яка укладає такий договір на користь тре-

тьої особи буде наймач чи наймодавець. Винятком із цього правила можуть бути обмеження, які випливають із специфіки окремих видів договорів, які належать до аналізованого договірному типу. Наприклад, одним із таких договорів є договір найму житла. Зокрема, сторонами таких договорів згідно із ч. 1 ст. 813 ЦК можуть бути фізичні та юридичні особи. Водночас, як передбачено ч. 2 цієї статті якщо наймачем є юридична особа, вона може використовувати житло для проживання у ньому фізичних осіб. Отож, як впливає із зазначеного за договорами найму житла можливість учасникам цивільних відносин призначати в якості третіх осіб саме юридичних осіб виключається, що зумовлено специфікою зазначених договорів.

Слід відзначити, що особи, які призначені в якості третіх осіб, ні до вираження наміру скористатися наданим їм за договором правом, ні після вираження такого наміру не стають наймачами майна, а, отже, права та обов'язки, якими за цивільним законодавством України наділені наймачі майна, будучи сторонами таких договорів, в третіх осіб не виникають. Виходячи із сказаного треті особи незалежно від вираження наміру скористатися наданим їм на підставі договору правом, не можуть укладати будь-яких договорів піднайму.

З огляду на зазначене від третіх осіб, на користь яких укладені договори найму (житла), необхідно відмежовувати осіб, які постійно проживають разом із наймачем житла (ст. 816 ЦК) та тимчасових мешканців (ст. 818 ЦК). Зокрема, із цього приводу привертає до себе увагу питання щодо можливості, наприклад, одного із подружжя, яке призначене в якості третьої особи за договорами найму житла вселити в надане за таким договором житло другого із подружжя чи своїх дітей? Однак, як свідчить аналіз специфіки конструкції договору на користь третьої особи, треті особи, якщо інше не передбачено договором або законом, обмежені в такій можливості. Такий висновок випливає із того, що внаслідок укладення такого договору право вимоги виникає винятково в установлених у договорі осіб, на користь яких укладені договори, тому правове становище інших осіб, які будуть вселені третьою особою в надане їй за таким договором житло буде взагалі не визначеним, таких осіб не можна вважати ні тимчасовими мешканцями, ні третіми особами, на користь укладений договір.

Як впливає з аналізу юридичної природи договорів найму (оренди), специфіка таких договорів, за загальним правилом, також не виключає можливості суб'єктам цивільних прав укладати їх на користь не встановлених осіб. Крім того, укладаючи такі договори учасники цивільних відносин можуть також призначити й декількох третіх осіб в яких виникне право вимоги.

У контексті аналізу можливості укладення наймачами договорів найму на користь третіх осіб особливу увагу привертає до себе договір піднайму, правова конструкція якого передбачена в ст. 774 ЦК. Так, відповідно до ч. 1 вказаної статті передання наймачем речі у користування іншій особі (піднайм) можливе лише за згодою наймодавця, якщо інше не встановлено договором або законом. Строк договору піднайму не може перевищувати строку договору найму (ч. 2 цієї статті). Крім того, як передбачено ч. 3 цієї статті до договору піднайму застосовуються положення про договір найму. З огляду на зазначене виникає запитання щодо того, чи не створюватиме конкуренцію договорам найму, які укладаються наймачами на користь третіх осіб конструкція договорів піднайму, адже передання майна у тимчасове користування іншій особі може опосередковуватися не тільки конструкцією договору на користь третьої особи, але й також договорами піднайму? Крім того, актуальність такої постановки питання обумовлена й тим, що змістом інтересу, який є передумовою для укладення як договорів піднайму, так і договорів найму на користь третіх осіб є потреба учасників цивільних правовідносин у задоволенні благ інших осіб шляхом надання таким особам майна у тимчасове користування тощо.

Як впливає із змісту ст. 774 ЦК, укладення договорів піднайму є неможливим без існування самого договору найму, що не є характерним для укладення договорів найму на користь третьої особи. Таким чином, якщо потреби у задоволенні благ інших осіб в суб'єктів цивільних прав виникнуть ще до укладення договору найму, тому, безперечно, що у випадку, про який йдеться, таким особам доцільніше укладати договір найму на користь третьої особи. В той же час, якщо такі потреби в суб'єктів цивільних прав виникнуть після укладення такого договору, то в цьому випадку їм доцільніше укладати

договір піднайму, дотримуючись при цьому правил, визначених у положеннях ст. 774 ЦК.

Отож, договір піднайму як правова конструкція є таким, що не може створювати конкуренцію договорам найму, які укладаються наймачами на користь третіх осіб.

Уклавши договір найму на користь третьої особи, наймач, будучи особою, яка уклала договір, на що необхідно звернути увагу, вже обмежений в можливості укласти договір піднайму, адже, як випливає із аналізу ст. 774 ЦК, укладення такого договору є можливим винятково у випадку, коли договір найму є укладеним на користь самих контрагентів. Крім того, в силу специфіки договору піднайму наймач, отримавши річ у тимчасове користування за згодою наймодавця передає її іншій особі, тобто особі, яка не є суб'єктом договору найму, в той час як за договором найму на користь третьої особи наймач, будучи особою, яка уклала договір, не отримує річ у тимчасове користування. Слід звернути увагу, що за загальним правилом конструкція договору піднайму, як свідчить аналіз ст. 774 ЦК, також не виключає можливості учасникам цивільних відносин здійснювати укладення таких договорів на користь третіх осіб.

Якщо інше не передбачено договором або законом, право вимоги в третьої особи виникає безпосередньо з моменту укладення договору. У силу специфіки договорів на користь третіх осіб передавання речі у тимчасове користування третій особі є неможливим без вираження наміру останньою скористатися наданим їй правом. З огляду на це, до правовідносин, які виникають з договорів найму (оренди) на користь третіх осіб, положення ст. 765 ЦК, яким передбачається обов'язок наймодавця передати наймачеві майно у користування негайно або в термін, встановлений договором найму, повинне застосовуватися з урахуванням специфіки договорів на користь третіх осіб.

Таким чином, якщо за договорами найму, які укладаються на користь самих контрагентів, учасники цивільних відносин, будучи контрагентами договорів, згідно зі ст. ст. 759, 765 ЦК, можуть передбачити договірні положення, які б зобов'язували, зокрема, наймодавця в порядку та на умовах, визначених у договорі, передати най-

мачеві майно у тимчасове користування, а наймача – прийняти таке майно, то, відповідно, за договорами на користь третіх осіб учасники цивільних відносин обмежені в такій можливості, а саме у встановленні обов'язку для третіх осіб прийняти виконання, обумовлене договором, укладеним на їх користь. Такий висновок ґрунтується на тому, що в третіх осіб внаслідок укладення договорів, про які йдеться, виникає право, а не обов'язок. В іншому випадку таке договірне положення суперечитиме ст. 511 ЦК.

Третя особа, в силу специфіки договорів на користь третіх осіб, може як виразити намір скористатися наданим їй правом, так і відмовитися від нього, при чому незалежно від того, чи вона скористалася таким правом. Крім того, третя особа може взагалі обрати пасивну поведінку, тобто ні виражати наміру скористатися наданим їй правом, ні відмовлятися від нього. Слід також звернути увагу, що не завжди, як уже відзначалося, правовим наслідком вираження наміру третьою особою скористатися наданим їй правом є виконання боржником договірного зобов'язання. Отож, укладаючи договори найму на користь третіх осіб учасники цивільних відносин при визначенні питання щодо плати за користування майном, яке буде передано третій особі у тимчасове користування, повинні враховувати особливості вираження останньою наміру скористатися наданим їй правом. Такий висновок також впливає із ст. 762 ЦК положенням якої врегульовуються правові аспекти плати за користування майном, однак, як впливає із її аналізу, за своїм змістом вона не є такою, яка враховує специфіку договорів найму, які укладаються наймачами на користь третіх осіб. В будь-якому випадку, на що необхідно звернути увагу, особа, яка укладає договір, буде зацікавлена у тому, щоб плата за користування майном наймодавцеві здійснювалася безпосередньо з моменту передання такого майна у тимчасове користування третій особі, в той час як наймодавець, навпаки - буде зацікавлений у тому, щоб плата за користування майном здійснювалася безпосередньо з моменту укладення такого договору, тобто без врахування вираження наміру третьою особою скористатися наданим їй правом.

За загальним правилом юридична природа договорів найму (оренди) не виключає можливості особам, які уклали договір, скорис-

татися правом, від якого відмовилася третя особа. З огляду на зазначене укладаючи такі договори контрагентам слід також врегулювати й питання плати за користування майном за період, коли третя особа вже відмовилася від наданого їй права, однак сторона, яка уклала договір, ще не скористалася правом, від якого відмовилася третя особа чи не здійснила заміни такої особи іншою особою.

Слід відзначити, що третя особа користуючись переданим їй майном у тимчасове користування може також отримувати плоди та доходи. Однак враховуючи особливості правового регулювання договорів найму (оренди) на користь третіх осіб питання щодо того в кого із суб'єктів цієї договірної конструкції, а саме в особи, яка уклала договір, чи третьої особи виникне право власності на такі плоди та доходи залишається без відповіді. Такий висновок випливає із того, що ч. 1 ст. 775 ЦК згідно із положенням якої наймачеві належить право власності на плоди, продукцію, доходи, одержані ним у результаті користування річчю, переданою у найм, не поширює свою дію на правовідносини, які виникають з договорів найму, які укладені на користь третьої особи.

Таким чином, виходячи із специфіки конструкції договору на користь третьої особи загалом та договорів найму (оренди) зокрема, необхідно зробити висновок, що право власності на плоди, продукцію, доходи, одержувані третьою особою від користування річчю, переданою їй у найм мають належати саме третім особам, про що має бути зазначено контрагентами безпосередньо в договорі

Що стосується зміни та розірвання таких договорів, то необхідно відзначити, що у цих випадках контрагенти повинні керуватися загальним правилом, яке передбачено ч. 3 ст. 636 ЦК. Такий висновок випливає із того, що інших норм, які б стосувалися зміни чи розірвання договорів, про які йдеться, законодавцем не передбачено.

З огляду на специфіку договорів найму (оренди) особливу увагу привертають до себе питання щодо особливостей застосування положення ч. 4 ст. 636 ЦК до правовідносин, які виникають із таких договорів. Як уже відзначалося, положення цієї правової норми врегульовують правові наслідки відмови третьої особи від наданого їй права.

Так, внаслідок укладення договорів найму за конструкцією, якою опосередковується передання речі у тимчасове користування третім особам, в останніх виникає право вимоги, реалізація ними якого призводить до виникнення відповідного речового права. Із зазначеного випливає, що момент з настанням якого у третьої особи виникає речове право за такими договорами, є юридичним фактом з настанням якого обмежується дія ч. 4 ст. 636 ЦК. Такий висновок, про що вже йшлося, ґрунтується на тому, що ч. 4 вказаної статті передбачає правові наслідки відмови третьої особи саме від зобов'язального права вимоги, а не від речового, а з огляду на специфіку договорів, про які йдеться, треті особи можуть відмовитися від зобов'язального права вимоги винятково до моменту прийняття виконання.

З огляду на зазначене виникає запитання щодо можливості третьої особи за договорами найму (оренди) відмовитися від речового права. Слід відзначити, що відповіді на це запитання загальні положення ст. 636 ЦК безпосередньо не дають. Водночас, як передбачено ч. 3 ст. 12 ЦК, особа може відмовитися від свого майнового права. Як випливає із наведеного, дія ч. 3 вказаної статті поширюється й на правовідносини з договорів на користь третіх осіб у зв'язку із чим необхідно зробити висновок про те, що треті особи можуть відмовитися не тільки від зобов'язального права вимоги, але й також від речового права, яке у них виникло за договорами, про які йдеться. Однак з метою уникнення конфліктних моментів між суб'єктами цієї договірної конструкції учасникам цивільних відносин ще при укладенні таких договорів слід передбачити порядок та спосіб відмови третьої особи не тільки від зобов'язального права вимоги, але й також від речового. В цьому випадку, на що необхідно звернути увагу, положення ч. 4 ст. 636 ЦК, якщо інше не буде передбачено договором, обмежує можливість сторони, яка уклала договір, скористатися речовим правом, від якого відмовиться третя особа.

З огляду на специфіку конструкції договору на користь третьої особи особливу увагу привертають до себе питання, які пов'язані із змістом правових наслідків, які повинні наставати у зв'язку із погіршенням речі, переданої у найм третій особі чи відповідальністю за

шкоду, яка завдана іншим особам у зв'язку з користуванням третьою особою такою річчю?

Як передбачено ч. 1 ст. 779 ЦК наймач зобов'язаний усунути погіршення речі, яка сталася з його вини. У разі неможливості відновлення речі наймодавець, згідно із ч. 2 цієї статті, має право вимагати відшкодування завданих йому збитків. Крім того, відповідно до ч. 1 ст. 780 ЦК шкода, завдана третім особам у зв'язку з користуванням річчю, переданою у найм (оренду), відшкодовується наймачем на загальних підставах. Як випливає із зазначеного положення ст. ст. 779, 780 ЦК є такими, які не враховують специфіки конструкції договору на користь третьої особи.

Водночас, як уже відзначалося в розділі 2.3. цієї роботи, погодившись на виникнення відповідних обов'язків за договорами, про які йдеться, треті особи повинні нести цивільно-правову відповідальність за їх порушення. З огляду на зазначене можна зробити висновок, що у випадках, про які йдеться, за договорами найму (оренди) відповідальність за такі дії повинна нести саме третя особа, на користь якої укладений договір. Враховуючи, що треті особи, як уже відзначалося, можуть нести відповідальність винятково у формі відшкодування збитків, тому у випадках, про які йшлося, за договорами найму (оренди) треті особи мають також нести цивільно-правову відповідальність у формі відшкодування збитків. Аналогічний висновок необхідно зробити й щодо невиконання обов'язку третіми особами, змістом якого є вчинення ними дій, які спрямовані на своєчасне повернення наймодавцеві речі.

Укладаючи договори найму (оренди) на користь третіх осіб учасники цивільних відносин не можуть оминати увагою й питання, які пов'язані із ризиком випадкового знищення чи пошкодження речі, переданої у найм третій особі. Зокрема, як передбачено ст. 772 ЦК наймач, який затримав повернення речі наймодавцеві, несе ризик її випадкового знищення або випадкового пошкодження. Як випливає із аналізу цієї правової норми її положення стосуються саме договірних зобов'язань, виконання яких здійснюється на користь самих контрагентів і водночас є такими, які не поширюють свою дію на зобов'язальні відносини, що виникають з договорів на користь третіх осіб. Врахо-

вуючи, що у третіх осіб, як уже відзначалося, у зв'язку із припиненням аналізованого договору також виникає обов'язок, змістом якого є вчинення дій, які спрямовані на повернення наймодавцеві речі, тому у разі затримання повернення третьою особою речі наймодавцеві ризик її випадкового знищення або випадкового пошкодження повинна нести насамперед третя особа, про що також має бути зазначено контрагентами при укладенні таких договорів.

Підсумовуючи зазначене, необхідно зробити такі висновки: юридична природа такого типу договорів, як договори найму (оренди), за загальним правилом, не виключає можливості кожному із контрагентів таких договорів укласти їх на користь третьої особи. Враховуючи, що в загальних положеннях про найм (оренду) (гл. 58 ЦК) законодавець не передбачив жодної правової норми, яка б стосувалася правового регулювання укладення суб'єктами цивільних прав таких договорів на користь третіх осіб, тому укладаючи договори, про які йдеться, учасники цивільних відносин повинні керуватися загальними положеннями ст. 636 ЦК; за договорами найму (оренди), укладеними наймачами на користь третіх осіб в останніх можуть виникати обов'язки, однак змістом таких обов'язків, з огляду на юридичну природу конструкції договору на користь третьої особи загалом, повинні бути дії або утримання від учинення дій, які пов'язані із здійсненням третіми особами наданих їм на підставі договору прав, прийняття виконання, а також припинення такого договору.

3.4. Договори підряду

Як відомо, одним із різновидів цивільно-правових договорів є договори про виконання робіт, до яких відносяться договори підрядного типу. Так, до загальних ознак договорів про виконання робіт в юридичній літературі відносять: а) предметом договору підряду є результат роботи, виконаної підрядником належним чином і в установлений (розумний) строк; б) робота виконується підрядником на свій ризик, якщо інше не передбачено договором або законом; в) вико-

нання роботи підрядником здійснюється його коштами: матеріалами, силами і засобами, якщо інше не передбачено договором або законом; г) широке використання так званої системи «генерального підряду», при якій підрядник має право, якщо інше не встановлено договором, залучати до виконання робіт інших осіб (субпідрядників), залишаючись відповідальним перед замовником за результати їхньої роботи [187, с. 7–8].

У загальних положеннях про підряд (параграф 1 глави 61 ЦК) законодавець передбачає таке визначення договору підряду: за договором підряду одна сторона (підрядник) зобов'язується на свій ризик виконати певну роботу за завданням другої сторони (замовника), а замовник зобов'язується прийняти та оплатити виконану роботу (ч. 1 ст. 837 ЦК). Крім того, як передбачено ч. 2 цієї статті договір підряду може укладатися на виготовлення, обробку, ремонт речі або на виконання іншої роботи з переданням її результату замовникові.

У доктринальних дослідженнях договір підряду пропонується розглядати як двосторонній [273, с. 536], консенсуальний, оскільки для його укладення достатньо досягнутої між сторонами домовленості, крім того, на чому також акцентується увага, на відміну від інших консенсуальних договорів (зокрема, купівлі-продажу тощо), які можуть виконуватися в момент їх укладення для договорів підряду така можливість виключається: укладення такого договору і виконання роботи, обумовленої у договорі, обов'язково відокремлені в часі. Будучи консенсуальним, договір підряду водночас є взаємним, зокрема підрядник за таким договором зобов'язаний виконати обумовлену у договорі роботу, і водночас за виконання такої роботи має право на винагороду, оплатити яку зобов'язаний замовник, який крім цього обов'язку володіє також правом вимагати передачі результату виконаної роботи. Договір підряду носить оплатний характер: замовник отримує зустрічне задоволення у вигляді виконаної роботи, а підрядник – у вигляді винагороди за виконану роботу [92, с. 212–213].

Що стосується особливостей правового регулювання окремих видів договорів підряду, зокрема договорів побутового підряду, будівельного підряду, на виконання проектних та пошукових робіт, то згідно із ч. 4 ст. 837 ЦК до таких договорів, якщо інше не перед-

бачено нормами ЦК, повинні також застосовуватися загальні положення про підряд (параграф 2–4 глави 61 ЦК України).

Як відзначено в юридичній літературі, глава 61 ЦК регламентує підряд як єдиний у своїй правовій сутності тип договору, що спрямований на виконання певної роботи і об'єднує такі його види, як договір побутового підряду, договір будівельного підряду, договір підряду на проектні та пошукові роботи. Норми, що складають загальні положення про підряд, застосовуються в субсидіарному порядку, співвідносячись з нормами, що присвячені окремим видам підряду, за правилами співвідношення загальних та спеціальних норм [75, с. 82].

Як свідчить аналіз цивільного законодавства України, а також доктринальних досліджень, одним із дискусійних питань юридичної природи договорів підряду є питання щодо істотності умов таких договорів. Як відомо, однією із таких умов є умова щодо предмета договору, його кількісних, якісних та інших показників. При погодженні цієї умови, як відзначається в юридичній літературі, враховуються не лише побажання (вказівки) замовника, а й спеціальні вимоги до предмета договору, якщо вони передбачені стандартами, технічними умовами, іншими регламентами [141, с. 213–214].

Як відзначила А. І. Діковська, предметом договору підряду може бути будь-яка робота, в процесі виконання якої створюється результат, що передається замовнику. Робота та її результат у договорі підряду зазвичай відокремлені у часі, однак вони тісно пов'язані між собою і становлять єдиний предмет договору підряду. Крім того, на чому також акцентує свою увагу авторка, єдність роботи та її результату є основною рисою предмета договору підряду, яка дозволяє відмежувати цей договір від інших типів цивільно-правових договорів, зокрема від купівлі-продажу та договору про надання послуг [273, с. 536]. Слід відзначити, що така позиція підтримується й іншими науковцями. Наприклад, І. Б. Утехін в контексті аналізу правових аспектів виконання договорів з передачі майна у власність також схиляється до позиції тих науковців, які виходять із подвійності предмету договору підряду, тобто що він складається з роботи та її результату, та вважає його основною складовою виконання первинного надання з боку підрядника [260, с. 11].

Водночас, дещо іншої думки дотримується, наприклад Н. С. Кузнєцова, як відзначила авторка, процес виконання робіт чи діяльність підрядника на створення об'єкта та його здачу не може бути предметом договору підряду [117, с. 148]. З таким висновком погоджуються й інші автори [64, с. 14]. Слід зауважити, що питання, про яке йдеться, про що свідчить аналіз доктринальних досліджень, носить доволі дискусійний характер. Однак, як нам видається, варто погодитись із позицією тих авторів, які аналізуючи юридичну природу договорів підряду схиляються до думки, що предметом договорів підряду є не тільки результати робіт, але й також робота як така, в процесі якої створюється відповідний результат. Такий висновок ґрунтується на тому, що для замовників робіт важливе значення можуть мати не тільки результати робіт, але й також спосіб та порядок виконання таких робіт, які спрямовані на досягнення відповідних результатів, оскільки останні є такими, які до певної міри залежать й від способу та порядку виконання відповідних робіт.

Крім того, залишаються дискусійними питання й щодо істотності інших умов, а саме умов щодо строку та ціни. Слід відзначити, що їх дискусійність обумовлена насамперед положеннями ч. 2 ст. 843 ЦК та ч. 2 ст. 846 ЦК. Так, відповідно до ч. 2 ст. 843 ЦК якщо у договорі підряду не встановлено ціну роботи або способи її визначення, ціна встановлюється за рішенням суду на основі цін, що звичайно застосовуються за аналогічні роботи з урахуванням необхідних витрат, визначених сторонами. Крім того, як передбачено ч. 2 ст. 846 ЦК якщо у договорі підряду не встановлені строки виконання роботи, підрядник зобов'язаний виконати роботу, а замовник має право вимагати її виконання у розумні строки, відповідно до суті зобов'язання, характеру та обсягів роботи та звичаїв ділового обороту. З огляду на зазначене, а також враховуючи доктринальні дослідження [64], можна, як нам видається, зробити висновок, що на сьогоднішній день як таких передумов для визнання неукладеними договорів підряду на тій підставі, що контрагенти при укладенні таких договорів не визначилися із строками виконання робіт та їх ціною, не має. Таким чином, укладаючи договори підряду суб'єкти цивільних прав можуть як визначатися з приводу строків виконання робіт, та їх ціни,

так і навпаки, тому якщо сторони при укладенні таких договорів не визначаються з приводу строків виконання робіт та їх ціни, то в цьому випадку, матиме місце настання правових наслідків, які обумовлені ч. 2 ст. 843 ЦК та ч. 2 ст. 846 ЦК.

Договори підряду необхідно відмежовувати від окремих суміжних правових конструкцій, а саме договорів купівлі-продажу та договорів про надання послуг. Так, за договором купівлі-продажу продавець може передавати за плату покупцеві певні матеріальні об'єкти. У результаті виконання договору підряду також можуть створюватися матеріальні об'єкти, які передаються замовникові за плату. Проте у договорі підряду важливим є те, що матеріальні предмети виникають у результаті роботи, умови виконання якої визначаються у договорі. Відтак належність виконання зобов'язань, що виникають з договору підряду, залежить не тільки від передачі матеріального результату, а й від виконання самої роботи відповідно до умов договору. У договорі купівлі-продажу не встановлюються умови щодо виконання роботи по створенню об'єкта [273, с. 536–537]. Як зауважила із цього приводу М. М. Великанова, на відміну від договорів купівлі-продажу за договором підряду замовника цікавить не просто отримання певного матеріального об'єкту у власність, а й сам процес його виготовлення: річ має відповідати завданню замовника, бути виготовленою відповідно до умов договору [255, с. 83].

Договори підряду слід відмежовувати й від договорів про надання послуг. Як відзначив із цього приводу В. В. Луць, важливою у ЦК України (ч. 2 ст. 837) є вказівка на те, що договір підряду укладається на виготовлення, переробку, обробку і ремонт речі або на виконання іншої роботи з передачею її результату замовникові. Передаючи замовникові річ, виготовлену за договором підряду, підрядник передає і права на неї. Це, як відзначається автором, дає змогу відрізнити договори підряду від договорів про надання послуг, за якими послуга не виступає у вигляді певного об'єктивованого результату, а надається і споживається у процесі діяльності послугонабувача (наприклад при перевезенні вантажу, зберіганні майна тощо) [141, с. 212].

Сторонами договорів підряду є замовник та підрядник. Зокрема, підрядником є особа, яка на свій страх і ризик зобов'язується ви-

конати певну роботу за завданням замовника, а замовником – особа, яка повинна прийняти та оплатити виконану роботу. За загальним правилом і підрядниками, і замовниками можуть бути як фізичні, так і юридичні особи. Винятком із цього правила можуть бути обмеження, які випливають із специфіки окремих видів договорів, які належать до аналізованого типу договірних відносин. Так, наприклад, згідно із ч. 1 ст. 865 ЦК підрядником за договорами побутового підряду можуть бути винятково особи, які є суб'єктами підприємницької діяльності.

Водночас, як передбачено ч. 3 ст. 837 ЦК, для виконання окремих видів робіт, встановлених законом, підрядник (субпідрядник) зобов'язаний одержати спеціальний дозвіл.

Як свідчить аналіз цивільного законодавства України, законодавець безпосередньо не передбачає можливості учасникам цивільних відносин укладати підрядні договори на користь третіх осіб. Водночас, як випливає з специфіки таких договорів, їх юридична природа не виключає можливості суб'єктами цивільних прав укладати їх за конструкцією договору на користь третьої особи, тому, укладаючи такі договори, учасники цивільних відносин безумовно повинні керуватися загальними положеннями ст. 636 ЦК.

З огляду на специфіку підрядних договорів викликає інтерес можливість укладення їх на користь третіх осіб саме замовниками, хоча, як випливає із юридичної природи договорів, про які йдеться, підрядники також можуть укладати такі договори за конструкцією договору на користь третьої особи, однак така договірна конструкція навряд чи буде затребуваною в договірній практиці.

Як передбачено ч. 2 ст. 837 ЦК, договір підряду може укладатися на виготовлення, обробку, переробку, ремонт речі або на виконання іншої роботи з переданням її результату замовникові. З огляду на зазначене необхідно зробити висновок, що договори, про які йдеться, можуть бути укладеними як за конструкцією, якою опосередковуватиметься виготовлення речі, яка буде передана у власність третій особі, так і за конструкцією, якою опосередковуватиметься обробка, переробка, ремонт речі, яка належить третій особі на законних підставах.

Отже, як впливає з ч. 1 ст. 837 ЦК, а також юридичної суті договору на користь третьої особи за договором підряду, укладеним замовником на користь третьої особи, підрядник зобов'язується на свій ризик виконати певну роботу на користь третьої особи за завданням другої сторони (замовника), а замовник зобов'язується оплатити виконану роботу. Водночас, що стосується прийняття результатів виконаних підрядником робіт, то, відповідно, прийняття таких робіт може бути правом третьої особи, а не її обов'язком, що зумовлено юридичною природою договору на користь третьої особи загалом, тому укладаючи підрядні договори аналогічно як і при укладенні договорів про відчуження майна чи передання майна у тимчасове користування на користь третіх осіб, контрагенти не можуть зобов'язувати останніх прийняти результати виконаних підрядником робіт. Із цього приводу не можна не відзначити, що якщо предметом договору підряду буде, наприклад, ремонт речі, яка належить третій особі на законних підставах, то в цьому випадку, остання безумовно буде заінтересованою у прийнятті виконання за таким договором. Інше питання коли йдеться про договори підряду предметом яких будуть роботи, які спрямовані на виготовлені речі, яка повинна бути передана третій особі. В цьому випадку на відміну від попереднього, в третьої особи як такої заінтересованості у прийнятті виконання може й не бути.

Як передбачено ч. 2 ст. 837 ЦК, договір підряду може укладатися на виготовлення, обробку, переробку, ремонт речі або на виконання іншої роботи з переданням її результату замовникові. Отже, виходячи із зазначеного, а також положень ст. 334 ЦК та юридичної природи конструкції договору на користь третьої особи, необхідно відзначити, що якщо договір підряду буде укладено на виготовлення підрядником речі за конструкцією договору на користь третьої особи, то, відповідно, передання такої речі підрядником третій особі, з одного боку буде підставою з настанням якої такий договір буде вважатися таким, який належним чином є виконаним, а з іншого – підставою з настанням якої у третьої особи виникне право власності на таку річ. Тобто у цьому випадку підрядні договори слід розглядати як такі, на підставі яких виникатиме право власності на річ саме у третьої особи.

Водночас, як уже відзначалося, договори підряду можуть укладатися не тільки на виготовлення відповідної речі, передання якої має здійснюватися на користь третьої особи, договори підряду можуть укладатися й на обробку, переробку, ремонт речі або на виконання іншої роботи з переданням її результату замовникові. З огляду на зазначене необхідно відзначити, що в таких випадках повинно йтися саме про укладення замовниками договорів підряду на користь третіх осіб за якими обробка, переробка або ремонт має здійснюватися саме речей третіх осіб, на користь яких укладені такі договори, а не речей осіб, які укладають такі договори. В цьому випадку передання третьою особою підряднику відповідної речі для її обробки, переробки або ремонту, яка має здійснюватися згідно із укладеним договором підряду, слід вважати способом вираження нею наміру скористатися наданим їй правом.

Як свідчить аналіз юридичної природи договорів підряду, в якості третіх осіб за такими договорами можуть бути призначені як фізичні особи (незалежно від того, чи є вони суб'єктами підприємницької діяльності), так і юридичні особи. Крім того, юридична природа цих договорів, за загальним правилом, не виключає можливості суб'єктам цивільних прав здійснювати їх укладення й на користь невідновлених третіх осіб. Однак в цьому випадку, на що необхідно звернути увагу, до моменту здачі підрядником предмету договору ім'я або найменування третьої особи має бути встановленим. Водночас, що стосується договорів підряду, предметом яких є роботи, які спрямовані на обробку, переробку або ремонт речі, яка належить третій особі на законних підставах, то в цьому випадку остання ще до моменту вираження нею наміру повинна бути встановленою у договорі.

З огляду на специфіку договорів підряду не можна не звернути увагу на момент виникнення права вимоги у третіх осіб. Загалом визначаючи зміст права вимоги третьої особи, сторони не можуть не враховувати специфіку предмета таких договорів. Таким чином, виходячи із висновку про те, що предметом таких договорів є не тільки результат виконаної підрядником роботи, але й також робота як така, в процесі виконання якої виникає відповідний результат,

право вимоги у третьої особи, якщо інше не буде передбачено договором або законом, має виникає безпосередньо з моменту укладення договору підряду.

Так, аналізуючи суб'єктний склад договорів підряду не можна не звернути увагу на питання, які пов'язані з можливістю залучення підрядниками до виконання цих договорів інших осіб, а саме субпідрядників. Загалом, можливість залучення підрядниками субпідрядників до виконання підрядних договорів безпосередньо визначена в положеннях ст. 838 ЦК. Так, відповідно до ч. 1 цієї статті підрядник має право, якщо інше не встановлено договором, залучити до виконання роботи інших осіб (субпідрядників), залишаючись відповідальним перед замовником за результат їхньої роботи. У цьому разі підрядник виступає перед замовником як генеральний підрядник, а перед субпідрядником – як замовник. Крім того, як передбачено ч. 2 вказаної статті генеральний підрядник відповідає перед субпідрядником за невиконання або неналежне виконання замовником своїх обов'язків за договором підряду, а перед замовником – за порушення субпідрядником свого обов'язку.

Замовник і субпідрядник не мають права пред'являти один одному вимоги, пов'язані з порушенням договорів, укладених кожним з них з генеральним підрядником, якщо інше не встановлено договором або законом.

Як відзначено В. В. Луцем, договірні відносини з виконання робіт складаються за схемою прямого договору між замовником і підрядником або за конструкцією генерального підряду. Остання за попереднім законодавством застосовувалась у підрядних відносинах з капітального будівництва та виконання проектних і пошукових робіт. За новим ЦК України, як зазначає автор, система генерального підряду закріплюється як загальна для договорів підрядного типу [141, с. 213].

Як впливає із зазначеного, а також загальних положень ст. 636 ЦК, можливість залучення підрядниками до виконання визначених у договорах, про які йдеться, робіт інших осіб (тобто субпідрядників) не може обмежуватися винятково договорами підряду, які укладені за традиційною договірною конструкцією. Така можливість існує й за договорами підряду, укладеними замовниками на користь третьої

особи, з огляду на те, що жодних обмежень із цього приводу не передбачає ні юридична природа конструкції договору на користь третьої особи загалом, ні договору підряду зокрема. Тому, у цьому випадку, при укладенні таких договорів на користь третьої особи учасникам цивільних правовідносин з огляду на специфіку конструкції генерального підряду слід самостійно врегульовувати питання відповідальності підрядника як перед замовниками робіт, так і третіми особами, на користь яких укладений договір, а також особливості відповідальності субпідрядників перед підрядником. Як нам видається при укладенні договорів, про які йдеться, контрагенти можуть передбачити положення такого змісту:

«1. Підрядник має право залучати до виконання роботи інших осіб (субпідрядників), залишаючись відповідальним як перед замовником, так і третьою особою за результат їхньої роботи. У цьому разі підрядник виступає перед замовником та третьою особою як генеральний підрядник, а перед субпідрядником – як замовником.

2. Генеральний підрядник відповідає перед субпідрядником за невиконання або неналежне виконання замовником своїх обов'язків за договором підряду, а перед замовником та третьою особою – за порушення субпідрядником свого обов'язку.

Замовник і субпідрядник не мають права пред'являти один одному вимоги, пов'язані з порушенням договорів, укладених кожним з них з генеральним підрядником».

Слід відзначити, що конструкція покладення виконання на третю особу вже аналізувалася в підрозділі 1.3. цієї монографічної роботи у зв'язку з чим необхідно зауважити, що в основі конструкції генерального підряду також лежить конструкція покладення виконання на третю особу, однак з характерними особливостями, які впливають із специфіки договорів підряду, і спрямовані на захист інтересів суб'єктів цієї договірної конструкції.

Зокрема, в силу специфіки конструкції генерального підряду підрядник, прийнявши виконання від субпідрядника, передає таке виконання безпосередньо замовникові, як стороні договору. В той же час, як впливає з аналізу ст. 528 ЦК, положеннями якої передбачена класична конструкція покладення виконання на третю особу, креди-

тор у договірному зобов'язанні, виконання якого покладено боржником на іншу особу, безпосередньо приймає виконання від іншої особи, яка залучена боржником до виконання такого зобов'язання, хоча, безумовно, можливе й виключення з цього загального правила.

Слід відзначити, що підставою залучення до виконання договорів підряду генеральними підрядниками субпідрядників є субпідрядний договір. Зокрема, генеральним підрядником є особа, яка бере на себе обов'язки з виконання робіт за договором підряду, і така, що залучає до виконання робіт інших осіб (субпідрядників). Закон не виключає можливості передачі субпідрядникам усього обсягу робіт із збереженням за генеральним підрядником загальних функцій з керівництва та організації виконуваних робіт [273, с. 539]. Субпідрядником є особа, яка залучена генпідрядником на підставі субпідрядного договору для виконання частини робіт, передбачених договором підряду [273, с. 539].

З огляду на зазначене виникає запитання щодо можливості укладення генеральними підрядниками такого договору за конструкцією договору на користь третьої особи, де в якості третьої особи буде призначена особа, на користь якої укладений підрядний договір. Так, даючи відповідь на поставлене запитання, не можна не звернути увагу на ч. 2 ст. 838 ЦК, положеннями якої передбачається, що генеральний підрядник відповідає перед субпідрядником за невиконання або неналежне виконання замовником своїх обов'язків за договором підряду, а перед замовником – за порушення субпідрядником свого обов'язку. Отож, як впливає із зазначеного положення цієї правової норми є таким, яке сформульоване у такий спосіб, який би дозволив забезпечити захист суб'єктивних прав та інтересів суб'єктів цієї договірної конструкції з врахуванням специфіки підрядних правовідносин.

Підсумовуючи зазначене, а також виходячи із специфіки конструкції договору на користь третьої особи, необхідно зробити висновок про те, що положення ч. 2 ст. 838 ЦК є таким, яке виключає можливість генеральному підряднику здійснювати укладення субпідрядних договорів на користь третьої особи, де в якості третьої особи буде особа, на користь якої укладений підрядний договір. Такий висновок ґрунтується на тому, що особа, яка уклала договір, в

силу специфіки договору на користь третьої особи, про що зазначається в підрозділі 2.2. цієї роботи, не може в рамках цієї договірної конструкції бути відповідальною перед третьою особою, тим більше за дії або бездіяльність боржника.

У контексті аналізованої проблематики виникає запитання щодо можливості загалом покладення виконання боржниками обов'язків з договору на користь третьої особи на інших осіб? Слід звернути увагу, що таке питання в доктринальних дослідженнях аналізувалося як правило в контексті традиційних договірних зобов'язань. Зокрема, як відзначено із цього приводу в юридичній літературі, в переважній більшості випадків кредитору, з економічної точки зору, байдуже хто виконуватиме замість боржника його обов'язок (передаватиме річ, платитиме гроші тощо), тому відмова в цьому випадку кредитора прийняти виконання, яке запропоноване замість боржника іншою особою, на тій підставі, що таке виконання здійснюється не тією особою, яка є носієм обов'язку, було б таким, яке б суперечило здоровому глузду та ідеї добросовісності. Такі дії кредитора, як відзначається, носили б формальний характер і не узгоджувалися б із принципом справедливості у зв'язку із чим зобов'язальне право і передбачає обов'язок для кредитора прийняти належне виконання, яке запропоноване замість боржника іншою особою. Власне, у цьому й полягає основний обов'язок кредитора в таких правовідносинах. Іншими словами, він зобов'язаний прийняти належне виконання, яке запропоноване замість боржника іншою особою [229, с. 192]. Крім того, на чому також акцентується увага, боржник, і тільки він, вправі вимагати виконання кредитором його кредиторських обов'язків по прийняттю належного виконання. Інша особа таким правом не володіє, оскільки в зобов'язанні в якості сторони вона участі не бере. Будь-які дії третьої особи по здійсненню права вимоги прийняття виконання кредитором слід розглядати як дії в інтересах боржника [229, с. 192].

Водночас, що стосується зобов'язань, виконання яких носить особистий характер, то в цьому випадку, законодавець з врахуванням інтересів кредитора залишає за ним право вибору, тобто він може або прийняти таке виконання, або відмовитися від прийняття такого виконання [229, с. 185].

Як нам видається, відповідь на поставлене запитання повинна бути позитивною. Такий висновок ґрунтується на тому, що для третьої особи, на користь якої укладений договір, як і для кредитора у традиційних договірних зобов'язаннях, за загальним правилом, не повинно мати значення, чи виконання обумовленого у договорі обов'язку здійснюватиметься безпосередньо боржником особисто, чи для виконання такого обов'язку останнім буде залучена інша особа, якщо його виконання не буде таким, яке повинно здійснюватися ним особисто. Такі обмеження, на що необхідно звернути увагу, можуть впливати винятково з юридичної природи того чи іншого договору, укладеного на користь третьої особи.

Водночас, як впливає із юридичної природи конструкції покладення виконання на іншу особу та специфіки договору на користь третьої особи загалом, залучення боржниками інших осіб до виконання взятих на себе обов'язків з договорів, про які йдеться, може призвести до виникнення відповідних проблем, які пов'язані з прийняттям виконання, яке запропоноване третім особам замість боржника іншими особами. Такий висновок ґрунтується на тому, що згідно з ч. 1 ст. 528 ЦК на кредитора законодавцем безпосередньо покладено обов'язок прийняти виконання, яке запропоноване замість боржника іншою особою, водночас, що стосується третіх осіб, на користь яких укладені договори, то, відповідно, норми, яка б зобов'язувала останніх прийняти виконання запропоноване замість боржника іншою особою, аналогічно, як це має місце стосовно кредиторів у договірних зобов'язаннях, ЦК не передбачає. Іншими словами йдеться про те, що треті особи в аналізованому випадку можуть відмовитися від прийняття виконання, яке запропоноване замість боржника іншою особою.

З огляду на зазначене виникає запитання щодо можливості учасників цивільних правовідносин при укладенні аналізованих договорів передбачити положення, яке б зобов'язувало третіх осіб у випадку, про який йдеться, приймати виконання, запропоноване замість боржника іншою особою.

Даючи відповідь на поставлене запитання, необхідно сказати, що наявність такого обов'язку в договорах, про які йдеться, не є

таким, що може якимось чином призвести до порушення суб'єктивних прав та інтересів третіх осіб. Такий висновок ґрунтується на тому, що змістом такого обов'язку не є дії третьої особи, які спрямовані на прийняття виконання як такого загалом, а навпаки, змістом такого обов'язку є дії, які третя особа повинна вчинити у зв'язку з прийняттям виконання. Тобто за своєю юридичною природою обов'язок, про який йдеться, є таким, виникнення якого обумовлюється прийняттям виконання третьою особою у зв'язку із чим необхідно говорити про те, що він є таким, що виникає у третьої особи саме у зв'язку з прийняттям виконання.

Крім того, на що також необхідно звернути увагу, наявність такого обов'язку в договорах, про які йдеться, також не є таким, який нівелює хоча б одну з ознак, яка є характерною для конструкції договору на користь третьої особи.

Підсумовуючи сказане, необхідно відзначити, що юридична природа конструкції договору на користь третьої особи не є такою, яка обмежує можливість суб'єктів цивільних прав при укладенні таких договорів передбачати положення такого змісту: «для виконання взятого на себе обов'язку на користь третьої особи боржник вправі залучати інших осіб без згоди третіх осіб. У цьому випадку треті особи зобов'язані прийняти виконання, надане замість боржника іншою особою». Таким чином, з огляду на особливості правового регулювання укладення та виконання договорів на користь третіх осіб, договірне положення такого змісту, як нам видається, на сьогодні дозволить уникнути тих проблем, про які йшлося.

У цьому випадку не можна оминати увагою й питання, які пов'язані з особливостями договірних конструкцій, якими може опосередковуватися залучення боржниками інших осіб до виконання взятого на себе обов'язку на користь третьої особи. Зокрема, виникає запитання щодо можливості залучення боржниками інших осіб до виконання взятих на себе обов'язків на користь третьої особи саме на підставі договору на користь третьої особи. Так, даючи відповідь на поставлене запитання, необхідно звернути увагу, що в силу специфіки цього договору у третьої особи виникає право, а не обов'язок, а це свідчить про те, що третя особа може скористатися наданим їй

правом, а може й не скористатися таким правом, що призведе до того, що обов'язок з договору на користь третьої особи боржником не буде виконаний, у зв'язку із чим матиме місце настання відповідних наслідків негативного характеру. Отож, як впливає із зазначеного, використання цієї договірної конструкції боржниками з метою залучення у випадку, про який йдеться, інших осіб може створити певні труднощі щодо належного виконання боржниками взятих на себе зобов'язань за договорами на користь третьої особи.

Як уже відзначалося, крім конструкції договору на користь третьої особи в теорії цивільного права виділяють і таку договірну конструкцію, як договір про виконання третій особі. Як впливає з аналізу специфіки такої договірної конструкції, жодних обмежень, які б не дозволяли боржникам використовувати її для залучення інших осіб до виконання взятих на себе зобов'язань, юридична природа договорів про виконання третім особам, як нам видається, не передбачає. У цьому випадку прийматиме виконання безпосередньо третя особа, на користь якої укладений договір.

Залучення боржниками інших осіб може опосередковуватися і на підставі традиційних договорів, тобто договорів, виконання яких здійснюватиметься на користь кожного із контрагентів. Йдеться про те, що виконання іншими особами за такими договорами передаватиметься безпосередньо особам, які є боржниками за договорами на користь третьої особи, після чого такі особи передаватимуть таке виконання безпосередньо третім особам, на користь яких укладений договір. Така договірна конструкція може бути задіяною, наприклад, в підрядних зобов'язаннях, зокрема йдеться про такі звані субпідрядні договори. Хоча такі договори, на що необхідно звернути увагу, можуть бути укладені як і багатосторонні, тобто з участю безпосередньо замовників робіт.

Отож, як впливає із зазначеного, залучення боржниками інших осіб до виконання взятих на себе зобов'язань, з договорів, про які йдеться, може опосередковуватися різними договірними конструкціями, в тому числі й конструкцією договору на користь третьої особи. Обмеження із цього приводу можуть впливати хіба що із специфіки тих чи інших зобов'язань для виконання яких залучаються інші особи.

За загальним правилом підрядник зобов'язаний виконати роботу, визначену договором підряду, із свого матеріалу і своїми засобами, якщо інше не встановлено договором (ч. 1 ст. 839 ЦК). Крім того, як передбачено ч. 2 ст. 839 ЦК підрядник відповідає за неналежну якість наданих ним матеріалу і устаткування, а також за надання матеріалу або устаткування, обтяженого правами третіх осіб. Таким чином, виконання підрядних договорів може здійснюватися як з матеріалів і засобів підрядників, так і замовників робіт. Слід відзначити, що у разі укладення замовниками договорів підряду на користь третьої особи для останніх не матиме принципового значення чи підрядник виконуватиме такий договір із своїх матеріалів і засобів чи з матеріалів і засобів замовників, крім того, на що необхідно звернути увагу, жодних обмежень і з цього приводу не передбачає й специфіка конструкції договору на користь третьої особи. З огляду на зазначене, виконання договорів підряду, укладених за аналізованою договірною конструкцією, може здійснюватися як з матеріалів та засобів підрядників, так і матеріалів та засобів замовників.

У контексті аналізованого питання не можна оминати увагою й питання щодо можливості виконання договорів, про які йдеться, з матеріалу та засобів саме третіх осіб, на користь яких укладені договори. Як впливає із загальних положень ст. 636 ЦК та юридичної природи договорів на користь третьої особи загалом, можливість виконання підрядниками договорів підряду з матеріалу та засобів осіб, про яких йдеться, як нам видається, не слід розглядати як таку, яка суперечитиме юридичній природі договору на користь третьої особи. Однак надання третіми особами підрядникам для виконання договорів, про які йдеться, матеріалів та засобів має бути їхнім правом, а не обов'язком, крім того, від реалізації третіми особами такого права не може залежати в цілому виконання укладеного на її користь договору. В іншому випадку таке договірне положення безумовно суперечитиме юридичній природі конструкції договору на користь третьої особи. Такий висновок ґрунтується на тому, що в силу специфіки конструкції таких договорів останні повинні отримувати вигоду та користь саме у зв'язку з вчинення певних дій або утримання від

учинення таких дій сторонами, які уклали договір, а не у зв'язку із вчиненням або утриманням від учинення саме ними відповідних дій.

Підсумовуючи зазначене, необхідно сказати, що виконання договорів підряду, укладених замовниками на користь третьої особи, може здійснюватися як з матеріалів та засобів сторін таких договорів, так і безпосередньо третіх осіб, при чому незалежно від того, які види робіт є предметом договорів підряду.

Однак, укладаючи договори підряду на користь третіх осіб, контрагенти не можуть не враховувати того, що третя особа, скориставшись наданим їй правом вимоги, може й відмовитися від такого права, у зв'язку з чим природно виникне запитання про повернення третій особі матеріалів та засобів, які надавалися нею для виконання підрядником обумовлених у договорі робіт або відшкодування їй вартості таких матеріалів та засобів тощо. Тому з метою уникнення конфліктних моментів контрагентам ще при укладенні таких договорів варто врегулювати питання, про які йдеться.

З огляду на специфіку підрядних договорів не можна оминати увагою й питання ризику в підрядних відносинах. Загалом, як свідчить аналіз доктринальних досліджень проблематика ризику у договірних підрядних відносинах неодноразово досліджувалася в доктрині цивільного права. Наприклад, В. Ойгензіхт розглядає його як суб'єктивну категорію, яка існує паралельно з виною, проте може існувати і паралельно з нею як психічне ставлення суб'єктів до результату власних дій чи дій інших осіб, а також до результату об'єктивно-випадкових чи випадково-неможливих дій суб'єктів (подій), що проявляється у свідомому допущенні негативних, у тому числі невідшкодованих, наслідків [175, с. 77]. На думку М. І. Брагінського, поняття ризику стосовно договору підряду звужується і, перш за все, за межами ризику підрядника знаходиться вина замовника або точніше – наслідки, які мали місце виключно внаслідок умислу або необережності останнього [29, с. 17–21].

Слід відзначити, що проблематика ризику у підрядних договорах досліджувалась й в сучасній цивілістичній науці. Так, на думку А. Б. Гриняка, ризик у договірних підрядних відносинах слід розглядати в діалектичній єдності об'єктивного і суб'єктивного як специ-

фічний елемент діяльності в умовах невизначеності та неминучого вибору. Крім того, як зауважує автор, ризик має суб'єктивно - об'єктивну природу, оскільки містить у собі як об'єктивні, так і суб'єктивні моменти, у зв'язку з чим має розглядатися як можливість свідомого вибору особою певного варіанта поведінки з урахуванням об'єктивної та невідвортної небезпеки, що загрожує цивільним правам та інтересам, та можливих наслідків імовірного характеру [64, с. 16]. З врахуванням зазначеного ризик випадкового знищення або випадкового пошкодження майна у підрядних зобов'язаннях автором пропонується розглядати як небезпеку (загрозу) знищення або випадкового пошкодження майна (матеріалів) за відсутності вини учасників договірних зобов'язання [64, с. 19].

Так, наголошуючи на необхідності чіткого відмежування правових наслідків випадкового знищення предмета чи результату робіт від випадкового знищення чи пошкодження матеріалів, із використанням яких виконується робота [8, с. 59], І. І. Банасевич звертає увагу на те, що, на відміну від ризику випадкової загибелі чи випадкового пошкодження предмета підряду, питання ризику випадкового знищення чи пошкодження матеріалів, які використовуються при виконанні робіт, вирішується за принципом, закріпленим у ст. 323 ЦК України, який полягає у покладенні ризику випадкового знищення та випадкового пошкодження (псування) майна на його власника, якщо інше не встановлено договором або законом [8, с. 59] у зв'язку з чим, як вважає авторка, законодавець в ч. 1 ст. 842 ЦК України передбачив положення згідно з яким ризик випадкового знищення або пошкодження (псування) матеріалу до настання строку здачі підрядником визначеної договором підряду роботи несе сторона, яка надала матеріал, а після настання цього строку – сторона, яка пропустила строк, якщо інше не встановлено договором або законом.

Проблематика ризику за договорами підряду на користь третьої особи є не менш актуальною, ніж за договорами підряду, які укладені на користь самих контрагентів. Як уже відзначалося виконання договорів підряду на користь третьої особи може здійснюватися як із матеріалів та засобів сторін таких договорів, так і з матеріалів та засобів безпосередньо третіх осіб. Таким чином, якщо виконання під-

рядних договорів здійснюватиметься з матеріалів та засобів контрагентів, то, в цьому випадку, з огляду на принцип, який знайшов своє закріплення в ст. 323 ЦК ризик випадкового знищення чи випадкового пошкодження (псування) матеріалів та засобів повинні також нести сторони. Зокрема, якщо строк передачі виконання за договором пропустив підрядник, то він, власне, і повинен нести такий ризик, а якщо такий строк пропущений третьою особою, то, відповідно, у цьому випадку ризик має нести безпосередньо сторона, яка уклала договір, оскільки саме вона вчиняла відповідні дії або утримувалася від учинення таких дій на користь підрядника, на підставі чого підрядник виконував роботи, обумовлені в договорі на користь третьої особи.

Оскільки виконання договорів підряду, укладених замовниками на користь третьої особи, може здійснюватися також з матеріалів та засобів останніх, тому не можна оминати увагою питання, які пов'язані з ризиком випадкового знищення та випадкового пошкодження (псування) матеріалів та засобів, наданих безпосередньо цими особами. У цьому випадку, як нам видається, слід також керуватися принципом, який передбачений в ст. 323 ЦК, зокрема йдеться про те, що до настання строку здачі підрядником результатів робіт третім особам ризик випадкового знищення або випадкового пошкодження (псування) матеріалів та засобів, які були надані третіми особами крім сторони, яка уклала договір, мають нести також і треті особи, оскільки саме ними надавався такий матеріал та засоби, а після настання цього строку – підрядник, який пропустив строк здачі виконаних ним робіт, якщо інше не буде встановлено договором або законом.

Таким чином, ризик випадкового знищення чи випадкового пошкодження (псування) матеріалів та засобів за договорами підряду, укладеними замовниками на користь третьої особи, повинні нести сторони таких договорів, і тільки у випадку, якщо такі матеріали та засоби надаватимуться безпосередньо третіми особами ризик їх випадкового пошкодження чи випадкового знищення (псування), якщо інше не буде передбачено договором, за відповідних умов мають нести також і останні.

В силу специфіки конструкції договору на користь третьої особи остання не може бути зобов'язаною прийняти виконання. Таким

чином, якщо третя особа виразила намір скористатися наданим їй правом, і, при цьому, не відмовилася від такого права вимоги, то у строк визначений договором вона має прийняти таке виконання. Більше того, на вимогу підрядника третя особа повинна також й підтвердити виконання ним зобов'язання. Загалом, з огляду на особливості правового регулювання договорів підряду на користь третьої особи контрагентам слід самостійно врегульовувати порядок прийняття виконання третіми особами з відповідними правовими наслідками.

Слід відзначити, що підряд належить до договорів, у яких важливим є чітке визначення строків виконання робіт, особливо при великих обсягах робіт. Це сприяє ритмічному ходу робіт і своєчасному їх завершенню, а також дозволяє замовнику перевіряти стан виконання робіт і застосовувати заходи до їх належного виконання [273, с. 546]. Як уже відзначалося, в контексті підрядних договорів слід вести мову не тільки про ризик випадкового знищення чи випадкового пошкодження (псування) матеріалів та засобів з яких підрядник має виконувати роботи, але й також про ризик випадкового знищення самого предмету договору. Зокрема, як відзначила із цього приводу І. І. Банасевич, у контексті договорів будівельного підряду ризик знищення або пошкодження як впливає зі змісту ч. 3 ст. 882 ЦК України не з вини підрядника поетапно виконаних робіт лежить на замовнику з моменту їх прийняття (з моменту підписання акта приймання-передання виконаних робіт), у тому числі й у випадку, коли договором передбачено виконання робіт на ризик підрядника. Разом з тим, як відзначається авторкою, відповідно до ч. 6 ст. 853 ЦК України при ухиленні замовника від приймання виконаної роботи, яке спричинило прострочення її здачі, вважається, що право власності на виготовлену річ перейшло до замовника, коли мало відбутися її передання, у зв'язку з чим, на думку авторки, можна зробити висновок про те, що і ризик випадкового знищення чи випадкового пошкодження предмета договору підряду перейшов до замовника з моменту, коли мало відбутися його передання [8, с. 59].

У контексті аналізованого питання необхідно звернути увагу, що незалежно від того, чи ухилення третьої особи від прийняття ви-

конання за таким договором буде одним із способів її відмови від наданого їй права, про що йтиметься нижче, ризик випадкового знищення або пошкодження (псування) предмету договору, у випадку, про який йдеться, якщо інше не буде передбачено договором, на сьогоднішній день нестиме безпосередньо підрядник. Звичайно, такий стан правового регулювання аналізованого питання, не є таким, який в повній мірі враховує інтереси підрядника саме як сторони договору підряду на користь третьої особи у порівнянні з тим, як це має місце за таким же договором, укладеним на користь кожного із контрагентів, тому в цій ситуації з врахування інтересів підрядника, а також специфіки конструкції договору на користь третьої особи загалом, такий ризик має нести сторона, яка уклала договір, та третя особа, а не підрядник.

Як уже відзначалося, договори підряду, укладені замовниками на користь третьої особи, можуть виконуватися й з матеріалів останніх у зв'язку із чим необхідно відзначити, що в разі ухилення третьої особи від прийняття виконання, якщо інше не буде передбачено договором, ризик випадкового знищення або пошкодження (псування) предмету договору, нестиме також сам підрядник. Тому, в цьому випадку, як і в попередньому питанні несення ризику випадкового знищення чи пошкодження (псування) предмету договору у разі ухилення третьої особи від прийняття виконання має бути врегульоване контрагентами при укладенні таких договорів. В останньому випадку, ризик випадкового знищення чи пошкодження (псування) предмету договору, як нам видається, має нести і сторона, яка уклала договір, і третя особа.

При визначенні ризику випадкового знищення чи випадкового пошкодження (псування) предмету договору, аналогічно як і при визначенні ризику випадкового знищення чи випадкового пошкодження (псування) матеріалів та засобів, які надаються підрядникам для виконання робіт, контрагенти не можуть не враховувати того, що третя особа може й відмовитися від наданого їй права у зв'язку із чим сторона, яка уклала договір, може здійснити заміну такої особи або сама скористатися правом третьої особи. Крім того, підрядники повинні враховувати й те, що сторона, яка уклала договір, може як

скористатися правом від якого відмовилася третя особа, так і не скористатися таким правом, більше того, може й не здійснити заміни третьої особи. Не слід забувати й про те, що вирішивши здійснити заміну третьої особи, або прийнявши рішення про доцільність самій скористатися правом вимоги третьої особи, сторона, яка уклала договір, може як відразу реалізувати права, про які йдеться, так і впродовж певного строку, якщо інше не буде передбачене договором, тому в кожному з цих випадків контрагенти укладаючи договори, про які йдеться, повинні врегулювати питання, які пов'язані з ризиком випадкового знищення чи пошкодження (псування) предмету договору, оскільки в іншому випадку, як уже відзначалося, такий ризик нестиме безпосередньо сам підрядник, якщо інше не буде передбачено договором або законом. Такий висновок стосується не тільки договорів, предметом яких є виготовлення нової речі, але й також договорів, предметом яких будуть роботи, які спрямовані на обробку, переробку, ремонт речі третьої особи тощо.

Отже, ризик випадкового знищення чи випадкового пошкодження (псування) предмету договору, з огляду на специфіку конструкції договору на користь третьої особи, можуть нести не тільки сторони підрядних договорів, але й також треті особи за певних умов.

Якщо вести мову про договори підряду на користь третіх осіб, предметом яких будуть роботи, які спрямовані на виготовлення речі, то, відповідно, виконання таких договорів за загальним правилом повинно здійснюватися після вираження наміру третьою особою скористатися наданим їй правом. Враховуючи, що третя особа може виразити намір скористатися наданим їй правом як відразу після укладення договору, так і через деякий період часу після його укладення, а також те, що, виразивши намір скористатися наданим їй правом, вона може й відмовитися від такого права, тому виконання аналізованого договору може здійснюватися й на вимогу замовника як сторони, яка уклала договір, незважаючи на те, що третя особа могла ще не виразити наміру скористатися наданим їй правом.

Враховуючи зазначене, аналогічний висновок можна також зробити й щодо можливості виконання таких договорів підряду на користь ще не встановленої третьої особи, однак у цьому випадку, як

уже відзначалося, до моменту передання підрядником результатів виконаних робіт ім'я або найменування третьої особи має бути встановленим.

Водночас, що стосується договорів підряду, предметом яких будуть роботи, які спрямовані на обробку, переробку, ремонт речі, яка належить третій особі на праві власності, то в цьому випадку, на що необхідно звернути увагу, виконання такого договору буде неможливим без передання такої речі підрядникові третьою особою, яке, як уже відзначалося, можна розглядати одним із способів вираження наміру третьою особою скористатися наданим їй правом.

Загалом як впливає із аналізу специфіки підрядних договорів юридична природа таких договорів дозволяє сторонам, які уклала такі договори, зокрема замовникам, скористатися правом вимоги, від якого відмовилася третя особа. Такі обмеження можуть впливати хіба що з договорів, які спрямовані на обробку, переробку, ремонт речі, яка належить третій особі на праві власності. Враховуючи правові наслідки відмови третьої особи від наданого їй права вимоги (ч. 4 ст. 636 ЦК) неабияке значення матиме визначення за такими договорами контрагентами способів і порядку відмови третьої особи від права, про яке йдеться.

З огляду на специфіку підрядних договорів не можна оминати увагою й питання, які пов'язані із ухиленням від прийняття виконання третіми особами. Слід відзначити, що воно може мати місце не тільки з боку замовника як сторони договору, але й також з боку третьої особи, зокрема якщо третя особа, після вираження нею наміру скористатися наданим їй правом, у строки, визначені договором підряду, не прийме виконання, і, при цьому, не відмовиться від наданого їй права вимоги. З іншого боку, ухилення від прийняття виконання можна розглядати також як один із способів відмови третьої особи від наданого їй права. Виходячи із зазначеного, а також інтентерсів кожного із суб'єктів цієї договірної конструкції, контрагентам ще при укладенні таких договорів варто врегулювання правові наслідки ухилення третьої особи від прийняття виконання за такими договорами. У цьому випадку, як нам видається, при укладенні таких договорів суб'єктам цивільних прав варто передбачити положення, яким би

передбачалося, що ухилення третьої особи від прийняття виконання буде одним із способів її відмови від наданого їй права. У цьому випадку, на що необхідно звернути увагу, не буде як такої потреби окремо визначати ще й правові наслідки ухилення третьої особи від прийняття виконання.

Враховуючи, що й замовник, скориставшись правом вимоги третьої особи, може ухилитися від прийняття виконання, тому укладаючи такі договори контрагентам з врахуванням специфіки договору на користь третьої особи загалом слід також врегулювати й правові наслідки ухилення замовника від прийняття виконання у випадку, про який йдеться. У цьому випадку, як нам видається, суб'єктами цивільних прав за основу може бути взято ч. 5 ст. 853 ЦК, положенням якої передбачено, що якщо замовник протягом одного місяця ухиляється від прийняття виконаної роботи, підрядник має право після дворазового попередження продати результат роботи, а суму виторгу, з врахуванням усіх належних підрядникові платежів, внести в депозит нотаріуса, нотаріальної контори на ім'я замовника, якщо інше не встановлено договором. Тобто йдеться про те, що виникнення такого права в підрядника в аналізованому випадку може мати місце не тільки за традиційними договорами, тобто договорами, виконання яких здійснюється на користь кожного із контрагентів, але й також за такими договорами, укладеними замовниками на користь третіх осіб.

Слід звернути увагу, що за договорами, про які йдеться, таке право у підрядника може виникати не тільки у випадку ухилення замовника, який скористався правом вимоги третьої особи від прийняття виконання, але й також у разі ухилення безпосередньо третьої особи від прийняття виконання чи її відмови від наданого їй права загалом. Однак, в останньому випадку, на що необхідно звернути увагу, таке право в підрядника виникатиме тільки за умови, якщо матиме місце відмова замовника, тобто сторони, яка уклала договір, від права, від якого відмовилася третя особа. Тобто в цьому випадку повинен мати місце склад юридичних фактів, а саме відмова третьої особи від наданого їй права вимоги, а також відмова сторони, яка уклала договір, від права, від якого відмовилася третя особа.

3.5. Договори страхування

Договір страхування є тим договором, укладення якого дозволяє учасникам цивільних відносин захистити свої майнові інтереси від імовірних збитків внаслідок настання певних подій. Так, за договором страхування одна сторона (страховик) зобов'язується у разі настання певної події (страхового випадку) виплатити другій стороні (страхувальникові) або іншій особі, визначеній у договорі, грошову суму (страхову виплату), а страхувальник зобов'язується сплачувати страхові платежі та виконувати інші умови договору (ст. 979 ЦК). У юридичній літературі закріплення ЦК загального визначення поняття цього договору сприймається неоднозначно. Так, на думку Т. В. Блащук, такий підхід законодавця не можна визнати вдалим, оскільки при цьому не враховуються особливості окремих видів страхування, від яких залежать умови договору [22, с. 5]. Слід зауважити, що ще в юридичній літературі радянського періоду піднімалися проблеми, пов'язані з визначенням єдиного поняття договору страхування. Зокрема, В. К. Райхер вважав, що в основі всіх видів страхування лежить мета, що полягає у задоволенні майнових потреб, які виникають внаслідок передбачених страхуванням подій. На думку автора, вона характерна як для майнового, так і особистого страхування [213, с. 215]. Кардинально іншої думки стосовно визначення єдиного поняття договору страхування дотримувався Х. О. Гурвічюте. Так, з огляду на специфіку особистого та майнового страхування автор критично висловлювався щодо визначення єдиного поняття договору страхування [68, с. 6].

С. А. Пилипенко до основних ознак, які притаманні договору страхування, відносить: двосторонній характер договору; оплатність договору; реальність договору; ризиковий характер договору для сторін; строковий характер відповідальності страховика [185, с. 9–10]. Однак, як зауважив В. В. Луць, з чим звичайно не можна не погодитись, виплата страхових сум є виконанням страховиком свого обов'язку за договором, а не формою цивільно-правової відповідальності перед страхувальником. Тому невірно тлумачити страхову відпові-

дальність як обов'язок страховика виплатити страхове відшкодування [141, с. 295].

Сторонами цього договору є страхувальник та страховик. Крім сторін, як впливає із ст. 3 Закону України «Про страхування», в договорах особистого страхування можуть брати участь також і застраховані особи. Так, застрахованою вважається особа, в житті якої може відбутися подія, що потягне за собою виникнення обов'язку у страховика виплатити страхувальникові (або вигодонабувачеві) страхову суму [56, с. 38–39]. Законом України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» передбачено існування застрахованих осіб і в договорах страхування цивільно-правової відповідальності.

Учасниками страхових правовідносин є також треті особи, на користь яких укладені договори страхування. Так, відповідно до ч. 1 ст. 985 ЦК страхувальник має право укласти із страховиком договір на користь третьої особи, якій страховик зобов'язаний здійснити страхову виплату у разі досягнення нею певного віку або настання іншого страхового випадку. Частиною 2 цієї статті передбачено, що страхувальник має право при укладенні договору страхування призначити фізичну або юридичну особу для одержання страхової виплати (вигодонабувача), а також замінювати її до настання страхового випадку, якщо інше не встановлено договором страхування. Крім того, особливості укладення договору страхування на користь третьої особи, як передбачено ч. 3 цієї статті, можуть встановлюватися також окремими законами. Як впливає з цієї правової норми, законодавець не встановлює жодних обмежень стосовно можливості страхувальникам залежно від виду страхування укладати договори на користь третіх осіб.

Згідно зі ст. 982 ЦК істотними умовами договору страхування є предмет договору страхування, страховий випадок, розмір грошової суми, в межах якої страховик зобов'язаний провести виплату у разі настання страхового випадку (страхова сума), розмір страхового платежу і строки його сплати, строк договору та інші умови, визначені актами цивільного законодавства. Загальні вимоги до договорів страхування передбачені також положеннями ст. 16 Закону

України «Про страхування». Так, відповідно до ст. 4 Закону України «Про страхування» та ст. 980 ЦК предметом договору страхування (незалежно від виду страхування) є майнові інтереси.

Крім предмету договору, істотною умовою договорів страхування є також страховий випадок. Страховий випадок – це подія, передбачена договором страхування або законодавством, яка відбулася і з настанням якої виникає обов'язок страховика здійснити виплату страхової суми (страхового відшкодування) страхувальнику, застрахованій або іншій третій особі (ст. 8 Закону України «Про страхування»). Як зазначає М. Я. Шимінова, страховий випадок (подія) є юридичним фактом розвитку уже виниклого страхового правовідношення [281, с. 101]. Крім того, авторка звертає увагу на те, що, на відміну від майнового страхування, в особистому страхові події можуть мати й позитивний характер, і, як приклад, наводить такі події, як настання повноліття, весілля або просто настання якогонебудь визначеного строку [281, с. 102].

Однак від страхових випадків необхідно відмежовувати страхові ризики. Як зауважує В. В. Луць, під страховим ризиком слід розуміти ймовірність настання певної події, у зв'язку з якою проводиться страхування, а страховий випадок – це та сама подія, передбачена законодавством або договором, з настанням якої виникає обов'язок страхової організації виплатити страхову суму чи страхове відшкодування страхувальникові або іншій (третій) особі [141, с. 292].

Неодмінними елементами страхових правовідносин є також страхова сума та страхова виплата. Так, страховою сумою вважається грошова сума, в межах якої страховик відповідно до умов страхування зобов'язаний провести виплату при настанні страхового випадку (ст. 9 Закону України «Про страхування»). Страхова виплата – це грошова сума, яка виплачується страховиком відповідно до умов договору страхування при настанні страхового випадку (ст. 9 Закону України «Про страхування»).

Одним із елементів страхових правовідносин вважається також страховий інтерес. Х. О. Гурвічюте, визначаючи страховий інтерес як прямий збиток, який може виникнути в особи щодо певного майна у зв'язку із настанням визначеної страхової події, дійшов висновку, що

страховий інтерес є категорією, дія якої обмежена сферою майнового страхування і не поширюється на сферу особистого страхування [68, с. 9]. К. А. Граве та Л. А. Лунц, визначаючи страховий інтерес як юридичний факт, від настання якого залежить виникнення і розвиток страхового правовідношення, також обмежували дію страхового інтересу сферою майнового страхування [56, с. 40–41].

В. К. Райхер, вважаючи, що категорія страхового інтересу притаманна як особистому, так і майновому страхуванню, визначав його як майнову потребу, яка виникає у зв'язку із настанням страхового випадку [213, с. 215]. Зокрема, аналогічної думки щодо поширення категорії страхового інтересу на особисте страхування дотримуються й М. І. Брагінський, В. В. Вітрянський [29, с. 554]. С. А. Пилипенко, аналізуючи думки вчених з цього питання, зробила висновок, що страховий інтерес є універсальною категорією. Він існує як у майновому, так і в особистому страхуванні й викликаний ймовірністю настання певних подій, що можуть породити потребу в отриманні обумовлених грошових сум або в додатковому матеріальному забезпеченні. Саме в можливості одержати таке забезпечення, у тому числі у вигляді додаткових грошових сум, і втілений страховий інтерес в особистому страхуванні. За відсутності страхового інтересу договір особистого страхування став би безпредметним [185, с. 10–11].

Слід зазначити, що з категорією страхового інтересу безпосередньо пов'язана можливість страхувальників призначати тих чи інших осіб для отримання страхових виплат. Як впливає із змісту ст. 3 Закону України «Про страхування», при укладенні інших договорів страхування, ніж договори особистого страхування, для отримання страхових виплат страхувальники мають право призначити виключно тих фізичних та юридичних осіб, які у випадку настання страхового випадку можуть зазнати збитків. З цього приводу необхідно звернути увагу на те, що стосовно договорів особистого страхування Закон України «Про страхування» не встановлює будь-яких вимог щодо третіх осіб, які можуть бути призначені страхувальниками для отримання страхових виплат, у зв'язку із чим виникає питання: чи повинні треті особи, на користь яких укладені договори особистого страхування, володіти страховим інтересом? Необхідно зазначити, що

ЦК передбачаючи можливість страхувальникові укласти договори страхування на користь третіх осіб, не встановлює жодних правових обмежень щодо третіх осіб, які можуть бути призначені страхувальниками для отримання страхових виплат. Зокрема, В. І. Серебровський у свій час вказував на те, що радянське право нічим не пов'язує страхувальника у виборі особи, якій при настанні страхового випадку повинна бути виплачена страхова сума. Призначаючи вигодонабувача, як писав цей автор, страхувальник може керуватися будь-якими міркуваннями – бажанням надати матеріальну допомогу дружині, дітям, віддячити другові тощо [231, с. 33].

Даючи відповідь на поставлене питання, необхідно врахувати положення ст. 1 Закону України «Про страхування», яким передбачено, що страхування – це вид цивільно-правових відносин щодо захисту майнових інтересів фізичних осіб та юридичних осіб у разі настання певних подій (страхових випадків), визначених договором страхування або чинним законодавством, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати фізичними особами та юридичними особами страхових платежів (страхових внесків, страхових премій) та доходів від розміщення коштів від цих фондів. Таким чином, як впливає з цієї правової норми, метою укладення договорів страхування, незалежно від виду страхування, має бути захист майнових інтересів учасників цивільних відносин від настання певних подій (страхових випадків).

Але чи відповідатиме суті страхування призначення страхувальниками для отримання страхових виплат третіх осіб, майнових інтересів яких настання страхових випадків у житті застрахованих осіб не торкнеться? Укладаючи договір особистого страхування на користь особи, майнових інтересів якої визначений у договорі страховий випадок не торкнеться, явно свідчитиме про бажання страхувальника збагатити третю особу і суперечитиме суті страхування. Зокрема, М. І. Брагінський та В. В. Вітрянський, висловлюючись щодо необхідності визнання страхового інтересу як такого, який властивий будь-якому виду страхування, акцентували свою увагу на практичній цінності такої позиції. Навіть за відсутності норм, що забороняють страхування життя осіб, які не знаходяться із страху-

вальником в родинних зв'язках або не пов'язані з ним іншим чином, на думку згаданих правників, слід визнати можливим відмовити в отриманні страхової суми страхувальникові, якщо буде виявлено, що для нього служив виключно інтерес в отриманні страхової суми. Такі дії страхувальника вказаними авторами кваліфікуються як зловживання правом [29, с. 558].

Як впливає з аналізу ст. 1 Закону України «Про страхування», призначення страхувальниками для отримання страхових виплат третіх осіб, майнових інтересів яких настання страхових випадків у житті застрахованих осіб не торкнеться, суперечитиме суті страхування і свідчитиме, на нашу думку, про бажання страхувальників у такий спосіб збагатити третіх осіб.

Крім того, як передбачено положеннями ст. 4 Закону України «Про страхування» та ст. 980 ЦК, майнові інтереси учасників цивільних відносин є предметом договорів страхування незалежно від виду страхування. Враховуючи зазначене, а також положення ст. 1 Закону України «Про страхування», необхідно сказати про те, що предметом договору страхування, укладеного на користь третьої особи, повинні бути майнові інтереси не тільки страхувальників, але й також третіх осіб.

Тому укладення договорів особистого страхування, як і договорів майнового страхування та страхування цивільно-правової відповідальності, повинно здійснюватися з метою захисту майнових інтересів як страхувальників, так і третіх осіб. В іншому випадку договір особистого страхування розглядатиметься як механізм для збагачення страхувальників та третіх осіб, що явно суперечитиме суті страхування.

Таким чином, незважаючи на те, що ст. 3 Закону України «Про страхування» не встановлює вимог щодо третіх осіб, які можуть бути призначені страхувальниками для отримання страхових виплат за договорами особистого страхування, тим не менше треті особи, про які йдеться, як і самі страхувальники, повинні мати страховий інтерес – усвідомлену майнову потребу, яка виникає у зв'язку із настанням обумовленого в договорі страхового випадку і спрямована на отримання страхових виплат.

Згідно зі ст. 985 ЦК та ст. 3 Закону України «Про страхування» страхувальники для отримання страхових виплат мають право призначити юридичних осіб та правоздатних фізичних осіб незалежно від виду страхування. Проте щодо можливості призначення юридичних осіб для отримання страхових виплат за договорами особистого страхування однозначної відповіді в юридичній літературі не існує. Так, на думку Т. С. Мартянової, укладення договору особистого страхування на користь юридичної особи призведе до втрати забезпечувальної функції особистого страхування, яка полягає в задоволенні матеріальних потреб близьких до страхувальника осіб [149, с. 104–105]. М. Я. Шимінова, не погоджуючись із твердженням, що в якості осіб, на користь яких укладений договір особистого страхування, можуть бути тільки фізичні особи, вважає, що це є нічим іншим як обмеженням свободи волевиявлення суб'єктів цивільного права, а це є недопустимим [281, с. 125–127]. В. І. Серебровський також висловлювався за можливість призначення вигодонабувачами за договорами особистого страхування як фізичних, так і юридичних осіб [231, с. 34]. Звичайно, що з висновками Т. С. Мартянової не можна погодитись, виходячи з того, що страхувальник укладає договір страхування на користь третьої особи незалежно від виду страхування передусім для задоволення власних майнових потреб, які можуть виникнути при настанні страхового випадку, незважаючи на те, що виконання договору здійснюватиметься не на його користь, тому виплата страховиком грошової суми саме юридичній особі, призначеній страхувальником для отримання страхової виплати при настанні страхового випадку, і свідчатиме про задоволення майнової потреби страхувальника. Так, якщо страхувальник отримав в установленому законом порядку кредит у банку, то чому при укладенні договору особистого страхування в якості третьої особи (вигодонабувача) він не може призначити банк як юридичну особу? Адже в такому випадку як страхувальник, так і третя особа (банк) володітимуть страховим інтересом. Крім того, як свідчить аналіз судової практики, сьогодні такі приклади мають місце і на практиці [192]. Це свідчить про те, що страховим інтересом можуть володіти не тільки близькі до страхувальника особи, на користь яких укладений договір.

В іншому випадку обмеження права страхувальника у можливості призначення в якості третіх осіб юридичних осіб буде вважатись нічим іншим, як обмеженням свободи договору, що, звичайно, не знайшло підтримки в законодавстві України.

Якщо страхувальниками згідно з абз. 1 ст. 3 Закону України «Про страхування» визнаються дієздатні фізичні особи, то згідно з абз. 3, 4 цієї статті фізичні особи, які призначені страхувальниками для отримання страхових виплат (вигодонабувачі), можуть бути й недієздатними. Враховуючи те, що до настання страхового випадку фізична особа, на користь якої укладений договір, може бути дієздатною, а протягом строку чинності договору до настання страхової події вона може стати недієздатною чи обмеженою у дієздатності, тому звичайно, що фізичні особи, які призначені страхувальниками для отримання страхових виплат (вигодонабувачі), можуть бути і недієздатними. Крім того, виникнення збитків не може залежати від дієздатності чи недієздатності третіх осіб.

У свій час К. А. Граве та Л. А. Лунц зауважили, що немає перешкод для того, щоб вигодонабувачем була призначена майбутня особа, яка ще до моменту укладення договору не народилася, але до моменту настання смерті застрахованої особи повинна бути живою чи принаймні до цього моменту бути зачатою. Як приклад наводили можливість страхувальника (застрахованого) укласти договір страхування життя на користь своєї майбутньої дитини [56, с. 160]. Іншими словами, йшлося про укладення договору особистого страхування на користь неправоздатної фізичної особи. Торкаючись можливості страхувальників укладати договори страхування на користь неправоздатних осіб у контексті сучасного цивільного законодавства України, необхідно зауважити, що відповідно до ст. 16 Закону України «Про страхування» договори страхування можуть бути укладені тільки на користь встановлених третіх осіб (вигодонабувачів), оскільки згідно з абз. 4 вказаної статті однією із вимог щодо договорів страхування є те, що цей договір повинен містити прізвище, ім'я, по батькові, дату народження або назву вигодонабувача та його адресу, а це свідчить про те, що аналізовані договори можуть бути укладені тільки на користь встановлених третіх осіб.

Виняток можуть становити договори страхування цивільно-правової відповідальності. Як зазначено в літературі, на відміну від договорів майнового та особистого страхування, в яких вигодонабувач (тобто особа, яка має право на отримання страхової суми) чітко визначається і може бути змінений протягом дії страхування, в договорі страхування відповідальності вигодонабувача наперед назвати неможливо, оскільки невідомо, кому страхувальник завдасть шкоди своїми діями. З огляду на це визначено, що при страхуванні відповідальності вигодонабувачі згідно із законом – це особи, які можуть зазнати збитків у результаті настання страхового випадку і мають право на виплату страхового відшкодування. В окремих випадках сама природа цивільно-правового договору визначає, кого можна призначити вигодонабувачем. Так, наприклад, при страхуванні договірної відповідальності в розглядуваній ролі може виступати лише той, перед ким за умовами цивільного договору страхувальник повинен нести відповідальність [168, с. 9–10].

З якого моменту у третіх осіб виникає право вимагати сплати страхової виплати? Враховуючи специфіку договорів страхування, за якими страховик зобов'язаний виплатити страхову суму (страхову виплату) третій особі (вигодонабувачу) тільки при настанні страхової події, а враховуючи те, що страхова подія настає тільки після укладення договору, тому право вимоги у третьої особи (вигодонабувача) виникає не з моменту укладення договору, а безпосередньо з моменту настання страхового випадку. Тобто договори страхування, укладені на користь третіх осіб, є прикладом договорів, при укладенні яких у третіх осіб право вимоги виникає не безпосередньо з моменту укладення договору, а після укладення договору у зв'язку з настанням умов (підстав), визначених у договорі.

Таким чином, з моменту укладення договору страхування за конструкцією договору на користь третьої особи остання є тільки особою, у якої існує можливість виникнення права на отримання страхової виплати за наявності умови, передбаченої в договорі, тобто при настанні страхового випадку.

Проте при укладенні договору учасники цивільних відносин можуть надати право третій особі, наприклад, вимагати зміни дого-

вору, право на отримання кредиту від страховика в межах викупної суми тощо. У такому випадку третя особа уже з моменту укладення договору, якщо інше не передбачено договором, матиме можливість реалізувати надані їй права, тобто вступити в зобов'язальні відносини. За таких умов третя особа матиме можливість реалізувати права, які не відображатимуть юридичну суть договорів страхування, оскільки логічно, що суть договорів страхування, укладених на користь третіх осіб, відобразатиметься, власне, на виникненні права, зміст якого становить можливість третьої особи вимагати при настанні страхового випадку сплати страхової виплати. Тому третя особа, виражаючи намір скористатися правами, які виникли у неї з моменту укладення договору, тим самим виражає намір скористатися і правом, яке у неї виникне за умов настання страхового випадку, тобто правом на отримання страхової виплати. Проте реалізувати його зможе тільки після настання страхового випадку. Згідно з ч. 1 ст. 990 ЦК страховик здійснює страхову виплату відповідно до умов договору на підставі заяви страхувальника (його правонаступника) або іншої особи, визначеної договором, і страхового акта (аварійного сертифіката). Тому звернення третьої особи із заявою до страховика про сплату їй страхової виплати свідчатиме про реалізацію наданого їй права на отримання страхової виплати і водночас є способом його реалізації.

В юридичній літературі запропоновано законодавчо закріпити право на відмову від договору вигодонабувача, хоча, як зазначено, він не є стороною, але має в ньому певний інтерес [79, с. 12]. Однак із такою позицією ми не можемо погодитись з огляду на те, що у вигодонабувача як третьої особи, на користь якої укладений договір, виникає право, а отже, вигодонабувач може відмовитись тільки від наданого йому права, а не від договору, при укладенні якого він не бере участі ні безпосередньо, ні опосередковано.

Ні ЦК, ні Закон України «Про страхування», передбачаючи можливість страхувальникам укладати договори страхування на користь третіх осіб, не врегульовують особливості зміни та розірвання таких договорів. Тому у разі зміни чи розірвання таких договорів, якщо інше не передбачено договором, сторони повинні виходити із загаль-

ного правила про зміну та розірвання договорів на користь третіх осіб, яке передбачене ч. 3 ст. 636 ЦК, у зв'язку із чим момент вираження наміру третьою особою скористатися наданим їй правом відіграватиме суттєву роль.

Згідно зі ст. 3 Закону України «Про страхування» та ч. 2 ст. 985 ЦК страхувальники мають право замінити особу (вигодонабувача), яка призначена для отримання страхової виплати, до настання страхового випадку, якщо інше не передбачено договором страхування. Слід зазначити, що загальні положення ст. 636 ЦК, як уже зазначалось, взагалі обходять увагою питання заміни третіх осіб. Отже, положення ст. 3 Закону України «Про страхування» та ч. 2 ст. 985 ЦК, за якими вислів «якщо інше не передбачено договором страхування» в частині заміни осіб, призначених страхувальниками для отримання страхових виплат, поширює свою дію як на правовідносини, що виникають до настання страхового випадку, так і на правовідносини, що виникають після настання страхового випадку. Тобто законодавець, таким чином, дає можливість учасникам цивільних відносин самостійно при укладенні договорів страхування вирішувати питання щодо заміни третіх осіб як до настання страхового випадку, так і після його настання.

Наприклад, згідно з п. 7.2 Програми добровільного страхування життя «Оранта-захист» [204] у період дії договору до настання страхового випадку страхувальник має право змінити особу вигодонабувача, повідомивши про це страховика письмово, якщо інше не передбачено договором. Крім того, п. 7.6 цієї програми також передбачає, що вигодонабувач не може бути замінений іншою особою після того, як він поставив страховикові вимогу про страхову виплату. Тобто, якщо п. 7.2 цієї програми дозволяє замінити третіх осіб до виникнення в них прав на отримання страхових виплат, як це передбачено Законом України «Про страхування» та ЦК, то, відповідно, п. 7.6 цієї програми вже дозволяє страхувальнику замінити третіх осіб після виникнення в останніх прав на отримання страхових виплат, але до вираження ними наміру скористатися наданим їй правом. Із цього приводу необхідно зауважити, що можливість страхувальників здійснити заміну призначених ними осіб для отримання

страхових виплат після настання страхового випадку може бути обмежена тільки страховим інтересом, яким повинні володіти треті особи.

Загальні положення ст. 636 ЦК, які стосуються правового регулювання договору на користь третьої особи, не передбачають виникнення жодних обов'язків в осіб, які уклали договір, перед третіми особами. Відсутність будь-яких обмежень із цього приводу з боку законодавця, як свідчить аналіз судової практики, активно використовується учасниками цивільних відносин при укладенні договорів страхування. Так, у справі № 8/278-06(32/342) від 04.12.06 р. за позовом ТзО «Автодрайв» до ВАТ «Страхова компанія «Орадон» в особі Павлоградської філії товариства (м. Павлоград) про стягнення 37 839, 33 грн. господарський суд Дніпропетровської області, відмовивши у задоволенні позову, встановив, що 23.03.05 р. між сторонами у справі був укладений договір № 17 страхування транспортних засобів, об'єктом якого є страхування ризиків, пов'язаних з експлуатацією транспортних засобів. Предметом страхування за зазначеним договором на випадок його знищення або пошкодження внаслідок дорожньо-транспортної пригоди (ДТП) став автомобіль марки ДЕУ ЛАНОС 2003 року випуску, реєстраційний № 10450 АЕ, за яким вигодонабувачем була призначена Павлоградська філія КБ «Приватбанк».

Як впливає з рішення суду, відповідно до підпункту «г» п. 4.5 укладеного договору страхування страховик має право відмовити у сплаті страхового відшкодування або зменшити до 50% його розмір, якщо страхувальником (позивачем) або його уповноваженим представником не виконано обов'язків, що передбачені п. 4.2 за цим договором страхування.

Пунктом 4.2 вказаного договору були визначені обов'язки страхувальника (позивача) при настанні страхового випадку, у тому числі: дотримання Правил дорожнього руху щодо дій у разі настання дорожньо-транспортної пригоди і письмове повідомлення страховика (відповідача), який уклав договір, та Вигодонабувача, яким є Павлоградська філія КБ «ПриватБанк» протягом 48 годин (не враховуючи вихідних та святкових днів) з часу настання страхового

випадку (розділ 10 договору страхування). Суд дійшов висновку, що умови договору № 17 щодо повідомлення про настання страхового випадку не тільки страховика (відповідача), а й вигодонабувача (банк) не суперечать вимогам законодавства, яке регулює страхову діяльність, у зв'язку із чим зазначив, що «оскільки обов'язок страхувальника (позивача) повідомити вигодонабувача (банк) про настання страхового випадку не суперечить нормам закону, то й право страховика (відповідача) відмовити у виплаті страхового відшкодування у випадку порушення страхувальником (позивачем) зазначеного обов'язку також не суперечить закону. Тобто коли страхувальник (позивач) протягом 48 годин з часу настання страхового випадку письмово не повідомив про це вигодонабувача (банк), страховик (відповідач) має право відмовити в сплаті страхового відшкодування або зменшити до 50% його розмір». Як зазначено в рішенні суду, за таких обставин позивач не виконав покладені на нього договором страхування обов'язки, що є підставою для відмови у виплаті страхового відшкодування, а відмова відповідача від виплати страхового відшкодування позивачу є правомірною [215].

Як впливає з аналізу цієї справи, у страхувальника існували обумовлені договором обов'язки не тільки перед страховиком, але й перед третьою особою. Тому страхувальника в цьому випадку необхідно вважати боржником не тільки страховика, але й третьої особи. Слід зазначити, що ще в дореволюційний період окремі дослідники категорично висловлювалися проти існування обов'язків перед третіми особами в осіб, які уклали договір [36, с. 25–26].

Загалом, як уже зазначалося, ЦК стосовно виникнення обов'язків в сторін, які уклали договір, перед третіми особами не встановлює будь-яких обмежень. Отож, виходячи із принципу свободи договору, в аналізованому договорі можуть бути встановлені обов'язки страхувальника перед третьою особою, однак встановлення таких обов'язків необхідно вважати відступом від загальної конструкції договорів на користь третіх осіб.

Юридична природа договорів страхування в цілому дозволяє їх виконання на користь третіх осіб і без вираження наміру останніми скористатися наданими їм правами. Однак у цьому випадку обов'яз-

ками щодо доведення факту настання страхового випадку та повідомлення про його настання страховиків володітимуть безпосередньо страхувальники.

Частина 4 ст. 636 ЦК обмежує можливість особи, яка уклала договір, скористатися правом, від якого відмовилася третя особа, виключно суттю договору, у зв'язку із чим виникає питання щодо можливості страхувальника скористатися правом, від якого відмовилася призначена ним особа, для отримання страхових виплат. В юридичній літературі, зокрема, висловлена думка про те, що якщо третя особа відмовиться від отримання страхового відшкодування, страхувальник не зможе отримати страхову виплату. У такому випадку фактичним вигодонабувачем швидше всього стає страхова компанія, яка просто не буде виплачувати страхову виплату [70, с. 8]. Однак із таким висновком ми не можемо погодитись у повній мірі. Як уже зазначалося, предметом договорів страхування, укладених на користь третіх осіб, є майнові інтереси як страхувальників, так і третіх осіб. Тому, якщо третя особа після настання страхового випадку відмовляється від наданого їй права на отримання страхової виплати, то чому страхувальник, який також володіє страховим інтересом, має бути позбавлений можливості скористатися правом, від якого відмовилася третя особа, оскільки з відмовою третьої особи від наданого їй права страхувальник не втрачає страховий інтерес.

Так, наприклад, згідно з п. 7.1 Програми добровільного страхування життя «Оранта-захист» [204], укладаючи договір, страхувальник має право призначити вигодонабувачів, яким надається право отримання страхової виплати у разі настання страхового випадку, визначеного в договорі. У свою чергу, п. 7.4 цієї програми передбачено, що якщо вигодонабувач у договорі не зазначений або коли вигодонабувач на момент здійснення страхової виплати помер (ліквідований без призначення правонаступників), утратив право або письмово відмовився від права отримання страхової виплати чи її частки, виплату отримує страхувальник. При цьому, якщо страхувальник на момент здійснення страхової виплати помер (ліквідований), виплату отримують спадкоємці (правонаступники) страхувальника. Наведеною програмою страхування життя також встанов-

люються підстави, які дають можливість страхувальникові скористатися правом на отримання страхових виплат. З огляду на зазначене можна зробити висновок, що специфіка договорів страхування, за загальним правилом, все таки дозволяє страхувальникам скористатися правом на отримання страхових виплат, яким не скористалася третя особа.

Так, якщо третя особа, на користь якої укладений договір страхування цивільно-правової відповідальності, у разі настання страхового випадку звернеться безпосередньо до страхувальника з вимогою про виплату заподіяної їй шкоди (оскільки вона не зобов'язана скористатися наданим їй правом), то в цьому випадку страхувальник, на нашу думку, повинен мати можливість скористатися правом третьої особи. І лише за умови, якщо третя особа не виразить намір скористатися наданим їй правом і при цьому не звернеться безпосередньо до страхувальника із вимогою про відшкодування заподіяних їй збитків, страхувальник не повинен мати можливості скористатися правом третьої особи.

Однак відмову третьої особи, на користь якої укладений договір страхування, необхідно відмежовувати від втрати останньою страхового інтересу.

Так, у справі за позовом особи І до ЗАТ «Європейський страховий альянс» (третя особа – АКБ «Укрсоцбанк») про стягнення страхового відшкодування колегія суддів Судової палати у цивільних справах ВС України, задовольнивши частково касаційну скаргу особи І на рішення Печерського районного суду м. Києва від 28 листопада 2006 р. та ухвалу апеляційного суду м. Києва від 27 квітня 2007 р., у своїй ухвалі зазначила, що, ухвалюючи рішення про відмову в задоволенні позову, суди виходили з того, що право на одержання страхового відшкодування за договором страхування належить Київській міській філії АКБ «Укрсоцбанк», оскільки вона є вигодонабувачем за цим договором. Однак висновок судів не відповідає вимогам закону і матеріалам справи з таких підстав.

Пред'являючи позов до ЗАТ «Європейський страховий альянс» про стягнення страхового відшкодування, особа І посилалася на те, що повністю оплатила вартість ремонтних робіт зазначеного

автомобіля та погасила заборгованість перед АКБ СР «Укрсоцбанк» за договором кредиту від 19 квітня 2006 р. № 10–29/1781, надавши суду на підтвердження своїх доказів відповідні квитанції і довідку Ленінградського відділення АКБ СР «Укрсоцбанк» від 21 грудня 2006 року № 037-07/526 (а. с. 83–96).

Всупереч вимогам ст. ст. 213, 214 ЦПК України, як вважає колегія суддів Судової палати у цивільних справах ВС України, суди не перевірили й не дали оцінки доказам позивача і наданим ним доказам про погашення кредиту і, у зв'язку з цим, відмову вигодонабувача – АКБ СР «Укрсоцбанк» – від свого права на отримання страхового відшкодування.

Між тим, встановлення цього факту, як вважає колегія суддів Судової палати у цивільних справах ВС України, має суттєве значення для правильного вирішення спору, виходячи з положень п. 4 ст. 636 ЦК, відповідно до якого, якщо третя особа відмовилася від права, наданого їй на підставі договору, сторона, яка уклала договір на користь третьої особи, може сама скористатися цим правом, якщо інше не впливає із суті договору [259].

Однак у цьому випадку погашення особою 1 заборгованості перед АКБ СР «Укрсоцбанк», тобто особою, на користь якої укладений договір страхування, не можна вважати підставою для відмови третьої особи від наданого їй права з огляду на те, що такий договір за своєю суттю є договором майнового страхування, тому в цьому випадку третя особа, отримавши усі виплати від особи 1 за кредитним договором, втратила страховий інтерес, у зв'язку з чим у неї не могли виникнути збитки, як цього вимагають положення ст. 3 Закону України «Про страхування». Тобто третя особа могла б відмовитися від наданого їй права на отримання страхового відшкодування тільки під час володіння страховим інтересом. Як свідчить аналіз цієї ухвали, після настання страхового випадку страховим інтересом володів тільки страхувальник, а третя особа залишилася уже невстановленою, оскільки в якості вигодонабувача АКБ СР «Укрсоцбанк» був призначений тільки до погашення страхувальником кредиту, після чого страхувальник, погасивши кредит, міг призначити вигодонабувачем іншу особу, яка б володіла страховим інтересом. А оскільки цього не

було зроблено, то страхувальник як особа, яка уклала договір, на нашу думку, після настання страхового випадку повинен би скористатися правом уже невстановленої третьої особи. Тобто втрата страхового інтересу третьою особою не є її відмовою від наданого їй права на отримання страхових виплат.

3.6. Договір управління майном

Глава 70 ЦК передбачає новий договір, який раніше не був передбачений цивільним законодавством, – договір управління майном. Вказаний договір відноситься до договорів про надання послуг. Отож, відповідно до ч. 1 ст. 1029 ЦК за договором управління майном одна сторона (установник управління) передає другій стороні (управителеві) на певний строк майно в управління, а друга сторона зобов'язується за плату здійснювати від свого імені управління цим майном в інтересах установника управління або вказаної ним особи (вигодонабувача).

В юридичній літературі договір управління майном пропонується розглядати як реальний [39, с. 261; 35, с. 47], проте окремими дослідниками не виключається можливість укладення цього договору за наявності певних підстав як консенсуального [46, с. 67–68]. Зокрема, Р. А. Майданик, визначаючи юридичну природу цього договору, зазначив, що договір довірчого управління майном є строковою, каузальною, двосторонньою, оплатною або безоплатною, реальною або консенсуальною (у визначених законом випадках) угодою, яка укладається між установником і довірчим управителем, згідно з якою останній володіє, користується і розпоряджається чужим майном від свого імені та в інтересах установника або вигодонабувача (ів) з урахуванням обмежень, визначених договором і законом, для досягнення певних правомірних юридичних наслідків [146, с. 299].

Сторонами договору управління майном є установник управління та управитель. За загальним правилом, згідно з ст. 1032 ЦК установником управління є власник майна, однак у випадках, передбачених цією статтею, установниками управління можуть бути опікун,

підклучальник, а також орган опіки та піклування, тобто особи, які не є власниками майна. Відповідно до ст. 1033 ЦК управителем може бути суб'єкт підприємницької діяльності.

ЦК безпосередньо не передбачає можливість установнику управління укласти договір управління майном на користь третьої особи. Однак ч. 2 ст. 1034 ЦК дозволяє установнику управління вказати в договорі особу, яка матиме право набувати вигоди від майна, переданого в управління (вигодонабувача), у зв'язку із чим окремими авторами зроблено висновок про те, що законодавець тим самим установив договірну конструкцію управління майном на користь третьої особи [272, с. 461; 46, с. 80]. Проте, як зауважила В. А. Васильєва, «при всій зовнішній подібності, навряд чи слід так однозначно відносити вищезазначену конструкцію договору до договорів на користь третьої особи. По-перше, як було вже зазначено, довірчий управитель вправі відмовитись від договору у зв'язку з неможливістю особистого виконання договору, а установник, крім того, вправі заявити про відмову від договору й за іншими підставами. При цьому наслідки односторонньої відмови не залежать від вигодонабувача. У свою чергу, відмова вигодонабувача від права, наданого йому за договором, не тягне за собою виникнення цього права в установника, а є підставою для припинення договору (ст. 1044 ЦК)» [39, с. 266].

Крім того, окремі автори, коментуючи ст. 636 ЦК, також звертають увагу на безпідставність поширення дії ст. 636 ЦК на спеціальні правові конструкції, встановлені законом, вказуючи при цьому на те, що у ст. 1029 ЦК та інших статтях, що входять до інституту управління майном, законодавець уникає використання терміну «договір на користь третьої особи», тому «саме собою зазначення на вигодонабувача в ст. 1029, 1034, 1044 ЦК не є достатнім для кваліфікації правової конструкції, передбаченої ст. 1029 ЦК, як договору на користь третьої особи. Застосування у відповідних випадках до договору управління майном ст. 636 ЦК можливе лише за аналогією» [165, с. 708].

Із такими зауваженнями не можна не погодитись з огляду на те, що ЦК, наприклад, прямо передбачає можливість укладення договорів довічного утримання (догляду) (ч. 4 ст. 746), банківського вкладу

(ст. 1063), страхування (ст. 985) на користь третіх осіб, у той час як за договором управління майном ч. 2 ст. 1034 ЦК передбачає тільки можливість установнику управління вказати в договорі особу, яка матиме право набувати вигоди від майна, переданого в управління (вигодонабувача).

Здійснюючи аналіз ч. 2 ст. 1034 ЦК, необхідно звернути увагу на те, що при визначенні поняття договору управління майном (ст. 1029 ЦК) законодавець чітко вказує на те, що управитель здійснює управління майном в інтересах установника управління або вказаної ним особи (вигодонабувача). Тому, виходячи із ст. 1029 ЦК, необхідно зробити висновок про те, що особливістю договору управління майном, укладеного за конструкцією, передбаченою ч. 2 ст. 1034 ЦК, є те, що він укладається саме в інтересах третьої особи (вигодонабувача), а не насамперед в інтересах особи, яка уклала договір (установника управління). Зокрема, М. М. Булигін, аналізуючи юридичну природу договору управління майном, також зазначає, що конструкція договору управління майном передбачає можливість його укладення в інтересах не тільки установника управління, але й в інтересах третьої особи – вигодонабувача. Тому, на думку автора, укладений договір в інтересах вигодонабувача є договором на користь третьої особи [35, с. 55]. Аналогічні висновки зроблені також і іншими дослідниками [29, с. 913; 236, с. 11]. Однак із такими висновками навряд чи можна погодитись, оскільки договори, укладені на користь третіх осіб, як зазначалось у першому розділі цієї роботи, опосередковують інтереси не тільки третіх осіб, а також і інтереси сторін, які уклали договір. Даючи визначення поняття договору на користь третьої особи, положення ст. 636 ЦК не вказує, що особливістю таких договорів є те, що вони укладаються саме в інтересах третіх осіб, а навпаки, ч. 4 цієї статті свідчить про те, що законодавець визнає й інтерес сторони, яка уклала договір. Тому незалежно від того, чи договір управління майном укладений на користь третьої особи, управитель здійснює управління майном передусім в інтересах установника управління, тобто сторони, яка уклала договір.

Необхідно звернути увагу на те, що вигодонабувач як особа, яка призначена установником управління для отримання вигод від майна,

переданого в управління (тобто особа, на користь якої укладений цей договір), може відмовитись від отримання вигоди як до вираження наміру скористатися наданим їй правом, так і після вираження такого наміру. Крім того, смерть фізичної особи-вигодонабувача або ліквідація юридичної особи-вигодонабувача може також мати місце як до, так і після вираження наміру скористатися правом. Проте пунктами 3, 4 ч. 1 ст. 1044 ЦК передбачено, що аналізовані обставини стають юридичними фактами, на підставі яких має місце припинення договору управління майном незалежно від вираження наміру третьою особою скористатися наданим їй правом, у зв'язку з чим можна зробити висновок, що доля договірних зобов'язань, які виникають із договору управління майном на користь третьої особи, залежатиме від впливу з боку третіх осіб.

Однак відмова вигодонабувача від одержання вигоди за договором управління майном як імперативна підстава для припинення цього договору з огляду на її непередбачуваність для контрагентів є такою, яка не буде сприяти стабільності договірних відносин, що, звичайно, є неприпустимим з огляду на юридичну природу договорів управління майном.

Крім того, до вираження наміру третьою особою скористатися наданим їй правом настання смерті фізичної особи-вигодонабувача або ліквідація юридичної особи-вигодонабувача також не можуть бути підставами для припинення договору управління майном, оскільки пасивна поведінка третьої особи, наприклад, може свідчити про її небажання скористатися наданим їй правом, крім того, третя особа може бути також і не повідомленою про укладений на її користь договір.

Виходячи із зазначених міркувань, смерть фізичної особи-вигодонабувача або ліквідація юридичної особи-вигодонабувача як підстави припинення цього договору також не сприяли б стабільності договірних відносин, якщо б вони були передбачені законодавцем в імперативному порядку як юридичні факти, з настанням яких аналізований договір припиняє свою дію. Тому відмова вигодонабувача від свого права як підстава припинення договору управління майном, укладеного на користь третьої особи, носитиме додатковий, ризиковий

характер для учасників цивільного обороту, що не може сприяти широкому використанню цієї договірної конструкції на практиці. Виходячи з аналізу п. п. 3, 4 ч. 1 ст. 1044 ЦК, стає незрозумілим, чому відмова вигодонабувача від одержання вигоди за досліджуваним договором обов'язково є імперативною підставою для його припинення, а смерть фізичної особи-вигодонабувача або ліквідація юридичної особи-вигодонабувача тільки в тому випадку, якщо інше не буде передбачено сторонами при укладенні цього договору. Тому, з одного боку, правова норма, яка передбачена п. 4 ч. 1 ст. 1044 ЦК у разі її застосування до договорів на користь третіх осіб є такою, яка не сприятиме стабільності договірних відносин, а з іншого боку – суперечить ч. 4 ст. 636 ЦК.

Правові наслідки смерті фізичної особи або припинення юридичної особи, на користь якої укладений договір, на відміну від правових наслідків відмови третьої особи від наданого їй права не є врегульованими в загальних положеннях ст. 636 ЦК, тому диспозитивний характер п. 3 ч. 1 ст. 1044 ЦК є таким, який не порушує інтересів сторін договору, оскільки дає їм можливість врегулювати це питання на власний розсуд. Так, наприклад, Т. Д. Суярко у своїй праці «Договір управління житлом: цивільно-правовий аспект» відзначає, що смерть вигодонабувача (п. 3 ч. 1 ст. 1044 ЦК) не повинна з невідворотністю тягти за собою припинення договору управління житлом. На думку автора, у договорі може бути передбачено, що в разі смерті вигодонабувача договір управління житлом не припиняється, а управління вважається таким, що здійснюватиметься в інтересах установника управління або іншої особи за його вказівкою [252, с. 12].

Крім того, в цій же праці Т. Д. Суярко, аналізуючи п. 4 ч. 1 ст. 1044 ЦК також звертає увагу, що вказана норма не закріплює можливості передбачити в договорі інші наслідки відмови вигодонабувача від одержання вигод за договором, ніж його припинення, що є нелогічним, як зазначає автор, зокрема, й з огляду на диспозитивність п. 3 ч. 1 ст. 1044 ЦК, тому, якщо установник управління та управитель не зацікавлені у припиненні договору, його дія може тривати, а вигодонабувачем стане установник управління або інша вказана ним

особа [252, с. 13]. Безумовно, що з таким зауваженням не можна не погодитись з огляду на положення ч. 4 ст. 636 ЦК.

Якщо установник управління при укладенні договору управління майном на користь третьої особи діє в інтересах саме третьої особи (вигодонабувача), то, звичайно, відмова третьої особи (вигодонабувача) від одержання вигод за договором повинна стати юридичним фактом для припинення такого договору, як це передбачено положеннями ч. 1 ст. 1044 ЦК, аналогічно як і смерть чи ліквідація вигодонабувача. Однак з огляду на інтерес сторони, яка уклала договір, відмова третьої особи, якщо інше не впливає із суті договору, не повинна бути підставою для припинення такого договору.

З огляду на те, що третя особа (вигодонабувач) не бере участі в укладенні договору на її користь ні прямо, ні опосередковано, тому доля договірних зобов'язань, які виникають із таких договорів, не може залежати від волі третіх осіб, які не беруть участі в укладенні договорів.

Тому з метою усунення суперечностей щодо закріплення у главі 70 ЦК юридичної конструкції договору управління майном на користь третьої особи пропонується, по-перше, в ч. 2 ст. 1034 ЦК безпосередньо передбачити можливість установнику управління укласти договір управління майном на користь третьої особи, як це має місце щодо договорів довічного утримання (догляду) (ч. 4 ст. 746 ЦК), страхування (ст. 985 ЦК), банківського вкладу (ст. 1063 ЦК), у зв'язку із чим ч. 2 ст. 1034 ЦК пропонується викласти у такій редакції: *«Договір управління майном може бути укладений установником управління на користь третьої особи (вигодонабувача)»*, по-друге, виключити із ст. 1029 ЦК, якою дається визначення поняття договору управління майном, слова *«в інтересах установника управління або вказаної ним особи (вигодонабувача)»*, оскільки вказані слова є такими, які створюють підґрунтя для висновку про те, що інтереси третьої особи у разі укладення договору управління майном на користь третьої особи витісняють інтереси установника управління, з чим, звичайно, не можна погодитись; по-третє, п. 3 ч. 1 ст. 1044 ЦК викласти у такій редакції: *«смерті фізичної особи або ліквідації юридичної особи, на користь якої укладений договір, після вираження нею*

наміру скористатися наданим їй правом, якщо інше не встановлено договором», а положення, яке передбачене п. 4 ч. 1 цієї статті, відмінити, що дасть змогу привести у відповідність спеціальні положення із загальними в контексті правового регулювання договорів на користь третіх осіб.

Отож, як свідчить аналіз положень ст. ст. 1029, 1044 ЦК, договір управління майном з призначенням установником управління особи, яка має право набувати вигоди від майна, переданого в управління (вигодонабувача) (ч. 2 ст. 1034 ЦК), не слід розглядати як договір на користь третьої особи. Тому, виходячи із того, що в главі 70 ЦК безпосередньо не передбачена конструкція договору управління майном на користь третьої особи, як це зроблено щодо договору довічного утримання (догляду) (ч. 4 ст. 746 ЦК), банківського вкладу (ст. 1063 ЦК) тощо, учасники цивільних відносин можуть укласти договір управління майном на користь третьої особи, виходячи із загальних положень ст. 636 ЦК, безпосередньо вказавши про це в договорі, що дасть змогу уникнути багатьох спірних моментів, про які йшла мова. У такому разі, виходячи із юридичної суті договорів на користь третіх осіб у третій особі виникає право, зміст якого визначається сторонами, виходячи із суті договору управління майном.

Зважаючи на те, що ч. 1 ст. 636 ЦК дозволяє укласти договір і на користь невстановленої третьої особи, тому договір управління майном може бути укладений установником управління як на користь встановленої, так і невстановленої третьої особи, у зв'язку із чим в досліджуваному договорі, укладеному на користь невстановленої особи, має бути визначений спосіб і порядок призначення третьої особи. Зокрема, І. В. Венедіктова вважає, що однією з істотних умов договору управління майном має бути вказівка про вигодонабувача, на користь якого укладений договір управління майном [46, с. 92]. Аналогічного погляду дотримується і М. М. Булигін [35, с. 75]. Однак, на нашу думку, немає необхідності у ЦК визначати ім'я або найменування третьої особи істотною умовою договору, без якої він не може бути укладений, оскільки встановлення чи невстановлення третьої особи, виходячи із суті такого договору, не може вплинути на

надання професійних послуг управителем щодо управління майном, яке є предметом договору. Згідно зі ст. 1035 ЦК істотними умовами договору управління майном є перелік майна, що передається в управління, та розмір і форма плати за управління майном. Частина 2 ст. 1034 ЦК, передбачаючи можливість установнику управління вказати в договорі особу, яка має право набувати вигоди від майна, переданого в управління (вигодонабувача), також не передбачає, що визначення імені або найменування особи, яка має право набувати вигоди від майна, переданого в управління, є істотною умовою договору.

В якості третіх осіб установниками управління можуть бути призначені фізичні та юридичні особи, а також держава Україна, територіальні громади тощо. Окремими авторами також не виключається можливість призначення в якості вигодонабувачів за такими договорами неправоздатних осіб у вигляді тварин [146, с. 322], однак, як зауважила І. В. Венедіктова, тварини як такі вигодонабувачами бути не можуть, оскільки вони не є правосуб'єктними, а вигодонабувачами у такому разі виступатимуть особи або організації, що їх доглядатимуть, за умови витрачання надходження сум від довірчого управління тільки на утримання цих тварин [46, с. 80]. Крім того, у цьому випадку також виникає питання і щодо правового підтвердження виконання управителем зобов'язання на користь тварин тощо.

Якщо інше не передбачено договором або законом, вимагати виконання цього договору на користь третьої особи, крім самої третьої особи, згідно з ч. 2 ст. 636 ЦК має право й установник управління як особа, яка уклала договір. Враховуючи двосторонній характер договору управління майном, сторони повинні визначити як зміст власних прав та обов'язків, так і прав третьої особи.

Діяльність управителя, незважаючи на свою специфічність як виду послуги, здійснюється в різних напрямках. Насамперед це максимальне забезпечення схоронності ввіреного йому майна. Ця функція іноді набуває ознак патронажу. Залежно від мети встановлення управління, вона може «перекриватися функцією» отримання майнової вигоди від професійного використання майна в цивільному

обороті. Однак вона завжди присутня у відносинах між сторонами договору управління майном [39, с. 268]. М. В. Мащенко, здійснюючи, зокрема, класифікацію господарської діяльності з управління майном, виділяє такі види послуг з управління майном: надання послуг з управління майном комерційного спрямування, що забезпечує отримання доходів для власників, збільшення ринкової вартості їх майна; надання послуг з управління майном некомерційного спрямування – призначене для задоволення інших, ніж отримання доходу, потреб власників майна [153, с. 14]. Однак мета укладення договору управління майном не може обмежити право установника управління в укладенні цього договору на користь третьої особи. Проте мета встановлення управління над майном безпосередньо впливає на зміст права вимоги третьої особи. Як зазначила І. В. Венедиктова, інтерес вигодонабувача може бути як прямим (наприклад, отримання дивідендів, прибутку, збільшення майна, попередження збитків), так і побічним (відособлення майна, його зберігання, запобігання оподаткуванню, захист дрібних акціонерів) [46, с. 81].

Якщо установник управління переслідує мету отримання майнової вигоди від професійного управління майном, зазвичай змістом права вимоги третьої особи є одержання майнової вигоди від майна, переданого в управління, тому в цьому випадку сторонам необхідно вказати, які саме вигоди третя особа має право вимагати від управителя, тобто чи це отримання грошових коштів, майна, майнових прав тощо. Якщо управління майном здійснюється з некомерційною метою, то зміст права вимоги третьої особи також повинен бути визначений сторонами.

Права, набуті управителем у результаті вчинення дій щодо довіреного йому майна, включаються до складу майна, переданого в управління, а обов'язки, що виникли внаслідок таких дій, виконуються за рахунок цього майна [141, с. 276].

М. І. Брагінський і В. В. Вітрянський, відмежовуючи вигоди установника управління від вигод вигодонабувача, зазначили, що вигода установника управління виражається в тому, що після закінчення довірчого управління йому повертається майно із всіма набутими правами, а також одержаними плодами й доходами. Вигодо-

набувач повинен одержувати свою вигоду в процесі дії договору довірчого управління майном [29, с. 913].

Виходячи із реальності договору управління майном, управитель здійснює управління майном не з моменту реалізації третьою особою свого права, а з моменту укладення договору, тому виникає питання: третя особа має право на отримання вигод від майна, переданого в управління, винятково з моменту здійснення наданого їй права чи також і на отримання тих вигод, які одержані від управління майном ще до вираження нею наміру скористатись наданим їй правом? Однак незалежно від того, чи третя особа виразить намір скористатися своїм правом відразу після укладення договору, чи через деякий час, реалізація права третьою особою означає пред'явлення вимоги про виплату винагороди від майна, переданого в управління, з моменту укладення договору, а не з моменту реалізації права, тому що в іншому випадку, якщо особа, яка уклала договір (установник управління), вимагатиме виплати винагороди від майна, переданого в управління, на свою користь до вираження наміру третьою особою скористатися своїм правом, то це свідчатиме про те, що особа, яка уклала договір, згідно з ч. 4 ст. 636 ЦК скористалася правом третьої особи, оскільки невираження наміру третьою особою скористатися наданим їй правом, як уже зазначалось, може свідчити про відмову її від наданого їй права.

З огляду на те, що договір управління майном може бути укладений і на користь невстановленої третьої особи, тому незалежно від того, чи третя особа встановлена у договорі, чи ні, з моменту вираження нею наміру скористатися наданим їй правом винагорода від майна, переданого в управління, повинна виплачуватися з моменту укладення договору.

Слід звернути увагу, що третя особа, скориставшись наданим їй правом, через деякий період часу може і відмовитись від нього, у зв'язку із чим виникає запитання щодо того, з якого моменту ново-призначеній третій особі установник управління повинен передавати вигоди від управління майном, а саме, з моменту, вираження нею наміру скористатися наданим їй правом чи з того моменту коли попередня третя особа відмовилася від нього, оскільки між відмовою

попередньої третьої особи від права, про яке йдеться, та призначенням наступної третьої особи і вираженням нею наміру скористатися таким правом може пройти певний строк. Виходячи із специфіки конструкції договору на користь третьої особи, необхідно зробити висновок, що новопризначеній третій особі установник управління повинен передавати вигоди від управління майном не безпосередньо з моменту реалізації нею наданого їй права, а з моменту відмови попередньої третьої особи від такого права. В іншому випадку виникне запитання щодо того, кому мають належати вигоди від управління майном у період між відмовою від аналізованого права попередньої третьої особи та вираженням наміру новопризначеною третьою особою скористатися наданим їй правом, оскільки сторона, яка уклала договір, може отримати такі вигоди винятково із настанням підстав, передбачених ч. 4 ст. 636 ЦК.

Якщо право вимоги у третьої особи виникає не з моменту укладення договору, а після його укладення, то в такому випадку третя особа матиме право на отримання вигод від майна, переданого в управління, тільки з моменту виникнення у неї права вимоги.

Виходячи із юридичної природи договору управління майном як реального, виконання договору має здійснюватися із моменту його укладення, тобто довірчий управитель має вчиняти юридичні та фактичні дії щодо управління майном безпосередньо з моменту укладення договору, однак виконання зобов'язання довірчим управителем на користь третьої особи за загальним правилом можливе після вираження наміру третьою особою скористатися своїм правом, оскільки третя особа може взагалі відмовитись від наданого їй права, а може ні скористатись, ні відмовитись від нього, однак це не означає, що договір має не виконуватись, у зв'язку із чим необхідно відмежовувати такі правові категорії, як виконання досліджуваного договору загалом та виконання зобов'язання на користь третьої особи, яке виникає із такого договору зокрема.

Частина 1 ст. 1044 ЦК передбачає, що управитель та установник управління мають право відмовитись від досліджуваного договору у зв'язку з неможливістю управителя здійснювати управління майном, а управитель може відмовитись від договору і з інших підстав. Увагу

привертає те, що в цих випадках закон не вимагає згоди вигодонабувача на відмову сторін від договору, хоча, виходячи із загальних положень про зміну та розірвання договорів на користь третіх осіб, як уже зазначалось, відмова сторін від договору повинна здійснюватись за згодою третьої особи з моменту вираження наміру останньою скористатися наданим їй правом. Слід зазначити, що такі особливості правового регулювання підстав припинення договору управління майном не завжди знаходять свою підтримку в юридичній літературі. Зокрема, для М. М. Булигіна не зовсім зрозумілою є позиція законодавця, згідно з якою вигодонабувач в односторонньому порядку (з волі установника управління) позбавляється тих економічних вигод, на отримання яких був укладений договір із довірчим управителем. Однак, на думку автора, такі особливості договору довірчого управління майном не суперечать загальним положенням договорів на користь третіх осіб і, відповідно, договір, укладений в інтересах вигодонабувача, повинен визнаватися різновидом договору на користь третьої особи [35, с. 56–57]. В. А. Васильєва, навпаки, виходячи із таких особливостей правового регулювання припинення договорів управління майном, ставить під сумнів закріплення законодавцем конструкції договору управління майном на користь третьої особи [39, с. 266].

Якщо ставити питання про застосування положень ч. 1 ст. 1044 ЦК до правового регулювання договорів управління майном, укладених на користь третіх осіб, то необхідно зазначити, що положення ст. 636 ЦК в питаннях зміни та розірвання аналізованих договорів спрямовані на захист інтересів саме третіх осіб, проте у випадку із договорами управління майном законодавець, передбачаючи право сторін відмовитись від договору в односторонньому порядку без згоди вигодонабувача, навпаки, на перше місце ставить питання захисту власне інтересів сторін, які уклали договір (хоча необхідно звернути увагу на те, що ч. 1 ст. 1044 ЦК у випадку її застосування до договорів управління майном, укладених на користь третіх осіб, не суперечить ч. 3 ст. 636 ЦК). Однак якщо сторони безпосередньо в договорі управління майном вкажуть на те, що він укладений саме на користь третьої особи, то, на нашу думку, до відмови сторін від цього

договору повинні застосовуватися загальні положення ст. 636 ЦК, що дасть можливість уникнути суперечливих питань.

Так, згідно ч. 3 ст. 1044 ЦК у разі припинення договору управління майном майно, що було передане в управління, або майно, набуте від такого управління, передається установникові управління в порядку, визначеному договором (положення цієї правової норми в редакції Закону України № 692- VI (692–17) від 18.12.2008 р.) [200]. Таким чином, законодавець в чинній редакції ч. 3 ст. 1044 ЦК обмежує можливість сторонам на власний розсуд урегулювати зміст правових наслідків у разі припинення договору управління майном, хоча в положення цієї правової норми, яка діяла з моменту прийняття ЦК, такого обмеження не було.

Слід звернути увагу на те, що права та обов'язки, які становлять зміст правових наслідків, що виникають у разі припинення договору, якщо інше не впливає із суті договору, також можуть виконуватись за конструкцією зобов'язання, яке виникає із договору, укладеного на користь третьої особи, незалежно від того, чи договір укладений на користь самих сторін, чи на користь третьої особи.

За договором управління майном ЦК передбачає відповідальність як перед установником управління, так і перед вигодонабувачем, в інтересах якого укладений цей договір. Так, відповідно до ч. 1 ст. 1043 ЦК, управитель, який не виявив при управлінні майном належної турботливості про інтереси установника управління або вигодонабувача, зобов'язаний відшкодувати установникові управління завдані збитки, а вигодонабувачеві – упущену вигоду. Як свідчить аналіз цієї правової норми, законодавець виходить із неможливості виникнення реальних збитків в особи, яка призначена вигодонабувачем за договором управління майном.

Однак, як уже зазначалося у підрозділі 2.3 цієї роботи, і в третіх осіб внаслідок порушення досліджуваного договору можуть виникати реальні збитки, крім того, як зауважив С. М. Бервено, аналізуючи положення ст. 22 ЦК, «до реальних мають зараховуватися, по-перше, втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, і по-друге, витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права [17, с. 207]». Проте, застосуван-

ня ч. 1 ст. 1043 ЦК до договорів управління майном, укладених на користь третіх осіб, з огляду на її імперативний характер позбавить третю особу можливості вимагати відшкодування реальних збитків. Тому застосування цієї правової норми з огляду на її спеціальний та імперативний характер до зобов'язань, що виникають з договорів управління майном, укладених на користь третіх осіб, не сприятиме ефективному захисту суб'єктивних прав та інтересів третіх осіб. Відсутність правової норми, яка б безпосередньо закріплювала юридичну конструкцію досліджуваного договору, як це має місце щодо договорів довічного утримання (догляду), банківського вкладу тощо, на нашу думку, свідчить про недоцільність застосування положень ст. 1043 ЦК до аналізованої договірної конструкції. Зазначене є додатковим аргументом, який не дає відповідь на питання, чи передбачає ЦК безпосередньо конструкцію договору управління майном на користь третьої особи. Виходячи із сказаного, а також вищезазначеної пропозиції щодо закріплення безпосередньо законодавцем конструкції договору управління майном на користь третьої особи, ч. 1 ст. 1043 ЦК пропонується викласти у такій редакції: *«Управитель відповідає за завдані збитки перед установником управління та вигодонабувачем, якщо не доведе, що вони виникли внаслідок непереборної сили, винних дій установника управління або вигодонабувача»*.

Враховуючи, що незалежно від того, чи третя особа виразить намір скористатися наданим їй правом зразу після укладення договору, чи тільки через деякий час, реалізація права третьою особою означає пред'явлення вимоги про виплату винагороди від майна, переданого в управління, з моменту укладення договору, а не з моменту реалізації права, тому до опущеної вигоди третьої особи необхідно відносити не тільки вигоду, яку вона могла одержати після вираження наміру скористатися своїм правом, а також і ту, яку вона могла одержати ще до вираження наміру скористатися своїм правом.

Слід зазначити, що ЦК не передбачено обов'язок управителя звітувати перед третьою особою. Тому третя особа може вимагати звіту від управителя тільки в тому випадку, якщо такий обов'язок управителя безпосередньо буде передбачений договором, хоча

відсутність такого обов'язку в договорі не позбавляє управителя в добровільному порядку надати звіт третій особі.

3.7. Договір банківського вкладу (депозиту)

Одним із договорів, укладення якого дозволяє учасникам цивільних відносин не тільки зберегти власні грошові кошти, але й примножити їх, є договір банківського вкладу. Так, відповідно до ч. 1 ст. 1058 ЦК за договором банківського вкладу (депозиту) одна сторона (банк), що прийняла від другої сторони (вкладника) або для неї грошову суму (вклад), що надійшла, зобов'язується виплачувати вкладникові таку суму та проценти на неї або дохід в іншій формі на умовах та в порядку, встановлених договором. Як правило, договір банківського вкладу в юридичній літературі визначають як реальний, односторонній та відплатний [3, с. 102–103]. Водночас, якщо вкладником є фізична особа, то такий договір є публічним (ст. 633 ЦК України), крім того, з врахуванням практики укладення таких договорів, договір банківського вкладу пропонується також розглядати як договір про приєднання. Зокрема, як відзначається О. С. Яворською, у банківській практиці розроблено типові умови договорів і клієнту фактично пропонується приєднатися до них. В частині визначення розміру і порядку сплати процентів банк завжди пропонує свої умови, які вкладник не може змінити [285, с. 106].

Сторонами цього договору є вкладник та банк. Так, відповідно до п. 1.1 Положення про порядок здійснення банками України вкладних (депозитних) операцій з юридичними і фізичними особами, яке затверджене Постановою правління Національного банку України від 03.12.2003 р. № 516 [190], вкладник – це юридична чи фізична особа, яка здійснила розміщення готівкових (безготівкових) грошових коштів або банківських металів на рахунок у банку чи придбала ощадний (депозитний) сертифікат банку на договірних умовах. Згідно зі ст. 2 Закону України «Про банки і банківську діяльність» [199] банк – юридична особа, яка на підставі банківської ліцензії має виключне

право надавати банківські послуги, відомості про яку внесені до Державного реєстру банків.

Предметом депозитних відносин можуть бути лише гроші, які розглядають як об'єкт цивільних прав і відзначають складним юридичним режимом цивільного обігу, що зумовлений речово-правовим та зобов'язальним характером [13, с. 247]. Зокрема, Є. В. Карманов, досліджуючи юридичну природу договору банківського вкладу (депозиту) в іноземній валюті, дійшов висновку, що на вклад (депозит) не може існувати речового права, в тому числі права власності вкладника (депозитара) або банку, бо не можна фізично володіти, наприклад, безготівковими коштами в іноземній валюті [99, с. 170–171], тому автор вважає, що з договору банківського вкладу виникає немов би ланцюг прав вимог: право вимоги клієнта до банку, право вимоги банку до клієнта, – що створює фактично систему прав вимог [100, с. 11]. Дещо іншу позицію займає В. В. Спішов. Так, на думку автора, сьогодні проблема права власності на грошові кошти, розміщені за договором банківського вкладу (депозиту), з погляду вдосконалення цивільного законодавства не вирішена, у зв'язку із чим автор пропонує доповнити ч. 3 ст. 1058 ЦК такими словами: «Грошова сума як у готівковій, так і в безготівковій формі, яка була внесена вкладником до банку за договором банківського вкладу (депозиту), на період перебування його в банку належить йому на праві приватної власності» [246, с. 123].

На відміну від ЦК УРСР 1963 р., ЦК України безпосередньо встановлює можливість учасникам цивільних відносин укласти договори банківського вкладу на користь третіх осіб. Так, згідно з ч. 1 ст. 1063 ЦК фізична або юридична особа може укласти договір банківського вкладу (зробити вклад) на користь третьої особи. Ця особа набуває права вкладника з моменту пред'явлення нею до банку першої вимоги, що впливає з прав вкладника, або вираження нею іншим способом наміру скористатися такими правами. До набуття особою, на користь якої зроблений банківський вклад, прав вкладника ці права належать особі, яка зробила вклад.

Можливість укладення договорів банківського вкладу на користь третіх осіб учасниками цивільних відносин передбачена не тільки

ЦК, але й також іншими нормативно-правовими актами у сфері банківської діяльності. Так, відповідно до п. 2.7. Положення про порядок здійснення банками України вкладних (депозитних) операцій з юридичними і фізичними особами, яке затверджене Постановою правління Національного банку України від 03.12.2003 р. № 516 [190], банки можуть укладати з фізичними та юридичними особами договори банківського вкладу (депозиту) на користь третьої особи відповідно до законодавства України. Ця особа набуває права вкладника з моменту пред'явлення нею до банку першої вимоги, що впливає з прав вкладника, або вираження нею іншим способом наміру скористатися такими правами.

І. А. Безклубий, аналізуючи юридичну конструкцію договору банківського вкладу на користь третьої особи, зазначив, що «особа, що укладає такий договір, може у повному обсязі здійснювати відповідні права вкладника лише до моменту пред'явлення третьою особою до банку першої вимоги, що впливає з прав вкладника, або вираження нею іншим способом наміру скористатися такими правами. До моменту виявлення третьою особою волі щодо вкладу, особа, що уклала договір банківського вкладу, може, наприклад, отримати проценти на вклад, достроково розірвати або змінити договір за згодою банку. З моменту виявлення третьою особою волі щодо вкладу, відбувається заміна особи у відповідному зобов'язанні і особа, що уклала договір банківського вкладу, втрачає права вкладника» [13, с. 235–236]. Інакше кажучи, як зазначив автор, коментуючи ст. 1063 ЦК, вкладником за договором стає третя особа [164, с. 742].

Є. В. Карманов, досліджуючи юридичну природу договору банківського вкладу в іноземній валюті з приводу можливості його укладення на користь третьої особи, зауважив, що за договором банківського вкладу (депозиту) в іноземній валюті валютодавцем вважається третя особа, а не сторона, яка внесла на його користь вклад (депозит) в іноземній валюті та уклала тим самим договір банківського вкладу (депозиту) в іноземній валюті. Оскільки тут не відбувається передача іноземної валюти від третьої особи валютодавцю, а створюється сам вклад (депозит), фігура третьої особи виявляється в договорі не відразу. Свої права така особа набуває з

моменту пред'явлення нею до валютотримувача першої вимоги, основаної на правах валютодавця, або вираження ним валютотримувачу свого наміру скористатися вкладом (депозитом) на його ім'я. Більше того, автор зазначив, що специфіка договору банківського вкладу (депозиту) в іноземній валюті полягає в тому, що третя особа є альтернативним суб'єктом вкладу (депозиту) в іноземній валюті, яка може скористатися своїм правом, а може і ні. До вираження нею свого наміру скористатися правами валютодавця особа, яка уклала договір банківського вкладу (депозиту) в іноземній валюті, може сама здійснити ці права стосовно внесених ним коштів в іноземній валюті. На думку цього автора, не слід розглядати третю особу в ролі звичайного правонаступника сторони, яка уклала договір банківського вкладу (депозиту) в іноземній валюті, виходячи із тих особливостей, які властиві вкладу (депозиту). Третя особа є бенефіціаром, права якого підкорені волі сторони, що уклала договір банківського вкладу (депозиту) в іноземній валюті до моменту пред'явлення валютотримувачу вимоги за вкладом (депозитом) в іноземній валюті. Після здійснення вказаної вимоги третя особа повністю заміняє особу, яка внесла вклад (депозит), та стає валютодавцем [99, с. 177].

А. Ю. Бабаскін з приводу юридичної суті договору банківського вкладу на користь третьої особи висловився так: «певною особливістю конструкції такого договору банківського вкладу є те, що після його укладення, особа, на користь якої він укладений, при пред'явленні прав на вклад або вираженні наміру іншим способом скористатися такими правами, набуває прав вкладника, тобто відбувається заміна сторони у зобов'язанні, внаслідок чого вкладником за договором банківського вкладу стає особа, на користь якої він внесений» [3, с. 104]. Аналогічної думки дотримується і В. В. Спіжов, який відзначив, що з моменту виявлення третьою особою волі щодо вкладу відбувається заміна сторони у відповідному зобов'язанні, й особа, яка уклала договір банківського вкладу (депозиту), втрачає права вкладника, тобто вкладником за договором стає третя особа [246, с. 53].

Виходячи з аналізу законодавства та юридичної літератури, необхідно зазначити, що на підставі договору банківського вкладу, укладеного на користь третьої особи (ст. 1063 ЦК), виникають права

вкладника, якими до вираження наміру третьою особою скористатися такими правами володіє особа, яка уклала договір, тобто зробила вклад. У третьої особи з моменту укладення договору виникає тільки можливість виразити намір скористатися правами вкладника. Тому вираження наміру третьою особою скористатися правами вкладника є юридичним фактом, на підставі якого у неї виникають такі права, а в особи, яка уклала договір, – припиняються.

Як зазначено в літературі, «особа, на ім'я якої укладено договір, може у будь-який момент звернутися (усно або письмово) до банку і висловити намір щодо набуття прав вкладника. Для набуття прав вкладника особі, на користь якої укладено договір, достатньо, наприклад, звернутися до установи банку з вимогою виплати процентів по вкладу, самого вкладу або його частини; внести грошові кошти на вклад; оформити заповідальне розпорядження на вклад; направити листа до установи банку із зазначенням свого ім'я і вимогою надати відомості про рахунок за банківським вкладом тощо» [13, с. 235–236].

Вираження наміру третьою особою скористатися правами вкладника не є юридичним фактом, на підставі якого особа, яка уклала договір, витісняється із зобов'язання, оскільки в особи, яка уклала договір, відповідно до ч. 2 ст. 636 ЦК залишається право вимагати виконання договору на користь третьої особи, а також згідно з ч. 2 ст. 1063 ЦК у неї виникає право (яке за своєю суттю є невизначеним) вимагати повернення вкладу або перевести його на своє ім'я у випадку, якщо особа, на користь якої зроблений вклад, відмовилася від нього. Тобто з моменту вираження наміру третьою особою скористатися правами вкладника відбувається «розщеплення» правомочностей між особою, яка уклала договір, та третьою особою. З огляду на зазначене, не можна погодитися із думкою тих авторів, які вважають, що з моменту вираження наміру третьою особою скористатися правами вкладника остання повністю замінює особу, яка уклала договір. На нашу думку, використання терміну права вкладника законодавцем в ч. 1 ст. 1063 ЦК є чисто умовним і за своїм змістом такі права охоплюють конкретні правомочності, які визначаються за домовленістю сторін.

Тому третя особа, скориставшись правами вкладника, не стає стороною договору, а й надалі залишається особою, на користь якої укладений договір. З огляду на зазначене в контексті ч. 1 ст. 1063 ЦК необхідно відмежовувати осіб, які володіють правами вкладника і водночас є сторонами, що уклали договір, від третіх осіб, які також можуть володіти правами вкладника, але не є сторонами цього договору.

Володіючи правами вкладника, третя особа в силу юридичної суті договору банківського вкладу має право на отримання грошової суми (вкладу) та процентів на неї або доходу в іншій формі на умовах та в порядку, встановлених договором. Звичайно, треті особи можуть володіти й іншими правами, оскільки за своїм змістом права вкладника можуть охоплювати й інші види правомочностей, які визначаються контрагентами при укладенні такого договору, виходячи з суті договору, ЦК, банківських правил та інших актів цивільного законодавства.

Деякою мірою договірна конструкція банківського вкладу на користь третьої особи, яка передбачена ст. 1063 ЦК та п. 2.7. Положення про порядок здійснення банками України вкладних (депозитних) операцій з юридичними і фізичними особами, яке затверджене Постановою правління Національного банку України від 03.12.2003 р. № 516, нагадує конструкцію переходу прав кредиторів до третіх осіб, про яку йшлося в підрозділі 1.3 цієї роботи.

Згідно з ч. 2 ст. 636 ЦК в особи, яка уклала договір, виникає право вимагати виконання такого договору, але не на свою користь, а на користь третьої особи. Таким чином, з моменту укладення такого договору до вираження наміру третьою особою скористатися наданим їй правом існує період невизначеності, в той час як за договором банківського вкладу такого періоду не існує у зв'язку з тим, що до набуття третьою особою прав вкладника ці права належать особі, яка зробила вклад (абз. 2 ч. 1 ст. 1063 ЦК). Однак, володіючи правами вкладника, сторона, яка уклала договір, може скористатися ними у такий спосіб, який унеможливить третій особі виразити намір скористатися такими правами, наприклад, може пред'явити вимогу про повернення вкладу. Крім того, володіючи правом на вклад, особа, яка

уклала договір, згідно з ч. 1 ст. 1228 ЦК може розпорядитися зазначеним правом на випадок своєї смерті. З огляду на зазначене, відповідь на питання щодо того, чи може третя особа вимагати повернення вкладу, якщо особа, яка уклала договір, володіючи правами вкладника, зробить розпорядження банку (фінансовій установі) чи складе заповіт, розпорядившись у такий спосіб правом на вклад, залишається суперечливою.

Необхідно також звернути увагу на те, що третя особа, дізнавшись, що на її користь зроблений банківський вклад, виходячи із тих вигод, які вона планує одержати за рахунок отримання банківського вкладу та відсотків на нього, може також стати учасником цивільних правовідносин, тому положення, яке дозволяє стороні, яка уклала договір, скористатися правами вкладника, ще до вираження наміру третьою особою скористатися правами, про які йдеться, є таким, яке, на нашу думку, порушує інтереси третьої особи. Тому, як нам видається, сторона, яка уклала договір, повинна мати можливість скористатися правом на вклад тільки після того, як третя особа відмовиться від цього права. Іншими словами права вкладника у третьої особи повинні виникати безпосередньо з моменту укладення такого договору. Такий висновок не суперечить юридичній природі договору банківського вкладу. З огляду на зазначене, в ч. 1 ст. 1063 ЦК замість положення *«Ця особа набуває права вкладника з моменту пред'явлення нею до банку першої вимоги, що впливає з прав вкладника, або вираження нею іншим способом наміру скористатися такими правами. До набуття особою, на користь якої зроблений банківський вклад, прав вкладника ці права належать особі, яка зробила вклад»*, пропонується передбачити таке положення: *«Ця особа набуває права вкладника з моменту укладення договору, якщо інше не передбачено договором»*. Зміни аналогічного змісту необхідно внести також до п. 2.7. Положення про порядок здійснення банками України вкладних (депозитних) операцій з юридичними і фізичними особами, яке затверджене Постановою правління Національного банку України від 03.12.2003 р. № 516 [190], яким також, як уже зазначалося, передбачена можливість учасникам цивільних відносин укладати договори банківського вкладу на користь третіх осіб.

Як впливає з абз. 1 ч. 1 ст. 1063 ЦК, істотними умовами договору банківського вкладу (депозиту) на користь третьої особи, крім умов щодо грошової суми (вкладу), процентної ставки за користуванням вкладом, строків виконання та виду вкладу, є визначення ім'я або найменування третьої особи. З огляду на зазначене, договір банківського вкладу може бути укладений тільки на користь встановленої третьої особи. Крім того, як свідчить аналіз положення ч. 2 ст. 1063 ЦК при укладенні досліджуваної конструкції договору відкривається банківський рахунок на ім'я або найменування третьої особи, а не, відповідно, на ім'я чи найменування особи, яка уклала договір. Однак незважаючи на те, що рахунок відкривається на ім'я чи найменування третьої особи, як впливає з аналізу ст. 1063 ЦК, зобов'язальним правом вимоги на грошову суму (вклад) та відсотки на неї, що знаходяться на цьому рахунку до вираження наміру третьою особою скористатися правами вкладника, як і після відмови останньої від таких прав, володіє особа, яка уклала договір. Крім того, необхідно зазначити, що і після вираження наміру третьою особою скористатися правами вкладника особа, яка уклала договір, згідно з ч. 2 ст. 636 ЦК володіє правом вимагати виконання договору на користь третьої особи.

Незважаючи на те, що третя особа може бути власником рахунку в банку, з яким суб'єкт цивільних прав укладає договір банківського вкладу на її користь, згідно з ст. 1063 ЦК внаслідок укладення такого договору у будь-якому випадку відкривається новий рахунок на ім'я третьої особи.

Згідно з п. 10.7 Інструкції про порядок відкриття, використання і закриття рахунків у національній та іноземних валютах, затвердженої Постановою Національного банку України від 12 листопада 2003 року № 492, розпорядження коштами за вкладним (депозитним) рахунком особою, на ім'я якої відкрито рахунок, здійснюється лише після її ідентифікації банком. З огляду на зазначене, за договором банківського вкладу виключається можливість виконання зобов'язання на користь третьої особи без вираження наміру останньою скористатися наданим їй правом. Необхідно звернути увагу на те, що вираження наміру третьою особою скористатися наданим їй правом не завжди є

підставою для видачі вкладу банком, оскільки третя особа може виражати намір скористатися наданим їй правом шляхом вчинення дій, які не пов'язані із пред'явленням вимоги до банку про повернення вкладу.

Так, відповідно до ч. 1 ст. 1228 ЦК вкладник має право розпорядитися правом на вклад у банку (фінансовій установі) на випадок своєї смерті, склавши заповіт або зробивши відповідне розпорядження банку (фінансовій установі). Тому складення заповіту чи відповідного розпорядження банку (фінансовій установі) третьою особою, як впливає із аналізу ч. 1 ст. 1063 ЦК, свідчитиме також про вираження нею наміру скористатися правами вкладника. Загалом третя особа може розпорядитися правом на вклад у банку (фінансовій установі) на випадок своєї смерті і після вираження нею наміру скористатися правами вкладника.

У разі відсутності заповіту або заповідального розпорядження успадкування права на вклад у випадку настання смерті особи, яка володіє правами вкладника, відбувається за законом. Виходячи із того, що права вкладника у третьої особи виникають з моменту вираження нею наміру скористатися такими правами (ч. 1 ст. 1063 ЦК), право на вклад третьої особи може успадковуватись за законом її спадкоємцями тільки після вираження нею наміру скористатися правами вкладника.

Так, згідно з ч. 1 ст. 1062 ЦК на рахунок за банківським вкладом зараховуються грошові кошти, які надійшли до банку на ім'я вкладника від іншої особи, якщо договором банківського вкладу не передбачено інше. При цьому вважається, що вкладник погодився на одержання грошових коштів від іншої особи, надавши їй необхідні дані про рахунок за вкладом. Тобто цією правовою нормою надається право особам, які не є суб'єктами основного зобов'язання, що виникло з договору банківського вкладу, в такий спосіб змінювати умови договору (шляхом внесення грошової суми на рахунок, який відкритий на підставі цього договору) незалежно від того, чи це вклад зроблений на користь особи, яка уклала договір, чи на користь третьої особи.

Що стосується третіх осіб, як і осіб, які уклали договір, то законодавець в положеннях ст. 1063 ЦК безпосередньо не встановлює їм

такого права, однак, якщо цим правом володіють інші особи, які не є суб'єктами цієї договірної конструкції, то, безумовно, таким правом повинні володіти й самі суб'єкти цієї договірної конструкції, тому за аналогією зі ст. 1062 ЦК банки повинні зараховувати грошові кошти, які надійдуть на рахунок за банківським вкладом на ім'я третьої особи як від сторони, яка уклала договір, так і від третьої особи. Таким чином, про вираження наміру третьою особою скористатися правами вкладника може свідчити також внесення нею грошової суми на рахунок, який відкритий на її ім'я за договором банківського вкладу.

Однією з істотних умов договору банківського вкладу, як уже зазначалося, є визначення сторонами виду вкладу. Зокрема, ст. 1060 ЦК встановлено наступні види банківського вкладу: вклад на вимогу, строковий та повернення вкладу на інших умовах, передбачених договором (умовний). Пред'явлення вимоги про повернення вкладу є розірванням договору незалежно від суб'єкта пред'явлення такої вимоги.

Слід зазначити, що ЦК встановлює право банку в односторонньому порядку змінювати договір банківського вкладу, укладеного на умовах видачі вкладу на вимогу, в частині зміни розміру процентів. Так, відповідно до ч. 2 ст. 1061 ЦК банк має право змінити розмір процентів, які виплачуються на вклади на вимогу, якщо інше не встановлено договором. У разі зменшення банком розміру процентів на вклади на вимогу новий розмір процентів застосовується до вкладів, внесених до повідомлення вкладників про зменшення процентів, зі спливом одного місяця з моменту відповідного повідомлення, якщо інше не встановлено договором. Так, прийнявши рішення зменшити розмір процентної ставки по договору банківського вкладу на вимогу, банк, як зазначив І. А. Безклубий, зобов'язаний у визначеному договором порядку повідомити про це вкладника. Якщо порядок повідомлення про зменшення розміру процентів на вклади на вимогу не передбачено договором, банк самостійно визначає спосіб повідомлення вкладника (вручення листа під розписку, направлення поштою рекомендованого листа та ін.). У договорі банківського вкладу на вимогу сторони можуть визначити момент, з якого запроваджується

зменшений розмір процентної ставки. Якщо в договорі така умова відсутня, рішення банку щодо зменшення розміру процентної ставки за договором банківського вкладу на вимогу вступає в силу лише зі спливом місяця з моменту відповідного повідомлення [13, с. 240].

Однак не можна не погодитись із висловленою в юридичній літературі думкою про те, що норма (п. 2 ч. 2 ст. 1061 ЦК), де зазначено строк повідомлення, з якого повинен застосовуватись новий розмір процентів, повинна мати імперативний характер і за жодних умов не змінюватись за погодженням сторін [246, с. 90].

Як впливає з ч. 2 ст. 1061 ЦК, банк не зобов'язаний повідомляти вкладника про прийняте рішення, яке стосується зміни розміру процентної ставки на внесений вклад на вимогу у бік її збільшення.

Необхідно зазначити, що в третьої особи права вкладника виникають з моменту вираження нею наміру скористатися такими правами. Виходячи із ч. 2 ст. 1061 ЦК, банк має право зменшувати розмір процентів на вклади на вимогу незалежно від того, хто володіє правами вкладника, а саме особа, яка уклала договір, чи третя особа. Проте третя особа, виразивши намір скористатися правами вкладника, як уже зазначалося, не стає стороною договору, а й надалі залишається особою, на користь якої укладений договір, у зв'язку із чим відповідь на питання, чи повинен банк у такому випадку перед зміною розміру процентів на вклад отримувати згоду третьої особи з огляду на положення, яке передбачене ч. 3 ст. 636 ЦК, залишається суперечливою?

З метою уникнення цієї невизначеності, на нашу думку, в ЦК виходячи із принципу, який лежить в основі правового регулювання відносин за банківським вкладом (йдеться про те, що законодавець регулює відносини між особою, яка володіє правами вкладника, та банком), необхідно передбачити можливість банку змінювати розмір процентів, які виплачуються на вклади на вимогу без згоди третьої особи, дотримавшись у такий спосіб вказаного принципу і за банківським вкладом, зробленим на користь третьої особи. Виходячи із зазначеного, ч. 1 ст. 1063 ЦК пропонується доповнити таким положенням: *«Банк має право змінити розмір процентів, які виплачуються на вклади на вимогу, без згоди третьої особи, якщо інше не встановлено договором»*.

У такому випадку, якщо рішення банку про зменшення розміру процентної ставки на вклад третю особу не влаштовуватиме, то, відповідно, вона може або відмовитись від наданого їй права, або вимагати повернення внесеного на її користь вкладу та процентів на нього.

Відповідно до ч. 2 ст. 1060 ЦК за договором банківського вкладу незалежно від його виду банк зобов'язаний видати вклад або його частину на першу вимогу вкладника, крім вкладів, зроблених юридичними особами на інших умовах повернення, які встановлені договором. Виходячи з цієї правової норми, банк не зобов'язаний видати вклад або його частину на першу вимогу третьої особи (незалежно від того, чи це фізична особа, чи юридична), яка володіє правами вкладника, якщо банківський вклад зроблений юридичною особою на інших умовах повернення, які встановлені в договорі.

Так, згідно з ч. 2 ст. 1063 ЦК, якщо особа, на користь якої зроблено вклад, відмовилася від нього, особа, яка уклала договір банківського вкладу на користь третьої особи, має право вимагати повернення вкладу або перевести його на своє ім'я. Як впливає з цієї правової норми, сторона, яка уклала договір банківського вкладу, в силу специфіки цього договору може вимагати його розірвання (шляхом пред'явлення вимоги банкові про повернення вкладу) у разі відмови третьої особи від наданого їй права на вклад. Пред'являючи вимогу банкові про повернення вкладу, від якого відмовилася третя особа, сторона, яка уклала договір, у такий спосіб виражає намір скористатися правом на вклад третьої особи. Слід звернути увагу на те, що загальні положення ст. 636 ЦК не передбачають виникнення права в сторони, яка уклала договір, вимагати розірвання договору, якщо третя особа відмовиться від наданого їй права.

Переведення вкладу, від якого відмовилася третя особа, на ім'я особи, яка уклала договір, є також підставою для припинення досліджуваного договору. Аналізуючи правові наслідки відмови третьої особи від наданого їй права на вклад, необхідно звернути увагу на п. 10.7 Інструкції про порядок відкриття, використання і закриття рахунків у національній та іноземних валютах, яка затверджена Постановою Національного банку України від 12 листопада 2003

року № 492 [97], яким передбачено, що якщо особа, на користь якої відкрито вкладний (депозитний) рахунок, відмовилася від вкладу, то особа, яка уклала договір банківського вкладу та відкрила вкладний (депозитний) рахунок на користь третьої особи, має право вимагати повернення вкладу або перевести його на своє ім'я шляхом укладення додаткової угоди або нового договору банківського вкладу і відкриття нового вкладного (депозитного) рахунку. Тобто банк, виходячи із цієї правової норми, зобов'язаний на вимогу вкладника у випадку відмови третьої особи від наданих їй прав укласти або додатковий правочин, метою якого є відкриття нового вкладного (депозитного) рахунку на ім'я вкладника, на який необхідно перевести вклад, від якого відмовилася третя особа, або укласти новий договір і відкрити новий вкладний (депозитний) рахунок, на який також необхідно перевести вклад, від якого відмовилася третя особа. Банк у цьому випадку повинен вчинити такі дії незалежно від того, чи особою, яка уклала договір, є фізична чи юридична особа. Іншими словами, передбачаючи способи переведення вкладу, від якого відмовилася третя особа, на ім'я сторони, яка уклала договір, п. 10.7 Інструкції про порядок відкриття, використання і закриття рахунків у національній та іноземних валютах, яка затверджена Постановою Національного банку України від 12 листопада 2003 року № 492, тим самим передбачає способи, які дають можливість вкладнику скористатися правами, від яких відмовилася третя особа.

Розділ IV

НЕДІЙСНІСТЬ ДОГОВОРІВ НА КОРИСТЬ ТРЕТІХ ОСІБ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

Як відомо, одним із способів захисту цивільних прав та інтересів учасників цивільних правовідносин є визнання правочину недійсним (п. 2 ч. 2 ст. 16 ЦК). Слід відзначити, що юридична природа такого способу захисту цивільних прав та інтересів учасників цивільних правовідносин неодноразово досліджувалася в юридичній літературі. Однак, як свідчить аналіз доктринальних досліджень, питання, пов'язані з визнанням правочинів недійсними та правовими наслідками їх недійсності, авторами здебільшого розглядалися в контексті традиційних договорів, тобто договорів, виконання яких здійснювалося на користь самих контрагентів.

Водночас, крім договорів, виконання яких здійснюється на користь самих контрагентів, у теорії цивільного права, як і в цивільному законодавстві України, виділяють також договори на користь третіх осіб. Однак особливості, пов'язані із недійсністю договорів на користь третіх осіб, на сьогоднішній день є недостатньо вивченими в цивілістичній науці, що, безумовно, не може сприяти широкому використанню суб'єктами цивільних прав цієї договірної конструкції в договірній практиці.

Правочин із моменту його вчинення є юридичним фактом – дією, яка є підставою виникнення, зміни чи припинення цивільних прав і обов'язків, у зв'язку із чим, як відзначає Я. М. Романюк, правочин може визнаватися недійсним (нікчемним), якщо він впливає на виникнення, зміну або припинення цивільного правовідношення і тим самим порушує права інших осіб та вимоги, визначені законодавством [224, с. 6].

Як зауважує І. В. Спасибо-Фатєєва, укладення правочинів із тими чи іншими вадами є ненормальним правовим явищем, на яке право має певним чином реагувати. Для цього було введено поняття недійсних правочинів, що саме собою завжди викликало суперечки

стосовно прийнятності такої термінології, адже правочини з певними вадами волі, суб'єктного складу, форми, змісту тощо, тобто ті, які не відповідають вимогам, визначеним у ст. 203 ЦК України, тим самим порушують право. Водночас, як відзначає авторка, правочин повинен бути правомірною дією, і якщо недійсні правочини є неправомірною дією, то постає питання, чи є вони правочинами? Тому, як пише дослідниця, термін «недійсні правочини», очевидно, є умовним і повинен підкреслити, що дія, яка мала вигляд правомірності, була квазіправочином. Причому такий факт виявляється як шляхом зіставлення правочину і вимог закону без звернення до суду (у випадку нікчемності правочинів), так і судом – шляхом з'ясування і доведення обставин, що потягли недійсність правочину (для оспорюваних правочинів) [242, с. 80].

Загалом, як впливає з аналізу положень цивільного законодавства України, питання, пов'язані з визнанням правочинів недійсними та правовими наслідками їх недійсності, регулюються ст. ст. 215, 216 ЦК. Так, відповідно до ч. 1 ст. 215 ЦК підставою недійсності правочину є недодержання в момент вчинення правочину стороною (сторонами) вимог, які встановлені частинами першою-третьою, п'ятою та шостою статті 203 ЦК. Згідно із ч. 2 цієї статті недійсним є правочин, якщо його недійсність встановлена законом (нікчемний правочин). У такому випадку визнання такого правочину недійсним судом не вимагається. У випадках, встановлених ЦК, нікчемний правочин може бути визнаний судом недійсним. Крім того, як передбачено ч. 3 цієї статті, якщо недійсність правочину прямо не встановлена законом, але одна із сторін або інша заінтересована особа заперечує його дійсність на підставах, встановлених законом, такий правочин може бути визнаний судом недійсним (оспорюваний правочин).

Водночас, як впливає з аналізу цивільного законодавства України, на сьогоднішній день законодавець безпосередньо не передбачає окремих правових норм, які б стосувалися правового регулювання недійсності саме договорів на користь третіх осіб, у зв'язку з чим при визначенні підстав недійсності таких договорів як суб'єктами цивільних прав, так і юрисдикційними органами слід керуватися насамперед загальними положеннями ст. 215 ЦК.

У контексті аналізованих питань не можна не звернути увагу й на відповідні положення господарського законодавства України, які стосуються особливостей правового регулювання недійсності господарських зобов'язань (ст. 207 ГК), оскільки, як свідчить аналіз відповідних норм Господарського кодексу України (надалі – ГК), на сьогоднішній день господарське законодавство України не перешкоджає суб'єктам господарювання здійснювати укладення господарських договорів на користь третіх осіб. Зокрема, як передбачено ч. 1 ст. 207 ГК, господарське зобов'язання, яке не відповідає вимогам закону, або вчинене з метою, яка завідомо суперечить інтересам держави і суспільства, або укладене учасниками господарських відносин з порушенням хоча б одним із них господарської компетенції (спеціальної правосуб'єктності), може бути на вимогу однієї із сторін або відповідного органу державної влади визнано судом недійсним повністю або частково. Таким чином, при визнанні недійсними господарських договорів, укладених на користь третіх осіб, слід також керуватися й вказаним положенням ч. 1 ст. 207 ГК.

Стосовно правових наслідків недійсності правочинів, то, відповідно, такі наслідки врегульовуються в загальних положеннях ст. 216 ЦК. Як відзначив В. В. Луць, у питанні про правові наслідки недійсності правочину ЦК України виходить із загального правила про те, що недійсний правочин не створює юридичних наслідків, крім тих, що пов'язані із його недійсністю. Крім того, як зауважив автор, незалежно від того, як кваліфікувати недійсний правочин (нікчемний чи оспорюваний) – як «протиправний чи неправомірний правочин» або «правопорушення», він є юридичним фактом, з яким пов'язані певні юридичні наслідки, передбачені частинами 1 і 2 ст. 216 ЦК України [139, с. 14].

Слід звернути увагу, що положення ст. 216 ЦК врегульовують правові наслідки недійсності правочинів «за загальним правилом». Зокрема, як передбачено ч. 1 ст. 216 ЦК, недійсний правочин не створює юридичних наслідків, крім тих, що пов'язані з його недійсністю. Крім того, згідно із абз. 2 ч. 1 вказаної статті у разі недійсності правочину кожна із сторін зобов'язана повернути другій стороні у натурі все, що вона одержала на виконання цього правочину, а в разі

неможливості такого повернення, зокрема, тоді, коли одержане полягає у користуванні майном, виконаній роботі, наданій послугі, – відшкодувати вартість того, що одержано, за цінами, які існують на момент відшкодування.

Застосування правових наслідків, які передбачені в ст. 216 ЦК, як пише О. В. Дзера, засвідчує факт повернення сторін у первісний стан, який мав місце до вчинення недійсного правочину. Такі наслідки в цивілістичній науці та судовій практиці називають двосторонньою реституцією [72, с. 28].

Реституція, як відзначається в юридичній літературі, є одним із загальних наслідків, зумовлених недійсністю правочинів [224, с. 11]. Саме собою визначення нечинними цивільних прав та обов'язків, які були наслідком вчинення правочину, не завжди відновить порушені права та охоронювані законом інтереси учасника правочину. Реституція, яка безпосередньо знаходиться в причинно-наслідковому зв'язку з недійсністю правочину, має на меті завершити процедуру захисту порушених прав [224, с. 11].

Отож, як при визначенні підстав недійсності договорів на користь третіх осіб, так і правових наслідків їх недійсності як суб'єктам цивільних прав, так і юрисдикційним органам слід керуватися загальними положеннями ст. ст. 215, 216 ЦК.

Водночас дещо по іншому законодавець підходить до визначення правових наслідків недійсності господарських зобов'язань, на що неодноразово вже зверталася увага в юридичній літературі [242, 195]. Зокрема, як передбачено ч. 3 ст. 207 ГК, виконання господарського зобов'язання, визнаного судом недійсним повністю або частково, припиняється повністю або частково з дня набрання рішенням суду законної сили як таке, що вважається недійсним з моменту його виникнення. Якщо ж за змістом зобов'язання може бути припинене лише на майбутнє, таке зобов'язання визнається недійсним і припиняється на майбутнє.

Вказуючи на принципову невідповідність ст. 207 ГК України, яка передбачає визнання недійсним договору (господарського зобов'язання) на майбутнє (як правило, застосовується у випадках, коли одержане полягає у користуванні майном, виконаній роботі, наданій

послугі) та абз. 2 ч. 1 ст. 216 ЦК України, що передбачає в зазначених випадках відшкодування вартості одержаного в розрізі застосування реституційних наслідків недійсного правочину, С. С. Потопальський, зокрема, пропонує привести положення ст. 207 ГК України у відповідність із положенням абз. 2 ч. 1 ст. 216 ЦК України. Крім того, на думку автора, враховуючи, що за недійсним договором взагалі анулюється його юридичне існування, не можуть мати юридичну силу передбачені договором правові наслідки ні в минулому, ні в майбутньому. У разі неможливості повернення виконаного за недійсним договором автором запропоновано відшкодувати вартість одержаного в розрізі застосування реституційних наслідків недійсного договору, а не визнавати договір недійсним на майбутнє [194, с. 16].

Слід відзначити, що пропозиція автора щодо необхідності приведення у відповідність норми ГК про недійсність господарських зобов'язань з відповідними нормами ЦК є прийнятною насамперед із концептуальної позиції розуміння поняття недійсності договору, оскільки, як слушно зауважив автор, положення недійсного договору не можуть врегульовувати відповідні відносини як на майбутнє, так і ті, які існували до укладення такого договору.

Таким чином, при вирішенні питань, пов'язаних із недійсністю договірних господарських зобов'язань, суб'єктам господарювання слід також керуватися й відповідними положеннями ГК, а не тільки загальними положеннями ст. ст. 215, 216 ЦК.

Враховуючи, що виконання договорів на користь третіх осіб здійснюється не на користь сторін, а на користь осіб, які не брали участі при укладенні договорів ні безпосередньо, ні опосередковано, виникає запитання щодо змісту правових наслідків недійсності таких договорів.

Слід відзначити, що правочин, будучи недійсним (незалежно від того, як його кваліфікувати), є таким, який не може породжувати жодних правових наслідків (крім наслідків його недійсності) ні для його сторін, ні для третіх осіб, у зв'язку із чим правові наслідки недійсності договорів на користь третіх осіб повинні стосуватися не тільки їх контрагентів, але й також третіх осіб.

Як відзначено в юридичній літературі, реституція – це самостійний спосіб захисту прав, який може застосовуватися судом як у

сукупності з визнанням правочину недійсним, так і як окрема вимога заінтересованої особи [258, с. 199]. Крім того, для реституції як окремого способу захисту прав характерним є те, що вона в силу своєї специфіки може бути адресованою винятково особі, яка є стороною правочину, а це відмежовує її від такого способу захисту цивільних прав та інтересів, як віндикація [258, с. 202].

Отже, змістом реституції як правового наслідку недійсності правочину є винятково права та обов'язки сторін правочину, у зв'язку із чим вона не може передбачати виникнення жодних обов'язків для осіб, які не є сторонами таких правочинів, а, отже, й для третіх осіб, на користь яких вони вчинені. Іншими словами, вимоги про визнання аналізованого договору недійсним, як і про застосування наслідків двосторонньої реституції в силу специфіки кожної з них, є такими, які як сторонами таких договорів, так і іншими заінтересованими особами, не можуть бути адресовані третім особам. З огляду на зазначене аналіз правових наслідків недійсності договорів, про які йдеться, слід здійснювати виходячи із специфіки того чи іншого виду договору, укладеного на користь третьої особи.

У разі визнання недійсними договорів, якими опосередковується надання третім особам послуг чи виконання робіт, вартість одержаного третіми особами, яке полягає у виконаній роботі чи наданій послугі, має відшкодовуватися саме особою, яка уклала договір, а не третьою особою. Такий висновок впливає насамперед із специфіки договорів на користь третіх осіб, адже внаслідок укладення таких договорів вигоду і користь отримують саме треті особи, що є наслідком вчинення дій або утримання від учинення таких дій особами, які укладають такі договори. Отже, у випадку визнання недійсними договорів, якими опосередковується виконання робіт чи надання послуг третім особам, застосування наслідків двосторонньої реституції за такими договорами, причому незалежно від вираження наміру останніми скористатися наданим їм правом, дасть можливість повернути сторони у попередній стан, а, отже, права та інтереси кожної з них будуть захищені належним чином.

Водночас на користь третіх осіб крім договорів, про які йшлося, можуть бути укладені й інші види договорів, а саме: договори про

відчуження майна та договори, якими опосередковується передання майна у тимчасове користування. З огляду на зазначене виникає запитання щодо того, чи дозволить застосування правових наслідків недійсності таких договорів, укладених на користь третіх осіб, повернути сторін у попередній стан. Даючи відповідь, необхідно відзначити, що право та інтерес однієї зі сторін договорів, про які йдеться, зокрема, сторін, які зобов'язалися виконати свій обов'язок на користь третіх осіб, вважатиметься захищеним належним чином тільки у випадку, якщо їм буде повернуто майно, яке було передане третім особам внаслідок виконання таких договорів.

Однак, як уже відзначалося, двостороння реституція, будучи правовим наслідком недійсності договорів, не може передбачати виникнення жодних обов'язків для осіб, які не є сторонами таких договорів, а, отже, й для третіх осіб, на користь яких укладені договори. Тому застосування двосторонньої реституції за договорами, про які йдеться, є таким, що не дозволить одну із сторін повернути у попередній стан, а саме боржника, тобто сторону договору, яка вчинила відповідні дії на користь третьої особи, зокрема передала третій особі у власність чи у тимчасове користування певне майно тощо.

Підсумовуючи зазначене необхідно зробити такі висновки: як при визначенні підстав недійсності договорів на користь третіх осіб, так і правових наслідків їх недійсності як суб'єктам цивільних прав, так і юрисдикційним органам слід керуватися загальними положеннями ст. ст. 215, 216 ЦК; застосування двосторонньої реституції як правового наслідку недійсності договорів на користь третіх осіб дозволить безпосередньо повернути сторони в попередній стан або за окремими видами договорів, укладених на користь третіх осіб (наприклад, за договорами, якими опосередковується виконання робіт чи надання послуг третім особам), або у випадку, якщо третя особа ще не виразила наміру скористатися наданим їй правом (наприклад, за договорами про відчуження майна чи передання майна у тимчасове користування).

Таким чином, за окремими видами договорів, укладених на користь третіх осіб, вимога про визнання такого договору недійсним буде тільки передумовою для використання особами, які вчинили певні

дії на користь третьої особи (наприклад, передали у власність чи у тимчасове користування майно тощо), інших способів захисту своїх прав та інтересів, які будуть вже адресованими безпосередньо третій особі.

Виходячи із зазначеного, закономірно виникає запитання щодо того, який із способів захисту цивільних прав та інтересів дасть можливість повернути стороні за недійсним договором на користь третьої особи майно, передане останній, наприклад, у тимчасове володіння чи користування? Так, враховуючи юридичну природу двосторонньої реституції як правового наслідку недійсності правочину та специфіку конструкції договору на користь третьої особи, для захисту цивільних прав та інтересів таким сторонам в аналізованому випадку слід, як нам видається, використовувати кондиційний позов, тобто вимогу позивача до третьої особи про повернення майна, яке набуто останньою без достатньої правової підстави.

Такий висновок впливає насамперед із ст. 1212 ЦК, положеннями якої врегульовуються правовідносини, які складаються з приводу набуття, збереження майна без достатньої правової підстави. Як передбачено ч. 1 вказаної статті, особа, яка набула майно або зберегла його у себе за рахунок іншої особи (потерпілого) без достатньої правової підстави (безпідставно набуто майно), зобов'язана повернути це майно. Особа зобов'язана повернути майно і тоді, коли підстава, на якій воно було набуто, згодом відпала. Крім того, згідно із п. 1 ч. 3 вказаної статті однією із вимог до якої може застосовуватися положення глави 83 ЦК є вимога про повернення виконаного за недійсним правочином. Таким чином, як впливає із наведеного положення цієї правової норми можуть застосовуватися як до правовідносин, які виникають у зв'язку із визнанням недійсними правочинів, виконання яких здійснювалося на користь самих контрагентів, так і правочинів, виконання яких здійснювалося на користь третьої особи. Зокрема, як відзначила І. Е. Берестова, у випадках, коли у потерпілого відсутня можливість захистити свої порушені майнові права іншими матеріально-правовими нормами: позовом про визнання правочину недійсним, віндикаційним позовом, позовом про відшкодування завданої шкоди тощо зобов'язання з набуття, збереження майна без достат-

ньої правової підстави слугують універсальним засобом захисту майнових прав громадян, юридичних осіб і держави [18, с. 10].

Загалом проблематика кондиційних позовів, на що необхідно звернути увагу, неодноразово була предметом уваги в юридичній літературі. Як відзначає російський автор Д. А. Ушивцева, в правових системах інших держав традиційно визнається, що зобов'язання із безпідставного збагачення своєю метою мають відновлення порушеного майнового права особи, якщо відновлення такого права не може бути досягнуто шляхом пред'явлення позовів, які випливають з інших правовідносин, що виникають на підставі закону, правочину, делікту тощо. Крім того, як зауважує авторка, зобов'язанням внаслідок безпідставного збагачення надано універсальний, але разом із тим субсидіарний характер: норми, які регулюють зобов'язання внаслідок безпідставного збагачення, застосовуються додатково до норм, які спеціально регулюють відповідні правовідносини [261, с. 191]. Загалом така думка поширеною є й в українській юридичній літературі, що привертає до себе увагу [18, с. 11].

В контексті аналізованого питання необхідно звернути увагу на те, що в процесі користування майном, отриманим на підставі недійсного договору, третя особа традиційно могла отримати (чи отримувати) відповідні доходи. Тому, в цьому випадку, такі доходи слід також розглядати як такі, які отримані останньою без достатньої правової підстави. Виходячи із зазначеного, а також специфіки договору на користь третьої особи, можна зробити висновок, що для їх повернення сторона за недійсним договором може також звернутися до третьої особи з кондиційним позовом, тобто з вимогою про повернення цих доходів як таких, які отримані без достатньої правової підстави. Як відзначено в юридичній літературі, особливістю застосування зобов'язань із безпідставного набуття, збереження майна як наслідку недійсного правочину є те, що відповідно до ст. 1214 ЦК України сторони мають право на відшкодування доходів від безпідставно набутого майна і витрат на його утримання. При цьому, як зазначається, відшкодування доходів або витрат від безпідставно набутого майна як і сам позов про повернення виконаного за недійсним правочином не залежить від наявності вини сторін [194, с. 17].

Як уже відзначалося, двостороння реституція, будучи правовим наслідком недійсності договорів, є такою, яка в силу специфіки конструкції договорів на користь третіх осіб не дозволить повернути сторони у попередній стан не тільки у разі визнання недійсними договорів, якими опосередковується передання майна у тимчасове користування третім особам, але й також договорів, якими опосередковується передання майна у власність таким особам. З огляду на зазначене виникає запитання щодо наявності в останньому випадку передумов для конкуренції кондиційного позову з віндикаційним, пред'явлення яких дозволило б захистити права та інтереси боржника, тобто особи, яка вчинила відповідні дії на користь третьої особи? Зокрема, під конкуренцією позовів в юридичній літературі розуміють приналежність кредитору декількох теоретично рівних один одному, альтернативних та направлених на захист одного і того ж права або інтересу вимог до боржника; право або інтерес при цьому забезпечується за вибором кредитора будь-яким одним із найбільш зручних з практичних міркувань способів [18, с. 13].

Слід відзначити, що можливість звернення суб'єктами цивільних прав з віндикаційним позовом обумовлена безпосередньо ч. 1 ст. 387 ЦК. Так, згідно із положенням цієї правової норми власник має право витребувати своє майно від особи, яка незаконно, без відповідної правової підстави заволоділа ним. Як відзначено в юридичній літературі віндикаційні позови – це позови про витребування майна з чужого незаконного володіння. Відповідна позадоговірна вимога власника, що не володіє річчю, звернена до володіючого невластника, до фактичного володільця майна про повернення останнього в натурі [212, с. 107–108].

Як відомо, такий спосіб захисту цивільних прав за своєю специфікою є речово-правовим. Як відзначила І. О. Дзера, на відміну від речевих засобів захисту права власності, які базуються на праві власника вимагати від будь-кого утримуватися від порушення його абсолютного права, зобов'язальні засоби захисту права власності та інших цивільних прав базуються на можливості застосування примусових заходів у правовідносинах з конкретно визначеними учасниками відносного правовідношення, в яких є уповноважена і зобов'язана особа [71, с. 16–17].

Виходячи із зазначеного, а також враховуючи положення ч. 1 ст. 1212 ЦК необхідно зробити висновок про те, що у випадку, про який йдеться, відчужувач майна, за договором, який визнаний недійсним, повинен звернутися до третьої особи саме з кондиційним позовом, адже, як передбачено зазначеною правовою нормою, особа зобов'язана повернути майно і тоді, коли підстава, на якій воно було набуто, згодом відпала. Як впливає із зазначеного, під підставою, яка згодом відпала необхідно розуміти також визнання договору недійсним. З огляду на зазначене можливість застосування у випадку, про який йдеться, особою, яка відчужила майно третій особі віндикаційного позову, виключається. Тобто як такі передумови для конкуренції кондиційного позову із віндикаційним у випадку, про який йдеться, відсутні.

З огляду на специфіку конструкції договору на користь третьої особи додаткового висвітлення потребує також питання щодо захисту прав та інтересів відчужувачів майна у випадку, якщо третя особа, ставши на підставі договорів, про які йдеться, власником майна, відчужила його іншим особам. Зокрема, в цьому випадку питання щодо можливої конкуренції між кондиційною та віндикаційною вимогами набуває неабиякої актуальності?

Так, розглядаючи питання, про яке йдеться, необхідно звернути увагу на положення ст. 1213 ЦК. Зокрема, як передбачено ч. 1 цієї статті, набувач зобов'язаний повернути потерпілому безпідставно набуто майно в натурі. Крім того, як передбачено ч. 2 цієї статті, у разі неможливості повернути в натурі потерпілому безпідставно набуто майно відшкодовується його вартість, яка визначається на момент розгляду судом справи про повернення майна. Як відзначено із цього приводу в юридичній літературі, на що необхідно звернути увагу, якщо повернути безпідставно набуто майно в натурі неможливо (внаслідок його знищення, загублення або передачі його набувачем третій особі тощо), набувач зобов'язаний відшкодувати потерпілому вартість такого майна. Такий обов'язок покладається на набувача незалежно від того, чи була неможливість передачі майна в натурі наслідком об'єктивних обставин (подій) або наслідком дій набувача або третіх осіб [273, с. 1016]. Як впливає із зазначеного третя особа

у випадку відчуження такого майна повинна відшкодувати відчужувачеві його вартість.

Водночас в контексті аналізу цього питання не можна не звернути увагу на ст. 388 ЦК, положеннями якої встановлюються умови, які дозволяють власнику витребувати майно у добросовісного набувача. Так, згідно із ч. 1 цієї статті якщо майно за відплатним договором придбане в особи, яка не мала права його відчужувати, про що набувач не знав і не міг знати (добросовісний набувач), власник має право витребувати це майно від набувача лише у разі, якщо майно: 1) було загублене власником або особою, якій він передав майно у володіння; 2) було викрадене у власника або особи, якій він передав майно у володіння; 3) вибуло з володіння власника або особи, якій він передав майно у володіння, не з їхньої волі іншим шляхом. Крім того, як передбачено ч. 3 цієї статті якщо майно було набуто безвідплатно в особи, яка не мала права його відчужувати, власник має право витребувати його від добросовісного набувача у всіх випадках. Таким чином, як впливає із зазначеного, сторона за недійсним договором у випадках, про які йдеться, може звернутися саме з віндикаційною вимогою про повернення майна, яка буде адресованою не третій особі, на користь якої укладений договір, а безпосередньо іншій особі, яка володітиме таким майном. Із цього висновку впливає наступний: у випадках, про які йдеться, на сьогоднішній день як такі передумови для конкуренції позовів з якими може звернутися особа, яка передавала майно у власність чи у тимчасове користування третім особам за договорами, укладеними на її користь, у разі визнання їх недійсними, відсутні.

З огляду на специфіку конструкції договору на користь третьої особи виникає запитання щодо можливості визнання недійсними таких договорів саме на вимогу третіх осіб. Зокрема, як передбачено ч. 2 ст. 215 ЦК, якщо недійсність правочину прямо не встановлена законом, але одна із сторін або інша заінтересована особа заперечує його дійсність на підставах, встановлених законом, такий правочин може бути визнаний судом недійсним (оспорюваний правочин). Крім того, як відзначається в абз. 5 п. 5 Постанови Пленуму ВС України № 9 від 06.11.2009 р. «Про судову практику розгляду цивільних справ

про визнання правочинів недійсними» відповідно до статей 215 та 216 ЦК вимога про визнання оспорюваного правочину недійсним та про застосування наслідків його недійсності, а також вимога про застосування наслідків недійсності нікчемного правочину може бути заявлена як однією із сторін правочину, так і іншою заінтересованою особою, права та законні інтереси якої порушено вчиненням правочину. Таким чином, у разі, якщо третя особа вважатиме, що її права та інтереси є порушеними внаслідок укладення договору на її користь, згідно із положеннями ст. ст. 215, 216 ЦК вона може заявляти вимогу про визнання такого договору недійсним.

Водночас, виходячи із специфіки конструкції договору на користь третьої особи, навряд чи можна зробити однозначний висновок з приводу того, що укладення таких договорів за загальним правилом може якимось чином порушити права та інтереси осіб, на користь яких вони укладені.

Однак, на що необхідно звернути увагу, це не означає, що укладення таких договорів не може здійснюватися з порушенням цивільного законодавства, наприклад, ст. 511 ЦК. З огляду на зазначене необхідно відзначити, що якщо при укладенні аналізованого договору учасники цивільних відносин передбачать виникнення для третіх осіб крім суб'єктивних прав ще й обов'язків, то в цьому випадку згідно з ст. ст. 215, 216 ЦК у третіх осіб виникнуть підстави для звернення з позовом про визнання такого договору частково недійсним, а саме в частині виникнення у них відповідних обов'язків. Як передбачено ст. 217 ЦК, недійсність окремої частини правочину не має наслідком недійсності інших його частин і правочину в цілому, якщо можна припустити, що правочин був би вчинений і без включення до нього недійсної частини. Слід звернути увагу, що визнання такого договору у випадку, про який йдеться, частково недійсним, дасть можливість третій особі використати інші способи захисту її прав та інтересів.

Як впливає з специфіки договорів на користь третіх осіб, використання третіми особами такого способу захисту цивільних прав та інтересів є можливим незалежно від вираження ними наміру скористатися наданим їм за договором правом.

Як уже відзначалося, і господарські договори можуть бути укладеними за конструкцією договору на користь третьої особи, у зв'язку з чим не можна не звернути увагу на відповідні положення ст. 207 ГК. Зокрема, як передбачено ч. 1 цієї статті, господарське зобов'язання, що не відповідає вимогам закону, або вчинено з метою, яка завідомо суперечить інтересам держави і суспільства, або укладено учасниками господарських відносин з порушенням хоча б одним з них господарської компетенції (спеціальної правосуб'єктності), може бути на вимогу однієї з сторін, або відповідного органу державної влади визнано судом недійсним повністю або в частині.

Таким чином, як впливає із зазначеного, положення ч. 1 ст. 207 ГК є таким, яке, обмежуючи у можливості інших осіб звертатися з позовом про визнання такого договірної зобов'язання недійсним, в такій можливості водночас обмежує й третіх осіб, на користь яких укладений договір, оскільки норми, які передбачені в ГК по відношенню до норм ЦК є такими, які носять спеціальний характер.

З огляду на положення ст. 207 ГК, а також специфіку конструкції договору на користь третьої особи варто погодитись з висловленою в юридичній літературі думкою про невиправдане звуження кола осіб, які мають право заявляти позов про визнання недійсним господарське зобов'язання, оскільки це, як відзначається, позбавляє можливості третіх осіб, права яких порушує спірний договір, заявляти відповідний позов [194, с. 8–9]. Як уже відзначалося, в окремих випадках і положення аналізованої договірної конструкції можуть порушувати права та інтереси третіх осіб, на користь яких вони укладені, тому така думка є актуальною й з точки зору специфіки господарських договорів, укладених на користь третіх осіб. З огляду на зазначене варто погодитись із висловленою в юридичній літературі пропозицією щодо необхідності усунення таких недоліків шляхом приведення на законодавчому рівні ст. 207 ГК України, яка визначає суб'єктом позову лише сторін та відповідний державний орган, у відповідність до ст. 215 ЦК України шляхом надання права на звернення до суду з підстав, визначених цією статтею не лише сторонам за договором або відповідному органу держави, а будь-якій заінтересованій особі, права якої порушує спірний договір [194, с. 8–

9] до яких би, безумовно, відносились і треті особи, на користь яких укладені господарські договори.

Як відомо, відмова третьої особи від наданого їй за договором права вимоги є правочином. Як впливає з аналізу положень ст. 203 ЦК такий правочин вчинений третьою особою також може бути визнаний недійсним наприклад, якщо вчинений під впливом обману чи насильства тощо. З огляду на зазначене виникає запитання щодо правових наслідків недійсності такого правочину? Слід звернути увагу, що законодавець на сьогоднішній день відповіді на це запитання безпосередньо не дає. Що стосується реституції, як правового наслідку недійсності правочинів загалом, то у цьому випадку, з огляду на специфіку правовідносин, що виникають з договорів на користь третіх осіб, її застосування виключається. Визнання правочину, про який йдеться, недійсним необхідно розглядати як передумову для використання третьою особою інших способів захисту, наприклад, позову про відшкодування збитків, упущеної вигоди тощо.

Зокрема, як передбачено ч. 5 ст. 216 ЦК, вимога про застосування наслідків недійсності нікчемного правочину може бути пред'явлена будь-якою заінтересованою особою. Як впливає із зазначеного за нікчемними правочинами треті особи, на користь яких вчинені такі правочини, у випадку порушення їхніх прав та інтересів внаслідок вчинення таких правочинів, можуть також звертатися із реституційними вимогами. Водночас, що стосується, можливості будь-якої заінтересованої особи звернутися із вимогою про застосування наслідків недійсності саме оспорюваних правочинів, то, положення ЦК, на що необхідно звернути увагу, такого права для таких осіб безпосередньо не передбачають, у зв'язку із чим виникає запитання щодо можливості третіх осіб, на користь яких укладені договори, звернутися із вимогою про застосування наслідків недійсності такого договору. Однак, як нам видається, те, що можливість звернення з таким позовом безпосередньо не передбачена в ЦК для заінтересованих осіб до яких ми також відносимо і третіх осіб, на користь яких укладено договір, ще не означає, що ці особи не можуть звернутися з вимогами, про які йдеться, наприклад за договорами довічного утримання (догляду). Інше питання чи спосіб порушення права вимоги третьої

особи та наслідки, які настануть у зв'язку з порушенням такого права вимагатимуть застосування для третьої особи такого способу захисту її прав, які виникли на підставі аналізованих договорів.

З огляду на специфіку договорів на користь третіх осіб потребує також висвітлення питання щодо можливості контрагентами при укладенні таких договорів самостійно врегулювати правові наслідки їх недійсності? Слід відзначити, що відповідь на це питання є актуальною насамперед, щодо договорів про відчуження майна на користь третіх осіб та договорів, якими опосередковується передання майна у тимчасове володіння та користування таким особам. Як передбачено ч. 4 ст. 216 ЦК правові наслідки недійсності нікчемного правочину, які встановлені законом, не можуть змінюватися за домовленістю сторін. Як впливає із наведеного, законодавець безпосередньо обмежив нормою імперативного характеру право суб'єктів цивільних прав при укладенні цивільно-правових договорів змінювати за власною домовленістю правові наслідки недійсності нікчемних правочинів. Водночас, що стосується можливості суб'єктів цивільних прав самостійно врегулювати правові наслідки недійсності оспорюваних правочинів, то законодавець, на що необхідно звернути увагу, таких обмежень не передбачає. З цього приводу повертає до себе увагу позиція О. В. Дзери, зокрема, як пише автор, оскільки ч. 4 ст. 216 ЦК України встановлює заборону на зміну, визначених законом правових наслідків лише щодо нікчемних правочинів, то цілком логічно, що така заборона не стосується інших видів недійсних правочинів [72, с. 29].

Водночас, як передбачено п. 7 Постанови Пленуму ВС України № 9 від 06.11.2009 р. «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними» правочин може бути визнаний недійсним лише з підстав, визначених законом, та із застосуванням наслідків недійсності, передбачених законом. Як впливає із наведеного, п. 7 аналізованої Постанови Пленуму ВС України все таки обмежується можливість контрагентів самостійно врегулювати правові наслідки недійсності правочинів загалом.

Слід відзначити, що питання, про яке йдеться, є доволі дискусійним насамперед з доктринальної точки зору, у зв'язку із чим

відповідь на нього повинна даватися з врахування предмету, методу правового регулювання цивільного права, юридичної природи договору у цивільному праві, специфіки недійсності правочинів та принципів цивільного законодавства України (ст. 3 ЦК).

Однак, незважаючи на дискусійність цього питання, слід відзначити, що з огляду на юридичну природу конструкції договору на користь третьої особи врегулювання сторонами правових наслідків недійсності таких договорів (безперечно, тут не йдеться про нікчемні правочини) не дасть можливість повернути сторін у попередній стан, адже для цього слід встановлювати відповідні обов'язки для третіх осіб, на користь яких укладені такі договори. Однак у цьому випадку такий правочин безумовно суперечив би положенням ст. 511 ЦК, при чому незалежно від того, що вчинення такого правочину зумовлене необхідністю врегулювання правових наслідків недійсного договору.

Розділ V

ПРИПИНЕННЯ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ З ДОГОВОРІВ НА КОРИСТЬ ТРЕТІХ ОСІБ

Будь-яке зобов'язання має межі свого існування, а тому рано чи пізно має бути припиненим [198, с. 10]. Із цього приводу не можна не погодитися з думкою О. І. Міхно про те, що припинення договору завжди стосується прав та обов'язків контрагентів, впливає на їхній майновий стан, а також майновий стан інших осіб, які не виступають сторонами договору, що значною мірою впливає на ефективність цивільно-правового обігу [158, с. 1].

Слід відзначити, що питання припинення договірних зобов'язань неодноразово знаходилися в центрі уваги науковців. Водночас, як випливає з аналізу доктринальних досліджень, проблематика припинення зобов'язань саме з договорів на користь третіх осіб на сьогоднішній день є недостатньо дослідженою, що не сприяє широкому використанню цієї договірної конструкції в договірній практиці. Враховуючи також те, що припинення зобов'язань із таких договорів зачіпає не тільки права та обов'язки контрагентів, але й також права третіх осіб, а, отже, і їх майнове становище, питання щодо припинення зобов'язань із аналізованих договорів, набуває неабиякої актуальності.

Під припиненням договірного зобов'язання в юридичній літературі пропонується розуміти абсолютне зникнення правового зв'язку у сторін договору щодо об'єкта договірного правовідношення та втрату між ними відповідних прав та обов'язків внаслідок підстав, визначених договором, законом, рішенням судових органів, а також надзвичайних подій [22, с. 10]. Як відзначила Т. В. Боднар, оскільки зміст зобов'язання становлять права та обов'язки його учасників, припиненням зобов'язань є припинення зазначених прав та обов'язків. При припиненні зобов'язання воно перестає існувати, і учасників договору більше не пов'язують ті права та обов'язки, які раніше склали його зміст [23, с. 253].

Слід звернути увагу, що в доктринальних дослідженнях поряд із поняттям «припинення зобов'язань» виділяють також поняття «припинення договору». Так, на думку О. І. Міхно визначення припинення договірної зобов'язання може повною мірою розповсюджуватися на припинення договору як підстави виникнення зобов'язання з окремими винятками [159, с. 54–55] у зв'язку з чим під припиненням договору у широкому доктринальному значенні авторка пропонує розуміти припинення (ліквідацію) його чинності за суб'єктивними чи об'єктивними підставами та припинення договірних прав та зобов'язань на майбутній період [159, с. 57].

Оминаючи проблематику співвідношення вказаних правових категорій (з огляду на те, що їх аналіз не є предметом цієї монографічної роботи), необхідно відзначити, що в цьому розділі буде йтися саме про припинення договірних зобов'язань, оскільки такий підхід є таким, який узгоджуватиметься із розумінням поняття договору на користь третьої особи, яке знайшло своє відображення в підрозділі 1.1. цієї роботи.

В юридичній літературі виділяють різні критерії, які лежать в основі поділу підстав припинення договірних зобов'язань на окремі види, однак найбільш поширеним є вольовий критерій (тобто об'єктивний та суб'єктивний). Цей критерій, з огляду на його специфіку, а також сутність договору на користь третьої особи, як нам видається, буде найбільш доцільним використати для дослідження особливостей припинення зобов'язань з договорів, про які йдеться. Крім того, що привертає до себе увагу, цей критерій й законодавцем взято за основу при підготовці глави 50 ЦК, яка присвячена безпосередньо правовому регулюванню припиненню зобов'язань.

5.1. Припинення зобов'язань із договору на користь третьої особи на підставі юридичних фактів, настання яких не залежить від волі контрагентів

Загалом, до підстав припинення договірних зобов'язань, настання яких не залежить від волі сторін договору, як правило, відносять: поєднання боржника і кредитора в одній особі, неможливість вико-

нання, смерть фізичної особи і ліквідація юридичної особи як контрагентів договору.

Звернемо увагу передусім на поєднанні боржника і кредитора в одній особі як одній із підстав припинення договірних зобов'язань (ч. 1 ст. 606 ЦК). Таке поєднання (збіг) боржника і кредитора в одній особі, як зауважує Т. В. Боднар, має місце, якщо до сторони, яка є боржником, переходить (відповідно до будь-якої зазначеної в законі підстави) зобов'язання іншої особи, за яким ця особа є кредитором щодо боржника, і навпаки. Поєднання боржника і кредитора в одній особі може мати місце, наприклад, при спадкуванні і, навпаки; при реорганізації шляхом злиття або приєднання юридичних осіб, пов'язаних між собою взаємним зобов'язанням. В обох випадках зникає один із суб'єктів правовідношення, у зв'язку з чим припиняється саме правовідношення [23, с. 265].

Враховуючи, що договором є домовленість не менше двох осіб, відповідно, поєднання в одній особі боржника і кредитора як сторін договору об'єктивно призведе до припинення такого договору. Тому незважаючи на те, що в межах конструкції договору на користь третьої особи, крім відносин, які складаються між боржником та кредитором як сторонами договору, існують і відносини, які складаються між боржником і третьою особою, при цьому відносини, що складаються між боржником та третьою особою, є такими, що не можуть існувати без відносин, які складаються між кредитором та боржником.

Таким чином, незалежно від того, чи йдеться про договірні зобов'язання, які виникають із традиційних договорів, чи з договорів на користь третіх осіб, поєднання боржника і кредитора в одній особі у будь-якому випадку буде підставою для їх припинення.

З огляду на юридичну природу конструкції договору на користь третьої особи виникає запитання щодо можливості поєднання в одній особі однієї із сторін такого договору та третьої особи. Як впливає з аналізу існуючої в доктрині цивільного права конструкції правонаступництва, таке поєднання є можливим, причому як із стороною, яка уклала договір, так і з боржником. Виходячи із зазначеного, виникає запитання щодо правових наслідків такого поєднання.

Так, аналізуючи можливість поєднання в одній особі сторони, яка уклала договір, та третьої особи, необхідно відзначити, що таке

поєднання, за загальним правилом, не може призвести до припинення досліджуваного договору. Такий висновок випливає із того, що у разі такого поєднання третя особа водночас може здійснювати як права сторони, яка уклала договір, так і третьої особи, аналогічно як це має місце у випадку, якщо сторона, яка уклала договір, скористається правом, від якого відмовилася третя особа.

Водночас стосовно можливого поєднання боржника і третьої особи в одній особі, то, відповідно, таке поєднання, як випливає з конструкції договору на користь третьої особи, повинно бути підставою для припинення договору, аналогічно як це має місце при поєднанні боржника і кредитора в одній особі. Виходячи із зазначеного, ст. 606 ЦК, як нам видається, слід доповнити частиною другою наступного змісту «зобов'язання, яке виникає з договору на користь третьої особи, припиняється поєднанням боржника, який зобов'язаний виконати свій обов'язок на користь третьої особи, та третьої особи в одній особі».

Серед підстав припинення договірних зобов'язань, настання яких не залежить від волі сторін, є також неможливість їх виконання. Як передбачено ч. 1 ст. 607 ЦК, зобов'язання припиняється неможливістю його виконання у зв'язку з обставиною, за яку жодна зі сторін не відповідає.

Під неможливістю виконання зобов'язання в юридичній літературі пропонується розуміти нездатність боржника здійснити передбачені зобов'язанням дії, спрямовані на виконання цього зобов'язання. Крім того, залежно від моменту виникнення неможливості виконання зобов'язання, усвідомлення цієї обставини його учасниками, їхнього ставлення до неможливості виконання тощо, неможливість виконання зобов'язання розглядається як підстава припинення зобов'язання, але в той же час і як підстава звільнення від відповідальності за невиконання зобов'язання [198, с. 12]. Як зауважив із цього приводу В. Д. Примак, неможливість виконання цивільного обов'язку є юридичним наслідком такого стану суб'єктів чи предмета цивільних правовідносин, який характеризується фактичною, фізичною нездійсненністю (неможливістю вчинення) того, що вимагалось від зобов'язаної особи згідно з законом чи договором, або існуванням

юридичних перешкод для цього. Зазначений стан може бути викликаний зовнішніми причинами, що мають природне, технічне економічне, соціальне походження, а також здатний виникати внаслідок діяльності когось із учасників даних правовідносин або як результат вияву внутрішніх властивостей людського організму, певних матеріальних об'єктів, природних процесів тощо [197, с. 418]. Крім того, аналізуючи окремі види неможливості виконання автором також відзначається, що постійна (незворотна) неможливість виконання чи така, що триває понад погоджені сторонами строки, і закінчення якої в розумні строки не передбачається, має розглядатися як підстава для припинення первісного регулятивного зобов'язання. Водночас як постійна, так і тимчасова неможливість його виконання, що виникла з вини учасника даних правовідносин, за наявності решти необхідних умов породжує виникнення відносин цивільно-правової відповідальності й покладання на зобов'язану особу нового (замість припиненого) або додаткового до порушеного (на тимчасової неможливості) обов'язку щодо надання належної іншому суб'єкту цивільного права компенсації за порушення його права [197, с. 379–380].

До умов, за наявності яких є можливим припинення зобов'язання у зв'язку з неможливістю його виконання, відносять: 1) наявність об'єктивної обставини, тобто виникнення фактичної (фізичної) або юридичної неможливості виконати умови зобов'язання; 2) така обставина виникла після укладання зобов'язання – наступна неможливість; 3) неможливість виконання має виникнути в період існування зобов'язання; 4) існує причинний зв'язок між об'єктивною обставиною (обставинами) та фактичною неможливістю виконати умови зобов'язання; 5) відсутня вина сторін зобов'язання (крім випадків, коли законом чи договором передбачена відповідальність за випадок). Ці умови повинні бути наявні всі одразу [198, с. 14].

Зокрема, О. І. Міхно неможливість виконання договору як підставу припинення цивільно-правового договору визначає як обставину, сукупність обставин, що мають об'єктивний характер, перешкоджають виконанню договору, настають лише за відсутності в діянні його сторін вини, виникають в часі після його укладення і можуть мати як постійний, так і тимчасовий характер.

Так, на думку авторки, для настання неможливості виконання договору необхідна сукупність наступних елементів : а) наявність об'єктивної обставини (обставин); б) наслідок таких обставин – фактична і юридична неможливість виконати умови договору; в) причинний зв'язок між такою об'єктивною обставиною (обставинами) і фактичною неможливістю виконати умови договору; г) відсутність вини в діянні сторін договору. Крім того, як вважає авторка, ознаками неможливості виконання договору є: а) об'єктивний характер обставини (обставин), яка спричиняє неможливість виконання договору; б) виконання в часі лише після укладання договору; в) постійний або тимчасовий характер, що не може вплинути на право сторони договору припинити його відразу після виникнення такої обставини [159, с. 138–139].

Не вдаючись у наукову дискусію щодо юридичної природи неможливості виконання договірною зобов'язання як окремої підстави припинення договірних зобов'язань загалом, слід сказати, що неможливість виконання договірною зобов'язання як юридичний факт, з огляду на специфіку договорів на користь третіх осіб, має виникати в тому числі й за обставин, за які, крім сторін договору, не повинні відповідати й треті особи. Тобто такі обставини повинні наставати й за відсутності вини як в діях, так і бездіяльності третіх осіб, на користь яких укладений договір, а не тільки сторін договору. В іншому випадку це вже не буде неможливістю виконання зобов'язання, а правопорушенням, зокрема з боку третьої особи. Як відзначено із цього приводу в юридичній літературі, зобов'язання припиняються тільки правомірними юридичними діями, правопорушення не припиняють зобов'язання, а спричиняють лише трансформацію вже існуючих правовідносин або виникнення позадоговірних деліктних зобов'язань, якщо до цього сторони не знаходилися у відносних правовідносинах [265, с. 408].

Слід звернути увагу, що припинення зобов'язань із договору на користь третьої особи на підставі неможливості його виконання не може залежати й від вираження наміру третьою особою скористатися наданим їй правом, як і загалом від того, чи така особа встановлена в

договорі, чи ні. Такий висновок впливає насамперед із специфіки конструкції такого договору.

До підстав припинення договірних зобов'язань, настання яких не залежить від волі сторін, відносять і смерть боржника. Так, згідно зі ч. 1 ст. 608 ЦК, зобов'язання припиняється смертю боржника, якщо воно є нерозривно пов'язаним із його особою і у зв'язку з цим не може бути виконане іншою особою. З огляду на це необхідно відзначити, що якщо зобов'язання є таким, яке нерозривно пов'язане з особою боржника і у зв'язку з цим не може бути виконане іншою особою, то незалежно від того, чи йдеться про зобов'язання, які виникають з договорів, виконання яких здійснюється на користь самих контрагентів, чи з договорів на користь третіх осіб, настання смерті боржника у будь-якому випадку буде підставою для припинення кожного з них.

Договірні зобов'язання можуть припинитися не тільки у зв'язку з настанням смерті боржника, але й також у зв'язку з настанням смерті кредитора. Як передбачено ч. 2 ст. 608 ЦК, зобов'язання припиняється смертю кредитора, якщо воно є нерозривно пов'язаним з особою кредитора. Як відзначено в юридичній літературі, внаслідок смерті кредитора або боржника, за загальним правилом, відбувається не припинення зобов'язання, а заміна осіб в такому зобов'язанні. Однак, що стосується зобов'язань, виконання яких носить винятково особистий характер, то, відповідно, права та обов'язки, які є змістом таких зобов'язань, не можуть бути предметом правонаступництва, у зв'язку з чим таке зобов'язання припиняється смертю того учасника, з особою якого воно пов'язане [92, с. 194–195].

У контексті аналізу можливостей припинення зобов'язань, які виникають з договорів на користь третіх осіб у зв'язку з настанням смерті кредитора, зокрема сторони, яка уклала договір, привертає до себе увагу питання щодо того, чи є таке договірне зобов'язання таким, що нерозривно пов'язане з особою сторони, яка уклала договір. Однак, як впливає зі специфіки конструкції договору на користь третьої особи, зобов'язання, які виникають з таких договорів, як нам видається, не є такими, які нерозривно пов'язані з особою кредитора, тобто стороною, яка уклала договір. Такий висновок впливає з того,

що виконання таких договорів здійснюється не на користь кредиторів, тобто сторін, які уклали договір, а на користь осіб, які не беруть участі при укладенні таких договорів ні безпосередньо, ні опосередковано. З огляду на зазначене, смерть кредитора, тобто сторони, яка уклала договір, за загальним правилом, не слід розглядати як юридичний факт, з настанням якого таке договірне зобов'язання повинно припинитися. Крім того, на що необхідно звернути увагу, відсутні й законодавчі обмеження, які б не дозволяли у разі настання смерті (чи припинення) сторони, яка уклала договір, переходу прав, які виникають в останньої за такими договорами, до інших осіб у порядку правонаступництва. Такий висновок ґрунтується на тому, що п. 2 ч. 1 ст. 512 ЦК може застосовуватися не тільки щодо правовідносин, які виникають з традиційних договорів, але й також до правовідносин, які виникають з аналізованих договорів. Винятком із цього правила може бути хіба що специфіка того чи іншого договору, укладеного на користь третьої особи.

Водночас у контексті налізу цієї підстави припинення зобов'язань з договорів на користь третіх осіб варто звернути увагу на положення ч. 2 ст. 755 ЦК. Зокрема, як впливає з аналізу положення цієї правової норми, незалежно від того, чи договір довічного утримання (догляду) укладений на користь самих сторін, чи на користь третьої особи, тим не менше в останньому випадку у зв'язку з настанням смерті відчужувача майна, тобто сторони, яка уклала договір, такий договір згідно із ч. 2 ст. 755 ЦК має припинитися. Таким чином, виходячи з аналізу положення ч. 2 ст. 755 ЦК, а також специфіки конструкції договору на користь третьої особи, важко зробити однозначний висновок з приводу того, чи це прогалина законодавця в правовому регулюванні проблематики, про яку йдеться, чи це його позиція, тобто зобов'язання, які виникають з договорів довічного утримання (догляду) незалежно від того, чи вони укладені на користь самих контрагентів, чи на користь третіх осіб, є такими, які нерозривно пов'язані з особою кредитора, тобто відчужувача майна. Тому, як уже відзначалося в підрозділі 3.2. цієї роботи, існування такого положення є виправданим у контексті договорів довічного утримання (догляду), укладених на користь самих контрагентів, і зовсім не дого-

ворів довічного утримання (догляду), укладених на користь третіх осіб, що обумовлено специфікою конструкції договору на користь третьої особи загалом.

Із цього приводу слід також звернути увагу на ст. 781 ЦК. Зокрема, як передбачено положенням ч. 1 цієї статті, договір найму припиняється у разі смерті фізичної особи – наймача, якщо інше не встановлено договором або законом. Отож, настання смерті фізичної особи – наймача, за загальним правилом, буде підставою для припинення такого договору незалежно від того, чи йдеться про традиційний договір найму, чи договір найму, укладений наймачем на користь третьої особи. Таким чином, як впливає із наведеного, формулюючи положення ч. 1 ст. 781 ЦК, законодавець виходив із того, що зобов'язання, яке виникає із договорів найму, не є таким, яке нерозривно пов'язано із особою наймача, з чим не можна не погодитись.

Однією з підстав припинення договірних зобов'язань, настання якої не залежить від волі сторін договірної зобов'язання, є ліквідація юридичної особи – сторони договору. Так, відповідно до ст. 609 ЦК зобов'язання припиняється ліквідацією юридичної особи (боржника або кредитора), крім випадків, коли законом або іншими нормативно-правовими актами виконання зобов'язання ліквідованої юридичної особи покладається на іншу юридичну особу, зокрема, за зобов'язаннями про відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю. Як впливає із специфіки конструкції договору на користь третьої особи, ліквідація юридичної особи – сторони договору однозначно буде підставою для припинення договорів, про які йдеться. Іншими словами, якихось особливостей припинення зобов'язань, що виникають з договорів на користь третіх осіб у зв'язку із ліквідацією юридичної особи – сторони договору, на нашу думку, немає. Наприклад, договір найму, відповідно до ч. 2 ст. 781 ЦК, припиняється у разі ліквідації юридичної особи, яка була наймачем або наймодавцем. Таким чином, незалежно від того, чи договір найму буде укладений як договір на користь третьої особи, чи як традиційний договір, у будь-якому випадку у разі ліквідації юридичної особи, яка була наймачем або наймодавцем, такий договір має припинятися.

Підсумовуючи зазначене, необхідно зробити такі висновки: поєднання боржника і кредитора в одній особі, неможливість виконання, смерть фізичної особи і ліквідація юридичної особи як юридичні факти, настання яких не залежить від волі сторін, є такими, у зв'язку з виникненням яких можливе припинення й зобов'язань із договорів на користь третьої особи; зобов'язання, які виникають із договорів на користь третіх осіб, у зв'язку з настанням юридичних фактів, про які йдеться, припиняються незалежно від того, чи третя особа виразила намір скористатися наданим їй правом, чи ні, а також від того, чи встановлена така особа в договорі; зобов'язання з договору на користь третьої особи повинно припинятися й у зв'язку з поєднанням боржника та третьої особи в одній особі, а тому, виходячи із зазначеного, ст. 606 ЦК України слід доповнити частиною другою такого змісту «зобов'язання, яке виникає з договору на користь третьої особи, припиняється поєднанням боржника, який зобов'язаний виконати свій обов'язок на користь третьої особи, та третьої особи в одній особі».

5.2. Припинення зобов'язань із договору на користь третьої особи на підставі юридичних фактів, настання яких залежить від волі контрагентів

Що стосується підстав припинення договірних зобов'язань, настання яких залежить від волі сторін договору, то до таких підстав, як правило відносять: належне виконання, передання відступного, зарахування зустрічних вимог, домовленість сторін і прощення боргу. Як відзначено Т. В. Боднар підстави припинення зобов'язання з волі сторін за своєю юридичною природою належать до правочинів, оскільки є діями, спрямованими на припинення цивільних прав та обов'язків [23, с. 256]. Таким чином, з огляду на специфіку вказаних юридичних фактів, а також юридичну природу конструкції договору на користь третьої особи потребують також висвітлення особливості припинення зобов'язань з договорів, про які йдеться, й у зв'язку з настанням таких юридичних фактів.

Звернемо увагу передусім на належне виконання як одну із підстав припинення договірних зобов'язань (ч. 1 ст. 526 ЦК). Згідно з ч. 1 ст. 526 ЦК зобов'язання має виконуватися належним чином відповідно до умов договору та вимог ЦК, інших актів цивільного законодавства, а за відсутності таких умов та вимог – відповідно до звичаїв ділового обігу або інших вимог, що зазвичай ставляться. Виконання зобов'язання, як відзначав О. С. Іоффе, є природнім способом його припинення, який співпадає з тією метою, для досягнення якої таке зобов'язання встановлювалося. Як писав автор, у реальному виконанні зобов'язання зацікавлений кожен із його учасників, тому більшість зобов'язань є такими, що припиняються шляхом їх виконання, тобто внаслідок вчинення дій, які є змістом обов'язків, покладених на кожного із контрагентів.

Однак, на думку цього ж дослідника, припинення зобов'язання може бути обумовлене не будь-яким виконанням, а тільки належним виконанням – щодо суб'єктів, предмета, місця, способу та строку. Якщо учасники зобов'язання порушують хоча б одну із вказаних умов належного виконання, зобов'язання не припиняється, а трансформується, змінюється, оскільки в такому випадку до основного обов'язку несправного контрагента, що є змістом зобов'язання, додаються нові, додаткові обов'язки – відшкодування збитків, сплата неустойки тощо. Тільки вчинення сторонами всіх дій, які охоплюються таким зобов'язанням, буде підставою, з настанням якої таке зобов'язання припиняється [91, с. 185–186]. Безумовно, сказане є актуальним й щодо зобов'язань з договорів на користь третіх осіб, оскільки незалежно від того, чи йдеться про традиційні договори, чи договори на користь третіх осіб, у будь-якому випадку кожен із них суб'єктами цивільних прав укладається з метою належного їх виконання. Інше питання, що в силу певних підстав такі договори через деякий час можуть бути припиненими не у зв'язку із належним їх виконанням, а у зв'язку із настанням інших юридичних фактів. Враховуючи, що правові аспекти належного виконання аналізованих договорів розглядалися в підрозділі 2.2. цієї роботи, зокрема в контексті аналізу здійснення суб'єктивних прав та обов'язків суб'єктами цієї договірної конструкції, тому як такої доцільності щодо

повторного аналізу цієї підстави припинення зобов'язань з договору на користь третьої особи, на нашу думку, не має.

Серед підстав припинення договірних зобов'язань, настання яких залежить від волі сторін, виділяють і передання боржником кредиторів відступного. Так, відповідно до ч. 1 ст. 600 ЦК зобов'язання припиняється за згодою сторін внаслідок передання боржником кредиторів відступного (грошей, іншого майна тощо). Розмір, строки й порядок передання відступного встановлюються сторонами. Як відзначено в юридичній літературі, відступне – це передача замість виконання зобов'язання певного майна, сплати певної суми грошей тощо. Зміст відступного полягає у наділенні боржника за згодою кредитора можливістю замінити первісний предмет виконання іншим, зберігаючи при цьому зобов'язальні відносини [274, с. 36]. Виходячи із зазначеного, а також положень ст. 636 ЦК, для передання боржником кредиторів відступного згоди третьої особи після вираження нею наміру скористатися наданим їй правом не вимагається. Однак, як впливає із юридичної суті договору на користь третьої особи, положення ч. 1 ст. 600 ЦК навряд чи є таким, яке в аналізованому випадку враховує інтереси третіх осіб, оскільки, розраховуючи на отримання відповідної вигоди та користі від реалізації наданого на підставі договору права вимоги, треті особи можуть вступити й у певні цивільні правовідносини. Крім того, як уже відзначалося, домовившись про припинення зобов'язання у зв'язку із переданням відступного, ні сторона, яка уклала договір, ні боржник третю особу можуть і не повідомити, з огляду на те, що такого обов'язку у випадку, про який йдеться, законодавцем на них не покладається.

Як впливає із специфіки аналізованої підстави припинення зобов'язання, сторони не обмежені в можливості домовитися про передання відступного й на стадії порушення договірного зобов'язання. Однак у цьому випадку поряд із ч. 1 ст. 600 ЦК має застосовуватися й положення ч. 2 ст. 622 ЦК, згідно з яким у разі передання відступного боржник звільняється від обов'язку виконати зобов'язання в натурі. З огляду на зазначене, а також виходячи із специфіки конструкції договору на користь третьої особи, слід відзначити, що положення ч. 2 ст. 622 ЦК є таким, яке навряд чи узгоджується з інтересами

третіх осіб. Крім того, враховуючи, що для передання боржником кредиторіві відступного згоди третьої особи після вираження нею наміру скористатися наданим їй правом на сьогоднішній день не вимагається, тому необхідно зробити висновок, що передання боржником кредиторіві відступного (грошей, іншого майна тощо) після вираження наміру третьою особою скористатися наданим їй правом, незалежно від динаміки розвитку зобов'язального правовідношення, повинно здійснюватися вже за згодою останньої, якщо інше не буде встановлено в договорі.

Так, відповідно до ч. 1 ст. 601 ЦК зобов'язання припиняється зарахуванням зустрічних однорідних вимог, строк виконання яких не встановлений або визначений моментом пред'явлення вимоги. Крім того, як передбачено ч. 2 аналізованої статті, зарахування зустрічних вимог може здійснюватися за заявою однієї із сторін.

Як відзначено в юридичній літературі, зарахування можливе за наявності таких умов:

1) зустрічність вимог. Це означає, що сторони одночасно беруть участь у двох зобов'язаннях і при цьому кредитор за одним зобов'язанням є боржником в іншому зобов'язанні;

2) однорідність вимог (гроші, однорідні речі). При цьому, як відзначається, слід мати на увазі, що сторони з метою проведення зарахування своєю угодою не можуть змінювати предмет вимог (наприклад, оцінити речі в грошах). Така штучна «однорідність» не має правового значення, і зарахування неможливе. Однорідність повинна виявлятися й у природі зобов'язань;

3) «дозрілість» вимог. Необхідно, щоб строк виконання зобов'язань або вже настав, або був визначений моментом запитання, або щоб термін не був вказаний взагалі, тобто виконання можна було б вимагати в будь-який момент;

4) ясність вимог. Припускається, що між сторонами немає спору відносно характеру зобов'язання, його змісту, умов виконання і т. д. Якщо одна сторона звернулася із заявою про зарахування, а інша сторона зобов'язання протиставить цій вимозі заперечення відносно характеру, терміну, розміру виконання тощо, то в такому випадку суперечка підлягає судовому розгляду і зарахування можливе за рішенням суду (господарського суду) [274, с. 36–37].

Зарахування як спосіб припинення зобов'язання, про що також писав О. С. Іоффе, характеризується тим, що, якщо зіштовхуються дві зустрічні однорідні вимоги, строк виконання яких настав, вони погашають одна одну. Водночас серед вимог, які є необхідними для припинення зобов'язання на підставі зарахування, автор також виділяє таку особливість, як зустрічність вимог, які зараховуються, тобто такий стан, коли дві особи перебувають водночас у двох зобов'язаннях, і той, хто є кредитором в одному з них, є боржником в іншому. Тільки в цьому випадку дві вимоги можуть протистояти одна одній і, відповідно, тільки при цій умові практично можливе здійснення зарахування. В іншому випадку, як пише автор, для зарахування не буде ніяких підстав [92, с. 190].

Отже, враховуючи зазначене, а також виходячи з юридичної природи договору на користь третьої особи, необхідно зробити висновок, що специфіка конструкції такого договору є такою, що виключає можливість припинення зобов'язань, які виникають з таких договорів, на підставі зарахування. Такий висновок випливає з того, що однією з умов припинення договірних зобов'язань на підставі зарахування є зустрічність вимог.

Необхідно звернути увагу: незалежно від того, що сторона, яка уклала договір, будучи кредитором за аналізованим договором, водночас може бути боржником в іншому договірному зобов'язанні, де кредитором буде особа, яка є боржником за договором на користь третьої особи, такі вимоги за своїм характером не будуть зустрічними, оскільки виконання однієї з них буде здійснюватися не на користь сторони, яка уклала договір, і яка при цьому, є боржником в іншому договірному зобов'язанні, а на користь третьої особи. Іншими словами, коли йдеться про зустрічність вимог, то насамперед необхідно, щоб таким вимогам відповідали обов'язки, виконання яких повинно здійснюватися також на користь осіб, які є носіями таких вимог, а не на користь третіх осіб, на користь яких укладені договори.

Як свідчить аналіз юридичної літератури, дослідження юридичної природи такої підстави припинення договірних зобов'язань, як зарахування зустрічних однорідних вимог, велися здебільшого в контексті договірних зобов'язань, виконання яких здійснювалося на

користь кожного із контрагентів, тому така особливість, як адресність виконання, яка є актуальною для договорів на користь третіх осіб, як правило, не аналізувалася. Таким чином, з огляду на специфіку договорів, про які йдеться, під зустрічністю вимог слід не тільки розуміти наявність зобов'язальних прав як таких, але й також і те, на чию користь буде здійснюватися виконання обов'язків, які відповідають таким вимогам, тобто чи на користь осіб, яка є носіями таких вимог, чи безпосередньо на користь третіх осіб. На нашу думку, під зустрічністю вимог слід розуміти й те, щоб таким вимогам відповідали обов'язки, виконання яких здійснювалося б безпосередньо на користь осіб, які володіють відповідним правами.

Так, серед підстав припинення договірних зобов'язань, настання якого залежить від волі сторін, виділяють і новацію. Як передбачено ч. 2 ст. 604 ЦК, зобов'язання припиняється за домовленістю сторін про заміну первісного зобов'язання новим зобов'язанням між тими самими сторонами (новація). Як відзначає Т. В. Боднар, на відміну від інших правочинів сторін, які мають наслідком припинення зобов'язань, зокрема від відступного, новація не припиняє правового зв'язку сторін, оскільки замість зобов'язання, дія якого припиняється, виникає узгоджене ними нове зобов'язання [23, с. 262].

Як відзначив О. С. Іоффе, новацією є домовленість, на підставі якої сторони домовляються про заміну існуючого між ними зобов'язання іншим, новим зобов'язанням. Внаслідок новації старе зобов'язання припиняється, однак його учасники не втрачають між собою правових зв'язків, оскільки на основі попереднього зобов'язання виникає нове [92, с. 192–193]. Крім того, правовою підставою виникнення нового зобов'язання при новації є домовленість сторін про припинення попереднього. Тому від дії попереднього зобов'язання залежить дійсність нового [92, с. 193]. Виходячи з аналізу конструкції договору на користь третьої особи, можна відзначити, що специфіка такого договору не виключає можливості припинення його й за цією підставою. Зокрема, як впливає із юридичної природи новації, а також загальних положень ст. 636 ЦК, внаслідок новації первісне зобов'язання може бути замінене сторонами як зобов'язанням, виконання якого вже буде здійснюватися на користь самих сторін, так і зобов'язанням, вико-

нання якого буде здійснюватися на користь третьої особи, оскільки жодних обмежень із цього приводу цивільним законодавством не передбачається. Слід звернути увагу, що для такої домовленості сторін згода третьої особи після вираження нею наміру скористатися наданим їй правом, як і у вказаних випадках, не вимагається.

До підстав припинення договірних зобов'язань, які належать до аналізованої групи, відноситься і прощення боргу. Так, згідно із ч. 1 ст. 605 ЦК, зобов'язання припиняється внаслідок звільнення (прощення боргу) кредитором боржника від його обов'язків, якщо це не порушує прав третіх осіб щодо майна кредитора. Оскільки звільнення від боргу, як відзначається в юридичній літературі, є різновидом припинення зобов'язання за домовленістю сторін, то можливе воно тільки зі згоди кредитора. Боржник має право заперечувати проти зняття з нього боргу, але тільки доти, доки не настав строк виконання зобов'язання. Якщо строк виконання зобов'язання настав, то боржник або має виконати зобов'язання, або зобов'язаний прийняти звільнення від боргу. Прощення боргу одним із контрагентів не звільняє його від виконання зустрічного обов'язку (наприклад, прощення боргу у виді сплати квартирної плати не звільняє наймодавця від здійснення капітального ремонту, передбаченого договором) [274, с. 37].

Предметом прощення, як відзначається в доктринальних дослідженнях, є звільнення боржника від виконання зобов'язання як грошового, так і іншого змісту, як повністю, так і в певній частці. Прощення боргу належить до безоплатних правочинів (подібно до дарування). Отже, випадки, коли прощення передбачає наявність будь-якого зустрічного надання майнового характеру з боку боржника, знаходяться за межами цієї юридичної конструкції [75, с. 55]. Необхідність у прощенні боргу, як правило, виникає, коли виконання зобов'язання ускладнене, або коли боржник прострочив виконання, тобто у ситуаціях явної згоди на припинення зобов'язання шляхом прощення боргу, яка (згода) на практиці має характер конклюдентних дій [75, с. 55]. Отож, виходячи із зазначеного, а також специфіки договору на користь третьої особи, правовим наслідком прощення боргу стороною, яка уклала договір, буде звільнення боржника від виконання ним свого обов'язку на користь третьої особи. Водночас,

на що необхідно звернути увагу, для припинення зобов'язання за цією підставою згода третьої особи після вираження нею наміру скористатися наданим їй правом, як і при переданні боржником кредиторів відступного, новації тощо, також не вимагається.

З огляду на специфіку договору на користь третьої особи виникає запитання щодо того, чи може крім сторони, яка уклала договір, ще й третя особа звільнити боржника від виконання ним свого обов'язку. Виходячи з аналізу юридичної природи такої підстави припинення договірних зобов'язань, а також положень ч. 1 ст. 605, ст. 636 ЦК необхідно зробити висновок, що таким правом треті особи не володіють і не можуть володіти, оскільки таке право належить і повинно належати винятково сторонам договірних зобов'язань.

Крім передання відступного, зарахування, новації, прощення боргу до підстав припинення зобов'язань, настання яких залежить від волі сторін, в доктрині цивільного права відносять й відмову від договору та його розірвання. Слід відзначити, що припинення зобов'язань з договорів, про які йдеться, у зв'язку із відмовою від такого договору чи його розірвання повинно здійснюватися з урахуванням ч. 3 ст. 636 ЦК. Зокрема, як передбачено положенням цієї правової норми, з моменту вираження третьою особою наміру скористатися своїм правом сторони не можуть розірвати або змінити договір без згоди третьої особи, якщо інше не встановлено договором. Як уже відзначалося, доцільність запровадження такого обмеження зумовлена насамперед необхідністю збереження стабільності цивільного обороту, адже третя особа розраховуючи на отримання вигоди та користі від реалізації наданого їй на підставі договору права, могла вступити в цивільний оборот. Таке обмеження, на що необхідно звернути увагу, стосується винятково таких підстав припинення договірних зобов'язань, як відмова від договору та його розірвання. Водночас що стосується інших підстав припинення зобов'язань, настання яких залежить від волі сторін, то, відповідно, законодавець за договорами, про які йдеться, таких обмежень не передбачає, що на нашу думку, не зовсім узгоджується з інтересами третіх осіб та не може сприяти збереженню стабільності цивільного обороту. Крім того, домовившись про припинення договірного зобов'язання, сторони не зобов'я-

зані про це повідомляти третіх осіб. Отож, виходячи із зазначеного, а також висновків, зроблених в підрозділі 2.3. цієї роботи, щодо проблематики звільнення боржника за договорами, про які йдеться, від обов'язку виконати зобов'язання в натурі у зв'язку із переданням відступного, можна сказати, що передання відступного, новація, прощення боргу після вираження наміру третьою особою скористатися наданим їй на підставі договору правом, за загальним правилом, повинні здійснюватися винятково за згодою третіх осіб, у зв'язку із чим ЦК необхідно доповнити ст. 605–1 такого змісту: *«Передання боржником кредиторів відступного, новація, прощення боргу з моменту вираження наміру третьою особою, на користь якої укладений договір, скористатися своїм правом здійснюється за згодою третьої особи, якщо інше не передбачене договором»*.

Слід відзначити, що правочин, яким опосередковується припинення договірної зобов'язання, може бути вчиненим і за конструкцією договору на користь третьої особи, зокрема йдеться про такі підстави припинення зобов'язань, як передання відступного, новація чи домовленість загалом (ч. 1 ст. 604 ЦК). Крім того, на вчинення таких правочинів, на що необхідно звернути увагу, не впливає й те, чи йдеться про припинення зобов'язань, які виникли з традиційних договорів, чи з договорів на користь третіх осіб.

Припинення зобов'язань може здійснюватися не тільки на стадії їх виконання, але й також на стадії їх порушення. Однак, як впливає із аналізу специфіки конструкції договору на користь третьої особи та правових наслідків порушення договірних зобов'язань загалом, правочин, яким опосередковується припинення зобов'язання за договорами, про які йдеться, за винятком передання відступного (ч. 2 ст. 622 ЦК), не може звільнити боржника від відповідальності перед третіми особами за порушення такого договору.

Підсумовуючи зазначене, доходимо висновків, що специфіка конструкції договорів на користь третіх осіб виключає можливість припинення зобов'язань із таких договорів на підставі зарахування зустрічних однорідних вимог; натомість передання відступного, новація, прощення боргу після вираження наміру третьою особою скористатися наданим їй на підставі договору правом, за загальним правилом, повинні здійснюватися винятково за згодою третіх осіб.

5.3. Припинення зобов'язань із договору на користь третьої особи на підставі юридичних фактів, настання яких обумовлено специфікою конструкції таких договорів

Крім юридичних фактів, які є підставою для припинення не тільки зобов'язань, які виникають з традиційних договорів, але й також зобов'язань з договорів на користь третіх осіб, привертають до себе увагу й інші юридичні факти, які також можуть призвести до припинення зобов'язань з договорів, про які йдеться, зокрема йдеться про юридичні факти виникнення яких зумовлено специфікою аналізованих договорів.

Так, аналізуючи правові аспекти відмови особи, яка уклала договір, від права третьої особи необхідно звернути увагу на те, що законодавець, як випливає з аналізу загальних положень ст. 636 ЦК України, не врегульовує правові наслідки відмови особи, яка уклала договір, від права від якого відмовилася третя особа. Водночас, відмова особи, яка уклала договір, від права від якого відмовилася третя особа, за загальним правилом, не є підставою для припинення зобов'язання з такого договору.

Слід відзначити, що якщо сторона, яка уклала договір, відмовиться від права третьої особи, так і не скориставшись ним, то, відповідно, така відмова створить передумови для виникнення невизначеності між сторонами аналізованої договірної конструкції, оскільки, з одного боку, у боржника не буде підстав для виконання договірного зобов'язання (крім того, не буде й суб'єкта, на користь якого слід виконувати зобов'язання), а з іншого – не буде підстав для припинення зобов'язання з такого договору.

З огляду на це, необхідно відзначити, що такі передумови матимуть місце й у разі відмови сторони, яка уклала договір, від права, від якого відмовилася третя особа після того як вона (тобто сторона, яка уклала договір) скористалася таким правом. В цій ситуації відмова сторони, яка уклала договір, від права від якого відмовилася третя особа також буде підставою з настанням якої в боржника не буде можливості виконати свій обов'язок за договором. Виходячи із зазначеного, закономірно виникає запитання щодо можливості припи-

нення в цьому випадку зобов'язання з договору на користь третьої особи у зв'язку із неможливістю його виконання. Як відомо, однією з ознак неможливості виконання зобов'язання є настання обставин, які не залежать від волі сторін договору. Водночас, на що необхідно звернути увагу, обставини, які виникають внаслідок відмови сторони, яка уклала договір, від права, від якого відмовилася третя особа чи не здійснення, наприклад, заміни третьої особи, не можна розглядати як такі, які носять об'єктивний характер, у зв'язку із чим відповідь на поставлене запитання повинна бути негативною.

Отож, як впливає із зазначеного, на сьогоднішній день відмова сторони, яка уклала договір, від права, від якого відмовилася третя особа, є передумовою для виникнення невизначеності між контрагентами аналізованого договору. Виникнення такої невизначеності, як впливає із наведеного, зумовлено насамперед неврегульованістю цивільним законодавством правових наслідків, які повинні виникати у зв'язку із відмовою особи, яка уклала договір, від права, від якого відмовилася третя особа. Така ситуація не тільки не сприяє стабільності договірних відносин, які виникають з договорів на користь третіх осіб, але й також створює підґрунтя для виникнення конфліктних ситуацій між контрагентами таких договорів.

Враховуючи зазначене, а також виходячи із необхідності захисту інтересів кожного із контрагентів цієї договірної конструкції, слід зробити висновок, що відмова сторони, яка уклала договір, від права від якого відмовилася третя особа, не залежно від того, чи вона, тобто сторона, яка уклала договір, скористалася таким правом, має бути підставою з настанням якої зобов'язання з договору на користь третьої особи має припинитися. З огляду на зазначене ч. 4 ст. 636 ЦК необхідно доповнити положенням наступного змісту: «Відмова особи, яка уклала договір, від права від якого відмовилася третя особа, якщо інше не передбачено договором або законом чи не впливає із суті договору, є підставою для припинення цього договору».

Як впливає із зазначеного положення, яким пропонується доповнити ч. 4 ст. 636 ЦК носить загальний характер і має застосовуватися до правовідносин, які виникатимуть у разі укладення договорів на користь третьої особи, якщо інше не буде передбачено догово-

ром чи законом або не впливатиме із специфіки договору, укладеного на користь третьої особи. Положення такого змісту, як нам видається, є таким, яке з одного боку сприятиме визначеності правовідносин, які виникатимуть із досліджуваних договорів, а з іншого – сприятиме використанню учасниками цивільних відносин цієї договірної конструкції в договірній практиці.

Зважаючи на відсутність такої правової норми в ЦК учасники цивільних відносин на сьогоднішній день не обмежені в можливості таке положення передбачити в якості договірної, адже як визначено ч. 1 ст. 598 ЦК зобов'язання припиняється частково або у повному обсязі на підставах, встановлених договором або законом.

Виходячи із зазначеного необхідно відмежовувати відмову сторони, яка уклала договір, від права від якої відмовилася третя особа та відмову сторони, яка уклала договір, від такого договору загалом. Із цього приводу слід звернути увагу на положення ч. 2 ст. 1063 ЦК. Зокрема, як передбачено положенням цієї правової норми якщо особа, на користь якої зроблено вклад, відмовилася від нього, особа, яка уклала договір банківського вкладу на користь третьої особи, має право вимагати повернення вкладу або перевести його на своє ім'я. Як впливає із зазначеного у разі, якщо третя особа відмовилася від наданого їй права вимоги, то сторона, яка уклала договір, може в тому числі і розірвати такий договір. Слід звернути увагу, що законодавець виникнення такого права для сторони, яка уклала договір, передбачив винятково за договорами банківського вкладу на користь третьої особи, тому, що стосується інших договорів на користь третьої особи, то у разі відмови третьої особи від наданого їй права вимоги розірвання такого договору повинно здійснюватися за загальним правилом.

Можливість сторони, яка уклала договір, скоритися правом від якого відмовилася третя особа, як впливає із ч. 4 ст. 636 ЦК, обмежується специфікою договору, укладеного на користь третьої особи. Таким чином, залежно від специфіки договору, укладеного на користь третьої особи, відмову останньої від наданого їй права, необхідно також розглядати як підставу для припинення зобов'язання з цього договору. Зокрема, до таких договорів де відмова третьої особи від наданого їй права, за загальним правилом, може бути підставою

для їх припинення можна віднести, наприклад договір довічного утримання (догляду).

До юридичних фактів, виникнення яких зумовлюється специфікою конструкції договорів, про які йдеться, слід відносити також настання смерті або припинення третьої особи. Настання смерті або припинення третьої особи необхідно розглядати підставами припинення таких договірних зобов'язань залежно від специфіки того чи іншого договору, укладеного на користь третьої особи. Одним із таких договорів також може бути договір довічного утримання (догляду).

Як впливає з юридичної природи конструкції договору на користь третьої особи право вимоги, яке виникає у третьої особи не слід розглядати як таке, яке нерозривно пов'язане із третьою особою. Підтвердженням цього висновку слугує також положення ч. 1 ст. 636 ЦК, яке дозволяє суб'єктам цивільних прав укладати такі договори не тільки на користь встановлених осіб, але й також на користь невстановлених. Тому настання смерті третьої особи або її припинення необхідно розглядати як підстави припинення аналізованих договірних зобов'язань залежно від специфіки того, чи іншого договору, укладеного на користь третьої особи винятково після вираження наміру останньою скористатися наданим їй правом. В протилежному випадку право вимоги третьої особи необхідно розглядати як таке, яке є нерозривно пов'язаним із третьою особою і тоді ще до вираження наміру останньою скористатися наданим їй правом у разі настання її смерті чи припинення залежно від специфіки укладеного договору такий договір повинен припинятися. Крім того, на що необхідно звернути увагу, підхід до розуміння права вимоги третьої особи як такого, яке нерозривно пов'язане з такою особою, призведе до обмеження можливості суб'єктів цивільних прав укладати договори на користь невстановлених третіх осіб.

Водночас це правило не повинно поширюватися на таку підставу як відмова третьої особи від наданого їй права, оскільки третя особа може відмовитися від наданого їй права так і не скориставшись ним, а може після того, як скористається таким правом.

Отож, як впливає із зазначеного, залежно від специфіки договору, укладеного на користь третьої особи, настання смерті або при-

пинення третьої особи, а також відмову третьої особи від наданого їй права, необхідно також розглядати як окремі підстави припинення договорів на користь третьої особи.

В контексті аналізованого питання необхідно відзначити, що незалежно від специфіки того, чи іншого договору, який укладається на користь третьої особи, учасники цивільних відносин можуть і самостійно домовитись, що настання смерті або припинення третьої особи чи її відмова від наданого їй права будуть підставами для припинення зобов'язань з таких договорів, про що повинно бути зазначено в договорі, оскільки жодних обмежень із цього приводу законодавець не передбачає.

Таким чином, до юридичних фактів, які можуть бути підставами припинення зобов'язань з договорів на користь третіх осіб, виникнення яких зумовлюється специфікою конструкції таких договорів, слід відносити відмову третьої особи від наданого їй права, відмову сторони, яка уклала договір, від права, від якого відмовилася третя особа, а також настання смерті чи припинення третьої особи.

Зокрема, якщо відмова сторони, яка уклала договір, від права, від якого відмовилася третя особа, будучи підставою припинення договірної зобов'язання, є такою, настання якої залежить від волі сторін, то відмова третьої особи від наданого їй права чи настання її смерті або припинення, будучи також підставами припинення договірних зобов'язань, є такими, настання яких не залежать від волі сторін.

Отож, якщо в договорі буде, наприклад, передбачено, що він укладений строком на два роки, то, відповідно, сплив цього строку буде підставою, з настанням якої такий договір вважатиметься припиненим у зв'язку із належним його виконанням. Водночас, якщо контрагентами при укладенні такого договору буде встановлено, що він може бути припиненим й у зв'язку із настанням смерті чи припинення третьої особи, то, відповідно, настання смерті чи припинення третьої особи раніше спливу дворічного строку чинності договору буде підставою для припинення такого договору не у зв'язку із належним його виконанням, а у зв'язку із настанням смерті третьої особи чи її припинення.

Водночас залежно від специфіки договору, укладеного на користь третьої особи, настання смерті третьої особи чи її припинення можна розглядати як юридичні факти, у зв'язку із настанням яких договірне зобов'язання вважатиметься виконаним належним чином. До таких договорів, як уже відзначалося, можна відносити, наприклад, договір довічного утримання (догляду).

ВИСНОВКИ

Аналіз практики, доктринальних досліджень, а також особливостей правового регулювання договорів на користь третіх осіб дозволив зробити відповідні висновки і пропозиції, які стосуються їх юридичної природи та вдосконалення механізму правового регулювання таких договорів :

1. Історико-правовий аналіз виникнення та розвитку конструкції договору на користь третьої особи свідчить про те, що договір, про який йдеться в сучасному законодавстві України, як правова конструкція сформований під впливом концептуальних засад ЦК УРСР 1922 р. та ЦК УРСР 1963 р. Натомість ЦК України 2003 р., на відміну від ЦК УРСР 1922 р. та ЦК УРСР 1963 р., не тільки визначає зміст прав та обов'язків суб'єктів цієї договірної конструкції, враховуючи при цьому максимально принцип свободи договору, але й також вперше дає визначення поняття цього договору.

2. Юридична природа договору на користь третьої особи, як і договору в цілому, не може бути пізнаною виключно на основі однієї з існуючих в цивільному праві концепцій розуміння договору, оскільки всі вони взаємодоповнюють одна одну і сприяють розкриттю суті договору як правового явища.

3. Використання таких понять, як «треті особи» та «інші особи», в ЦК є умовним, оскільки кожен із них вказує на осіб, які не є сторонами взятого за основу договірною зобов'язання, але пов'язані з однією із сторін такого зобов'язання певним правовим зв'язком. З огляду на специфіку договорів на користь третіх осіб правовий зв'язок іншої особи можливий також із третьою особою.

4. При визначенні поняття договору на користь третьої особи слід акцентувати увагу не тільки на поведінці зобов'язаної сторони, але й також на виникненні у третьої особи права вимагати виконання обумовленого договором обов'язку на свою користь як однієї із кваліфікуючих ознак цієї договірної конструкції. Положення ч. 2 ст. 636 ЦК не дає можливості належним чином відмежувати юридич-

ну конструкцію договорів на користь третіх осіб від договорів про виконання третім особам. Виходячи із зазначеного, ч. 1 ст. 636 ЦК запропоновано викласти в такій редакції: *«Договором на користь третьої особи є договір, в якому боржник зобов'язаний виконати свій обов'язок на користь третьої особи, яка встановлена або не встановлена у договорі, а третя особа має право вимагати виконання такого обов'язку».*

5. В основі змісту категорії «на користь третьої особи», яка є вищоутворюючим критерієм для досліджуваних договорів, лежить усвідомлена потреба однієї із сторін договору (тобто сторони, яка уклала договір) у задоволенні благ третьої особи, що й обумовлює виконання такого договору на користь особи, яка не є стороною договору. Чинники, які формують виникнення такої потреби в особі, яка укладає договір, знаходяться поза межами договірної правовідносини. Отже, те, що виконання боржником обов'язку здійснюється на користь третьої особи, ще не є визначальним для висновку, що укладення таких договорів здійснюється виключно в інтересах третіх осіб.

6. Договір на користь третьої особи є самостійною договірною конструкцією, про що свідчать притаманні тільки їй ознаки, а саме : виникнення права вимоги у третьої особи, що не є характерним для договору про виконання третій особі; укладення договору здійснюється без повноважень з боку третьої особи, що відділяє його від договорів, які укладаються представниками від імені тих, кого вони представляють; право вимоги у третьої особи виникає на підставі договору, а не внаслідок переходу від особи, яка уклала договір, що є характерним для договорів про відступлення права вимоги (*cessio*); особа, яка укладає договір, не є посередником третьої особи, що відділяє розглядуваний договір від посередницьких договорів; укладаючи договір на користь третьої особи, учасники цивільних відносин не вважаються такими, які вчиняють дії в майнових інтересах іншої особи (тобто третьої особи) без її доручення; виникнення прав у третьої особи не робить останню стороною договору, що відокремлює зобов'язання, яке виникає з аналізованого договору, від зобов'язань із множинністю осіб на стороні кредитора; незважаючи на

виникнення відповідних прав, третя особа не бере участі в укладенні такого договору на жодній із стадій його укладення ні безпосередньо, ні опосередковано, у зв'язку із чим договір на користь третьої особи не слід розглядати як багатосторонній.

7. Юридична природа договору дарування виключає можливість укладення його за конструкцією договору на користь третьої особи у зв'язку із чим договір дарування з обов'язком обдаровуваного на користь третьої особи, конструкція якого передбачена ст. 725 ЦК, не слід розглядати як договір дарування на користь третьої особи.

8. Юридична природа договорів на користь третіх осіб допускає виникнення в останніх крім прав також і обов'язків, однак виникнення таких обов'язків повинно обумовлюватися специфікою права вимоги третьої особи, і за своїм характером такі обов'язки мають бути такими, які спрямовані на захист прав та інтересів інших осіб при виконанні тих чи інших видів договорів, укладених на користь третіх осіб, припинення таких договорів, а також здійснення третіми особами наданих їм прав. Крім того, за своїм змістом такі обов'язки не можуть бути такими, які спрямовані на надання майнових чи немайнових благ іншим особам.

Водночас з огляду на існування загального правила про те, що зобов'язання не може створювати обов'язку для третьої особи (ч. 1 ст. 511 ЦК), виникнення таких обов'язків у третіх осіб можливе винятково за згодою останніх. Така згода повинна надаватися водночас з вираженням ними наміру скористатися наданим їй на підставі договору правом.

9. Специфіка договору на користь третьої особи за загальним правилом допускає можливість виконання обов'язку на користь третьої особи замість боржника іншими особами. Залучення боржниками інших осіб до виконання взятих на себе обов'язків з договорів, про які йдеться, може опосередковуватися різними договірними конструкціями, в тому числі й конструкцією договору на користь третьої особи. Обмеження із цього приводу можуть впливати хіба що із специфіки тих чи інших обов'язків, для виконання яких залучаються інші особи.

10. На відміну від договору про виконання третій особі, в силу специфіки якого правовий зв'язок третьої особи із сторонами такого

договору знаходиться поза межами договірної правовідносини, для договору на користь третьої особи характерним є те, що правовий зв'язок останньої з однією із сторін такого договору знаходиться в межах договірної правовідносини.

11. Спеціальних обмежень стосовно можливості суб'єктів цивільних прав укласти договори на користь третіх осіб ЦК не передбачено. Однак такі обмеження можуть впливати із суті того чи іншого договору.

12. Юридичну природу прав третьої особи слід розглядати залежно від того, чи договір укладений на користь встановленої чи невстановленої третьої особи. Зокрема, обґрунтовано, що якщо договір укладений на користь встановленої третьої особи, то право, яке виникає у третьої особи, є суб'єктивним. Якщо договір укладений на користь невстановленої третьої особи, то для виникнення суб'єктивних прав у третьої особи, крім укладення договору, вимагається також настання юридичних фактів, які спрямовані на персоніфікацію третьої особи. До виникнення суб'єктивного права право, яке виникає з моменту укладення договору, є секундарним.

13. За договорами на користь третіх осіб в якості останніх можуть бути призначені як фізичні, так і юридичні особи. Обмеження із цього приводу можуть впливати хіба що із специфіки того чи іншого договору.

14. Слід погодитись із висловленою в юридичній літературі думкою про те, що предметом правочину про відступлення права вимоги можуть бути й невизначені права, оскільки в іншому випадку з огляду на положення ч. 4 ст. 636 ЦК заміна сторони, яка уклала договір, внаслідок відступлення права вимоги або правонаступництва можливі тільки внаслідок відмови третьої особи від наданого їй права.

15. ЦК, передбачивши можливість зміни та розірвання договору винятково за згодою третьої особи після вираження нею наміру скористатися наданим їй правом, якщо інше не передбачено договором або законом, не передбачив випадків, за наявності яких сторони можуть змінити та розірвати договір без згоди третьої особи. У зв'язку з цим виключається можливість розірвання або зміни договору без

згоди третьої особи, якщо його розірвання або зміна здійснюється на підставі ч. 2 ст. 651 та ст. 652 ЦК, чим порушуються інтереси сторін договору. З метою захисту інтересів сторін договору ч. 3 ст. 636 ЦК запропоновано доповнити таким положенням: *«Згода третьої особи не вимагається, якщо зміна або розірвання договору здійснюється на підставі ч. 2 ст. 651 та ст. 652 цього Кодексу»*.

16. Вираження наміру третьою особою скористатися наданим їй правом проявляється у вчиненні дій або утриманні від вчинення дій і спрямоване на реалізацію наданого їй права. Тобто правова категорія, про яку йдеться, є такою, яка безпосередньо пов'язана із суб'єктивним правом третьої особи. Залежно від умов договору про вираження наміру третьою особою скористатися наданим їй правом може свідчити й реалізація такої правомочності, як звернення за захистом свого порушеного права.

17. Відмова третьої особи від прийняття виконання на її користь ще не свідчить про її відмову від наданого їй права, тоді як відмова від наданого їй права безумовно є водночас і відмовою від прийняття виконання на її користь.

18. З огляду на специфіку досліджуваного договору третя особа не може відмовитись від такого договору, а тільки від права, яке у неї виникає на підставі договору. Якщо до вираження наміру третьою особою скористатися наданим їй правом нездійснення такого права може свідчити про її відмову від нього, то після вираження наміру відмова третьої особи від наданого їй права повинна здійснюватися шляхом вчинення правочину, форма якого повинна залежати від форми договору, на підставі якого виникло це право; крім того, такий правочин повинен бути адресований передусім боржникові.

19. Відповідальною перед третьою особою, крім боржника, може бути також і сторона, яка уклала договір незважаючи на те, що вона не є зобов'язаною перед третьою особою, зокрема, за розірвання чи зміну договору з порушенням правил ч. 3 ст. 636 ЦК, якщо це призвело до виникнення збитків у третьої особи.

20. Треті особи за порушення обов'язків, виникнення яких допускається юридичною природою договору на користь третьої особи та щодо виникнення яких було надано ними згоду, можуть нести

цивільно-правову відповідальність. Настання такої відповідальності можливе винятково у формі відшкодування збитків.

21. З огляду на специфіку договору на користь третьої особи звільнення боржника від обов'язку виконати зобов'язання в натурі, яке виникло з такого договору, незалежно від підстав звільнення, що передбачені ст. 622 ЦК, за загальним правилом повинно здійснюватися за згодою третьої особи після вираження нею наміру скористатися наданим їй правом.

22. Якщо інше не передбаченого договором або законом, передання майна є моментом, з настанням якого третя особа, на користь якої укладений договір про відчуження майна, за загальним правилом, набуває право власності на майно.

Специфіка договорів на користь третіх осіб, за загальним правилом, виключає можливість учасникам цивільних відносин при укладенні договорів про відчуження майна використовувати консенсуальну модель передання майна, за якою б право власності на майно у третіх осіб виникало безпосередньо з моменту укладення такого договору.

Юридична природа договорів про відчуження майна не виключає можливості укладення їх і за конструкцією, якою опосередковуватиметься перехід права власності на нерухоме майно до третіх осіб. Однак, враховуючи особливості правового регулювання моменту виникнення в суб'єктів цивільних прав права власності на нерухоме майно на підставі договорів загалом, питання щодо можливості укладення договорів про відчуження нерухомого майна за вказаною правовою конструкцією на сьогодні залишається доволі дискусійним.

23. За загальним правилом ризик випадкового знищення чи випадкового пошкодження майна повинен переходити до третьої особи, на користь якої укладений договір про відчуження майна, з моменту передання їй такого майна.

24. Недоліком ст. 755 ЦК є те, що вона, передбачивши підстави припинення договору довічного утримання (догляду), не відмежовує їх залежно від того, на чю користь укладений договір, що може призвести до виникнення конфліктних моментів між суб'єктами цієї договірної конструкції. Виходячи із зазначеного, обґрунтовано необ-

хідність встановлення на законодавчому рівні спеціальних підстав припинення договору довічного утримання (догляду), укладеного на користь третьої особи. З огляду на це ст. 755 ЦК запропоновано доповнити положеннями такого змісту:

«3. Смерть відчужувача не є підставою для припинення укладеного ним договору довічного утримання (догляду) на користь третьої особи.

4. Настання смерті третьої особи, на користь якої укладений відчужувачем договір довічного утримання (догляду), після вираження нею наміру скористатися наданим їй правом є підставою для його припинення, якщо інше не передбачено договором. У цьому випадку набувач не має права до настання смерті третьої особи продавати, дарувати, міняти майно, передане за договором довічного утримання (догляду), укладати щодо нього договір застави, передавати його у власність іншій особі на підставі іншого правочину.

5. Договір довічного утримання (догляду), укладений відчужувачем на користь третьої особи, може бути розірваний за рішенням суду на вимогу відчужувача незалежно від згоди третьої особи, а також на вимогу третьої особи за згодою з відчужувачем у разі невиконання або неналежного виконання набувачем своїх обов'язків незалежно від його вини».

25. Юридична природа такого типу договорів, як договори найму (оренди), за загальним правилом, не виключає можливості кожному із контрагентів таких договорів укласти їх на користь третьої особи. Враховуючи, що в загальних положеннях про найм (оренду) (гл. 58 ЦК) законодавець не передбачив жодної правової норми, яка б стосувалася правового регулювання укладення суб'єктами цивільних прав таких договорів на користь третіх осіб, тому, укладаючи договори, про які йдеться, учасники цивільних відносин повинні керуватися загальними положеннями ст. 636 ЦК.

26. За договорами найму (оренди), укладеними наймачами на користь третіх осіб, в останніх можуть виникати обов'язки, однак змістом таких обов'язків, з огляду на юридичну природу конструкції договору на користь третьої особи загалом, повинні бути дії або утримання від учинення дій, які пов'язані із здійсненням третіми

особами наданих їм на підставі договору прав, прийняттям виконання, а також припинення такого договору.

27. Договір піднайму не слід розглядати як такий, що може створювати конкуренцію договорам найму (оренди), які укладаються наймачами на користь третіх осіб. Зокрема, якщо потреби у задоволенні благ інших осіб в суб'єктів цивільних прав виникнуть ще до укладення договорів найму (оренди), то в цьому випадку таким особам доцільніше укласти договір найму (оренди) за конструкцією договору на користь третьої особи. У той же час, якщо такі потреби в суб'єктів цивільних прав виникнуть після укладення такого договору, то в цьому випадку їм доцільніше укласти договір піднайму, дотримуючись при цьому правил, визначених у положеннях ст. 774 ЦК.

28. Частина 4 ст. 636 ЦК дозволяє стороні, яка уклала договір, скористатися винятково зобов'язальним правом вимоги від якого відмовилася третя особа, тому у разі відмови третьої особи від речового права сторона, яка уклала договір, не матиме можливості скористатися таким правом. Зокрема, йдеться насамперед про речові права, які виникають у третіх осіб з договорів про відчуження майна та договорів найму (оренди).

29. Юридична природа договору на користь третьої особи виключає можливість суб'єктам цивільних прав укласти як договори про відчуження майна, так і договори найму (оренди) на користь третіх осіб як реальні. Зокрема, йдеться про конструкції, якими опосередковується відчуження майна чи передання його у тимчасове володіння (користування) саме третім особам.

30. Юридична природа конструкції договору на користь третьої особи виключає можливість укладення субпідрядного договору за конструкцією договору на користь третьої особи, де в якості останньої буде призначена особа, на користь якої укладений договір підряду.

31. Виконання договорів підряду, укладених замовниками на користь третьої особи, може здійснюватися як з матеріалів та засобів сторін таких договорів, так і безпосередньо третіх осіб, при чому незалежно від того, які види робіт є предметом договорів підряду. Проте надання таких матеріалів та засобів третіми особами повинно бути змістом їхніх прав, а не обов'язків.

32. Ризик випадкового знищення чи випадкового пошкодження (псування) матеріалів та засобів за договорами підряду, укладеними замовниками на користь третьої особи, повинні нести сторони таких договорів, і тільки у випадку, якщо такі матеріали та засоби надаватимуться безпосередньо третіми особами, ризик їх випадкового пошкодження чи випадкового знищення (псування), якщо інше не буде передбачено договором, мають нести також і останні.

33. Ризик випадкового знищення чи випадкового пошкодження (псування) предмета договору з огляду на специфіку конструкції договору на користь третьої особи, можуть нести не тільки сторони підрядних договорів, але й також треті особи, зокрема у випадку, якщо матиме місце з їхнього боку прострочення прийняття виконання.

34. Незважаючи на те, що положення ст. 3 Закону України «Про страхування» не встановлюють вимог щодо третіх осіб, які можуть бути призначені страхувальниками для отримання страхових виплат за договорами особистого страхування, тим не менше треті особи, про які йдеться, як і самі страхувальники, повинні мати страховий інтерес – усвідомлену майнову потребу, яка виникає у зв'язку із настанням обумовленого в договорі страхового випадку і спрямована на отримання страхових виплат. Водночас втрату страхового інтересу третьою особою не слід розглядати як відмову останньої від наданого їй права на отримання страхового відшкодування.

35. Юридична природа договорів страхування, за загальним правилом, дозволяє страхувальникам скористатися правом на отримання страхових виплат, якими не скористалася третя особа.

36. Як свідчить аналіз положень ст. 636, 1029, п. п. 3, 4 ч. 1 ст. 1044 ЦК, договір управління майном з призначенням установником управління особи, яка має право набувати вигоди від майна, переданого в управління (вигодонабувача) (ч. 2 ст. 1034 ЦК), не є договором на користь третьої особи. З огляду на зазначене запропоновано в ч. 2 ст. 1034 ЦК безпосередньо передбачити можливість установнику управління укласти договір управління майном на користь третьої особи, у зв'язку із чим ч. 2 ст. 1034 ЦК слід викласти у такій редакції: *«Договір управління майном може бути укладений установником*

управління на користь третьої особи (вигодонабувача)», а положення ст. 1029, п. п. 3, 4 ч. 1 ст. 1044 ЦК привести у відповідність із загальними положеннями ст. 636 ЦК.

37. Частина 1 ст. 1043 ЦК є такою, яка не сприятиме ефективному захисту суб'єктивних прав та інтересів третіх осіб (вигодонабувачів) з огляду на її спеціальний та імперативний характер, у зв'язку із чим запропоновано викласти її у такій редакції: *«Управитель відповідає за завдані збитки перед установником управління та вигодонабувачем, якщо не доведе, що вони виникли внаслідок непереборної сили, винних дій установника управління або вигодонабувача»*.

38. З моменту вираження наміру третьою особою скористатися правами вкладника, як впливає з аналізу положень ч. 2 ст. 636 ЦК та ч. 1 ст. 1063 ЦК, відбувається «розщеплення» правомочностей між особою, яка уклала договір банківського вкладу, та третьою особою, у зв'язку з чим не можна погодитись із думкою авторів, які вважають, що з моменту вираження наміру третьою особою скористатися правами вкладника остання повністю замінює особу, яка уклала договір.

39. Положення ч. 1 ст. 1063 ЦК, якою передбачено, що до набуття особою, на користь якої зроблений банківський вклад, прав вкладника ці права належать особі, яка зробила вклад, є таким, яке порушує інтереси третьої особи, оскільки інколи унеможлиблює реалізацію таких прав третьою особою, у зв'язку із чим зроблений висновок про те, що права вкладника у третьої особи, за загальним правилом, повинні виникати безпосередньо з моменту укладення договору банківського вкладу, а не з моменту вираження наміру третьою особою скористатися такими правами.

40. Як при визначенні підстав недійсності договорів на користь третіх осіб, так і правових наслідків їх недійсності як суб'єктам цивільних прав, так і юрисдикційним органам слід керуватися загальними положеннями ст. ст. 215, 216 ЦК.

Застосування двосторонньої реституції як правового наслідку недійсності договорів на користь третіх осіб дозволить безпосередньо повернути сторони в попередній стан або за окремими видами договорів, укладених на користь третіх осіб (наприклад, за договорами, якими опосередковується виконання робіт чи надання послуг третім

особам), або у випадку, якщо третя особа ще не виразила наміру скористатися наданим їй правом (наприклад, за договорами про відчуження майна чи передання майна у тимчасове користування), у зв'язку із чим за окремими видами договорів, укладених на користь третіх осіб, вимога про визнання такого договору недійсним буде тільки передумовою для використання особами, які вчинили певні дії на користь третьої особи (наприклад, передали у власність чи у тимчасове користування майно тощо) інших способів захисту своїх прав та інтересів, які будуть вже адресованими безпосередньо до третьої особи.

41. Підтримується висловлена в юридичній літературі думка з приводу необхідності приведення у відповідність положень ГК з відповідними положеннями ЦК, зокрема, що стосується можливості звернення третіми особами із відповідними вимогами щодо визнання недійсними договорів, укладених на їх користь, оскільки, на відміну від цивільного законодавства України, господарське обмежує можливість таких осіб звертатися із відповідними вимогами.

42. Поєднання боржника і кредитора в одній особі, неможливість виконання, смерть фізичної особи і ліквідація юридичної особи як юридичні факти, настання яких не залежить від волі сторін, є такими, у зв'язку з виникненням яких можливе припинення й зобов'язань із договорів на користь третьої особи.

Зобов'язання, які виникають з договорів на користь третіх осіб, на підставі юридичних фактів, настання яких не залежить від волі сторін, припиняються незалежно від того, чи третя особа виразила намір скористатися наданим їй правом, чи ні, а також від того, чи встановлена така особа в договорі.

Зобов'язання з договору на користь третьої особи повинно припинятися й у зв'язку з поєднанням боржника та третьої особи в одній особі, на підставі чого ст. 606 ЦК варто доповнити частиною другою такого змісту: *«зобов'язання, яке виникає з договору на користь третьої особи, припиняється поєднанням боржника, який зобов'язаний виконати свій обов'язок на користь третьої особи, та третьої особи в одній особі»*.

43. Специфіка конструкції договорів на користь третіх осіб виключає можливість припинення зобов'язань з таких договорів на

підставі зарахування зустрічних однорідних вимог, що зумовлено специфікою таких вимог. Зокрема, під зустрічністю вимог слід не тільки розуміти наявність зобов'язальних прав як таких, але й також і те, на чию користь буде здійснюватися виконання обов'язків, які відповідають таким вимогам, тобто чи на користь осіб, які є носіями таких вимог, чи безпосередньо на користь третіх осіб. На нашу думку, під зустрічністю вимог слід розуміти й те, щоб таким вимогам відповідали обов'язки, виконання яких здійснювалося б безпосередньо на користь осіб, які володіють відповідним правами.

З врахуванням зроблених теоретичних висновків ЦК слід доповнити статтею 605–1 такого змісту: *«Передання боржником кредиторіві відступного, новація, прощення боргу з моменту вираження наміру третьою особою, на користь якої укладений договір, скористатися своїм правом здійснюється за згодою третьої особи, якщо інше не передбачене договором».*

44. До юридичних фактів, які можуть бути підставами припинення зобов'язань з договорів на користь третіх осіб, виникнення яких зумовлюється специфікою конструкції таких договорів, слід відносити відмову третьої особи від наданого їй права, відмову сторони, яка уклала договір, від права, від якого відмовилася третя особа, а також настання смерті чи припинення третьої особи. З огляду на зазначене необхідно відмежовувати відмову сторони, яка уклала договір, від права, від якого відмовилася третя особа, від відмови сторони, яка уклала договір, від такого договору загалом, оскільки кожна із них є окремою підставою для припинення зобов'язань з таких договорів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамов В. Ю. Третьи лица в страховании / В. Ю. Абрамов. – М. : Финансы и статистика, 2003. – 128 с.
2. Агарков М. М. Обязательство по советскому гражданскому праву / М. М. Агарков. – М. : Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1940. – 192 с.
3. Актуальні проблеми цивільного права і цивільного процесу в Україні / [Шевченко Я. М., Бошицький Ю. Л., Бабаскін А. Ю та ін.]. – К. : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2005. – 456 с.
4. Алексашина Ю. Б. Договір в приватному праві як регулятор суспільних відносин : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Ю. Б. Алексашина. – К., 2012. – 18 с.
5. Аномалії в цивільному праві України : навч.-практ. посіб. / [Майданик Р. А., Бервено С. М., Майданик Н. І. та ін.] ; відп. ред. Р. А. Майданик. – К. : Юстиніан, 2007. – 912 с.
6. Антонюк О. Право на односторонню відмову від зобов'язання та односторонню зміну його умов / О. Антонюк // Підприємництво, господарство і право. – 2006. – № 2. – С. 15–18.
7. Банасевич І. І. Договори на виконання підрядних робіт за державним замовленням : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / І. І. Банасевич. – К., 2007. – 22 с.
8. Банасевич І. Розподіл ризиків за договором будівельного підряду / І. Банасевич // Юридична України. – 2011. – № 8. – С. 57–60.
9. Баклановській Х. Договір въ пользу третьяго лица (Ст. 54–57 Проекта обязательственного права) / Х. Баклановській // Труды цивилистического студенческао кружка при Универтитете Св. Владимира (подъ редакціей проф. В. И. Синайского). – Киев : Топографія Р. К. Лубковвского, 1914. – Вып. I. – С. 86–95.

10. Бардзкій А. Договори въ пользу третьих лицъ / А. Бардзкій // Вестник права и нотариата. – 1911. – № 14. – С. 418–424.
11. Бардзкій А. Договори въ пользу третьих лицъ (Окончаніе) / А. Бардзкій // Вестник права и нотариата. – 1911. – № 15. – С. 454–458.
12. Барон Ю. Система римскаго гражданскаго права. / Барон Ю. ; [пер. с нем. Л. Петражицкаго]. – 3-е изд. – Вып. третій, кн. IV : Обязательственное право. – С. Петербург: Складъ изданія въ книжномъ магазине Н. К. Мартынова, 1910. – 244 с.
13. Безклубий І. А. Банківські правочини: монографія / Ігор Анатолійович Безклубий. – К. : Вид. Дім «Ін Юре», 2007. – 456 с.
14. Беляневич О. А. Господарське договірне право України (теоретичні аспекти) : монографія / Олена Анатоліївна Беляневич. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 592 с.
15. Беневоленская З. Э. Доверительное управление имуществом в сфере предпринимательства / З. Э. Беневоленская. – 2-е изд., перероб. и доп. – М. : Волтерс Клувер, 2005. – 288 с.
16. Бервено С. М. Проблеми договірного права України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / С. М. Бервено. – К., 2006. – 40 с.
17. Бервено С. М. Проблеми договірного права України : монографія / Сергій Миколайович Бервено. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 392 с.
18. Берестова І. Е. Зобов'язання з набуття, збереження майна без достатньої правової підстави : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / І. Е. Берестова. – Х., 2004. – 21 с.
19. Бірюков І. Інтерес і суб'єктивне цивільне право / І. Бірюков // Право України. – 2004. – № 8. – С. 18–21.
20. Блащук А. М. Припинення договірних зобов'язань у цивільному праві : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / А. М. Блащук. – К., 2006. – 20 с.
21. Блащук А. М. Правові наслідки припинення договірного зобов'язання внаслідок виконання або розірвання договору / А. М. Блащук // Юридична Україна. – 2005. – № 9. – С. 38–45.

22. Блащук Т. В. Цивільно-правове регулювання особистого страхування : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Т. В. Блащук. – К., 2003. – 18 с.

23. Боднар Т. В. Договірні зобов'язання в цивільному праві : (заг. положення) : навч. посіб. / Т. В. Боднар. – К. : Юстиніан, 2007. – 280 с.

24. Боднар Т. В. Одностороння відмова від зобов'язання (договору) у контексті самозахисту цивільного права та інтересу / Т. В. Боднар // Право України. – 2012. – № 9. – С. 110–117.

25. Бородовський С. О. Укладення, зміна і розірвання договору у цивільному праві України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Бородовський Станіслав Олександрович. – Івано-Франківськ, 2005. – 211 с.

26. Брагинский М. И. Влияние действий других (третьих) лиц на социалистические гражданские правоотношение : автореф. дис. на соискание учен. степени д-ра юрид. наук / М. И. Брагинский. – Л., 1962. – 36 с.

27. Брагинский М. И. Договорное право / М. И. Брагинский, В. В. Витрянский. – 2-е изд., изм. и доп. – М. : Статут, 2005. – Кн. 1 : Общ. положения. – 842 с.

28. Брагинский М. И. Договорное право / М. И. Брагинский, В. В. Витрянский. – 4-е изд., изм. и доп. – М. : Статут, 2002. – Кн. 2 : Договоры о передаче имущества. – 800 с.

29. Брагинский М. И. Договорное право. / М. И. Брагинский, В. В. Витрянский. – М. : Статут, 2002. – Кн. 3 : Договоры о выполнении работ и оказании услуг. – 1038 с.

30. Брагинский М. И. Договорное право: / М. И. Брагинский, В. В. Витрянский. – М. : Статут, 1998. – Кн. 1: Общ. положения. – 682 с.

31. Братусь С. Н. Субъекты гражданского права / С. Н. Братусь. – М. : Гос. изд-во юрид. лит., 1950. – 368 с.

32. Бровченко І. О. Конструкція договору на користь третьої особи: проблеми в застосуванні / І. О. Бровченко // Юридична Україна. – 2009. – № 1. – С. 56–64.

33. Бровченко І. О. Проблематика третіх осіб у зобов'язанні на прикладі майнової поруки / І. О. Бровченко // Вісник господарського судочинства. – 2007. – № 3. – С. 107–111.

34. Бровченко І. О. Участь третіх осіб у цивільно-правових зобов'язаннях : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Бровченко Ігор Олександрович. – Х., 2009. – 224 с.

35. Булыгин М. М. Договор доверительного управление имуществом в российском и зарубежном праве : монографія / М. М. Булыгин ; под ред. Н. М. Коршунова. – М. : ЮНИТИ-ДАНА: **Закон и право**, 2006. – 95 с.

36. Бутовский А. Н. Договоры в пользу третьих лиц / А. Н. Бутовский // Журналъ министерства юстици. – 1910. – № 10. – С. 1–33.

37. Вавилин Е. В. Осуществление и защита прав / Е. В. Вавилин. – М. : Волтерс Клувер, 2009. – 360 с.

38. Вавилин Е. В. Осуществление прав и исполнение обязанностей по договору аренды транспортных средств / Е. В. Вавилин. – М. : Волтерс Клувер, 2009. – 136 с.

39. Васильева В. А. Цивільно-правове регулювання діяльності з надання посередницьких послуг : монографія / Валентина Антонівна Васильева. – Івано-Франківськ : ВДВ ЦІТ Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника, 2006. – 346 с.

40. Васильева В. В. Договір як підстава виникнення цивільно-правового зобов'язання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / В. В. Васильева. – К., 2013. – 21 с.

41. Вахонєва Т. М. Строки (терміни) у цивільному праві : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Т. М. Вахонєва. – К., 2005. – 18 с.

42. Веберс Я. Р. Правосуб'єктность граждан в советском гражданском и семейном праве / Я. Р. Веберс. – Рига : Зинатне, 1976. – 229 с.

43. Великанова М. М. Договори на виконання науково-дослідних або дослідно-конструкторських та технологічних робіт : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / М. М. Великанова. – К., 2009. – 19 с.

44. Великорода О. М. Договір довічного утримання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Великорода Олександр Михайлович. – Івано-Франківськ, 2005. – 195 с.

45. Венедиктов А. В. О субъектах социалистических правоотношений / А. В. Венедиктов // Советское государство и право. – 1955. – № 6. – С. 17–28.

46. Венедіктова І. В. Договір довірчого управління майном в Україні / І. В. Венедіктова. – Х. : Консул, 2004. – 216 с.

47. Веретельник Л. К. Систематизація договорів у цивільному праві : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Л. К. Веретельник. – Х., 2007. – 19 с.

48. Верховець А. А. Цивільно-правова відповідальність за порушення договору : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / А. А. Верховець. – К., 2010. – 17 с.

49. Вільнянський С. І. Радянське цивільне право. Ч. 1 / С. І. Вільнянський. – Х. : Вид-во Харківського ун-ту, 1966. – 320 с.

50. Гавзе Ф. И. Обязательственное право : общие положения / Ф. И. Гавзе. – Минск : Изд. БГУ им. В. И. Ленина, 1968. – 128 с.

51. Гавзе Ф. И. Социалистический гражданско-правовой договор / Ф. И. Гавзе. – М. : Юридическая литература, 1972. – 168 с.

52. Галянтич М. К. Приватноправові засади реалізації житлових прав громадян в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук 12.00.03 / Галянтич Микола Костянтинович. – К., 2007. – 479 с.

53. Герценберг В. Г. Обязательственное право. Кн. V : Гражданского Уложения : проект, внесенный 14 октября 1913 г. в Государственную Думу / В. Г. Герценберг, И. С. Перетерский. – С. Пб. : Издание Юридического книжного склада «ПРАВО», 1914. – 247 с.

54. Горбась Д. В. Здійснення суб'єктивних цивільних прав фізичних осіб: поняття, способи, межі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Д. В. Горбась. – К., 2009. – 19 с.

55. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної ради України. – Режим доступу : <http://rada.gov.ua>.

56. Граве К. А. Страхование / К. А. Граве, Л. А. Лунц. – М. : Госюриздат, 1960. – 176 с.

57. Гражданский кодекс Республики Беларусь. – С. Пб. : Юридический центр Пресс, 2003. – 1049 с. – (Законодательство зарубежных стран).

58. Гражданский кодекс Республики Грузии. – С. Пб. : Юридический центр Пресс, 2002. – 1049 с. – (Законодательство зарубежных стран).

59. Гражданский кодекс Республики Казахстан. – С. Пб. : Юридический центр Пресс, 2002. – 1027 с. – (Законодательство зарубежных стран).

60. Гражданский кодекс Российской Федерации. Ч. 1 : Науч.-практ. комментарий / отв. ред. Т. Е. Абова, А. Ю. Кабалкин, В. П. Мозолин. – М. : БЕК, 1996. – 714 с.

61. Гражданський кодекс Української ССР: Офіційний текст з змінами на 1 червня 1954 г. – М. : Гос. изд-во юрид. лит., 1954. – 143 с.

62. Грибанов В. П. Інтерес в гражданском праве [Електронний ресурс] / В. П. Грибанов // Советское государство и право. – 1967. – № 1. – С. 49–56. – Режим доступу : <http://download.nehti.ru/libr/books/Right>.

63. Гринюк О. В. Цивільно-правові аспекти майнового страхування в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / О. В. Гринюк. – К., 2004. – 20 с.

64. Гриняк А. Б. Договірні зобов'язання з виконання робіт у цивільному праві України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня

доктора юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / А. Б. Гриня. – К., 2013. – 35 с.

65. Гриняк А. Б. Розподіл ризиків за договорами підряду / А. Б. Гриняк // Підприємництво, господарство і право. – 2012. – № 8 (200). – С. 15–19.

66. Гриняк А. Б. Цивільно-правовий договір як підстава виникнення права спільної власності фізичних осіб : монографія / Андрій Богданович Гриняк. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2008. – 176 с.

67. Гуляев А. М. Русское гражданское право: пособие къ лекціямъ / А. М. Гуляев. – Изд. 3-е, доп. – С.-Петербургъ : Типографія М. М. Стасюлевича, 1912. – 472 с.

68. Гурвичюте Х. О. Договор имущественного страхования в советском гражданском праве : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук / Х. О. Гурвичюте. – М., 1954. – 17 с.

69. Данько Н. Назначеніе и змѣненіе выгодопріобрѣтателя по договору личного страхования / Н. Данько // Право. – № 33. – 1916. – С. 1817–1828.

70. Диба І. Договір на користь третіх осіб / І. Диба // Юридичний вісник України. – 2006. – № 36. – С. 8.

71. Дзера І. О. Цивільно-правові засоби захисту права власності в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / І. О. Дзера. – К., 2001. – 20 с.

72. Дзера О. В. Підстави та правові наслідки визнання недійсними правочинів (договорів) у підприємницькій діяльності / О. В. Дзера // Розробка механізму правового регулювання договірних відносин у підприємницькій діяльності / за ред. акад. АПрН України В. В. Луць. – К. : НДІ приватного права і підприємництва АПрН України, 2009. – С. 20–49.

73. Договірне право України. Загальна частина : навч. посіб. / [Т. В. Боднар, О. В. Дзера, Н. С. Кузнецова та ін.] / за ред. О. В. Дзери. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 896 с.

74. Договірне право України. Особлива частина : навч. посіб. / [Т. В. Боднар, О. В. Дзера, Н. С. Кузнецова та ін.] / за ред. О. В. Дзери. – К. : Юрінком Інтер, 2009. – 1200 с.

75. Договірне право : конспект лекцій / [І. В. Жилінкова, В. І. Борисова, І. В. Спасибо-Фатєєва та ін.] / за заг. ред. І. В. Жилінкової, В. І. Борисової. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2008. – 116 с.

76. Дубовицькій Ю. Договори вь пользу третьихъ лицъ / Ю. Дубовицькій // Журналь министерства юстици. – 1910. – № 10. – С. 241–310.

77. Дудорова К. Алеаторні (ризикові) договори: деякі питання законодавчого регулювання / К. Дудорова // Підприємництво, господарство і право. – 2002. – № 3. – С. 28–31.

78. Д'ячкова Н. А. Опіка як спосіб охорони майнових прав фізичних осіб : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Н. А. Д'ячкова. – К., 2006. – 21 с.

79. Ельбрехт В. В. Договір страхування майна фізичних осіб : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / В. В. Ельбрехт – К., 2009. – 19 с.

80. Егорова М. А. Односторонний отказ от исполнения гражданско-правового договора / М. А. Егорова. – 2-е изд., перероб. и доп. – М. : Статут, 2010. – 528 с.

81. Єсіпова Л. О. Гарантія у цивільному праві : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Л. О. Єсіпова. – Одеса, 2006. – 20 с.

82. Заочне рішення Білгород-Дністровського міськрайонного суду Одеської області від 29.05.2012 р. у справі № 2–3106/11 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.reyestr.gov.ua.

83. Заочне рішення Червонозаводського районного суду м. Харкова від 20.02.2012 р. у справі № 2/2035/351/2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.reyestr.gov.ua.

84. Захаров Ю. Ю. Договор в пользу третьего лица в теории и в хозяйственной практике : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Захаров Юрий Юрьевич. – М., 2003. – 152 с.

85. Захаров Ю. Право вимоги кредитора в договорах в користь третього лица / Ю. Захаров, Ю. Фогельсон // Хозяйство и право. – 2001. – № 10. – С. 104–113.

86. Зинченко С. А. Юридические факты в механизме правового регулирования / С. А. Зинченко. – М. : Волтерс Клувер, 2007. – 152 с.

87. Зозуляк О. І. Реалізація цивільної правосуб'єктності юридичних осіб у договірній формі : монографія / Ольга Ігорівна Зозуляк. – Івано-Франківськ : Нова зоря, 2012. – 216 с.

88. Зубар В. М. Зобов'язання, що виникають з ведення чужих справ без доручення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / В. М. Зубар. – К., 2001. – 18 с.

89. Иванов В. В. Общая теория договора / В. В. Иванов. – М. : Юристъ, 2006. – 238 с.

90. Иоффе О. С. Избранные труды по гражданскому праву : из истории цивилистической мысли. Гражданское правоотношение. Критика теории «хозяйственного права» / О. С. Иоффе. – 3-е изд., испр. – М. : Статут, 2009. – 782 с. (Классика российской цивилистики).

91. Иоффе О. С. Советское гражданское право : курс лекций. – Ч. 1 : Общ. ч.: Право собственности. Общее учение об обязательствах. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1958. – 511 с.

92. Иоффе О. С. Обязательственное право / О. С. Иоффе. – М. : Юридическая литература, 1975. – 880 с.

93. Иоффе О. С. Вопросы теории права / О. С. Иоффе, М. Д. Шаргородский. – М. : Госюриздат, 1961. – 381 с.

94. Иоффе О. С. Ответственность по советскому гражданскому праву / О. С. Иоффе. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1955. – 311 с.

95. Иоффе О. С. Правоотношение по советскому гражданскому праву / О. С. Иоффе / отв. ред. С. И. Аскназий. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1949. – 144 с.

96. Інструкція про вчинення нотаріальних дій, затверджена наказом Міністерства юстиції України від 03.03.2004 року № 20/5

[Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної ради України. – Режим доступу : <http://rada.gov.ua>.

97. Інструкція про порядок відкриття, використання і закриття рахунків у національній та іноземних валютах, затверджена Постановою Національного банку України від 12 листопада 2003 року № 492 [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної ради України. – Режим доступу : <http://rada.gov.ua>.

98. Канзафарова І. С. Теорія цивільно-правової відповідальності: монографія / Ілона Станіславівна Канзафарова. – Одеса : Астропринт, 2006. – 264 с.

99. Карманов Є. В. Банківські договори. Договори в іноземній валюті : навч. посіб. для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів / Є. В. Карманов. – Х. : Право, 2004. – 312 с.

100. Карманов Є. В. Договір банківського вкладу (депозиту) в іноземній валюті : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Є. В. Карманов. – Х., 2001. – 20 с.

101. Кисель І. В. Договор в пользу третьего лица и лизинговые правоотношения / И. В. Кисель // Российская юстиция. – 2001. – № 12. – С. 23–24.

102. Кисель І. В. Обязательство в пользу третьего лица / И. В. Кисель // Российский судья. – 2001. – № 11. – С. 18 – 23.

103. Кисель І. В. Обязательства с участием третьих лиц : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. / Кисель Игорь Владимирович. – М., 2003. – 210 с.

104. Клейменова С. М. Інститут довічного утримання в системі цивільно-правових договорів (загальна характеристика) / С. М. Клейменова // Держава і право : зб. наук. праць : Юридичні і політичні науки. – Вип. 31. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2006. – С. 226 – 234.

105. Клименко О. М. Договір довічного утримання (догляду) / О. М. Клименко. – К. : Видавець Фурса С. Я., 2006. – 40 с.

106. Ковалевская Н. С. Договор в пользу третьего лица / Н. С. Ковалевская // Вестник ЛГУ. – 1984. – № 5. – С. 99 – 102.

107. Ковалевская Н. С. Об ограничении договора в пользу третьего лица от смежных правовых институтов / Н. С. Ковалевская // Вестник ЛГУ. – 1987. – № 6. – С. 112 – 114.

108. Кодекс торговельного мореплавства України від 23 травня 1995 року [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної ради України. – Режим доступу : <http://rada.gov.ua>.

109. Козлова Н. В. Правосубъектность юридического лица / Н. В. Козлова. – М. : Статут, 2005. – 476 с.

110. Космін Ю. Договір довічного утримання / Ю. Космін // Право України. – 2000. – № 2. – С. 69 – 71.

111. Коссак В. М. Правовий статус майнового поручителя в заставних відносинах / В. М. Коссак, М. М. Дякович // Юридичний радник. – 2004. – № 1. – С. 10 – 11.

112. Кот О. О. Перехід прав кредиторів: Історія. Теорія. Законодавство / О. О. Кот. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – 160 с.

113. Красавчиков О. А. Социальное содержание правоспособности советских граждан [Електронний ресурс] / О. А. Красавчиков // Правоведение. – № 1. – 1960. – С. 12–25. – Режим доступу : <http://law.edu.ru/magazine/magazine.asp?magID=5&magNum=1&magYear=1960>.

114. Красавчиков О. А. Теория юридических фактов в советском гражданском праве : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук / О. А. Красавчиков. – Свердловськ, 1950. – 14 с.

115. Красільнікова О. С. Правовідносини страхування відповідальності судовласника перед третіми особами : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / О. С. Красільнікова. – Одеса, 2005. – 20 с.

116. Кузнецова Н. С. Договір у механізмі регулювання цивільно-правових відносин / Н. С. Кузнецова // Право України. – 2012. – № 9. – С. 12–18.

117. Кузнецова Н. С. Подрядные договоры в инвестиционной деятельности в строительстве / Н. С. Кузнецова. – К. : Наукова думка, 1993. – 158 с.

118. Кузьмич О. Я. Виникнення права власності у третіх осіб за договорами про відчуження майна : актуальні питання / О. Я. Кузь-

мич // Підприємництво, господарство і право. – 2011. – 10 (190). – С. 38–41.

119. Кузьмич О. Я. Вираження наміру третьою особою скористатися правом, наданим їй на підставі договору, укладеного на її користь / О. Я. Кузьмич // Матеріали наукової конференції «Конституційно-правове регулювання суспільних відносин: минуле, сучасне, майбутнє», (27 березня 2009 р.). – Одеса, 2009. – С. 110–114.

120. Кузьмич О. Я. Відмова третьої особи від права, наданого їй на підставі договору, укладеного на її користь / О. Я. Кузьмич // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України : зб. наук. статей. – 2008. – Вип. XX. – С. 95–100.

121. Кузьмич О. Я. Договір довічного утримання (догляду) на користь третьої особи / О. Я. Кузьмич // Підприємництво, господарство і право. – 2009. – № 4 (160). – С. 84–87.

122. Кузьмич О. Я. Договір на користь третьої особи в цивільному праві України : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / Кузьмич Олег Ярославович. – К., 2010. – 212 с.

123. Кузьмич О. Я. Договір на користь третьої особи: проблеми правового регулювання / О. Я. Кузьмич // Розвиток державності та права в Україні: реалії та перспективи : зб. наук. прац. Ч. 1: Матеріали I Міжнародної наук.-практ. конф., (24 квітня 2009 року). – Сімферополь : Кримнавчпеддержвидав, 2009. – С. 427–430.

124. Кузьмич О. Я. Договір найму (оренди) на користь третьої особи / О. Я. Кузьмич // Підприємництво, господарство і право. – 2012. – № 7 (199). – С. 7–10.

125. Кузьмич О. Я. Договір управління майном на користь третьої особи / О. Я. Кузьмич // Проблеми вдосконалення правового регулювання щодо забезпечення прав та основних свобод людини і громадянина в Україні : матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф. молодих вчених та аспірантів. – Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпат. нац. ун-ту ім. В. Стефаніка», 2009. – С. 65–67.

126. Кузьмич О. Я. Зміна та розірвання договору на вимогу третьої особи, на користь якої укладений договір / О. Я. Кузьмич // Сучасний вимір держави та права: зб. наук. праць / за ред. В. І. Терентьєва, О. В. Козаченко. – Миколаїв : Іліон, 2008. – С. 361–363.

127. Кузьмич О. Я. Зміна та розірвання договору, укладеного на користь третьої особи / О. Я. Кузьмич // Підприємництво, господарство і право. – 2009. – № 2 (158). – С. 87–91.

128. Кузьмич О. Я. Недійсність договорів на користь третіх осіб у цивільному праві України / О. Я. Кузьмич // Підприємництво, господарство і право. – 2013. – № 7 (211). – С. 84–87.

129. Кузьмич О. Я. Правові наслідки відмови третьої особи від права, наданого їй на підставі договору, укладеного на її користь / О. Я. Кузьмич // Держава і право: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. – Миколаїв : Іліон, 2009. – С. 208–210.

130. Кузьмич О. Я. Юридична природа договору на користь третьої особи / О. Я. Кузьмич // Приватне право і підприємництво : зб. наук. праць. – К. : Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва Академії правових наук України. – 2009. – Вип. 8. – С. 42–46.

131. Кузьмич О. Я. Юридична природа прав третьої особи, на користь якої укладений договір / О. Я. Кузьмич // Юридична Україна. – 2009. – № 1. – С. 67–70.

132. Кучер В. О. Нікчемні правочини : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / В. О. Кучер. – Львів, 2004. – 19 с.

133. Кучинский В. А. Правовой статус и субъективные права граждан [Електронний ресурс] / В. А. Кучинский // Правоведение. – 1965. – № 4. – С. 43–55. – Режим доступу : <http://law.edu.ru/magazine/magazine.asp?magID=5&magNum=4&magYear=1965>.

134. Ландкоф С. Н. Лекції з основ цивільного права / С. Н. Ландкоф. – К. : Науково-метод. кабінет заочної економ. освіти при Київ. ін-ті народ. господарства, 1962. – 262 с.

135. Ландкоф С. Н. Основи цивільного права. – 2-ге вид. / С. Н. Ландкоф. – К. : Радянська школа, 1948. – 424 с.

136. Ли О. В. Договор страхування : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Гражданское право; предпринимательское право; международное частное право; семейное право» / О. В. Ли. – С.-Пб., 2001. – 20 с.

137. Лукасевич-Крутник І. С. Договір підряду на проведення проектних та пошукових робіт : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / І. С. Лукасевич-Крутник. – К., 2011. – 20 с.

138. Луць А. В. Свобода договору в цивільному праві України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / А. В. Луць. – Львів, 2001. – 18 с.

139. Луць В. В. Деякі аспекти правового регулювання договірних відносин у господарській діяльності / В. В. Луць // Розробка механізму правового регулювання договірних відносин у підприємницькій діяльності / за ред. академіка АПрН України В. В. Луць. – К. : НДІ приватного права і підприємництва АПрН України, 2009. – С. 8–19.

140. Луць В. В. Договір як регулятор цивільних відносин / В. В. Луць // Право України. – 2012. – № 9. – С. 19–24.

141. Луць В. В. Контракти в підприємницькій діяльності: навч. посіб. / В. В. Луць. – 2-е вид., перероб. і допов. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 576 с.

142. Луць В. В. Проблеми договірного регулювання майнових відносин за новим Цивільним та Господарським кодексами України / В. В. Луць // Українське комерційне право. – 2003. – № 4. – С. 21–33.

143. Луць В. В. Про сутність і зміст цивільно-правового договору / В. В. Луць // Актуальні проблеми науки і практики цивільного, житлового та сімейного права : матеріали міжнарод. наук.-практ. конф., присвяч. 91-річчю з дня народження В. П. Маслова, (Харків, 15 лютого 2013 р.). – Х. : Право, 2013. – С. 11–15.

144. Луць В. В. Сучасна кодифікація договірного права в Україні: здобутки і проблеми / В. В. Луць // Вісник академії правових наук України. – Х., 2003. – № 2–3 (33–34). – С. 424–437.

145. Луць В. В. Строки і терміни у цивільному праві : монографія / В. В. Луць. – К. : Юрінком Інтер, 2013. – 320 с.

146. Майданик Р. А. Проблеми довірчих відносин в цивільному праві / Р. А. Майданик. – К. : Вид.-поліграф. центр «Київський університет», 2002. – 502 с.

147. Майданик Р. А. ТРАСТ: собственность и управление капиталами (природа прав, рецепция в право Украины) / Р. А. Майданик. – К. : Наукова думка, 1995. – 176 с.

148. Мартин В. М. Право користування чужим майном : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / В. М. Мартин. – Львів, 2006. – 18 с.

149. Мартянова Т. С. Страхование жизни и здоровья граждан по договорам / Т. С. Мартянова. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1980. – 128 с.

150. Марченко М. Н. Общая теория договора: основные положения (статья первая) / М. Н. Марченко // Вестн. Моск. ун-та (Сер. 11. Право). – 2003. – № 6. – С. 3 – 16.

151. Марченко М. Н. Особенности нормативно-правового договора как источника права / М. Н. Марченко // Вестн. Моск. ун-та (Сер. 11. Право). – 2004. – № 1. – С. 3–15.

152. Марченко М. Н. Частно-правовой договор в механизме правового регулирования / М. Н. Марченко // Вестн. Моск. ун-та (Сер. 11. Право). – 2004. – № 2. – С. 3–16.

153. Мащенко М. В. Господарська діяльність з управління майном: поняття, суб'єкти, види (господарсько-правовий аспект) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.04 «Господарське право, господарсько-процесуальне право» / В. М. Мартин. – К., 2007. – 19 с.

154. Милютинъ А. Условные вклады по уставу государственных сберегательныхъ кассъ, какъ договоры въ пользу третьихъ лицъ / А. Милютинъ // Право. – 1911. – № 2. – С. 86 – 96.

155. Михальнюк О. В. Поруча у цивільному праві: теорія та практика : монографія / Оксана Василівна Михальнюк. – К. : КНТ, 2008. – 268 с.

156. Мицкевич А. В. Некоторые вопросы учение о субъективных правах [Электронный ресурс] / А. В. Мицкевич // Правоведение. – 1958. – № 1. – С. 28–36. – Режим доступа : <http://law.edu.ru/magazine/magazine.asp?magID=5&magNum=1&magYear=1958>.

157. Мілаш В. С. Комерційний договір у контексті сучасних ринкових умов : монографія / Вікторія Сергіївна Мілаш. – Х. : Видавець ФО-П Вапнярчук Н. М., 2007. – 440 с.

158. Міхно О. І. Припинення договору за цивільним законодавством України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / О. І. Міхно. – К., 2007. – 23 с.

159. Міхно О. І. Припинення договору за цивільним законодавством України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Міхно Ольга Іванівна. – Х., 2009. – 224 с.

160. Мічурін Є. О. Обмеження майнових прав фізичних осіб (теоретико-правовий аспект) : монографія / Євген Олександрович Мічурін. – Х. : Юр світ, НДІ Приватного права та підприємництва АПрН України, 2008. – 482 с.

161. Мозолин В. П. Договорное право в США и СССР. История и общие концепции / В. П. Мозолин, Е. А. Фарнсворт. – М. : Наука, 1988. – 308 с.

162. Молодик К. Ю. Гарантії фінансових установ як засіб цивільно-правового захисту прав та інтересів учасників цивільних відносин: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / К. Ю. Молодик. – К., 2007. – 19 с.

163. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України : у 2 т. – 2-е вид., перероб. і доп. / за ред. О. Д. Дзери (кер. авт. кол.), Н. С. Кузнецової, В. В. Луця. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – Т. I. – 832 с.

164. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України : у 2 т. – 2-е вид., перероб. і доп. / за ред. О. Д. Дзери (кер. авт. кол.), Н. С. Кузнецової, В. В. Луця. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – Т. II. – 1088 с.

165. Науково-практичний коментар до цивільного законодавства : [у 4 т.] / Академія суддів України. // Нормативні документи та коментарі. Право інтелектуальної власності. Зобов'язальне право / Ярема А. Г., Карабань В. Я., Кривенко В. В., Ротань В. Г. – К. : А.С.К., 2004. – Т. 2. – 867 с.

166. Науково-практичний коментар до цивільного законодавства : [у 4 т.] / Академія суддів України // Нормативні документи та коментарі. Договірні зобов'язання. Недоговірні зобов'язання. Спадкове право / Ярема А. Г., Карабань В. Я., Кривенко В. В., Ротань В. Г. – К. : А.С.К., 2004. – Т. 3. – 927 с.

167. Нижний С. В. Застава майнових прав як спосіб забезпечення виконання зобов'язань : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / С. В. Нижний. – К., 2007. – 16 с.

168. Никифорак В. М. Договір страхування відповідальності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / В. М. Никифорак. – К., 2002. – 19 с.

169. Николайчук Л. М. Цивільно-правові договори як підстави виникнення права приватної власності громадян : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Л. М. Николайчук. – Івано-Франківськ, 2004. – 19 с.

170. Новикова В. В. Безоплатні договори у цивільному праві України / В. В. Новикова. – Х. : Ксилон, 2008. – 137 с.

171. Новицкий И. Б. Гражданский Кодекс Р.С.Ф.С.Р. Практический комментарий. Обязательства из договоров. Заключение договоров. Дарение. Двусторонние договоры. Договоры в пользу третьего лица. (Комментарий к ст. ст. 130–140 и 144–146 Гражданского Кодекса) / И. Б. Новицкий. – М. : Право и жизнь, 1924. – 52 с.

172. Новицкий И. Б. Общее учение об обязательстве / И. Б. Новицкий, Л. А. Лунц. – М. : Госюриздат, 1950. – 416 с.

173. Нолькенъ А. Договори въ пользу третьихъ лицъ / А. Нолькенъ. – Санкт-Петербургъ : Типографія императорской академіи наукъ, 1885. – 148 с.

174. Общее гражданское уложение Австрийской империи 1811 года : пер. Вербловскаго Г. – Санкт-Петербургъ: Изданіе Редакціонной Коммисіи по составленію Гражданскаго Уложенія. Типографія правительствующаго Сената, 1884. – 542 с.

175. Ойгензихт В. А. Проблемы риска в гражданском праве / В. А. Ойгензихт. – Душанбе, 1972. – 224 с.

176. Ойгензихт В. А. Специфика регулирования некоторых гражданских правоотношений / В. А. Ойгензихт // Сов. государство и право. – 1978. – № 3. – С. 36–39.

177. Олюха В. Г. Цивільно-правовий договір: поняття, функції і система : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / В. Г. Олюха. – К., 2003. – 20 с.

178. Онопенко В. Договір довічного утримання потребує вдосконалення / В. Онопенко // Право України. – 1993. – № 9–10. – С. 28–30.

179. Осипов А. О. Хочу бути кредитором: виконання зобов'язань боржника іншою особою / А. О. Осипов // Юриспруденція: теорія і практика. – 2008. – № 5 (43). – С. 28–34.

180. Пархоменко Н. М. Договір у системі права України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права, історія політичних та правових вчень» / Н. М. Пархоменко. – К., 1998. – 16 с.

181. Пархоменко Н. М. Джерела права: проблеми теорії та методології : монографія / Наталія Миколаївна Пархоменко. – К. : Юридична думка, 2008. – 336 с.

182. Певзнер А. Г. Понятие гражданского правоотношения и некоторые вопросы теории субъективных гражданских прав / А. Г. Певзнер // Ученые записки ВЮЗИ. – Вып. V. – М. : Госюриздат, 1958. – С. 3–34.

183. Певзнер А. Г. Понятие и виды субъективных гражданских прав : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.712 / А. Г. Певзнер. – М., 1961. – 16 с.

184. Перевалов В. Д. Вопросы теории социалистической правосубъектности [Електронний ресурс] / В. Д. Перевалов // Правоведение. – 1980. – № 3. – С. 55–59. – Режим доступа : <http://law.edu.ru/magazine/magazine.asp?magID=5&magNum=3&magYear=1980>.

185. Пилипенко С. А. Правове забезпечення обов'язкового особистого страхування працівників органів внутрішніх справ : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03

«Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / С. А. Пилипенко. – Х., 2002. – 20 с.

186. Підпригора О. А. Основи римського приватного права : підруч. / О. А. Підпригора. – К. : Вища шк., 1995. – 267 с.

187. Пленюк М. Д. Цивільно-правове регулювання строків (термінів) у договорах про виконання робіт : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / М. Д. Пленюк. – К., 2011. – 19 с.

188. Победоносцев К. Курсъ гражданского права. Третія Часть: Договоры и обязательства / К. Победоносцев. – С. Пб., 1880. – 629 с.

189. Погрібний С. О. Механізм та принципи регулювання договірних відносин у цивільному праві України : монографія / Сергій Олексійович Погрібний. – К. : Правова єдність, 2009. – 304 с.

190. Положення про порядок здійснення банками України вкладних (депозитних) операцій з юридичними і фізичними особами, затверджене Постановою Національного банку України 3 грудня 2003 року № 516 [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної ради України. – Режим доступу б <http://rada.gov.ua>.

191. Постанова Вищого Господарського Суду України від 14 червня 2006 р. у справі № 18/588 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.reyestr.gov.ua.

192. Постанова Харківського апеляційного господарського суду від 13 жовтня 2008 р. у справі № 52/118-08 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.reyestr.gov.ua.

193. Постанова Київського апеляційного господарського суду від 14 січня 2008 року у справі № 18/326 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.reyestr.gov.ua.

194. Потопальський С. С. Підстави та наслідки недійсності підприємницьких договорів : на матеріалах практики господарських судів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / С. С. Потопальський. – К., 2007. – 22 с.

195. Правила добровільного страхування життя (Універсальні) (нова редакція), затверджені рішенням Правління ЗАТ «СК «Оранта-

Життя» за № 14 від 26 квітня 2007 року та схвалених Державною комісією з регулювання ринків фінансових послуг України 23 травня 2007 року.

196. Примак В. Д. Цивільно-правова відповідальність юридичних осіб : монографія / Володимир Дмитрович Примак. – К. : Юрінком Інтер, 2007. – 432 с.

197. Примак В. Д. Вина і добросовісність у цивільному праві : теорія, законодавство, судова практика / В. Д. Примак. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 432 с.

198. Продаєвич І. С. Припинення зобов'язання неможливістю його виконання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / І. С. Продаєвич. – Одеса, 2009. – 20 с.

199. Про банки і банківську діяльність: закон України від 07.12.2000 року [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної ради України. – Режим доступу : <http://rada.gov.ua>.

200. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення фінансових механізмів здійснення інвестицій у будівництво житла: закон України від 18 грудня 2008 року [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної ради України. – Режим доступу : <http://rada.gov.ua>.

201. Про деякі питання застосування Цивільного кодексу України в банківській діяльності : лист юридичного департаменту Національного банку України від 18.08.2004 р. №18–111/3249–8378 [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної ради України. – Режим доступу : <http://rada.gov.ua>.

202. Про захист прав споживачів : закон України від 12.05.1991 р. [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної ради України. – Режим доступу : <http://rada.gov.ua>.

203. Про нотаріат : закон України від 02.09.1993 р. [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної ради України. – Режим доступу : <http://rada.gov.ua>.

204. Програма добровільного страхування життя «Оранта-захист» складена на основі «Правил добровільного страхування життя (Універсальних) (нова редакція)», затверджених рішенням Правління ЗАТ «СК «Оранта-Життя» за № 14 від 26 квітня 2007 року та

схвалених Державною комісією з регулювання ринків фінансових послуг України 23 травня 2007 року.

205. Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів : закон України від 1 липня 2004 року [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної ради України. – Режим доступу : <http://rada.gov.ua>.

206. Про страхування : закон України від 7 березня 1996 року [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної ради України <http://rada.gov.ua>.

207. Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними : постанова пленуму Верховного суду України № 9 від 06.11.2009 року [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної ради України <http://rada.gov.ua>.

208. Процьків Н. М. Правове регулювання розірвання цивільно-правових договорів за цивільним законодавством України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Н. М. Процьків. – К., 2003. – 19 с.

209. Пугинский Б. И. Гражданско-правовой договор / Б. И. Пугинский // Вестник Московского университета. Сер. 11: Право. – 2002. – № 2. – С. 38–57.

210. Пугинский Б. И. Теория и практика договорного регулирования / Б. И. Пугинский. – М. : ИКД «Зерцало-М», 2008. – 224 с.

211. Пушай В. І. Уступка вимоги і переведення боргу в цивільних правовідносинах (на матеріалах судової практики) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / В. І. Пушай. – К., 2006. – 18 с.

212. П'янова Я. В. Судовий захист майнових цивільних прав : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / П'янова Яна Валеріївна. – Х., 2009. – 224 с.

213. Райхер В. К. Общественно-исторические типы страхования / В. К. Райхер. – М. ; Л.: Изд-во Академии наук СССР, 1947. – 283 с.

214. Райхер В. К. Правовые вопросы договорной дисциплины в СССР / В. К. Райхер. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1958. – 267 с.

215. Рішення господарського суду Дніпропетровської області від 4 грудня 2006 р. у справі № 8/278-06(32/342) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.reyestr.gov.ua.

216. Рішення господарського суду Дніпропетровської області від 7 листопада 2007 р. у справі № 8/313-07 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.reyestr.gov.ua.

217. Рішення господарського суду Донецької області від 16 серпня 2006 р. у справі № 40/172 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.reyestr.gov.ua.

218. Рішення господарського суду м. Києва від 29 вересня 2008 р. у справі № 14/33 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.reyestr.gov.ua.

219. Рішення господарського суду Хмельницької області від 20 грудня 2007 р. у справі № 7/7200 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.reyestr.gov.ua.

220. Рішення Дніпровського районного суду м. Києва від 4 листопада 2008 р. у справі № 2–374/1/2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.reyestr.gov.ua.

221. Рішення Дніпровського районного суду м. Київ від 12 лютого 2008 р. у справі № 2–379/08 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.reyestr.gov.ua.

222. Рішення Київського районного суду м. Сімферополя від 05.03.2013 р. у справі № 123/1007/13-ц [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.reyestr.gov.ua.

223. Рішення Комунарського районного суду м. Запоріжжя від 06.12.2012 р. у справі № 812/6163/12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.reyestr.gov.ua.

224. Романюк Я. М. Підстави і цивільно-правові наслідки визнання правочину недійсним (на матеріалах судової практики) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Я. М. Романюк. – К., 2010. – 17 с.

225. Ромовська З. Цивільна дієздатність громадянина (фізичної особи) (до розроблення нового Цивільного кодексу) / З. Ромовська // Право України. – 1995. – № 2. – С. 24–26.

226. Ромовська З. Цивільна правоздатність громадян / З. Ромовська // Право України. – 1994. – № 10. – С. 51 – 54.

227. Сабодаш Р. Б. Страхування кредитних ризиків: цивільно-правові аспекти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Р. Б. Сабодаш. – К., 2007. – 19 с.

228. Сальнікова Г. І. Правове регулювання посередництва в підприємницькій діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Г. І. Сальнікова. – Харків, 2003. – 16 с.

229. Сарбаш С. В. Исполнение договорного обязательства / С. В. Сарбаш. – М. : Статут, 2005. – 2005. – 636 с.

230. Сенік С. В. Правове регулювання договірних відносин генеральних підрядників та субпідрядників у капітальному будівництві : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / С. В. Сенік. – Львів, 2006. – 19 с.

231. Серебровский В. И. Договор страхования жизни в пользу третьего лица (Назначение выгодоприобретателя и его взаимоотношения с Госстрахом и другими лицами) / В. И. Серебровский // Ученые записки. ВЮЗИ. – М., 1948. – С. 33–45.

232. Серебровский В. И. Договор страхования жизни в пользу третьего лица (Основания возникновения права выгодоприобретателя) / В. И. Серебровский // Ученые труды. ВИЮН. – 1947. – Вып. 9. – С. 347–377.

233. Сібільов М. М. Акти цивільного законодавства і договір / М. М. Сібільов // Методологія приватного права : зб. наук. праць : за матеріалами наук.-теорет. конф., (м. Київ, 30 травня 2003 р.) / редкол.: О. Д. Крупчан (голова) та ін. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – С. 158–163.

234. Сімейний кодекс України: станом на 3 березня 2006 р. – К. : Велес, 2006. – 64 с.

235. Сліпченко С. О. Житлове право України : науково-практичний посібник / Сліпченко С. О., Мічурін Є. О., Соколов О. В. – Х. : Еспада, 2003. – 344 с.

236. Слюсаревський М. М. Теоретичні проблеми договірною управління чужим майном в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / М. М. Слюсаревський. – Х., 1999. – 19 с.

237. Слюсаревский Н. Н Гражданско-правовая ответственность за нарушение договора доверительного управления имуществом / Н. Н. Слюсаревский // Предпринимательство, хозяйство и право. – 1997. – № 12. – С. 10–14.

238. Слюсаревский Н. Н Характеристика договора доверительного управления имуществом / Н. Н. Слюсаревский // Предпринимательство, хозяйство и право. – 1997. – № 11. – С. 18–28.

239. Слюсаревский Н. Н. Договор доверительного управления имуществом / Н. Н. Слюсаревский // Предпринимательство, хозяйство и право. – 1997. – № 6. – С. 6–7.

240. Слюсаревский Н. Н. Имущественный поручитель – залогодатель, устанавливающий залог в обеспечение чужого обязательства / Н. Н. Слюсаревский // Підприємництво, господарство і право. – 2003. – № 1. – С. 27–31.

241. Спасибо-Фатеева І. Розірвання договору : підстави, порядок, наслідки / І. Спасибо-Фатеева // Право України. – 2012. – № 9. – С. 102–109.

242. Спасибо-Фатеева І. В. Наслідки недійсності правочинів / І. В. Спасибо-Фатеева // Вісник господарського судочинства України. – 2008. – № 2. – С. 79–87.

243. Спасибо І. А. Набуття права власності в цивільному праві України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / І. А. Спасибо. – К., 2009. – 19 с.

244. Спасибо І. А. Набуття права власності : монографія / Іларіон Андрійович Спасибо. – К. : Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва, 2009. – 171 с.

245. Спаська М. О. Договір морського страхування : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Ци-

вільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / С. М. Спаська. – Х., 2007. – 20 с.

246. Спіжов В. В. Договір банківського вкладу (депозиту) за цивільним законодавством України : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / Спіжов Віталій Вікторович. – Х., 2009. – 243 с.

247. Стефанчук М. О. Межі здійснення суб'єктивних цивільних прав : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / М. О. Стефанчук. – К., 2006. – 20 с.

248. Стефанчук М. О. Межі здійснення суб'єктивних цивільних прав : монографія / Микола Олексійович Стефанчук. – К. : КНТ, 2008. – 184 с.

249. Стефанчук Р. О. Особисті немайнові права фізичних осіб : поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту : монографія / Руслан Олексійович Стефанчук / відп. ред. Я. М. Шевченко. – К. : КНТ, 2008. – 626 с.

250. Сулейменов М. К. Третьи лица в гражданском праве / М. К. Сулейменов // Советское государство и право. – 1978. – № 3. – С. 123–128.

251. Суханов Е. А. Правовое регулирование банковской деятельности / Е. А. Суханов. – М. : Уч.-консульт. центр «ЮрИнфоР», 1997. – 448 с.

252. Суярко Т. Д. Договір управління житлом: цивільно-правовий аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Т. Д. Суярко. – Х., 2008. – 20 с.

253. Тархов В. А. Гражданское право: курс лекцій / В. А. Тархов. – Чебоксары : Чув. кн. изд-во, 1997. – 331 с.

254. Таш'ян Р. І. Односторонні правочини у цивільному праві : монографія / Р. І. Таш'ян. – Х. : Право, 2010. – 200 с.

255. Теоретичні та практичні аспекти розгляду судами спорів, що виникають із договорів підряду : монографія / за заг. ред. академіка НАПрН України В. В. Луця, наук. ред. А. Б. Гриняка. – К. : НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, 2010. – 320 с.

256. Толстой Ю. К. К теории правоотношения / Ю. К. Толстой. – Л. : Изд-во Ленинградского ун-та, 1959. – 88 с.
257. Толстой Ю. К. Проблемы соотношения требований о защите гражданских прав / Ю. К. Толстой // Правоведение. – 1999. – № 2. – С. 138–148.
258. Тужилова-Орданская Е. М. Понятие и способы защиты прав на недвижимое имущество. – М. : Юрлитинформ, 2007. – 248 с.
259. Ухвала Верховного Суду України від 7 листопада 2007 р. у справі за № 6–14183св07 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.reyestr.gov.ua.
260. Утехін І. Б. Виконання договорів з передачі майна у власність : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / І. Б. Утехін. – К., 2009. – 18 с.
261. Ушивцева Д. А. Обязательства вследствие неосновательного обогащения. Вопросы теории и практики. – 2-е изд., перероб. и доп. – М. : Статут, 2008. – 333 с.
262. Федорченко Н. В. Договір доручення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Н. В. Федорченко. – К., 2004. – 21 с.
263. Халфина Р. О. Общее учение о правоотношении / Р. О. Халфина. – М. : Юрид. лит., 1974. – 351 с.
264. Харитонов Є. О. Добровільне представництво у цивільному праві України : навч. посіб. / Харитонов Є. О., Харитонova О. І., Дрішлюк А. І. – К. : Істина, 2007. – 176 с.
265. Харитонов Є. О., Харитонova О. І., Старцев О. В. Цивільне право України : підручник. – 3- те вид., перероб і доп. – К. : Істина, 2011. – 808 с.
266. Хаскельберг Б. Л. Консенсуальные и реальные договоры в гражданском праве / Б. Л. Хаскельберг, В. В. Ровный. – Изд. 2-е., испр. – М. : Статут, 2004. – 124 с.
267. Цвайгерт К. Введение в сравнительное правоведение в сфере частного права : в 2 т. / К. Цвайгерт, Х. Кетц ; пер. с нем. Ю. М. Юмашев. – М. : Междунар. Отношения, 1998. – Т. 2. – 512 с.

268. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної ради України. – Режим доступу : <http://rada.gov.ua>.

269. Цивільний кодекс український РСР : Офіційний текст із змінами та доповненнями за станом на 1 квітня 1988 року. – К. : Політвидав України, 1988. – 269 с.

270. Цивільне право : підручник : у 2 т. / В. І. Борисова (кер. авт. кол.), Л. М. Баранова, Т. І. Бєгова та ін. ; за ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. – Х. : Право, 2011. – Т. 1. – 656 с.

271. Цивільне право України: підручник : у 2 кн. / [О. В. Дзера (кер. авт. кол.), Д. В. Боброва, А. С. Довгерт та ін.; за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнєцової] – 2-е вид., допов. і перероб. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – Кн. 1. – 736 с.

272. Цивільне право України : підручник : у 2 кн. / [О. В. Дзера (кер. авт. кол.), Д. В. Боброва, А. С. Довгерт та ін.; за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнєцової] – 2-е вид., допов. і перероб. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – Кн. 2. – 640 с.

273. Цивільне право України. Особлива частина : підручник / за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнєцової, Р. А. Майданика. – 3-тє вид., перероб. і допов. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – 1176 с.

274. Цивільне право України : підручник : в 2 т. – Т. 2 / за ред. д-ра юрид. наук, проф. Є. О. Харитонова ; канд. юрид. наук Н. Ю. Голубєвої. – Х. : ТОВ «Одіссей», 2008. – 872 с.

275. Цивільне та сімейне право України : підруч. / за ред. Харитонова Є. О., Волобуєвої Н. Ю. – К. : Правова єдність, 2009. – 968 с.

276. Цюра В. В. Речові права на чуже майно : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / В. В. Цюра. – К., 2007. – 20 с.

277. Чечот Д. М. Субъективное право и формы его защиты / Д. М. Чечот. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1968. – 72 с.

278. Шаповал Л. І. Представництво в цивільному праві : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03

«Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Л. І. Шаповал. – К., 2007. – 20 с.

279. Шевченко Л. И. О понятии, сущности и значении договорного регулирования имущественных отношений в условиях рыночной экономики / Л. И. Шевченко // Государство и право. – 2005. – № 10. – С. 42–48.

280. Шершеневич Г. Ф. Учебникъ русского гражданского права. – Десятое издание / Г. Ф. Шершеневич. – М. : Изданіе Бр. Башмаковыхъ, 1912. – 948 с.

281. Шиминова М. Я. Страхование жизни, здоровья и имущества граждан / М. Я. Шиминова. – М. : Юрид. лит., 1980. – 104 с.

282. Юдін З. М. Загальна теорія інтерпретації договору: монографія / Зореслав Михайлович Юдін. – Одеса : Фенікс, 2008. – 156 с.

283. Яворська О. С. Договірні зобов'язання про передання майна у власність : цивільно-правові аспекти : монографія / Олександра Степанівна Яворська. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2009. – 384 с.

284. Яворська О. С. Договірні зобов'язання про передання майна у власність : цивільно-правові аспекти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / О. С. Яворська – К., 2011. – 35 с.

285. Яворська О. С. Правове регулювання відносин власності за цивільним законодавством України : навчальний посібник. – К. : Атіка, 2008. – 256 с.

286. Яроцький В. Л. Проблеми консенсуальності та реальності окремих видів договорів / В. Л. Яроцький // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої пам'яті В. П. Маслова «Актуальні проблеми цивільного, житлового та сімейного законодавства». – Х., 2011. – С. 81–84.

Наукове видання

КУЗЬМИЧ Олег Ярославович

**ДОГОВОРИ НА КОРИСТЬ ТРЕТІХ ОСІБ У
ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ**

Монографія

В авторській редакції

Головний редактор *Василь Головчак*
Комп'ютерна верстка *Віра Яремко*

Підписано до друку 11.03.2014. Формат 60x84/16.
Папір офсет. Гарнітура "Times New Roman".
Ум. друк. арк. 19,4. Друк на ризографі. Тираж 300 пр. Зам. № 17.

ISBN 978-966-640-383-7

Видавець і виготовлювач
Видавництво Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника
76018, м. Івано-Франківськ, вул. С. Бандери, 1
Тел. 71-56-22. E-mail: vdvcit@pu.if.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 2718 від 12.12.2006